RADOCSAY DÉNES

A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG FALKÉPEI

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

RADOCSAY

A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG FALKÉPEI

Д. РАДОЧАИ

СТЕННЫЕ КАРТИНЫ В ВЕНГРИИ В СРЕДНИЕ ВЕКА

D. RADOCSAY

LES PEINTURES MURALES DE LA HONGRIE DU MOYEN ÂGE

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST
1954

RADOCSAY DÉNES

A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG FALKÉPEI

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST
1954

Lektorok
GEREVICH TIBOR
GEREVICH LÁSZLÓ
GYÖRFFY GYÖRGY

Szerkesztő
GENTHON ISTVÁN

A kiadásért felel: Mestyán János — Műszaki felelős: Fülöp Antal
A kézirat beérkezett: 1953. XI. 17. Példányszám: 800 Terjedelem: 34½ (A/5) ív (132 tábla) + 1 melléklet

28268/54 — Akadémiai ny. — Felelős vezető: ifj. Puskás Ferenc

BEVEZETÉS

A középkori magyarországi falképfestészet története a hazai kutatás számára még sok problémát nyújt. Rómer műve háromnegyed századdal ezelőtt jelent meg s hasonló széleskeretű, átfogó vállalkozás azóta sem látott napvilágot. Munkáját megelőzően a magyarországi falképekről számottevő értekezés nem készült, freskóinkról elsősorban az építészeti tanulmányok keretei közt esett több-kevesebb szó. Első művészettörténész nemzedékünk, Henszlmann, Rómer és Ipolyi érdeklődése főleg középkori építészeti emlékeink felé fordult, s csak az épületek leírása kapcsán került sor falképeik rövidebb-hosszabb ismertetésére. A korábbi kutatásokat fölhasználva, de mindenekelőtt saját gyüjtése eredményeit összegezve adta ki Rómer 1874-ben alapvető művét, melyben száznál több emléket közöl. Anyagát iskolánként csoportosítva, katalógusszerű egymásutánban írja le. Munkájának fő érdeme az ismertetett emlékek gondos és részletes közzététele; nem egy festményünk emlékét csupán Rómer leírása őrizte meg számunkra.

Rómer nagyjelentőségű kezdeményezésének nem akadt méltó folytatója. A XIX. század végén, a XX. század elején a magyarországi falképfestészet-kutatás állása felől elsősorban a Műemlékbizottság tevékenységéről szóló beszámolók tájékoztatnak. Más emlékeink mellett aránylag kevés érdeklődés fordul freskóink felé; falképeinkkel művészi múltunk iránt őszinte lelkesedést mutató három rajztanárunk foglalkozik a legtöbbet. Első feladatuknak a könnyen pusztuló emlékek akvarellmásolatokban való megörökítését tekintik s csupán ezután következőnek az írásbeli publikációt. Az Erdélyben működő Huszka, majd Gróh és az Észak-Magyarországon dolgozó Myskovszky Viktor a legszorgalmasabb kutatói vidéki templomainknak. Tanulmányaikkal, ecsetjükkel egyformán az emlékek lelkiismeretes megőrzését és bemutatását szolgálták, de egy-egy dícsérő vagy elmarasztaló jelzőtől eltekintve, elemző értékelésre, alaposabb tartalmi vizsgálatra, fejlődésbeli helyzetrajzra nem törekedtek.

Nagyjából ezt az utat járta a következő nemzedék egyik legszorgalmasabb s főleg a középkori emlékanyag-gyűjtés terén komoly érdemeket szerző műtörténésze, Divald Kornél s. Fő érdeklődése a táblaképfestészet és faszobrászat felé vonzotta, kevesebbet írt a falképekről. Pozitivista módszerrel tette közzé kutatása eredményeit, látóköre nem volt elég széles ahhoz, hogy a falkép-

festészet problematikus kérdéseire kora általános tudományos igényeinek megfelelően adhatott volna választ. Kortársa, az alapos felkészültségű Éber László tollából mindössze egy nagyobbigényű tanulmány jelent meg, ez csupán három emlék kérdéseivel foglalkozott.

A századforduló és az új század első éveinek magyar művészettörténete messze elmaradt az európai fejlődéstől. Ezt az elmaradást szemlélteti a falképfestészeti kutatásokat végző második nemzedék munkássága. Néhány autodidakta művészettörténész végezte el — lelkesedéssel és szorgalommal igyekezvén pótolni tudásuk hiányait, átfogó történeti szemléletük fogyatékosságait — azokat a feladatokat, amelyekre képzettebb és alaposabb készültségű kutatók lettek volna hivatottak. S az elmaradást frissebben nekilendülő munkájával a következő nemzedék sem tudta pótolni, sőt az anyagfeltárás terén elért eredményekből adódó új lehetőségeket maradi, reakciós szemléletű értékelésével csökkentette és korlátozta.

Az első világháborúig terjedő időszak nagyrészt leíró jellegű publikációit a két világháború között is hasonlóak követték. E módszert választotta három fiatal kutatónk, Puskás, Ernst, Jendrassik, kik önálló feladatként vállalkoztak az Árpád-kori, a dunántúli és a szepességi emlékanyag bemutatására. Az efajta, a speciálisan a falfestészet kérdéseivel foglalkozó vizsgálódás azonban ritka jelenség volt szaktudományunk körében s e művészeti ág művelésének elmaradottsága különösen kitűnik akkor, ha a táblakép, vagy a miniaturafestészet terén végzett kutatások mennyiségével és eredményeivel hasonlítjuk össze.

A részletkutatásoknál jelentősebb volt az a munka, melyet szaktudományunk az összefoglalások kapcsán végzett. A falfestészeténél szélesebb problematikájú tanulmányokban, történetekben a magyarországi művészetek szűkebben, vagy bővebben tárgyalt fejlődésmenetében falképeink is méltó helyet kaptak. Éber 1922-ben közzétett s az Árpád-kori művészet egészét tárgyaló értekezése részletesebben foglalkozik a falfestészet emlékeivel. Ezt követően Péter András, a szlovákok részéről Vladimir Wagner összefoglalása, Hekler Antal magyar művészettörténete, majd a Magyar Művelődéstörténet egyes fejezetei, Horváth Henrik Zsigmond korát és Dercsényi Dezső Nagy Lajos korát tárgyaló műve, valamint több kisebb tanulmány érinti freskófestészetünk kérdéseit. Meg kell emlékeznünk Victor Roth, Schürer-Wiese, Ştefănescu és Stele sok elfogultsággal készült, de hasznos új anyagot feltáró munkáiról is. Két jelentős mű, Gerevich Tibornak a románkori emlékekről szóló kötete és Balogh Jolánnak az erdélyi reneszánsz-művészetet összefoglaló könyve gondos, kimerítő elemzéssel tárgyalja a kutatási területükre eső falképeket. Nagy kár, hogy Genthon István kéziratban elkészült és a magyarországi freskófestészet egész fejlődésmenetét összefoglaló dolgozatának megjelenését a Horthy-korszak nem tette lehetővé.*

* Az előszóban említett irodalomról tájékoztatót a katalógus előtti rövidítésjegyzék ad.

Falképfestészetünkről szóló szakirodalmunk a két világháború között ugyanazokat az érdemeket mutatta és ugyanazokat a hibákat követte el, mint általában egész művészettörténetünk. Érdeme újabb anyagfeltáró munkássága és a műhely-stiláris kapcsolatok elemző vizsgálata, felfedése; emlékanyagunkat szervesen illesztette a magyarországi művészeti fejlődésmenet vonalába.

Erényeivel szemben hibái részben a múlt elégtelen kutatásaiból következtek, — sok festmény pusztulása miatt már nem is pótolhatta a gondos leírás, datálás, stílusmeghatározás munkáját — alapvető hibája azonban az egész tudományszakot jellemző idealista világnézetben, a revizionista-nacionalista célokat követő tudománypolitika hű szolgálatában rejlett. Fülep Lajos a magyar művészettörténet feladatairól szóló előadásában Hekler bírálatával egyben általánosságban is jellemezte a két világháború közötti művészettörténetünk súlyos tévedéseit, torzításait, melyeknek »Több fajtája van: az értékekhez való reflexiótlan, jóhiszemű ragaszkodás; a nem gondolkodás, problémanem-látás; a szakmai sovinizmus, mivel a tudomány jelentősége anyagáéval arányos; a nemzeti sovinizmus; félelem a nemzeti javakról való lemondás látszatától, vagy meg-nem-védésük gyanújának elhárítása. A skála a tudatos appropriálástól a naív birtokbavétel illuziójáig terjed, elég széles ahhoz, hogy a magyar művészettörténet változatai, kevés kivétellel, elférjenek benne. A lényeges kérdésekről lehetőleg nem beszélt; ha nem provokálták, inkább elhallgatta őket; ha beszélt, sokszor inkább erősködött, mint bizonyított; a szép látszat kedvéért tudatosan vagy elvakultan elkerülte a valóságot«. Kutatóink figyelme a stiláris rokonságok bemutatására összpontosult, s ha a kultúrfölény-elmélet nem is kovácsolt döntő érveket falkép-anyagunkból, úgy ezt nem kizárólag a korábbi kutatás hézagossága miatt tette, hanem elsősorban azért, mert a falfestmények egy jelentékeny része az országhatárokon belül maradt. Így nem ezekért az emlékekért kellett a legfontosabb kisajátító küzdelmeket megindítania. E hibákból következett, hogy a képek tartalmi vizsgálatára ritkán került sor, ezt kutatásunk éppúgy nem tekintette fontos feladatának, mint a társadalmi és a gazdasági élettel kapcsolatos kérdések felvetését. S ugyancsak e hibákból is következett, hogy kutatásunk — néhány kivételtől eltekintve — elmaradt az európai művészettörténet menetétől, vagy fordítva, az elmaradottság volt részben forrása hibáinknak. Saját soviniszta problémáinkkal való győzködésünk elzárta előlünk a szabadabb kilátást és akadályozta, hogy lényegesebb és távolabb mutató kérdésekre terelődhessen figyelmünk. Alapvető hiányosság volt a történelmi materializmus nem ismerése vagy következetes tagadása. A magyarországi falképfestészet kutatása a felszabadulásig ennek az idealista, sokszor a szellemtörténeti felfogással azonos vagy közel rokon szemléletmódnak a jegyeit viseli magán.

A falképfestészet területén a külföldi szakirodalom is csak a huszas, harmincas években kezdte meg alaposabb gyüjtő és elemző munkálatait. Az osztrák freskókról szélesebb tájékoztatót az utóbbi évekig topográfia-

sorozatuk nyújthatott, az elmélyültebb összefoglalások elsősorban Tirol és Karintia emlékeivel foglalkoztak. A középkori német művészettörténeti kutatásban ugyancsak a táblaképfestészet kérdései felé fordult a frisebb, az éberebb érdeklődés. A francia szaktudomány főleg a románkori emlékek bemutatásán fáradozott s ez egyoldalúságra — a háború előtt és a háború után — nyilvánvalóan nemcsak a korai emlékanyag gazdagsága biztatta, hanem az a stiláris, formai összhang is, mely e románkori festményeket a formalista törekvések bázisául használta fel.

A hazai freskókutatás hiányosságainak egyik gyakorlati oka bizonnyal az előbbi körülményben is rejlik. Az európai emlékanyag az itáliaitól eltekintve, csak hiányosan volt feltárt, publikált. Másik gyakorlati oka, az a tudományszakunkban a felszabadulásig uralkodó szervezetlenség, mely a problémák fontosságát, a tudományfejlődés követelményeit tekintetbe nem véve, az egyéni vállalkozó kedv, vagy a magánérdekeket szolgáló könyvkiadás ötletei szerint tűzte napirendre fontos kérdéseink megoldását; ez ötletszerűség, rendszertelenség következményeinek felszámolására törekszik jelen kötetünk is.

Corpus szerkesztése két szempontból lehet indokolt. Vagy a részletkutatások kiterjedtsége teszi szükségessé az elért eredmények összegezését, az egységes fejlődésmenet pilléreinek rögzítését, vagy ellenkezőleg, a részletkutatások hiánya követeli, hogy a corpus a fogyatékosan feltárt anyag rendszeres összegyüjtésével világítson rá a nagyobb hézagokra és ösztönözzön a részletproblémák megoldására. A középkori Magyarország falfestmény-anyagának lehető teljes összegyüjtését ez utóbbi szempont indokolja. A feladat elvégzését annak ellenére szükségesnek tartottuk, hogy az emlékek javarészének közvetlen tanulmányozása nem állt módunkban. Ezért a corpus a jelenlegi állapot rögzítése helyett a korábbi szakirodalomból vett adatokkal utal röviden az emlékek múltjára. Ez indokolja a festményekre vonatkozó, lehetőleg teljes bibliográfiai anyag összegyüjtését is. A bibliográfia áttekintése már önmagában megmutatja a korábbi kutatás nagyobb mulasztásait. A könnyebb tájékozódás érdekében az alfabétikus rendben felsorolt városok és falvak mellett zárójelben közöltük a kérdéses helység történeti megyebeosztását is.

A bevezető történeti rész, az emlékek részletes helyi tanulmányozásának hiányai miatt, főleg a korábbi megállapításokat veti össze és összegezi. Kísérletet tesz azok történeti értékelésére. Ahol az anyag közvetlen ismerete lehetővé tette, vagy ahol a fényképi összevetés nagy valószínűséggel bizonyító erejűnek látszott, ott újabb föltevésekre is sor kerülhetett.

A kötet a középkori Magyarország területének emlékanyagát öleli fel. Mint ilyen, gyüjtésével segítséget kíván nyújtani a szlovák és román kutatóknak is. Meggyőződésünk, hogy a közös múlt alaposabb ismerete, a nemes művészeti hagyományok szélesebb feltárása, hozzájárul a baráti népi demokratikus országok közötti tudományos kapcsolat elmélyítéséhez.

TÖRTÉNET

A ROMÁN-KOR

»A középkor egészen nyers talajból sarjadt. Az ókori civilizáció, az ókori filozófiát, politikát és jogtudományt mindenestől száműzte, hogy mindent elölről kezdjen. Az egyetlen, amit a letűnt, régi világból átvett, a kereszténység volt, meg egy sor félig lerombolt, civilizációjából kivetkőzött város. Ennek következményeképpen — mint minden fejlődés kezdeti fokán — a papok ragadták magukhoz a szellemi műveltség monopóliumát és ezzel az egész művelődés lényegében teológiai jellegűvé vált. A papok kezében a politika és a jogtudomány — csakúgy mint a többi tudományágak — pusztán a teológia ágazatai maradtak és a teológiában érvényes elvek alapján kezelték azokat. Az egyház dogmái egyszersmind politikai sarkigazságok voltak és a Bibliából vett idézeteknek minden törvényszéken törvényerejük volt« — írja a középkor átfogó jellemzéseként Engels.[1]

A honfoglaló magyarság kultúrájának gyökerei több irányban ágaztak szét. Műveltségünk eredetének és újjáalakulásának összetett problémáját szakirodalmunk véglegesen még nem tisztázta, így pontosabb vizsgálatok szükségesek ahhoz, hogy biztosan megállapíthassuk: milyen szerepet játszott az új kialakulásban az ország területén talált antik hagyaték,[2] az itt élő szláv kultúra, valamint az ősi, nomád emlékanyag. A művészi élet kibontakozásának egyik alapfeltétele a keresztény vallás felvétele, az egyházi szervezeteknek az országban való végleges megtelepedése és megerősödése volt. A folyamat legjelentősebb fejezete a XI. századra esik. A püspökségek megszervezése, kolostorok alapítása, a szerzetesrendi kiváltságok nemcsak azért jelentősek, mert az ezekkel járó élénk építőtevékenység bő alkalmat nyújtott a művészetek minden ága fellendülésének, hanem azért is, mert olyan klerikus szervezet, osztály alakult ki az országban — tagjai akár nyugatról, akár keletről érkeztek — mely a művészetek fejlett, nemes hagyományait, a művészi alkotás közvetlen ismeretét hozta magával. A történelmi fejlődés folyamán a kereszténnyé váló magyarság a római egyházhoz kapcsolódott. De a hazai műveltség és művészet arculatának kialakulása szempontjából nem közömbösek azok a szoros keleti

[1] *Engels:* A német parasztháború. Bp. 1949. 24—25. l.

[2] *Pleidell A.:* A magyar várostörténet első fejezete. Századok. 1934. LXVIII. 188—189. l. és *Horváth H.:* Pannóniai-antik elemek továbbélése román épületplasztikánkban. Pécs, 1935.

egyházi kapcsolatok sem, melyek megelőzték a honfoglalás idejét s tovább éltek az elkövetkező egy-két évszázad során is. E keleti kapcsolatokat két forrás táplálta. Egyrészt azok az összeköttetések, melyeket még a pogány-nomád magyarság épített ki a bizánci kereszténységgel, másrészt az a körülmény, hogy a keleti egyház tanítása nem volt ismeretlen a honfoglalás előtti ország területén sem. A X. század közepén Bulcsu és Gyula Bizáncban keresztelkedik meg s a Gyula fennhatósága alatt álló megyékben bizánci térítés kezdődik. E folyamat megszakad ugyan Gyula halálával, de félévszázaddal később, a szintén görög szertartás szerint megkeresztelkedő Ajtony jóvoltából újra kezdődik. Ajtony maga görög szerzetesek számára, Keresztelő János tiszteletére alapít monostort. A XI. században — országunk határos a görög birodalommal — több görög monostor áll hazánkban. István király görögbarát politikája ismert. A művészeti kapcsolatok bizonyítására szolgáló adat szerint a budai templom építkezésén görög kőfaragók dolgoztak.

A keleti kereszténység hatása nem apad el a XII. században sem. Ez időben javadalmakkal bőven ellátott 16 görög szertartású monostorról, templomról tudunk, melyek közt a szávaszentdemeteri a leggazdagabbak közé tartozott, birtokállománya megközelítette Pannonhalmáét. A görög egyházak székhelye sokszor a szlávlakta területekkel esett egybe.[3]

A honfoglalás súlypontja a Dunántúl, az ország gazdaságilag legfejlettebb területe. A jövevény magyarok a dunántúli szláv társadalom keretei között telepedtek meg.[4] Az északnyugati területeken lakó keresztény morvák műveltsége bizonyosan ismeretessé lett a magyarság előtt, Adalram salzburgi érsek már 836-ban templomot szentelt Nyitrán; egy 880-ból való oklevél szerint Nyitra püspöki székhely. Az innen elűzött Privina herceg 841 táján Német Lajos királytól a Zala torkolata körüli vidéket kapta hűbérbirtokul és itt építette fel Mosaburgot, Zalavárt.[5]

A honfoglaló magyarság művészete a termelési és társadalmi rend megváltozásával szükségszerűen alakult át, az eddigi iparművészeti gyakorlat helyébe, viszonylag rövid idő alatt, a »nagy művészetek« minden műfaja ránti új követelmény lépett. A változás egyik legfontosabb tényezője a keresztény egyházi ideológia térhódítása — egyház és állam még a legszorosabb összefonódottságban él — és a felemelkedő uralkodó osztály új igénye.[6] Az egyház súlyát növelte, biztos külpolitikai hátvédet jelentett számára a XII. század hatvanas éveitől egyre erősödő pápai hatalom.[7]

[3] *Moravcsik Gy.:* Görögnyelvű monostorok Szent István korában. Szent István emlékkönyv. Bp. 1938. I. 389—422. l. és *Győrffy Gy.:* A szávaszentdemeteri görög monostor XII. századi birtokösszeírása. A Magy. Tud. Ak. Társadalmi Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. 1952. II. 325—365., 1953. III. 69—104. l.

[4] *Molnár E.:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpádkorig. Bp. 1945. 95—97. l. A magyar állami élet jövevényszavai szláv eredetűek.

[5] *Pleidell A.* i. m. 164. l.

[6] *Molnár E.* i. m. 140—143. l.

[7] *Léderer E.:* Az egyház szerepe az árpádkori Magyarországon. Századok. 1950. 83. évf. 81—87. l.

A hatalmi helyzet természetes következményeként az egyház uralkodik a műveltség területei fölött, a művészet minden műfajának jóformán egyedüli irányítója. Szerzetesrendjei révén oly szervezettel rendelkezik, mely régóta kizárólagos művelője tudománynak-teológiának, irodalomnak, művészetnek egyaránt. Az ideológiai s az ezzel azonos kulturális vezetést az egyház uralkodó rétege tartja kezében.

A szellemi élet súlypontja a korai középkortól a kolostorokban alakult ki. Tőlük vették át e szerepkört a később megerősödött városok. Kautsky a hanyatló római irodalom latifundium gazdálkodásával vonva párhuzamot, mondja : »Ez [illegible] hasonlítva, a klastromi termelő közösségek nagy gazdasági fölény[illegible]ságot. Nem csoda tehát, hogy a kolostori szervezet a keresztény [illegible]dalmi [illegible]orsan elterjedt és általában a római technika, a római kultúra ma[illegible]lmet[illegible]ak fenntartójává vált. Éppoly kevéssé csodálatos az, hogy a népvánd[illegible] után a germán fejedelmek és földesurak a kolostorokat látták a legalkalmasabb berendezéseknek arra, hogy területükön fejlettebb termelési módot honosítsanak meg és hogy kolostorok alapítását éppúgy támogatták, sőt azt gyakran kezdeményezték, ahogyan például a XVIII. században az európai uralkodók a kapitalista manufakturát.«[8] A XI. század folyamán az országban letelepedő szerzetesrendek előrelendítik a hazai gazdaság fejlődését, ugyanakkor központjaivá válnak a szellemi életnek. Az építészet terén a rendek tevékenysége világosan nyomon kísérhető; az emlékanyag nagymérvű pusztulása miatt jóval nehezebb a falképfestészet emlékeivel kísérelni meg az egyes rendek különböző irányú és sajátságú festői törekvéseinek rekonstruálását.

A festészet gyakorlata a román korszak során éppúgy elválaszthatatlan az egyháztól, akár az irodalomé, a könyvírásé. A festészet egyedüli pártfogója az egyház, fő témaköre a szent történetek. Még hosszabb idő szükséges ahhoz, hogy festményeink a kötetlen, világi ábrázolásokig elérkezzenek.

Közvetlen biztos adatunk első festőinkre vonatkozólag nincs, de legkorábbi falképeink nagyobb részét nem készíthették mások, mint a betelepülő szerzetesek maguk, esetleg a velük érkező segítő testvérek. Nem ismerjük első királyaink művészetpártoló tevékenységét elég pontosan ahhoz, hogy megállapíthassuk: hol és milyen mértékben foglalkoztattak külföldről hívott laikus mestereket. Biztos azonban, hogy a XIII. századig a munka nagyobbik felét a rendek, az egyház végezte, hogy a hazai falképfestői gyakorlat az ő segítségükkel, útmutatásukkal alakult ki, hasonlóképpen az írástudás és a miniatúrafestészet meghonosodásához. Erre figyelmeztet a korabeli miniatúra és a falképfestészet között szövődött általában szoros kapcsolat is, bár magyarországi emlékeinknél ilyen biztos összetartozás románkori miniatúráink csekély száma miatt nem mutatható ki. E helyen a sok példa közül csupán a szomszédos

Kautsky, K.: A szocializmus előfutárai. Bp. 1950. 158. l.

Ausztria XII. század közepéről származó Maria Wörth-i falképeire utalunk, melyek Frodl jogos feltevése szerint miniatúrafestő művei. A papok első kódexeiket külföldről hozták magukkal hazánkba s lassan nevelődtek itthon a magyarországi írók, miniátorok; a külföldi művészet a kezdet időszakában állandó és folyamatos hatást gyakorolt a magyarországira. Ezekre a szoros összefüggésekre mutat az a tény, hogy a Szent László által Saint Gilles-ből Somogyvárra telepített francia bencések még száz év multán is csak francia szerzeteseket vettek fel kolostorukba. A tartós és mély külföldi kapcsolatok teszik érthetővé, hogy a László korában született gesta-irodalmunk — a falképfestészethez hasonlóan — a jelek szerint ugyancsak [illegible], francia, esetleg olasz példák nyomán indult.[9]

A középkori Magyarország gazdasági és társ[illegible] fejlődésének egymásfélszázados késésére Molnár Erik hívta fel a figyelmet. Ez az elmaradás megmutatkozik ugyan a falképfestészet tematikájában, de a hazai és szomszédos külföldi emlékanyag stílusbeli összevetésénél lényeges kvalitásbeli különbség már nem tapasztalható. A tematika konzervativizmusa és a korszerű formai megjelenés közötti ellentmondás feudális fejlődésünk elmaradottságával magyarázható. Az egyház mindenre kiterjedő hatalma gátolja a festői tárgykör kibővülését. De ugyanakkor az állandó és ösztönző külföldi kapcsolatok, szerzetesrendjeink szoros összeköttetése az idegen anyakolostorokkal természetessé teszi, hogy az újabb európai festői áramlatok késedelem nélkül, vagy kevés késéssel hozzánk is eljussanak.

A nyugati, északolasz, tiroli vagy francia románkori falképfestészet gyökerei több irányban ágaznak szét. Világosan felismerhető az emlékeken az antik örökség, a bizánci hatás, a mozaikművészet és a miniatúrafestészet ihletése, gyakran a még részletesebben nem elemzett népi jelleg uralkodó vonása. A forrásterület e változatos gazdagsága a magyarországi emlékanyag körében pontosan körvonalazva nehezen mutatható ki. Ennek oka elsősorban a hazai falképfestészet viszonylagos késői indulása, művészetünk még nem vehetett részt a VIII—IX. századdal kezdődő fejlődés első nekilendüléseiben. Művészetünk kapcsolata a bizánci és latin műveltséggel nem volt oly állandó és élő, mint az olaszé vagy a franciáé. A román korszak kezdetén az új falképfestői stílust formáló hatásokat közvetlenül nem érezhette, ez megkésve érkezett hozzá, közvetve meríthetett csupán a közös európai örökségből. E fejlődéstörténeti adottságok mellett azonban fennmaradt emlékeink gyér száma is akadályozza, hogy falfestészetünk általános stiláris eredetét biztos pontossággal körvonalazhassuk. Ami románkori falképeink közül fennmaradt, az ízelítőt nyújt ugyan az egykori stílustörekvésekről, támpontokat ad külföldi kapcsolataink meghatározásához, de távolról sem vázolja fel a korszak

[9] *Horváth J.:* A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1931. 19—20, 27. l. Műveltségünk terjedésének ütemére jellemző: Kálmán király korára lesz általános követelmény, hogy a kisebb templomoknak is meglegyen a misekönyvük.

falképfestészete egészének tisztarajzú, plasztikus képét. Néhány falképünk természetesen,szervesen illeszkedik az európai emlékanyag körébe. Bár a közvetlen ihlető forrás felfedése nem könnyű feladat és legtöbbször csak általános stílusjegyek összevetésén alapulhat, mégis nehéz meghatározni bennük azt, ami sajátosan hazai.

A rokon gazdasági-társadalmi helyzet, a közös forrás, az azonos stílusgyakorlat széles elterjedettségének eredményeként a nyugati országok emlékeit sok hasonlóság fűzi egymás mellé. Könnyen érthető a X—XI. század fordulójáról származó aostai képek antik öröksége. Briga Novarese XI. századi festményei a francia Saint Savin-beliekkel rokonok és mindkét emlékcsoporton meglátszik a mozaikművészet hatása. San Benigno, Susa, Ivrea pedig a karoling művészet hatását mutatja. Egy másik északolasz csoport Reichenau és Bamberggel tart kapcsolatot. A harmadik : Közép-Itáliával, Lazioval, ismét másik bizánci előzményeket követ.[10] Mindezeknél a dekoratív részletek s a dekorációhoz tartozó figurális dísz az antik hagyomány továbbélésére mutat. De a formai, stiláris származás sokrétűsége és az egyházi kötöttségek említése mellett külön kell utalnunk arra, hogy e művészetben a középkor kezdete óta nem ismeretlen a világi ábrázolás s hogy az, a XIII. századtól kezdve egyre jelentősebbé válik. A novarai városházát harci jelenetek díszítik, érdemes kiemelni Toesca véleményét, mely szerint e festmények stílusa népi elemekből táplálkozik. Világos a kapcsolat a világi rendeltetésű épület, a XIII. században egyre erősebbé váló polgárság és az új témakör között.[11]

Tirol falképein az ír miniatúraművészet hatása észlelhető. Majd a fejlődés jelentős állomásaként St. Gallent kell említenünk mely a naturni Szt. Prokulus templom festményeivel áll rokonságban.[12] Később, a gótika során, Tirol a váraiban fennmaradt profán sorozatokkal válik jelentőssé. E világi tematika egyik első emléke a hocheppani várkápolna külső falán lévő, szarvasvadászatot (?) ábrázoló jelenet. Hasonló a helyzet Franciaországban is, ahol a falképfestészet gyakorlata a római kultúra hanyatlása óta sem szakadt meg. Az olasz kapcsolatok Berzé La Ville képeinél ismerhetők fel, Le Puy festményei bizánci hatást mutatnak, a világi, lovagi és harci témák jelentkezésére példa a cressaci kápolna jelenetsora.[13]

A korai hazai falképfesztészettel párhuzamosan a mozaikművészet magyarországi szerepéről alig van adatunk. Ennek nemcsak az emlékanyag nagymértékű pusztulása az oka, hanem a műfajnak ritkább magyarországi megjelenése is. Falképfestészetünk kialakulásának vizsgálatánál nem segíthet a magyarországi mozaikművészet emlékanyaga, nem irányítja figyelmünket a biztos idegen források felé. Művészeti életünk akkor kezdődik, amikor az európai

[10] *Gabrielli, N.:* Le pitture romaniche. Repertorio delle cose d'arte del Piemonte. Torino, 1944. 16, 89—91. l.

[11] *Gabrielli, N.* i. m. 29. l.

[12] *Graber, J.:* Die romanischen Wandgemälde Tirols. Wien, 1928, 18. l.

[13] *Michel, P. H.:* Fresques romanes des églises de France. Paris, 1949. 10—11, 15. l.

mozaikművészet új virágait hajtja. A székesfehérvári bazilika 1862-es feltárási munkálatai során ugyan kerültek elő mozaikszemek, sőt egy női arc töredéke is, de a csekély maradványból az egész ábrázolás témájára, stílusára, mesterére vonatkozó helyes következtetéseket levonni nem lehet. Dercsényi az emlék mesterét a Velence környéki bizantinizáló körben kereste.[14]

A románkori magyarországi falfestészet tematikája kizárólag egyházi. A fejlődés menetét figyelve nem tartalmi, hanem stílusbeli, formai jegyein mérhető le a haladás üteme, az így megrajzolódó fejlődésmenet azonban nem hiánytalan és csak fő vonásaiban, közvetve mutatja az alakulás vonalát. Korai nagy egyházaink elpusztultak, nem ismerjük ezek nyilván legmagasabb kvalitású festményeit, helyettük a XI—XIII. században, a kulturális központoktól távolabb eső kis falusi templomok képeire vagyunk utalva.

Az államalapítás előtti időnek emlékeiből kevés maradt fenn. Baláca és az újonnan feltárt hajógyár-szigeti falképtöredékek bizonyítják, hogy e művészeti ág Pannóniában is virágzott. Hasonlóképpen korszakunk előtt születtek a pécsi cubiculum festményei s ha igaz a feltevés, mely szerint az építmény a népvándorlás századai alatt is teljesítette hivatását, úgy képei valószínűleg nem voltak ismeretlenek a honfoglalás idején.

A XI. századból kevés, mindössze három emlékünk maradt fenn. Talán a legkorábbinak mondható közöttük a sopronbánfalvi r. k. templom diadalívén ábrázolt egy-egy püspök alak. (II. tábla). A világos alapon sötét kontúrokkal rajzolt két alakból hiányzik minden festői elem, szerkezetük rajzos. Festőjük két színt alkalmaz, fehér alapon sötétszürke kontúrvonalakat. Az északi mezőben álló püspök jobbkezét áldásra emeli, baljában pásztorbotot tart, fejét enyhén jobbrahajtja. Hasonló volt a déli pillér alakja is, melynek csupán néhány töredéke került elő a későbbi vakolatréteg alól. Előadásuk szűkszavú, leegyszerűsített, nem annyira az egykorú, vagy korábbi más falképekhez kapcsolódtak, hanem inkább a hasonlóan dekoratív jellegű, rajzos megoldású iparművészeti emlékekhez. Ez utóbbira mutat püspökünknek egy, már a XII. század elejére datált német porfir faragvánnyal[15] való rokonsága, ahhoz hasonlóan megoldott vonalvezetése. E rajzos jelleg, a színek hiánya hazai falképfestészetünk körében egyébként ismeretlen.[16] Nagy kár, hogy a templom szentélyének festményei elpusztultak; azok ismeretével bizonyosan könnyebben lenne megoldható a két püspök képének származási, keletkezési problémája. Az előbbi rokonság, de az a körülmény is, hogy ez a rajzos, szkematikus eljárásmód az itáliai emlékanyagban ritkán fordul elő, a német kapcsolatok még közelebbről

[14] *Dercsényi D.*: A székesfehérvári királyi bazilika. Bp. 1943. 30. l.

[15] Victoria and Albert Museum. Romanesque art. London. 1950. 7. kép. E XII. századi keltezés csak általánosságban határozza meg falképünk készültének idejét.

[16] A kontúrvonalakat kitöltő egykori színek valószínűleg az idők során pusztultak el. Hasonlóan rajzos jellegű — persze fejlettebb formaalakítású — az Ivrea-i katedrális kriptájában már a XIII. század végére datált S. Gaudentio alakja. V. ö. *Gabrielli, N.* i. m. 21. l. XIX. tábla.

megvizsgálandó kérdését veti fel. Természetesnek tűnik ez az összefüggés a nyugati határszélen, távol az ország kialakult, vezető művészeti centrumaitól. A keletkezés idejének kérdésében — összehasonlító anyag híján — mindenekelőtt a kisméretű templom építésének időpontja lehet segítségünkre s az építmény, ahogy formái, méretei, arányai mutatják, a XI. században már készen állott,[17] s az építés befejezésével egyidejűleg, vagy kevéssel utána kerülhetett sor a szentély s a diadalív kifestésére. A XI. századi datálás mellett szól a két püspök képének minden stiláris jegye. Egyszerű szerkesztettsége, szkematikus rajza, passzivitása és mozdulatlansága új fejlődésmenet kezdetén álló mű jellegzetessége. A Victoria és Albert múzeumbeli analógiája a XII. század elejéről származik ugyan, — a két emlék közötti szorosabb kapcsolat aligha lehet valószínű, — de a faragvány csak általánosságban határozza meg a sopronbánfalvi püspökök képének korát. A formai rokonságból nem következik szükségképpen, hogy a festménynek időben követnie kell távoli analógiáját. Sopronbánfalva két püspökképe a hidegségi és a vizsolyi templom szentélyfestményeivel együtt a magyarországi falképfestészet legkorábbi emléke.

Néhány kilométer választja el csupán a hidegségi templom szentélyképeitől, amelyek azonos időből származnak (I. tábla). E festmények feltárása ugyancsak az utóbbi évek eredménye. Felfedezésük lényegesen módosítja románkori falképeink eddigi kronológiai rendjét is. Az apszis boltozatán Krisztus látható mandorlában a négy evangélista jelvénnyel övezve, az apszis közepén kis ablakkal áttört zárófalon pedig félköríves záródású, oszlopokkal tagolt festett fülkékben tíz apostol alakja. A fülkék félköríves zárószalagján az apostolok nevei olvashatók. Az apostolsorozatot alul stilizált levéldísz-sor keretezi, hasonló lóherelevél-szalag választja el a zárófal alakjait a mennyezet Krisztusától, majd fekvő szívidomokba festett, ugyancsak hasonló levéldísz-sor zárja le a mennyezetjelenet mezejét a szentélyfelőli szegélynél.

A sopronbánfalvi két püspökkép és a hidegségi apostolok ábrázolása között a földrajzi közelség ellenére nagy különbség észlelhető. Ott a rajzos elem uralkodott, itt a színbeli. És ez az eltérés nem időbeli különbséget jelöl, hanem stiláris igazodásuk más irányát mutatja. Hidegség a francia művészettel tart rokonságot. Az apostolsorozat a Saint-Aignan-sur-Cher-i Lázár feltámasztásához és a Le Liget-beli Keresztlevétel foltszerű előadásmódjához, alakjainak nagyvonalú modellálásához hasonló. A francia festmények rongálódásainak jellege ugyancsak Hidegségre emlékeztet s ez a körülmény az azonos, vagy rokon technikai megoldásra is utal. A két emlékcsoport közötti technikai rokonság azonban nem jelent szorosabb, közvetlen stiláris kapcsolatot, e rokon, a fresco és secco festést együtt alkalmazó eljárási módot Franciaországon és Magyarországon kívül másutt is jól ismerték; Karintia román

[17] ifj. Csemegi József közlése.

falképei hasonlóképpen ezt a technikát követték. A részletek több stílussajátsága mutatja, hogy a francia emlékek és Hidegség között a kapcsolatok feltehetően közvetettek voltak.[18]

A festmény vizsgálata északolasz és Svájc vidékéről való analógiákhoz vezet. Briga Novarese San Tommaso temploma szentélyében ugyancsak álló apostolok sora látható; ezek egyrészt az Ottó-korabeli miniatúrafestésztettel, másrészt a francia Saint Savin-beli freskókkal tartanak rokonságot. Keletkezésük az 1020 körüli évekre tehető. Piobesi San Giovanni ai Campi temploma apszisában oszlopok által keretelt fülkékben ismét az álló apostolok sora jelenik meg. Ez oszlopok azonban a hidegségieknél karcsúbbak, kevésbbé tagoltak, az Ottó-korabeli miniatúrafestészettel rokonok s a XI. század második felében készültek. A Bern körzetében lévő Chalières temploma apszisának fülkesorában két-két apostol látható s bár növényi dekoráció helyett geometrikus dísz keretezi az ábrázolást, ez eltérés ellenére sok azonosság figyelhető meg a XI. század elejére datált Chalière és Hidegség között. A mennyezeten ugyancsak Krisztus jelenik meg a négy evangélista szimboluma között, a mennyezet és a zárófal ábrázolásait egyformán szegélyezi a tovafutó ornamentális dísz, a fülkéket képező oszlopok formája teljesen megegyező, sőt az oszlopok felett látható kis sátortetős ékítmény is egyaránt megtalálható mindkét emléken. A típus tovább él s karcsúbbá vált oszlopokkal, karcsúbban formált apostolokkal a degenaui templom kórusának keleti falán, a XII. század harmadik negyedében ismét megjelenik. Hasonlóképpen a XII. század közepére keltezett s a bizantinizáló salzburgi irányzathoz kapcsolódó, a miniatúrafestészettel rokonságot tartó friesachi püspököknél. A festett architektonikus keret azonos rendszere figyelhető meg a gurki dóm másfél évszázaddal fiatalabb festményein. Az itt lépcsőzetesen emelkedő fülkesor nyilvánvalóan a motívum közvetlen építészeti kapcsolataira mutat, a bazilikák homlokzatát díszítő árkádsoros kiképzésre hívja fel a figyelmet.[19] A hidegségi apszidiol szentélyfelőli szélét határoló szívidomba foglalt stilizált lóherelevél motívum-sorozat levegősebben komponált, ugyancsak XI. századi változata, a Borgo D'Ale-i San Michele templomban található meg.[20] A dekoratív hidegségi motívumkincs francia és olasz eredetű, a románkori német ornamentika jobban kedveli a geometrikus díszt s ha növényi elemeket alkalmaz, úgy zsúfoltabb, komplikáltabb szerke-

[18] v. ö. *Focillon, H.:* Peintures romanes des églises de France. Paris, 1938. 46, 60. kép; *Frodl, W.:* Die romanische Wandmalerei in Kärnten. Klagenfurt, 1942. 12. l.

[19] *Gabrielli, N.* i. m. 14—16, 51—52. l. XII—XIV, LXIX. táb.; *Ganz, P. L.:* Die Malerei des Mittelalters und des XVI. Jahrhunderts in der Schweiz. Basel, 1950. 34. l. 6—7. kép; *Schmid, A. A.:* Die Kapelle von Degenau und ihre Wandgemälde. Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege. 1948. II. 14—24. l.; *Frodl, W.* i. m. 18—20. l. I. táb. és 50. l. Végül meg kell említenünk azt is, hogy e motívum előfordul már a 9. században Trierben, az ottani oszlop kiképzése azonban lényegesen különbözik a hidegségitől, valamint az előbb említett emlékektől. *Eichler, H.:* Die karolingische Wandmalerei von St. Maximius in Trier. Breiträge zur Kunst des Mittelalters. Berlin, 1950. 193—196. l. XX. táb.

[20] *Gabrielli, N.* i. m. 11—13. l. X. táb.

zetűvé lesz. Ezt az általános képet egészítik ki az apostolnevek széprajzú, világosan formált betűtípusai. Még nem érződik rajtuk a XIII. századi gótizálás semmi jele, típusuk a XI—XII. századra mutat.[21]

Összegezve : a hidegségi apszidiol falképei a XI. században, feltehetően annak első felében, közepe táján készültek. Eredetileg kis kerek templomot díszítettek s később, midőn hajóval bővítették az épületet, az eredeti tizenkét apostolkép közül kettő elpusztult. Ekkor került a szentély északi és déli falára egy-egy újabb jelenet. A kompozíció nemes szerkezete, a képek friss színvilága, az alakok és a növényi ornamentika eleganciája az egykorú európai festészet komoly értékei közé sorolja Hidegség festményeit.

Kevesebb és távolabbi francia hatásról beszélnek a vizsolyi apszis képei, melyek (III—V. tábla.) Sopronbánfalva és Hidegség mellett a XI. századi magyarországi festészet újabb típusát képviselik. Formaalakításuk alacsonyabb kvalitású, színvilágúk a hidegségiekénél kevésbbé friss és üde. Vizsoly jeleneteinek kibontására először 1940-ben került sor, de teljes feltárásuk csak 1952-ben valósulhatott meg. E munkák, sajnálatos módon, az apszis egykori képeinek csak töredékeit hozták napvilágra, elpusztult a mennyezet középső része és a zárófal alsó mezője.

A vizsolyi jelenetek a fennmaradt részleteken előforduló motívumok alapján datálhatók. A Királyok imádásán szereplő három király két négyszögletes koronája és a Krisztus születésén Mária ágyának elnagyolt teknőszerű formája a korai románkor sajátja. Hasonlóképpen e korai időre mutat a boltozat déli felén megjelenő hatszárnyú szeráf, melynek analógiája egyidejűleg megtalálható nálunk, I. István koporsóján, Franciaországban a Les Alligens-várkápolna freskóin, valamint a XI. és XII. századra keltezett és Trier-re vagy Mainz-ra lokalizált német császári koronán. De előfordulnak hasonló ábrázolások korábban is, egy VII. századi vatikáni kéziratban, egy St. Gallen-i evangeliarum elefántcsont tábláján a IX. század elején és ugyancsak a IX. századból a metzi Sacramentariumban. Mária említett teknőformájú ágya általánosan elterjedt ábrázolási forma. Anélkül, hogy közelebbi kapcsolatokra kívánnánk rámutatni, említjük a néhány évvel ezelőtt feltárt Maria Pfarr-i templom szentélyének hasonló módon ábrázolt, de egy évszázaddal későbbi Mária születését. A két emlék közötti száz év ellenére bizonyosfokú hasonlóság észlelhető a nagyvonalú, főleg a kontúrokra építő kifejezésmódban. De ugyanakkor az évszázados különbséget jelöli az osztrák jelenet mozgalmasabb, a belső formákat ötletesebben, gazdagabban rajzoló jellege. E távoli hasonlóság mindössze arra figyelmeztet, hogy a vizsolyi apszis képei egyelőre nem kapcsolhatók biztosan sem a francia, sem a német, sem a közelebbi osztrák emlékanyaghoz. Formáinak, előadásmódjának kialakulásában az

[21] v. ö. *Swarzenski, H.:* Die lateinischen illuminierten Handschriften des XIII. Jahrhunderts.... Berlin, 1936.

összetett idegen hatások mellett valószínűleg jelentősebb szerepe volt a hazai mester naivabb, egyszerűbb képzeletének.[22] A hidegségi növényi ornamentika helyett itt nagyobb szerephez jut a geometrikus dísz ; ölelkező halszálkamintás, megismétlődő és tovafutó mező választotta el a szentély zárófalának jeleneteit a mennyezetéitől.

A töredékesen és rossz állapotban fennmaradt apszisképek mellett későbbi jelenetek díszítik az apszis diadalívét, a szentély falait és a hajót magát. E gótikus falfestmények éppúgy, mint a XI. századi töredékek csupán másodrendű jelentőségűek. Vizsoly távol élt a magyarországi művészi élet sebesebb sodrú, tisztavízű áradatától. Jelentősége elmarad ugyan Hidegségétől, de festészettörténetünk kezdeteinek nélkülözhetetlen, fontos korai emléke.

E három felsorolt emléket nem sokkal később, a XI—XII. század fordulóján követik a feldebrői altemplom képei. A festmények, melyeknél Gerevich Tibor két művész kezét határozza meg, minden valószínűség szerint a letelepülő bencések munkái. A Kain és Ábel (IX. tábla) festőjét maradibbnak, a bizánci hagyományok iránt fogékonyabbnak, a másik mestert, a szentély képeinek festőjét (VI—VIII. tábla) fiatalabbnak, modernebbnek, inkább a római stílus szerint igazodónak mondja Gerevich. A köztük lévő különbség ellenére azonban mindkét művész délitáliai és római örökségen nevelődött.[23] Más feltevés, a római SS. Alessio e Bonifazio és a montecassinoi anyakolostorral való közvetlen kapcsolat helyett, István király feleségének, Gizellának származására figyelve a regensburg-vidéki emlékkörben keresi Feldebrő stíluseredetét.[24] A probléma megoldatlan és eldöntését nehezíti az a körülmény, hogy románkori falképfestészetünk körében mostanáig közvetlen és biztosan megragadható összefüggésre szaktudományunk nem bukkant, feltevéseit csupán általános stílusjegyekkel bizonyította. A szélesebben értelmezett kapcsolatok helytálló voltát pedig — más hiányában — történetünk elsősorban a szerzetesrendek történetének eseményeivel, adataival erősítette. Valószínűbb az itáliai származás. Erre utal a bencésrend eredete, de az a rokonság is, mely a feldebrői szentélymennyezet töredékei (VI—VIII. tábla) és a civatei S. Pietro freskói között észlelhető. Mindkét falkép egyforma széles ecsetkezeléssel festett, hasonlóság figyelhető meg az ábrázolt arctípusok között is. S e civatei festmények datálása Feldebrőhöz hasonlóan nagy mértékben bizonytalan volt, a képeket a XI. és XIII. század között próbálták elhelyezni, majd Ladner, összegezve a

[22] *Deschamps, P. — Thibout, M.:* La peinture murale en France ... Páris, 1951. IX. táb.; *Witternigg, M.:* Freskenfund in der Filialkirche St. Rupert in Weisspriach und Wandmalereien im Chor der Pfarrkirche in Maria Pfarr im Lungau. Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege, 1948. II. 31—32. kép.; *Weixlgärtner, A.:* Die weltliche Schatzkammer in Wien. Jahrbuch der Kunshistorischen Sammlungen in Wien. 1926. N. F. I. 22, 25. l.

[23] *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 217—218. l.

[24] *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 501—502. l.

korábbi véleményeket, a XI. század végi keltezést valószínűsítette. Datálása segítségével a feldebrői szentélymennyezet töredékeinek keletkezése a XI—XII. század fordulójára tehető.[25] A szentélymennyezet képei stílusbelileg ugyan határozottan elválnak a Kain és Ábel jelenetektől (IX. tábla), de a korkülönbség közöttük néhány évtizednél több nem lehet.

XI. századból származó emlékeink között nincs szerves kapcsolat, formai, stiláris jellegük egymástól eltérő. Még erősebbek a külföld felé vezető szálak, mint a belső hazaiak, az idegen hatások ötvözésében gazdag változatosságot mutatnak.

XI. századi falképeinket nem sokkal több követi a következő száz év folyamán sem. A XII. század a magyar osztályrend, a magyarországi feudális társadalom kialakulásának korszaka. A jobbágyságot ipari szolgáltatásokra kényszerítő földesúri nyomás az ipari munkamegosztást serkenti s a király, valamint a nagybirtokosok fényűzése a tanult kézművesek számának növekedését segíti elő. Mezővárosaink is nyújtanak már munkaalkalmat a kézműves réteg számára.[26]

Az átalakulás festészetünk történetében közvetlenül nem mutatható ki, hatása feltehetően hosszabb időn át érlelődött. Kulturális életünk általános változására csupán más jelenségekből következtethetünk. A társadalmi és gazdasági átalakulást — mely egyidőre az egyházi hatalom megnövekedésével járt — nyomon követte a szellemi. A XI—XII. században a bibliai és legendairodalom Európaszerte feledésbe borította a korábbi hősmondakultuszt, majd a XII. század vége felé az európai népek mind jobban önállósuló és sajátos hangot kialakító költészete kezdett fellendülni.[27] Nálunk e folyamat egy évszázaddal megkésve játszódik le. Anonymusnál elvész Emese álma történetének csodás jellege, eltűnik a fehér ló legenda szimbolikus értelme is. Száz évvel később pedig Kézai már célzatosan iktatja a pogány-hún mondát a magyar történelem elé; a korábbi kereszténnyesítő törekvést az egyházi ideológiával kevesebbet törődő irányzat váltja fel. A magyar mondakör különböző idegen egyházi források felhasználásával egészül ki és alakul újjá.[28]

Festészetünk XII. századi emlékei a változást nem tükrözik, az irodalomhoz hasonlóan a képzőművészet is csak később lazíthatja meg kapcsolatait az egyházi ideológiával s fordulhat a reálisabb, kötetlenebb ábrázolásmód felé. Elvétve egy-egy jel mutat csupán az új körülmények között születő új igényekre, adataink és emlékeink hiánya nehezíti meg, hogy az átalakulást

[25] v. ö. *Ladner, G.:* Die italienische Malerei im XI. Jahrhundert. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien. 1931. N. F. V. 154—155. l. 166—167. kép. A német emlékanyagban ezideig hasonló rokon jelenség nem bukkant fel. v. ö. *Clemen, P.:* Die romanische Monumentalmalerei in den Rheinlanden. Düsseldorf, 1916.

[26] *Molnár E.* i. m. 162—165, 177, 228—229. l.

[27] *Zoltvány I.:* A magyarországi benczés irodalom a tatárjárás előtt. A pannonhalmi Szent-Benedekrend története. (Szerk. Erdélyi L.) Bp. 1902. I. 363—364. l.

[28] *Horváth J.* i. m. 44. l. A katalauni ütközettel kapcsolatban francia eredetű ciszterek adhattak új kiegészítéseket, talán épp a besançoni egyházmegyéből való pilisiek.

pontosan nyomon követhessük. A század legnagyobb jelentőségű építkezései közül festett dísz emléke a pécsi székesegyházból és az esztergomi királyi palotából maradt fenn korunkra. A pécsi székesegyház XII. századi képeit csupán a múlt század folyamán készült akvarellmásolatok őrizték meg számunkra, de fennmaradt ugyanitt egy szirént ábrázoló töredék. A másutt, így Észak-Itáliában is jól ismert mitológikus alak a magyarországi emlékanyagban szokatlan motívum s egyrészt az antik kultúra hazai továbbélését, másrészt a korábban ismeretlen, majd egyre erősödő profanizálódó hajlandóságot bizonyítja.[29] Az akvarellmásolatokban megőrzött töredékek alapján Szőnyi a székesegyház szentélye kifestésének idejét a XII—XIII. század fordulójára teszi s későbbinek, XIV. századinak tartja a hajó képeit.

A századvég legjelentősebb világi építkezése az esztergomi királyi palota. Építése e korai idejéből való a kápolnában fennmaradt s bizánci eredetű motívumra visszanyúló két oroszlánmintás korong.[30] (X. tábla.) Forrásaink a XII. század folyamán részben külföldről jött, de részben már hazai kőfaragókat, építőket, ötvösöket is említenek. A jobbágyosztályból kiváló világi kézműves réteg elsősorban a legnagyobbszabású építkezéseknél található munkát, így valószínű, hogy az esztergomi oroszlános töredék laikus kézműves mester, a motívum idegen származását tekintve, külföldről érkezett művész munkája. Gerevich Tibor ez ábrázolást a 921—1025 között a bizánci császári műhelyben szőtt selyemszövettípus emlékeivel veti össze. Közeli rokona az 1000 körüli évekből származó Sens-i szöveten található meg, mindkettőn megegyező az oroszlán motívuma s majdnem azonos az állatalakot övező keretdísz.[31]

E két töredék mellett a XII. század legjelentősebb fennmaradt emléke a feldebrői Kain és Ábel (IX. tábla). Minden valószínűség szerint a század első felének terméke.[32] Az alakok vonalas előadása, a háttéren megjelenő növényi eredetű dekoratív elemek, az arcok szkematikus rajza az Európaszerte ismert bizantinizáló irányzathoz kapcsolja emlékünket. A közvetítő Itália, ahol két nagy bizánci hullám termékenyíti meg az olasz művészet humuszát, az első 1000 körül, a második a XI. század utolsó harmadában. E bizantinizáló formakincs főleg Itália közvetítésével érkezett Magyarországra, ahogy hatósugara ugyancsak Itálián át terjedt más területek felé is. Az osztrák, közelebbről a salzburgi művészetet a XI. században érintette jelentős római-bizánci

[29] *Morassi, A.:* Storia della pittura nella Venezia Tridentina. 1938. 60, 124. l. Ilyenekkel találkozunk Val di Non S. Romedio templomában s az egyházi gondolatvilágtól még távolabb álló tengeri szörnyekkel a Termeno-i S. Jacopo templomban. Mindkét emlék ugyancsak a XII—XIII. századra datált.

[30] *Gerevich T.* i. m. 220—221. l.

[31] *Falke, O.:* Kunstgeschichte der Seidenweberei. Berlin, 1921. 186. kép. Hasonló dekorációs elv érvényesül egy XI. századi bizánci szöveten, 171. kép; egy Lyonban őrzött XIII. századi szeldzsuk brokáton, 121. kép; egy a XIII. század első feléből való spanyol szöveten, 148. kép; egy XII. századi Vich-i anyagon, 144—145. kép.

[32] E datálást támogatja Bartha Lászlónak a festés technikáját illető megfigyelése.

hatás, Frodl közlése szerint ekkor itáliai művészek is érkeztek Salzburgba. Hasonló lehetett a helyzet hazánkban.

A festészet terén az egyházi hatalom emelkedését, majd süllyedését követő változás a művészetnek az irodalométól eltérő más társadalmi helyzete miatt nem kísérhető figyelemmel. Utalhat e változásra a falképfestészetnek a népi hagyományokkal való szorosabb vagy lazább kapcsolata, de szórványos emlékeinkből az összefüggések törvényszerűségeire biztos képet nem nyerhetünk. Egyedül a dejtei kerek templom festményei figyelmeztetnek arra (XI. tábla), hogy a népi jelleg, a népi-dekoratív hajlam nem volt ismeretlen az egykorú művészeti gyakorlat előtt. A XII. századra tehető dejtei sorozat provinciális alkotás, de éppen vidékies ízével világítja meg az egyházi előírások és a népi művészi készség között szövődött összefüggéseket. A dejtei mester nem ismeri a térábrázolás eszközeit, szerkesztőmódja naív, a jelenetek hátterét díszítményes jellegű, vonalas rajzú csillagokkal hinti tele. Az eseménysorozat fő jellemzője a dekorativitás s ez a díszítő hajlam távoli, provinciális lecsapódása annak a gazdag és magas igényű dekorativitásnak, mely a Nepi melletti S. Elia X—XI. századi falképeitől a római S. Clemente altemplomának XI. századvégi freskódíszén át az olasz festészet legtöbb alkotásán megtalálható. A kisméretű szerény templom festményeinek naív sajátosságai, természetes népi íze valószínűvé teszi, hogy mestere egyike volt első világi festőinknek. Ugyancsak erre mutat a Krisztus születésének és fürösztésének a VI. századtól együtt szereplő ábrázolása, a művésznek a már kialakult ikonográfiai típusban való elmaradottsága, bizonytalansága. Más, későbbi kéztől származik az oltár mögötti falon megjelenő három alak képe.

XII. századi festészetünk termése szerény. Talán ide sorozható még a töredékes volta miatt nehezen datálható abaújvári töredék (XII. tábla). Bővebben foglalkozni a csekély maradvánnyal alig lehet.

A középkori magyarországi falképfestészet gazdagabb áradása a XIII. században indul meg. Erre az időszakra esik a nyugati rendalapítások nagy része. Az olasz és délfrancia városok rohamosan fejlődnek, terjednek és erősödnek az egyházellenes, eretnek irányzatok, melyek nem egyszer a szerzetesi törekvésekkel lépnek szövetségre.[33] A tulajdon fokozott koncentrációja eredményezi az alsópapság mind nagyobb méretű elszegényedését és a két egyházi osztály közötti szakadék nagy fokú elmélyülését.[34]

Komolyabb iskolázottsággal csupán a felsőpapság rendelkezett, a nép felé valamifajta tudást egyedül a prédikációk közvetítettek.[35] Ilyen körül-

[33] *Kautsky, K.* i. m. 161—162. l. »A proletariátus némely városban eléggé megerősödött ahhoz, hogy szociális mozgalmakat hozzon létre. Ezek elsősorban abban nyilvánultak meg, hogy erősödött a szerzetességre való hajlamuk és ennek ismét proletárjelleget adtak, nagyobb mértékben, mint ahogy azzal a VI. századtól a XI. századig rendelkezett.«

[34] *Molnár E.* i. m. 272—273, 289—291. l.

[35] *Lederer E.* i. m. 103. l. A prédikációk, melyek csak arról szólhattak, »ami bent volt a pápa vagy a püspök levelében«.

mények között fontos szerep hárult a képzőművészetekre. A képi, tárgyi ábrázolás szemléletesen illusztrálta a szóban elmondott bibliai történeteket, buzdít a jó cselekedetekre, az egyház iránti feltétlen engeldelmességre és borzalmas büntetésekre való figyelmeztetéssel óv a rossztól, az engedetlenségtől. E nevelésnek egyik legfontosabb eszköze a falképfestés, mely a templomok nagy felületein terülve szét, a legbővebb beszédre képes. Előbb a szerzetesrendek körében dolgozó munkástestvérek pártfogása alatt fejlődött, majd később egyházi művelőit fokozatosan világiak váltották fel, de mindkét időszakban, fő vonásaiban változatlan eszközökkel ugyanazon célt szolgálta.[36]

A puritán irányzatú ciszterek körében jelentékeny építő-kőfaragó tevékenység folyik, külföldi kolostoraikban a XIII. századtól már üvegfestményeiket is ismerjük.[37] A kolduló ferencesek 1229-ben jelennek meg az országban, fogadalmuk szerint a városok szegény népei közt munkálkodnak. Felszentelt pap alig akad közöttük, legnagyobb részük kézműves iparos.[38] A ferenceseket és a domonkosokat is — a domonkos kolostorokban részben a főrangúak laknak — rövid idő alatt szerzett komoly vagyonuk serkenti művészeti tevékenységre, műpártolásra.[39] Az új településekkel szemben az 1001 óta az országban élő bencések rendje a XIII. század elején hanyatlásnak indul. Jellemző erre, hogy az ittebői, csanádi egyházmegyei fráterek 1219-ben kelyheiket, keresztjeiket, szentelt és nem szentelt edényeiket beolvasztva, hamis pénzt vertek, majd félve a király és püspök haragjától, apátostul szétfutottak.[40]

Művészetünk fejlődését a feudális gazdálkodást szolgáló szerzetesrendek erősödése segíti. Városaink, polgárságunk még fejletlen, első ismert városi szabadalomlevelünk 1201-ből való.[41] Pozsony 1291. évi szabadságlevele már

[36] Bár a falképfestészet gyakorlatát illetően távolabbi következtetésekre nem vezet, érdemes megemlíteni, hogy a munkástestvérek intézménye a francia-jövevény ciszterciekneél virágzott a legjobban. A rend 1183-ban települ Franciaországból Szentgotthárdra. Első három kolostoruk Szentgotthárd, Pilis és Pásztón épül. A magyar monostorok fölött a francia atyaapátságok gyakoroltak felügyeletet. Az apátok 1—7 évenként kötelesek voltak megjelenni a Cisterciumban tartott nagykáptalanon.

[37] *Kalász E.:* A szentgotthárdi apátság birtokviszonyai és a ciszterci gazdálkodás a középkorban. Bp. 1932. 99—100. l.

[38] *Karácsonyi J.:* Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1922. I. 14. l. A szegénységi fogadalom gyors módosulására vet fényt IX. Gergely pápa 1239-ben kelt bullája, mely ekkor a nagyszombati Klára-szűzeket már szerzett birtokaikban erősíti meg. U. o. II. 448. l.

[39] *Harsányi A.:* A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 27. l. Az első domonkos, Boldog Pál az 1221-i bolognai capitolium generale után indul Magyarországra. Első kolostorukat Székesfehérvárott alapították. 1226-ban Lipót herceg magyarországi szerzetesekkel alapítja a bécsi kolostort. 1248-tól a XIV. század végéig húsz új rendházat avatnak. 1277-ben 30 férfi és 3 női kolostoruk áll az országban. 1254-ben Buda, 1273-ban Pest, 1382-ben ismét Buda a capitolium generale színhelye. U. o. 20—25. l.

[40] A pannonhalmi Szent-Benedekrend története. (szerk. *Erdélyi L.)* Bp. 1903. II. 211. l.

[41] A Patak melletti Olaszi — valószínűleg Bodrogolaszi — Flandriából bevándorolt lakosainak biztosítja a saját szokásaik, törvényeik szerint való életet.

a város fejlesztését szolgálja.[42] A XIII. századtól kezd nőni polgárságunk jelentősége, művészetpártoló szerepe azonban a hazai falképfestészet körében csak jóval később, a gótika korában és a reneszánsz idején bontakozik ki.

XIII. századi falképeink zöme a Dunántúlra esik. Ez az országrész mind a gazdasági-politikai, mind a szellemi élet területén vezetőszerepet játszik; a Dunántúl festményei nemcsak számbelileg, hanem a művészi érték szempontjából is kimagasló jelentőségűek. A korábban említett pécsi székesegyház képei mellé sorakozik az ugyancsak püspöki győri templom apszisában fennmaradt Krisztus. Rossz állapota miatt stílusszármazását pontosan meghatározni nehéz, keletkezése a század első felére tehető. Ugyancsak püspöki székhely emléke a veszprémi Gizella kápolna, a székesegyház egykori temetőkápolnájának apostolsorozata. A keresztboltozat falmezőin párosával álló alakok közül mindössze három mező festménye maradt fenn korunkra. (XIII—XV. tábla.) A XIII. század közepéről származó apostolok hieratikus megjelenése, viseletük, arctípusaik, nemes előadásmódjuk, tiszta arányaik a legjobb bizánci hagyományokra mutatnak, stílusuk a Torriti és Cavallini között vezető fejlődésmenethez kapcsolódik. Ahhoz a szélesebb áradású folyamathoz illeszkednek, melynek ugyancsak a Dunántúlon a II. jáki mester is követője[43] volt. Az alakok semleges háttér előtt, a természeti valóságtól izoláltan jelennek meg, de lebegő állásmotívumuk, általánosan bizantinizáló hangjuk ellenére már sok egyéni vonás is jellemzi őket. A finomrajzú és a test karakterét még nem érzékeltető ruhákkal szemben határozott egyéniesítő törekvés olvasható arcvonásaikról, több mint a bizánci formavilágtól távolabb eső jáki festményeken. A valóság pontosabb, hívebb ábrázolására törekszenek, de távol állnak még minden portrészerű igénytől, a határozott különbségeket mutató apostolarcok éppúgy költőien idealizáltak, mint ahogy költőien idealizált az alakok egész megjelenése, a lábak, kezek nemes rajza. A festmény magasfokú művészi kvalitása emlékünket az egykorú európai művészet körében is az elsőrendűek közé emeli.

Veszprémhez hasonlóan magas kvalitás érezhető a jáki templom falképein is. Tisztán észlelhető különbség választja el a déli torony alatti tér festményeit (XVII—XIX. tábla), a szentély Szt. Györgyétől. (XVI. tábla.) Az eltérés alapján a jáki jelenetek két mesternek tulajdoníthatók. Az egyik ecsetjétől a szentélyfal Szt. Györgye, a másiktól a déli toronytérben ábrázolt Mária halála, öt álló szent s a boltcikkelyek angyalai származnak. Az angyalok kétoldalán egy-egy térdelő férfi és nő, minden valószínűség szerint a donátorok.

[42] *Pleidell A.* i. m. 7—9, 13, 160. l. »A kultúra és a város egymásnak elválaszthatatlan tartozéka. Nehéz volna meghatározni, melyiknek van nagyobb szerepe a másik keletkezésében és kifejlődésében, de az nem vitatható, hogy gazdasági, társadalmi, tudományos és művészeti élet számára bizonyos fejlődési fokon túl a város egyaránt nélkülözhetetlen.« U. o. 1. l.

[43] *Gerevich T.* i. m. 224—225. l.

Megjelenésük éppoly szkematikus és idealizált, mint a szenteké, még nem kapcsolódnak szorosabban a mindennapi valósághoz, a későbbi fejlődés jellegzetes egyéniségeket mutató donátorábrázolásaival szemben a típus első megfogalmazását képviselik.

E II. jáki mester, kinek művészetét Gerevich Tibor a római fejlődéshez kapcsolta (S. Clemente, Anagni, Tivoli S. Silvestro és a római SS. Quattro Coronati) a korszak más festőitől alakjainak határozott kontúros jellegével válik el. Stílusának megfelelője a Pray kódex — ugyancsak bencés munka — négy passiójelenetet ábrázoló lapja.

E képcsoport és a Szt. György kevesebb bizánci elemet rejtő alakja közötti eltérést a szent lovag élénkebb színezése és festőibb előadása, valamint a toronytér jeleneteinek mérsékeltebb színskálája, lineárisabb jellege mutatja. A két csoport nagyjából egyazon idő szülötte. A II. jáki mester művészete a négy miniatúrával való rokonsága miatt alig datálható a század közepénél későbbi időre; nagyjából a templom 1256-i felszentelése határozza meg mindkét falkép készültének idejét. A köztük lévő stiláris eltérések a két művész más iskolázottságából fakadtak.

A déli toronytér alakjainak (XVII—XIX. tábla) a veszprémiekkel való (XIV—XV. tábla) összehasonlítása során tűnik fel ezeknek szkematikusabb és tipikusabb jellege. A veszprémi apostolok mozdulatai szélesebbek, kötetlenebbek, a jáki szentek halvány, könnyedén felrakott világoskék színeik ellenére sem válnak oly költőien derűsekké, mint azok. Több az elmélyedő komolyság bennük, ezt hangsúlyozza a ruháknak a lágyabb veszprémi modellálással szemben határozottabb, grafikusabb jellegű rajza. Az arcok egyazon típust követik, messze állnak még a valóság élményétől, semmi jele az egyéniesítő törekvésnek. De e konzervatív hajlamuk mellett a jáki szentek is magas művészi kultúráról, nagy festői felkészültségről tanúskodnak; a festő készsége és tehetsége a képeket a nemes architektúra és a szobrászati dísz kiemelkedő kvalitásaival teszi egyenértékűvé.

Veszprémet és Jákot követően a század legjelentősebb bizantinizáló emléke a már említett hidegségi templom déli szentélyfalán maradt fenn. Az Olajfák hegyét ábrázoló részben kiegészített jelenet (XX—XXI. tábla) a század második felére, harmadik harmadára helyezhető. Egy-két évtizeddel korábbi az északi szentélyfalon előkerült, majd a Szépművészeti Múzeumba jutott s néhány katona alakját ábrázoló töredék. (XXII. tábla). A rongált és hiányos Olajfák hegyén jelenetét ábrázoló képmező közepén térdel Krisztus, egy lebegő angyal a szent kelyhet tartja előtte, az előtérben két fekvő apostol alszik. A jelenet felső részét tovafutó virág és indamotívum, alsó részét festett drapériadísz zárja le. Vöröses és lilás színezés, az alakok megnyújtott dekadens formái, kifinomult rajztechnika jellemzi festményünket.

Ugyancsak a nyugati határszél emlékanyagát gazdagítja a soproni Szt. György templomból származó s a XIII. század második felében, esetleg a

XIV. század elején készült fej töredéke, valamint a lékai vár kápolnájának ablakbélletén megjelenő Szt. Miklós alakja (XXIII. tábla). Ez utóbbi analógiája a friesachi várkápolnában található meg. Az osztrák festmény korábbi a lékai püspöknél, de rokon vonás bennük az azonos állásmotívum, a két köpeny hasonló dekoratív dísze, az alakok aránya, szerkezete. A rokonság arra az eleven kapcsolatra figyelmeztet újból, mely a szomszédos Ausztria és Magyarország művészetét ezidőtájt összefűzte s melynek legismertebb példája a jáki kőfaragó műhelynek bécsi szereplése volt.[44]

Az általános bizantinizáló hangnál többet a brassói Szt. Bertalan templom kerek keretbe festett mellképeiről (XXIV. tábla) nem állapíthatunk meg. Minden valószínűség szerint már a román korszak végét jelzik. Az alakok szkematikus, még román hagyományokat őrző alakítása mellett a feliratok gótizáló betűtípusai a XIII—XIV. század fordulójára utalnak.

A XIII. század utolsó kimagasló emléke a szepesdaróci Angyali üdvözlet és Kálvária (XXV—XXVI. tábla). A biztos rajzú alakok ünnepélyes mozdulatokkal jelennek meg a képmezőn s az esemény hűvös kimértségét nem oldja fel a jelenetet övező s már nagyobb hangsúlyhoz jutott környezet sem. Az Angyali üdvözlet hátterében megjelenő architektúra értéke inkább dekoratív, semmint valóságos. Az újabb szepesdaróci stílus, a bizantinizáló irányzatnak ily széles elterjedése jogossá teszi a feltevést, hogy e formakincs Itália vagy Németország közvetítésével érkezve hazánkba, nálunk is kialakította sajátos hagyományait. Gerevich Tibor az 1290 tájára keltezett képeket Giunta Pisanonak a pisai SS. Ranieri e Leonardo templomban függő keresztjével hozta kapcsolatba s véleménye szerint a két szepesdaróci jelenet »A bizánci béklyókból szabadulni készülő s a Duccio és a Giotto nagyságát igérő toszkán festészet törekvéseit vezeti be a magyar művészetbe.«

Más jellegű, alacsonyabb kvalitású bizantinizáló hajlandóság figyelhető meg a vizsolyi szentély diadalívének déli falán újabban előkerült két álló szent (XL. tábla) és az alsó mezőben lévő töredékes Szt. György alakján (XLI. tábla). A XIII. század végére keltezhető jelenet és két alak mestere bátortalanabb, gyakorlatlanabb hangon szólal meg, mint a szepesdaróci képek festője. Néhány évtizeddel korábbi ennél s más festőtől származik a diadalív naív előadású Trónoló Krisztusa (XXXIX. tábla). Jellemző az előbbi művész arctípusaira a szentek erősen hangsúlyozott, közelülő szempárja. A kompozíció költői lágy jellege különösen a sárkánnyal viaskodó Szt. György szelíden féloldalt hajtott fejének motívumánál szembetűnő, s hasonló elvek szerint szerkesztett a képmező jobbfelén álló leányalak. Az ábrázolás típusa azt az általánosan elterjedt szkémát mutatja, melynek későbbi változatai a magyarországi emlékanyagban is jól ismertek — közvetlen, de egyszerűbb fogalmazású elődje a jáki Szt. György — itt röviden csak az azonos almakeréki jelenetre

[44] *Frodl, W.:* Die romanische Wandmalerei in Kärnten. Klagenfurt, 1942. 20. l. képe 19. l.

utalunk. A vizsolyi Györgyöt azonban a megegyező szerkezet mellett jelentős különbség választja el a gótika hasonló ábrázolásaitól. A vizsolyi jelenet egy síkban terül el a falon, a festő még nem ismeri a mélységi tagozás törvényeit, a háttér semleges, a sárkánynak az emberekhez és a lóhoz viszonyított aránya, nagysága inkább a mesés, a legendaszerű elemeket hangsúlyozza. Később, mint Almakeréken is, a jelenet a szabad térbe kerül, a háttér és környezet a természet elemeivel, növényzettel népesedik be, középkori vár jelenik meg a lovag mögött, az egész esemény közvetlenül és szervesen ágyazódik a valóságos külső világ keretei közé. Vizsoly művészét e természethű ábrázolás problémái még nem érintik, a konzervatívabb megjelenítés eszközeit alkalmazza.

Ez említett bizantinizáló törekvések mellett századunkban a francia művészet hatása a legjelentősebb. A francia stílust követő művészi gyakorlat a premontrei rend megtelepedésével és munkásságával párhuzamos, a legszebbek és legteljesebbek e körben a premontrei alapítású ócsai templom szentélyképei (XXVII—XXX. tábla). A szentélyfal mezőin hármasával sorakozó álló alakok világos, élénk színezése, gazdagon variált mozdulataik, ruháik mindinkább öblösödő, gyűrődő vetületei mutatják, hogy mesterük komoly festői gyakorlattal rendelkezett, hogy féllépéssel túlhaladta már a román stíluskorszak ábrázolási formuláit. Elindult a gótikus művészet szabadabb útján, a való élet jelenségeit nagyobb pontossággal figyeli és festi meg. Bár az ócsai képeket határozott francia emlékhez közvetlenül kapcsolni nem tudjuk s így a hasonlóság és különbség francia és magyar emlék között nem mérhető le világosan, annyit mégis elárulnak az ócsai apostolok, hogy az eredendő francia alaphang a hazai környezetben módosult, egyénivé színeződött át. Valószínűleg hasonló átmenet, átalakulás jellemezte a szintén premontrei alapítású zsámbéki templom egykori festményeit, melynek egyetlen megmaradt töredéke szakállas Krisztusfejet, vagy szentet ábrázol. (XXXI. tábla.)

Ócsához hasonlóan a gótika felé mutat a későbbi, gazdag, gömörmegyei sorozat élén álló süvetei Margit legenda. (XXXII—XXXIV. tábla.) Megegyezik Ócsával franciás jellegében, de alakjainak sokszor naív, kedves közvetlenséggel való modellálása határozottan a helyi ízlésre és a helyi művészi felkészültségre mutat. A mozgalmas és eleven süvetei sorozat egyik legbeszédesebb példája és bizonyítéka az idegenből jött falképfestészet magyarországi meggyökeresedésének. Távolabbi rokona s ugyanennek a hazai gyökéreresztésnek példája a nagytótlaki templomban előkerült Királyok imádását ábrázoló töredék (XXXV. tábla).

A további románkori falképek sorában a zemplénmegyei Nagytoronya Mária töredékét és a Pozsony közelében lévő Deáki nevét kell megemlítenünk. Az erősen átfestett poprádi Utolsó ítélet az itáliai apszismozaikok szerkezetét tükrözi.

A Szepesség románkori emlékanyagát gazdagítják a kis zsegrai templom szentélyfestményei (XXXVI—XXXVII. tábla), melyek közvetlenül a templom 1270 táján történt fölszentelése után készülhettek. Az Utolsó vacsora jelenetén a szkematikusan merev kompozíciós eljárással szemben a kötetlen, változatos és bátor csoportfűzés kelt figyelmet, szabadabb eljárásmódja a gótika útját egyengeti. Stílusa, alakjainak típusa társtalan. Rokonait talán Csehország vagy Lengyelország területén lehetne fölfedezni.

A korábbi dejtei falképekhez hasonlóan (XI. tábla) helyi provinciális ízt sugároz a szalonnai Margit legenda néhány töredéke. (XXXVIII. tábla.) A szentély XII. századból származó felszentelési keresztjével szemben e jelenetsor készültének idejét a XIII. század első felére helyezték. A csekély töredékekből, a naív, a művészi gyakorlat hiányát mutató formálásból nehéz a datálásra vonatkozó biztos következtetésre jutni, a töredék felső szegélyén fennmaradt néhány betű formája s ugyanitt a keretező dekoratív dísz hihetővé teszi a XII. századi keltezést is. Kérdéses, vajjon a szalonnai Margit legenda a XIII. század szülötte-e, vagy Dejtéhez hasonlóan száz évvel korábban, a helyi, a népművészettel kapcsolatot tartó laikus próbálkozás emléke?

A Dunántúl és a Felvidék kezdeményező, haladó szerepe mellett Erdély falképfestészete viszonylag megkésve indul útjára. Az erdélyi stílus kialakulására jellemzőek a mozgalmasan zsufolt homoródi jelenetek. Több vonásuk, dekorativitásuk elárulja az ortodox templomok festészetével, a románok művészetével való kapcsolataikat. Ştefănescu véleménye szerint a latin és a görög szertartású egyház művészetpártoló tevékenysége együtt halad a XIII. század folyamán. Több ortodox templom ugyancsak e században nyeri első festett díszét. A párhuzamos együttfejlődés, gyakran a két stílusforma közötti szoros egybefonódás törvényszerű és jellegzetes.

Gelence festményei nem mutatnak ugyan közvetlen összefüggést az ortodoxiával, de jellegük jól illeszkedik a sajátos erdélyi fejlődésmenetbe. A passiósorozat arctípusainak kialakulásában kétségkívül szerepe lehetett a hazai bizantinizáló hagyománynak. Az arcok még mozdulatlanok, a cselekményt egyedül a szereplők széles taglejtései érzékeltetik, jó példa erre a Krisztust ostorozó pribék természetellenesen túlzó mozdulata. Az alakok megformálását, stílusát tekintve azonban a bizantinizáló, konzervatív alaphang felett a helyi laikus követelményből alakuló, a természetes ábrázolás felé haladó előadás válik uralkodóvá. A még több kötöttséget mutató passiósorozat mellett szabadabb, reálisabb komponálás és előadás felé való törekvés érződik a László legenda jelenetein, melyek a legjelentősebb, legkorábbi példái az Erdélyben később oly szélesen elterjedt témakörnek. Ez vezet át a XIII—XIV. század fordulóján az új formavilághoz, a gótikához.

A templom lebontása miatt ma már nem ellenőrizhető a Nemes Ödön által feltárt s a XII—XIII. századra keltezett marosszentkirályi képek hovátartozása.

A románkori erdélyi falképfestészet teljességéhez tartozik a Ştefănescu által nagy valószínűséggel a XIII. századra datált őralja-boldogfalvi és zeykfalvi ortodox templom festett dísze. Későbbi átfestéseik miatt nehéz határozott véleményt alakítani róluk. Szerves tartozékai a magyarországi művészeti multnak. Az ortodox vallás művészete, zárt belső egysége ellenére sem izolált jelenség, megtalálta és kiépítette kapcsolatait az erdélyi magyarság és az erdélyi szászság művészetével is.

A GÓTIKA

A románkor végével az egyház pozícióinak jelentős része a feltörekvő világi hatalom kezébe került, a küzdelem a király és a világi nagybirtokosok győzelmével végződött. A XIV. század a laikus elemek további erősödését hozta. Az átalakulás a képzőművészeti ábrázolás módján Európaszerte figyelemmel kísérhető, a korábbi témakör kitágul, Krisztus és a szentek *földi* életének bemutatása lép az előtérbe. Az ábrázolás hieratikus jellegével szemben a tárgykör elbeszélővé válik, Máriából valóságos földi anya lesz, az Utolsó ítéletek ruhátlan alakok megfestését és az anatómiai tanulmányok kezdeteit teszik lehetővé. A szentek legendáinak jelenetei egyre inkább a való életet mutatják be s a valószerű köznapok megörökítése egy-egy szent élettörténetének ábrázolása kapcsán természetessé válik. A művészi stílus fejlődése a részletek naturalizmusa felé halad.

E folyamatot az egyházi életforma átalakulása is erősítette, mely fokozatosan vesztve aszketikus jellegéből, egyre inkább világivá vált. A fejlődés újabb lépését a termelőeszközök nagyobbfokú fejlettsége eredményezte. Az élen az itáliai városok jártak, a másik vezető gazdasági és szellemi központ Dél-Franciaországban alakult ki. Engels így ír a provençal nemzetről: »Valamennyi újabb nemzet közül elsőnek volt művelt nyelve. Költészete minden román népnek, sőt a németeknek és angoloknak utól nem ért mintaképül szolgált; a feudális lovagi szellem kialakításában a kasztiliaiakkal, az északfranciákkal és az angol normannokkal vetekedett; az iparban és a kereskedelemben nem maradt el az olaszok mögött. Nemcsak a »középkori lét egyik fázisát« fejlesztette ki »ragyogó formában«, hanem még a régi hellenizmus visszfényét is megcsillogtatta a legmélyebb középkorban.«[45] A magyarországi románkori falképfestészet előbb e két vezető központhoz kapcsolódott, az olaszhoz és a franciához, majd később, a további fejlődés során már fokozottabb mértékben érvényesült a kialakult hazai gyakorlat; a külföldi hatások nem kis mértékben a szomszédos országok, — Ausztria, Csehország és feltehetően Lengyelország — kultúrája közvetítésével is érkeztek hozzánk.

A hazai falképfestészet az Árpádkor elején a fejlettebb termelési módot és magasabbfokú műveltséget hozó idegen szerzetesrendek tevékenysége

[45] *Marx—Engels:* Művészetről, irodalomról. Bp. 1950. 66. l.

nyomán indult fejlődésnek. A feudális átalakulás során a művészek nagyrészt a külföldi anyakolostorokkal állandó kapcsolatot tartó rendházak falai közül kerültek ki. Elég e helyen a miniatúraművészet művelőire s az építkezésekkel kapcsolatosan felbukkanó lapicida megjelölésekre utalni. A fejlődés első indítóoka a termelési ágak specializálódása. Nálunk a XIII. században alakulnak ki a különböző ipari mesterségek, a fejlettebb külföldön a folyamat már lezajlott. A termelés újabb, magasabbrendű módja szüli az új társadalmi osztályt, mely a feudális egyház elleni harcban a feudalizmus ellensége s új szervezeteivel, érdekeivel az általános vallásos szemlélet elvilágiasodásának egyik fő mozgatója lesz. A XIV. század során nem egy kisebb mezővárosunk alakul valódi várossá. Szerepük jelentős, »a mezővárosok százai a falvak ezreiből a parasztság nagy tömegeit emelték ki és vitték a városi élet felé«.[46]

Az átalakuló művészi gyakorlatra a társadalmi-gazdasági változásokkal együtt a bővülő kereskedelmi útvonalak gyakoroltak hatást. A német, olasz és bizánci-balkáni utak mellett már a XIII. században megerősödött a magyar-lengyel kapcsolatok vonala.[47] A feudalizmus kialakulásának korában főleg az olasz egyetemek nevelték a magyarországi fiatalokat, később tanulóink az itáliai iskolák mellett Prágában, Krakkóban és Bécsben is folytatták tanulmányaikat.[48]

A magyarországi városalakulás folyamata csak részben követte a nyugati fejlődés menetét. Városaink történetét nem tették mozgalmassá oly forradalmak, mint amilyenek az olasz, német, francia, németalföldi városokban zajlottak le. Nem volt egységes városaink nemzetiségi összetétele s a fejlődésnek e formája a cseh és a lengyel városokéhoz hasonlított.[49] Történelmünk másként alakult, mint a nyugati népeké s ennek oka társadalmi-gazdasági elmaradottságunk volt. Molnár Erik párhuzama szerint a magyarság a X. században félnomád pásztornép, amikor a nyugatiak már főleg földműveléssel foglalkoznak, a XII. században lesz a magyarság parasztnéppé, nyugaton ekkor a városi civilizáció bontakozik ki. És nem tűnik el e fejlődésbeli különbség a XIII—XIV. században sem.[50]

Az elvilágiasodás folyamata nem indult kizárólag a polgárság köréből, hanem egyformán ösztönző hatást gyakorolt a fejlődésre a feudálisok és a polgárok érdeke. Világos az összefüggés a nemességnek az egyház fölé kerekedő hatalma, a városi iparos-kereskedő társadalom gazdasági megerősödése és a művészet, műveltség laicizálódó folyamata, e folyamat erősödése között. Az egyházi értelmiséget fokozatosan háttérbe szorította a világi.[51]

[46] *Mályusz E.:* A mezőgazdasági fejlődés. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Bp. 1953. 128—191. l.

[47] *Molnár E.:* A magyar társadalom története az Árpád-kortól Mohácsig. Bp. 1949. 22. l.

[48] *Horváth J.:* A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Bp. 1931. 53. l.

[49] *Molnár E.* i. m. 154—155. l.

[50] *Molnár E.* i. m. 60. l.

[51] *Molnár E.* i. m. 154. l.

Az egyház kebelén belül a fejlődés egyrészt a világi elem megerősödéséhez, másrészt az egyházi szervezet és erkölcs züllésével vezetett. Jellemző adat 1378-ból : a mariánus ferencesek a plébánosok erőszakoskodásai miatt panaszkodnak, feljegyzik, hogy a plébánosok erőszakkal a plébániatemplomba vitetik azok holttestét, akik a ferences egyházakba kívántak temetkezni. A misemondásig ott tartják azokat, hogy a szokásos ajándékok a plébánosoknak jussanak. Más adat arról számol be, hogyan feledkezik meg a koldulószerzet szegénységi fogadalmáról : »nemcsupán a kolostoroknak voltak ingatlanai, hanem az egyes testvéreknek is voltak külön ingóságai, pl. lovai, külön ruhái és méginkább pénzértékei.«[52] A ferencesekéhez hasonló a domonkosok helyzete is. Magyarország a kelet felé irányuló hittérítő munka bázisa. A térítés azonban nemcsak a szervezeti nehézségek miatt fogyatékos, »hanem azért is, mert a központi hatalom távolsága bizonyos lazaságot eredményezett és nem egyszer megtörtént, hogy a peregrináns domonkos nem is annyira hittérítő, mint inkább keleti kereskedő volt.«[53]

Részben az egyházi élet züllése, részben az elnyomott osztályok antifeudális harca eredményezte a korszakunkon végighúzódó eretnek mozgalmak sikereit. Nem voltak ismeretlenek az országban a flagellánsok, a valdensek ; közvetlen előzményei a Magyarországon is fontos szerepet játszott huszitizmusnak. A mozgalmak jelentősége az egyház s így a feudalizmus ellen folytatott harcaikban rejlett. Bár elsősorban a buzgó vallásos hit táplálta csoportjaikat, mégis, emberi egyenlőséget hirdető tanításaik a klerikális szervezet hatalmaskodásával, erkölcstelen életmódjával való következetes szembenállásuk az egyházi feudalizmus erőit apasztotta s a polgáriasodás, a laicizálódás menetét erősítette.[54] A világi hatalom megerősödésének és a világi gondolkodásmód kialakulásának jelentős kezdeti határállomása a XV. század eleje. A pápa az országon belül elveszti befolyását, az állam gyakorol felügyeletet a magyar egyház fölött. Az egyházi javadalmakat, állásokat lényegében a király adományozta. Az 1404-i pozsonyi ediktum fogalmazza meg a király felügyeleti jogát: pápai iratot a király jóváhagyása nélkül nem lehet kihirdetni.[55] A főpapság vagyona egyrészét kényszerűen átadja ugyan a világiaknak, de veszteségeiért az alsópapság fokozottabb kizsákmányolásával kárpótolja magát.

A falképfestészet területén a korábbi kizárólagos egyházi igazodást az ábrázolás világiasabb jellege váltja fel. A képek témaköre és előadásmódja szempontjából egyaránt megindul, vagy helyesebben fokozódik a kettéválás

[52] *Karácsonyi J.:* Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1922. I. 52, 63. l.

[53] *Harsányi A.:* A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 100. l.

[54] *Székely Gy.:* Harc az egyházi kizsákmányolás ellen — eretnekmozgalmak. Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Bp. 1953. 362—376. l.

[55] *Kardos T.:* A huszita mozgalmak és Hunyadi Mátyás szerepe a magyar nemzeti egyház kialakításában. Századok. 1950. 84. évf. 121—128. l.

folyamata: egyházi és világi jellegűvé. A IV. Károly udvarából sugárzó cseh reneszánsz jelentős hatást gyakorolt a magyarországi szellemi életre is. IV. Károly fia Zsigmond, bár 11 éves korától Nagy Lajos udvarában nevelkedik, nem mentes a cseh humanizmus emlékeitől. A magyar udvari-szellemi élet átalakulásában a hazai lovagi életmód és szemléletmód mellett szerepet játszik a szomszédos humanista áramlat is. E profán elemekkel átszőtt életforma egyik előzménye abban a hősi történeti mondakultuszban rejlik, mely a korábban népszerű és a leggyakrabban ábrázolt szent-legendák mellett a hazai mult alakjait, elsősorban László királyt teszi közismertté és tiszteltté a nép legszélesebb rétegei előtt. Maga Zsigmond uralkodása első időszakában nagy pártfogója a Szent László kultusznak. László mondakörünk a legteljesebben az ő korszakában alakult ki.[56] S a mondakör, a kultusz kialakításában nem jelentéktelen szerepet játszik a falképfestészet, mely témabeli gazdagodásával és a természetes ábrázolásmódhoz való közeledésével alkalmassá válik arra, hogy László kanonizált élete kapcsán a király világi dicsőségét tárja a nép elé.

Az európai falképfestészet profán témái már a román korszak idején jelentkeztek, de a világi, lovagi életmód gazdagabb ábrázolása a XIV. század során válik jelentőssé. A világi ábrázolások nagyobbfokú elterjedése általában a korai gótikára jellemző s ez főleg az antik mitológia emlékeiből, a középkori történetekből, útleírásokból táplálkozik. Nem idegen tőle a humor és az erotika, a fantasztikus túlzás, a naturalista vagy karikirozó, torzító szándék sem. Elsősorban a világi építmények, a várak falai telnek meg a mindennapi élet jeleneteivel. Ott, ahol a polgárság nagyobb gazdasági-politikai hatalomhoz jutott, nem ismeretlen e témakör a polgári rend körében sem. Így a régi kölni lakóházakban a falképeknek és színes dekorációknak gazdag sora ismeretes. A legrégebbiek még a késői románkorból valók. Egy 1260 táján átépített házban fejedelmi vendégséget ábrázoló festmény s ugyanitt ornamentális növényi keretbe foglalt fantasztikus állatalakok maradtak fenn. Az Overstolz család háza egyik termének falára a XIV. század első felében lovagi tornajelenet került. Hasonló ábrázolás ugyane korban más házak falain is előfordul. A profán épületek a lovagi, udvari jelenetek mellett mitológikus, allegorikus antik ábrázolásokkal is gazdagodtak. Közismert Ambrogio Lorenzettinek a sienai Palazzo Pubblicoban festett allegorikus sorozata. Pietroval együtt ő díszítette a sienai Scala kórházat. San Gimignanoban a Palazzo Municipale falaira vadászatot ábrázoló képek kerültek. Poppi várában 1340 tájáról egy Fortunakerék ismeretes s ugyanez jelenik meg a század utolsó éveiben a lichtenbergi várban is. (Az innsbrucki Ferdinandeumban.)[57] Lichtenberg falképei az egykori

[56] *Horváth J.:* Az irodalmi műveltség megoszlása. Bp. 1935. 29—30. l.

[57] *Marle, van R.:* Iconographie de l'art profane au Moyen-Âge et à la Renaissance. Le Haye, 1932. II. 197—199. l.; *Clemen, P.:* Die gotischen Monumentalmalereien der Rheinlande. Düsseldorf, 1930. 228—235. l.

főúri, feudális életforma legszebb jelenetei közé vezetnek. Kétségtelen, hogy az ábrázolt idilli események távolról sem tükrözik a mindennapok valóságát, de bizonyos, hogy e költői eredetű témakör vezet majd el, hátat fordítva az egyházi tematikának, a valóban reális, élethű előadási módhoz. A költői eredetre biztos adatunk van. Az egyik jelenet egy 1200 körüli költemény nyomán adja elő a magyar mondavilágban is ismert s Nagy Theodorich emlékét őrző berni Detre lovagnak Laurin törpekirály felett aratott győzelmét, a következő jelenet a Dietleib von Steierrel való küzdelmet örökíti meg.[58]

Költészet és valóság még szétválaszthatatlanul fonódik össze. A lovagi torna, a tánc, a vadászat, a rózsakert jelenetei az uralkodó osztály életének szépségeit tükrözik.

Magyarországi falképeink és főleg profán témájú festményeink nagy mértékű pusztulása ellenére hasonló származásra és hasonló jelenetekre kell gondolnunk a hazai anyag vizsgálatánál is. A falképfestészet profanizálódásának folyamata két úton haladt. Egyrészt a bibliai tárgykörből a világi tematika kiválásának útján, másrészt és ezzel szoros kapcsolatban, a skolasztikus-szkematikus ábrázolási módnak a valósághű, reális ábrázolássá való átalakulása útján.

Az átmenet nem kapcsolható mereven sem egy korhoz, sem egy területhez. A kialakult profán és a még virágzó egyházi művészet közötti hatás-ellenhatás sokáig mindkét oldalon eleven ösztönzést jelentett. Jellegzetes példa erre Villard de Honnecourt vázlatkönyvének a XIII. század közepéről származó rajzsorozata. Állatrajzai még a keresztény szimbolikával állhattak kapcsolatban, de formáikat már a természethű részeletmegfigyelés alakította.[59] E folyamat későbbi példája a táblaképfestészet területéről Pisanellonak Londonban lévő Szt. Eustach látomása. A profán elem a művészet minden műfajában megjelenik. Elég itt a firenzei Campanille domborműveire vagy a miniaturafestészet gazdag világi ábrázolásaira emlékeztetni. Az új téma az egyházi környezetben is kedvelt. Az avignoni pápai palota XIV. századi profán dekoratív falképei semmiben sem különböznek a világi feudálisok váraiban megjelenő festményektől.[60]

A világi, lovagi falképfestészet egyik leggazdagabb területe Tirol és Észak-Itália, de nem ismeretlen e témakör Dél-Itáliában sem. Még a román korszak végéről származik a hocheppani várkápolna külső falán lévő s a majd Lichtensteinben is megjelenő berni Detre lovas alakja. A gótikában szaporodnak az emlékek. A XIV. század harmadik negyedében Sabbionara várában

[58] *Schlosser, J.:* Die Wandgemälde aus Schloss Lichtenberg in Tirol. Wien, 1916 15—17. l.; *Riedl F.:* Csaba és berni Detre a magyar mondában. Philologiai Dolgozatok a Magyar és Német Érintkezésekről. (szerk. Gragger R.) Bp-1912. 1—7. l.

[59] *Marle, van R.:* L'iconographie de la décoration profane des demeures princières en France et en Italie aux XIVe et XVe siècles. Gazette des Beaux-Arts. 1926. LXVIII. II. 166. l.

[60] *Marle, van R.* i. m. 168. l.

az eposzokból oly jól ismert lovagok és dámák jelennek meg a képeken, a francia hatásról tanúskodó jelenetek egy egykori lovagi eposz illusztrációjának töredékei. A lovag-kultusz sokáig eleven ösztönzője az új, világi téma kivirágzásának.

A feudális lovagi életforma nemcsak tematikailag határozza meg a késő-középkor átalakuló művészetét, hanem stílusbelileg is nyomot hagy Tirol és Észak-Itália falképein. Ezeken az emlékeken már régebben megállapították az olasz, a német, a francia-burgund művészet sajátosan keveredő hatását.[61] Tirol és Észak-Itália korábban az északi, a francia és német művészethez kapcsolódik erősebben, sőt a riffiani temetőkápolna olasz trecento hatás alatt készült képei kapcsán felmerült a cseh művészettel való összeköttetés kérdése is. A XIV. század második felétől főleg Bolzano kerül szoros kapcsolatba az olasz művészettel. Jellemző a három irányító központ erőforrása : Bolzano gazdag kereskedőváros, Merano hercegségi központ, Brixen püspöki székhely.[62]

Külön fejezet illetné a közismert runkelsteini jeleneteket. Ezek a századforduló idején már gazdag képet rajzolnak arról a későközépkori feudális lovagi világról, mely rokon formát öltött Tirolban és Magyarországon egyaránt. A lovagok és dámák alakjai mellett Tristan és Isolda legendája, valamint a szabad művészetek allegorikus alakjai vonulnak fel a falakon, ugyanitt a német-római császárok mellképsorozata az arcképművészet kialakulásának volt fontos tényezője.[63] A lovagi költészetnek és e költészetet illusztráló falképfestészetnek bizonyosan jelentékeny érdemei voltak a realista arckép kialakulásában is.[64]

A lovagi élet ábrázolásának divatja átnyúlik a XV. századba. Lovagjátékot mutatott be a XV. század közepéről származó s a castel romanoi vár romjai közül a trentoi múzeumba került töredék. A meranoi vár hálószobájából egy, az előbbi töredékkel egykorú kerti jelenet ismert.[65] A téma gazdagon szétárad, elterjed, fejlődésének csúcsát a századforduló éveiben, vagy a XV. század első tizedében keletkezett trentoi képek jelzik. A hónapok ábrázolása kapcsán munkálkodó parasztok alakjai jelennek meg a falakon s uralkodó idilli hangja ellenére nagy jelentősége a sorozatnak, hogy az érdeklődési és ábrázolási kört ismét kiszélesíti.[66] A hagyományos, de egyre időszerűtlenebbé váló legenda és eposz-ábrázolások mellett itt ad helyet először a tiroli északolasz falképfestészet az újabb, időszerűbb témavilágnak. A munkaábrázolások kapcsán kell megemlékeznünk a konstanzi kereskedőház selyem- és vászonszövés

[61] *Weingartner, J.:* Die profane Wandmalerei Tirols im Mittelalter. Münchener Jahrbuch der Bildenden Kunst. 1928. V. 22. l.

[62] *Weingartner, J.:* Gotische Wandmalerei in Südtirol. Wien, 1948. 18, 37. l.

[63] *Weingartner, J.:* Die profane Wandmalerei Tirols im Mittelalter. Münchener Jahrbuch der Bildenden Kunst. 1928. V. 25—26. l.

[64] v. ö. *Jacques, Ch.:* Les peintres du Moyen Âge. Paris, 1941.

[65] *Weingartner, J.* i. m. 33, 50—52. l.

[66] A falképfestészet területét vizsgálva nem térünk ki a másutt korábban megjelenő munkaábrázolásokra, paraszti témákra.

mesterségét bemutató jeleneteiről. E tárgykör, természetesen, még udvarképes hangjával is a reális ábrázolás fejlődését segíti.[67] Előrelépése egyben az udvari falképfestészet utolsó lobbanása. A termelőmód megváltozása, az új társadalmi osztály felemelkedése, a feudalizmus napjának hanyatlása a lovagi kultúra virágzásának végét jelenti, a művészet más úton halad tovább.

Az udvari-lovagi témakör nem hiányozhatott a magyarországi várak termeiből sem. Erre néhány bizonytalan adat utal csupán, de a feltevés igazolásaként szinte megcáfolhatatlanul hivatkozhatunk a Vajdahunyadon fennmaradt töredékekre. Ismert lehetett várainkban a nyugati mondavilág is, bár ennél jelentősebb szerepet játszhatott a hazai legendairodalom egyik legnépszerűbb egyéniségének története, Szt. Lászlóé. A lovagkirály életét korai kanonizációja egyidejűleg egyházi témává is avatta, személye a XIV. század magyarországi egyházi és profán falképfestészetét a legszorosabb szálakkal fűzhette össze. E témakör mondai és valóságos történeti jellege kétségtelen, ez a jelleg pedig művészetünket a laicizálódás útján segítette előre. Másutt sem ismeretlen a nemzeti mult emlékeinek, nagyjainak megjelenítése. A karlsteini vár lépcsőházában a cseh nemzeti szent, Vencel élettörténete kerül a falakra, sőt megjelennek a távolabbi mult világi alakjai is, Borivoj, Svatopluk és Radislav herceg. A nagy elődök galériáját maga az élő uralkodó, IV. Károly zárja le. A sorozat azt a természetes tiszteletet bizonyítja, mellyel a feudális arisztokrácia — majd a szentekkel egyenrangúan — adózott a történeti mult előtt.

Hazánkban a XIV. század folyamán születik legtöbb falképünk, területileg elsősorban a Felvidéken, ezt követi Erdély és a Dunántúl. Az Alföld látszólagos elmaradottsága, de a dunántúli falképek gyérülése is jórészt a török megszállásnak tulajdonítható. A fejlődés tematikailag és stílusbelileg egyaránt a laicizálódás felé vezet. A román korszak nagyobbrészt még szerzetes, egyházi művészeit a gótika során feltehetően háttérbe szorították a világi művészek. A gótika alkotásainak javarésze már bizonyosan tanult világi festők működésének eredménye, egyháziak ritkábban, főleg egy-egy rend keretei között fejthettek ki művészi tevékenységet. Ezt valószínűsíti az egyházi életnek és szervezetnek e korra eső további hanyatlása és ugyanekkor az emlékek nagy mértékű megszaporodása, a céhszervezetek kialakulása, megerősödése.

A XIV. SZÁZAD

A XIII. század nagy fellendülése után emlékeink sokasodnak a következő évszázad során is. Az újabb falképek hazai festészetünknek nemcsak számbeli, hanem ugyanakkor formai fejlődését, gazdagodását is mutatják.

[67] *Morassi, A.:* Storia della pittura nella Venezia Tridentina. Roma (?) 1938. 274—291. l. és *Weingartner, J.* i. m. 30—32. l.

Az átalakulás, az új orientáció világosan figyelemmel kísérhető Erdélyben. A XIII. század folyamán észlelt közvetett és közvetlen bizantinizáló hatás az ország területén elhal. Maradványa csupán az a provinciálisabb jellegű, további ösztönzéseit feltehetően közvetett román forrásokból szerző sajátos erdélyi stílus, mely a keleti szertartású templomok díszévé lett. Ez kíséri végig az itt élő románság művészetét, de fel-felbukkan a helyi magyar emlékek középkori folyamatában is.

Erdély szerves része az országnak, kultúrája szorosan összefonódik más vidékek műveltségével. Ugyanekkor sajátos települési és gazdasági helyzete művészetének sajátos, egyéni arculatát alakítja ki. Az erdélyi nemzetiségek nemcsak nyelvi kultúrájuk miatt különülnek el egymástól, hanem főleg gazdasági és politikai helyzetük különbözősége miatt. Más adottságok szerint vehetett részt a közös erdélyi műveltség kialakításában az elnyomott románság, vagy a városlakó, korán polgáriasodó, a távolabbi déli vidékekkel élénk kereskedelmet folytató s hamar jómódra jutó németség. A mecénások, a megrendelők jórésze az uralkodó osztályhoz tartozó magyarságból került ki.

A nagy különbség a korábbi dunántúli vagy felvidéki és a gótikába hajló erdélyi bizantinizálás között már a XIII. század végéről vagy a XIV. század elejéről származó bögözi László legendasorozat töredékein érezhető (XLII. tábla). A zsúfolt kompozíció dekoratív jellege, az ábrázolt arcok ikonográfiai típusa, a nagy és nyílt szempárok bizánci hatást mutatnak. De a helyi mester felkészültségében a jobb bizánci hagyományokból és a sokszor közvetítő itáliai művészet örökségéből jóformán semmi sem fedezhető fel. A töredék naiv és fogyatékos volta nyilvánvalóvá lesz, ha a szepesdaróci Kálváriával vagy Angyali üdvözlettel (XXV. tábla) vetjük össze. Annak értelmes, tiszta formavilágával, természetes arányaival szemben emennél a kompozíció zavaros, a formaképzés és a perspektivikus ábrázolás ügyetlenkedő. A magas kvalitású szepesi jelenettel szemben a bögözi jelenet provinciális lecsapódása csupán a széles áradatú bizantinizáló irányzatnak.

E bögözi töredékeket stiláris érdekességük mellett tematikájuk teszik jelentőssé. Hazai falképfestészetünk körében itt jelentkezik először a László-legenda, mely Erdélyben és az ország egész területén elterjedve a század folyamán festészetünk egyik legkedveltebb és legnépszerűbb története lesz. S a legendának korai széleskörű elterjedését mutatja az időrendben következő, a XIV. század elejéről származó emlékünk, a gelencei sorozat is (XLIII—XLIV. tábla); Bögöz és Gelence tematikailag ugyanazon sajátos erdélyi fejlődésmenet jelentős állomása. Gelence fontosságát csak fokozza, hogy László legendája megjelenésére — szerkezetében, felfogásában gyökeresen eltér a korábbi bögözi jelenettől — kégtségkívül formáló hatást gyakorolt a népi képzelet is. Erre nemcsak az a különbség mutat, mely ez ábrázolást a bögözitől elválasztja, hanem az az eltérés is, mely az egy falmezőn megjelenő passió és László-legenda között érezhető.

A hajó északi falának felső mezőjében húzódó jelenetsor a bögözi formaképzéssel ellentétes. A bögözi zsúfoltsággal szemben ez egyszerű és természetesen levegős. Gelencén már valóságos térábrázolásra törekszik a művész, távolabb áll tőle a bizantinizáló hajlam, alakjai a mesterség fortélyait jól ismerő erdélyi festő ecsetjére vallanak. A László-legenda alatt húzódó passiósorozat jelenetei (XLIII, XLV. tábla) szemben az előbbivel más jellegűek, feltehető, hogy a két falmező képei egyazon műhely keretében dolgozó két különböző mester ecsetjétől származnak. A kérdésre alapos helyszíni vizsgálat adhatna választ.

A XIV. század elején keletkezett gelencei László-sorozatra a sok vonásában naív népi formaalakító képzelet hatott. E népi ízlés alakítja a képek sajátos formáit, határozza meg szépségüket. A történetet több jelenetben megörökítő elbeszélés levegősen komponált, a zsúfoltabb lovasjelenetnél az alakok egyszerűen és értelmesen csoportosulnak. Egy-egy stilizáltan rajzolt fa utal a tájképi környezetre, a valóságos háttérre. Egyrészt a népi, stilizáló hajlandóságú művészi gyakorlat, másrészt a legendának már határozott irodalmi-legenda formában való rögződése köti a festő kezét. A népi jelleg Gelencén és másutt is rendszerint gyakorlatlanabb, naívabb előadással párosul, de ez a fajta naivitás nem a konzervativizmus jegye, a mű kisebb esztétikai kvalitása nem csökkenti annak történeti jelentőségét. Nem elmaradás a haladó áramlattól, hanem más úton való közelítés ugyanazon cél felé. Lényeges a különbség a maradi szellemből következő provincializmus s a gyakorlatlanságból fakadó népi jellegű kezdeményezések között. Az utóbbi ugyanazt az elvilágiasodó folyamatot erősíti, mely a román stíluskorszak óta már a magas igényű műalkotások körében is jelentős lépésekkel haladt előre és ugyanúgy — a természetnek egyelőre sommás és stilizált előadásával — a természet későbbi valósághű ábrázolásához közelít, mint azok.

A keleti és nyugati szertartású templomok kétfajta festői stílusának szoros kapcsolata és a népi formaalakító képzelet összefonódása jellemzi a XIV. századi erdélyi falképeket. Bár a pontosan analizáló stílusvizsgálat jelentős különbségeket állapíthat meg az egyes emlékek között, ez előbbi ismérvek alapján Bögözzel és Gelencével közös keretbe foglalhatók a kevésbbé jelentős festmények is. Ez az összefüggés kapcsolja az erdőszentgyörgyi templom szentélyének délkeleti külső falán álló püspökalakot (XLVI. tábla) az erdélyi falképfestészet egységébe. Archaizáló formáit a görögkeleti vallást szolgáló művészet közvetlen hatása alakította, de az alak konzervatív jellege ellenére is érezhető megjelenésén a XIII. századi franciás ízlés távolabbi ösztönzése. Hazai előzménye vagy kortársa az ócsai templom egyik püspökében fedezhető fel.

Hasonlóan archaizáló sajátságok jellemzik a felsorolt emlékekkel nagyjából egyidős homoródi festményeket (XLVII. tábla). Közöttük korábbinak kell tartanunk a kékesszürke alapon barna mandorlában festett Trónoló

Krisztust a négy evangelista szimbolummal; a kórus északi falán megjelenő felfeszített Krisztus töredéke a XIV. század első felére tehető; a fölötte lévő mezőben pedig a vörösesbarna színezésű Máriával és egy angyallal ábrázolt Krisztus (?) ismét későbbi festő ecsetjétől származhatott.

A nagyművészet hagyományainak és a gazdag meseszövő népi képzeletnek összefonódottsága jellemzi a XIV. század első felének erdélyi falképfestészetét. Ennek a szerves kapcsolatnak bizonyítéka a század első felében-közepén született homoródaróci Szt. Katalin vagy Margit legenda-sorozat. XLVIII. tábla.) Zsúfolt szerkezete, alakjainak naív ábrázolása gazdag, szőnyegszerűen dekoratív keretben jelenik meg. Díszítőkedve szélesen árad s dekorativitása már jellegzetes sajátja az erdélyi művészetnek. Ez a sok vonásában naív, de természetes közvetlenségével megragadó népi díszítő hajlam a század első felében nem egy helyen szinte elválaszthatatlan tartozéka a falképfestői gyakorlatnak. Távolabb a művészi centrumoktól, a kis falusi templomok festményein jelentkezik, analógiái Erdélyen kívül jóval ritkábbak. Gelence, Homoród, Homoródaróc képei a vezető európai stílusáramlatok fejlődésmenetébe zökkenésmentesen nem illeszthetők — a sajátos stílus nemcsak azt mutatja, hogy milyen mély hatást gyakorolt e művészetre az eleven népi képzelet, hanem természetesen azt is, hogy a nép e festményeket bizonyosan magáénak, gondolatvilágához, ízléséhez, igényeihez teljesen hozzáillőnek érezte. A népi képzelet stílusformáló hatása Erdélyben figyelhető meg a legvilágosabban s e falfestmények ugyancsak itt hatottak vissza legegyszerűbben, a legösztönzőbben a népművészeti gyakorlatra, a népi ízlésre, igényekre.

Az erdélyitől eltérő, más a fejlődésmenet az északmagyarországi emlékanyagban. A románkori bizantinizáló örökség nyomai megtalálhatók a Felvidék festészetében is, de nem válnak szélesebb körben általánossá. A keleti szertartású vallásgyakorlat ismeretlen e területen, nem talál oly biztos alapra, mint Erdélyben s nem hat vissza a római szertartású egyház művészetére. Kevesebb szerephez jut a Felvidéken a helyi, népi hagyomány ösztönzése, más külső környezet övezi a két országrészt s ahogy nem volt hatás nélkül Erdélyben a románság művészete, úgy Északmagyarországon sem lehetett hatás nélkül a cseh és a lengyel szomszédság. Az intenzívebb belső összeköttetés hiánya, a vezető művészi központ, a királyi udvar kulturális hatósugarainak a távolabbi területek felé csökkenő intenzivitása magyarázza végül a helyi központok, a sajátos arcú helyi iskolák természetes megerősödését.

Ennek az északmagyarországi, olasz minták nyomán alakult helyi törekvésnek jellemző példája a témájával jelentős fejlődési állomást képviselő, 1317-ben készült, Róbert Károly koronázását ábrázoló szepeshelyi falfestmény (XLIX. tábla). A közel három évtized, mely a szepesdaróci Angyali üdvözlettől (XXV. tábla) elválasztja képünket, komoly változást eredményezett. Ott az olasz-bizantinizáló stílus virágzásának egyik legszebb hajtása az egyházi ábrázolási típushoz való merev ragaszkodást mutatja, itt a jelentős püspöki

székhelyen született másod-harmadrendű alkotás aktuális tárgyválasztása vonja magára a figyelmet. Jelentősége ikonográfiai. Első emlékünk, amelyen a képmezőbe foglalt feliratok megnevezik az élő szereplő alakokat. A megrendelő prépost valószínűleg az 1318-ban a Szepességet látogató király kedvét keresi a jelenet megfestetésével. A téma közvetlen időszerűsége ugyanabból a világi, a jelennek mind nagyobb fontosságot tulajdonító szemléletmódból fakadt, melynek későbbi példája a már említett karlsteini sorozat.

Az efajta világi szellem, a jelen ábrázolása nem volt ismeretlen a multban sem, az európai művészet körében a miniatúrafestészet mutatja be a leghívebben a profán antik hagyományok továbbélését. E miniaturák nagy gazdagsággal sorakoztatják fel a koraközépkori világi ábrázolásokat. Egy Corney-ből való s a IX. század elejéről származó kódex Terentius munkáit őrzi s egyik lapján két maszkos színész által tartott táblán Terentius portréja jelenik meg. Egy másik, egykorú, Salzburgból származó asztronómiai tárgyú kötet miniatúradísze jellegzetes munkáik ábrázolásával jellemzi a hónapokat; Kopasz Károly Psalteriumában Dávid király zenészei közt jelenik meg. Figyelmen kívül hagyva most a mozaikművészetet s inkább a magyarországi festészetre nagyobb hatást gyakorló miniált kódexek lapjait forgatva, sűrűn találkozunk a szepeshelyi Károly Róbert előképeivel. Természetes, hogy az antik előzmények után maga a király, II. és III. Ottó és II. és III. Henrik is megjelenik a miniált lapok trónusán; a bambergi evangeliáriumban a hódoló provinciákkal, az achternachi kódexben udvari környezetével, a regensburgi evangeliariumban allegorikus alakokkal. Szepeshelyi képünk pontos tematikus előzményeként, a bambergi sacramentariumban a császárt Krisztus koronázza meg.[68] Az ivreai kódexben pedig Mária helyezi a koronát III. Ottó császár fejére.[69] Ez, a világi élethez szorosan kapcsolódó tematika előképe szepeshelyi festményünknek s az ikonográfiai rokonságok alapján joggal tehető fel, hogy a hazai mester fő ihletője a miniaturafestészet volt.

A szepeshelyi képpel egyidőben keletkezett a svábfalvi passiósorozat. (L. tábla.) Az ábrázolt testek szkematikus rajza, a mozgalmas kompozíciók stilizáltsága, az alakok, a tér, a környezet aránya ugyancsak a miniatúrafestészet hatását mutatja. Jellegzetes a tájképi háttérnek még alárendelt szerepe, nincs több feladata, mint hogy jelezze a cselekmény helyét. A korábbi kutatás szerint a sorozat itáliai minta után készült,[70] de az egyazon típust követő alakok formái, a nagy hasonlósággal mintázott arcok, a jelenetek tipikussága, az előadás stilizáltsága az olasz mintaképektől nagy távolságban élő,

[68] *Goldschmidt, A.:* Die deutsche Buchmalerei. Firenze—München, 1928. I. 34—36, 57. l. 13, 17, 68/b. kép. II. 32, 40—41, 53—54, 61—62, 66. l. 8, 24 a—b, 52—53, 72—73, 78. kép.

[69] *Landner, G.:* Die italienische Malerei im XI. Jahrhundert. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien, 1931. N. F. V. 145. kép.

[70] *Schürer, O.—Wiese, E.:* Deutsche Kunst in der Zips. Brünn—Wien—Leipzig, 1938. 89. l.

az itáliai művészet eredményeit csak messziről ismerő és szerény tehetséggel reprodukáló festővel ismertetnek meg bennünket. A művész csakúgy mint Szepeshelyen, helyi mester lehetett. Több forrásból táplálkozva alakította ki egyéni, provinciális stílusát. Művén a fejlődést segítő, reálisabb hangú törekvéseknek kevés nyoma látható. A passiójelenetek mellett a templom László legenda-sorozatát új vakolatréteg takarja; a zsegrai és vitfalvi képekkel együtt a témakör széles elterjedtségét bizonyítja.

Feltehetően a XIV. század elején készültek a Felvidék déli határszélén fekvő csécsi templom falfestményei (LI—LI. tábla). A jeleneteket rosszul restaurálták, az ügyetlenül megújított festmények eredeti jellegéről beszélni alig lehet. Stílusbeli hovatartozásuk, kvalitásuk mértéke nem állapítható meg, korábbi ismertetései és méltatásai alapján nagy valószínűséggel a XIV. század első felére keltezhetők.

A század közepe táján a magyarországi falképfestészet fejlődésének fontos új korszaka következik. Közvetlen olasz hatás emeli ismét magas rangra legjelentősebb festményeinket. Esztergomban itáliai mester dolgozik, majd a királyi udvarban kialakult olaszos ízlés tovább gyűrűzik az ország távolabbi vidékei felé s termékenyítőleg hat a helyi gyakorlatra is. Ösztönző ereje csak ott nem mutatható ki, — mint Nagyszebenben — ahol a népi adottságok következtében erősebb s közvetlen németországi, valamint flamand kapcsolatokba ütközik.

A románkori falképfestészet három irányban kapcsolódott az európai fejlődésmenetbe. A bencések jáki festményei és főleg az úgynevezett II. jáki mester a római példát követte, Ócsa és Zsámbék a francia művészettel volt fokon, a veszprémi apostolok és a hidegségi Olajfák hegye pedig a bizánci stílus ösztönző hatásáról tanúskodott. A XIV. század első felében megváltozott a helyzet. Lezárult a hazai bizantinizálás korszaka s nincsenek már francia mintaképeket követő XIV. századi falképeink sem. Az 1380-as években Francia országban dolgozott Estienne le Hongre hímző és valószínűleg festő nevének felbukkanása figyelmeztet csupán arra, hogy az összeköttetés nem szakadt meg teljesen.[71] A festészetünket formáló tényezők közé új elemként lép a német művészet hatása.

A század legkiemelkedőbb emléke az esztergomi királyi képolna szibilla és próféta sorozata (LIII—LVII. tábla). A XIV. század közepének kiemelkedő, egyik legjelentősebb építkezése az esztergomi s a Telegdi Csanád nevéhez fűződő építéstörténetből következtetve a kápolna festményeinek keletkezési ideje nagy valószínűséggel az 1340-es évek végén határozható meg. A kápolna két oldalfalán húzódó és négykarélyos tüskés keretbe festett mellképsorozat mestereként kutatásunk Nicolò di Tommasot jelölte meg. Az attribuciót valószínűsíti az a tény, hogy a művészt az Anjou család már Nápolyban foglalkoz-

[71] *Baumgarten S.:* Claus Sluter magyar kortársa. Magyar Művészet, 1937. XIII. 292—293. l.

tatta s így kapcsolatai a magyar uralkodóházzal még hazájában kialakultak.[72] A festmények a legnemesebb itáliai művészet magas színvonalát mutatják, formakezelésük könnyed és előkelő, színezésük tartózkodó és kifinomult. Az alakok közvetlen valósághűséggel jelennek meg gótikus keretükben. A sorozat nagy lépéssel lendíti előre a realista ábrázolás felé haladó középkori magyarországi festészet fejlődését. Magas művészi rangjával együtt jár előadásának hazánkban új, kötetlen és szabad módja. Kisebb jelentőségű falusi falképeink mellé helyezve a sorozatot, szembe tűnik az a nagy különbség, mely azok merevebb szkematizmusát, stilizáltságát az esztergomi mellképek életteljes hangjától elválasztja. A fejlődés korábbi vagy egykorú, nem lebecsülendő apróbb lépteit itt hétmérföldes csizma lépése toldja meg. Hatása a magyarországi falképfestészetre nemcsak azért volt jelentős, mert formai és stiláris szempontból magas kvalitású példát állított festőink elé, hanem, és az előbbitől elválaszthatatlanul, azért is, mert egy egyszerű mellképsorozattal bár, a szkematikussal szemben az egyénit, a stilizálttal szemben az élőt mutatta meg. S e kettő előfeltétele volt a realista ábrázolás megközelítésének. Ma már, emlékeink nagy mértékű pusztulása miatt valódi hatását a maga teljességében meghatározni nem tudjuk, de néhány későbbi festményünk jellegéből biztosan következtethetünk művészetünket előrelendítő komoly szerepére.

A lírai és költői hangulatú szibillák és próféták mellett, ugyancsak a kápolnában, a diadalív egykori Maiestas Domini ábrázolását s a félköríves románkori fülkesor felett feltehetően Krisztus életének jeleneteiből származó töredékeket szakirodalmunk a szenvedélyes giottoi előadásmóddal jellemezte. A giottoi hang, ez a cselekvő ábrázolásmód pedig, mely az egész európai művészet fejlődésének új nagy lendületet adott, csak fokozhatta, érlelhette, mélyíthette a próféta-szibilla-sorozat hazai hatását.

Nicolò di Tommaso neve nemcsak az esztergomi képekkel kapcsolatban merült fel irodalmunkban. A nagyváradi töredéket Dercsényi ugyane mesternek tulajdonította, míg más vélemény szerint ez Tommaso da Modena műve. Nicolò di Tommaso magyarországi kapcsolataihoz hasonlóan ez utóbbi attribuciót valószínűsítené a művésznek feltételezett — de kétségbe is vont — csehországi vendégszereplése s közvetve a IV. Károly korabeli cseh és magyar humanista áramlatok kölcsönhatása.[73] A mesterkérdés a csekély töredék

[72] v. ö. *Gerevich T.* összefoglaló jellemzését. L'arte ungherese nell'epoca di Luigi il Grande. Corvina, 1942. N. S. V. 619. l. »La capella palatina del palazzo reale di Esztergom ci ha conservato in tutta la loro fresca bellezza gli affreschi del fiorentino Niccolò di Tommaso che lavorò per gli Angioni anche in Napoli ; questi affreschi rappresentano quanto di meglio produsse la pittura del Trecento dopo Giotto. E nella stessa capella palatina si vedono tuttora i frammenti di affresco non per nulla inferiori alle pitture di Niccolò di Tommaso, di un altro pittore Italiano del Trecento, molto vicino a Tommaso da Modena.«

[73] *Thieme—Becker:* Künstlerlexikon. 1939. XXXIII. 270—271. l. és *Schlosser, J.:* Tommaso da Modena und die ältere Malerei in Treviso. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien, 1898. XIX. 240—283. l.

alapján el nem dönthető, de bizonyos, hogy Nagyváradon éppúgy az itáliai fejlődés élén járó olasz mester dolgozott, mint Esztergomban. A XIV. század közepének e két emléke a magyarországi középkori falképfestészet kiemelkedő magaslatát jelenti.

Az olasz művészet hazai vendégszereplésének további hatósugarait vizsgálva, ugyancsak itáliai mester ecsetjét ismerte fel a kutatás a teljesen átfestett s már a század második felében készült százdi álló apostolokban. A budapesti belvárosi és a rimabrézói templom képeivel kapcsolatban pedig az olasz festő közvetlen hatására mutattak rá.[74]

A példákból természetesen nemcsak az a következtetés vonható le, hogy a XIV. század közepén Magyarország már munkaalkalmat nyújthatott a legjobb olasz művészeknek, hanem az is, hogy a legfontosabb megbízásokat immár laikus mesterek kapták s az egyházi művészek mellett nagyobb szerephez jutottak a világiak. Esztergom és Nagyvárad példája nyomán feltételezhető, hogy ekkor és később az ország más vidékein is megfordultak és dolgoztak idegen mesterek. A természethű ábrázolás felé haladó itáliai művészet pedig reális formaképzésével, előadásmódjával a profanizálódás, polgáriasodás útját egyengette. Az idegen stílus eleven kapcsolatba került a helyivel s legnemesebb mintaképéül szolgált a magyarországi festészetnek. Az a kvalitásbeli különállás, mely a század közepén még jellemzi két emlékünket, az esztergomit és nagyváradit, később közkinccsé, »a közös gyakorlat forrásává« lett. A nagyváradi fejjel kapcsolatban írja Balogh Jolán: »A szép töredék a legtisztább olasz trecento stílust képviseli. Hozzá hasonló, magas színvonalú olasz festmények csak az esztergomi várkápolnát díszítették.«[75] A két emlék stílustársai a XIV. század folyamán a már említett százdi alakokban, a magyarfenesi, tápéi képekben, kvalitásbeli társai pedig a következő század első felében — persze már a hazai igényekhez idomulva — Rudabányán, Szentsimonon, Sopronban találhatók meg.

Bár az olasz hatás nem kizárólagos és egyedüli meghatározója a további fejlődésnek, a helyi művészek kezén sajátosan magyar formát öltött. Folyamatosan táplálja és alakítja művészetünket, elég itt Masolino magyarországi munkásságára, vagy a gyulafehérvári székesegyház ülőfülkéinek későbbi falfestményeire utalni. Segíti és támogatja a profanizálódás folyamatát s e folyamatra, sőt a már bizonyosan meggyökeresedett gyakorlatra mutat a névszerint ismert festő, Kolozsvári Miklós feltűnése is. A központoktól távolabb, provinciális ízű, sőt az olaszos alaphang mellett más hatásokból alakult helyi hagyományok érvényesülnek — így a tápéi álló apostolokon — vagy egyáltalában tudomásul nem véve az itáliai stílusösztönzést, más folyamathoz, a

[74] Megfontolandó, kizárólagos stíluskritikai alapon a kevéssé ismert Niccolò di Tommaso egyetlen hiteles műve alapján ily messzemenő következtetéseket levonni.
[75] *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 21. l.

német művészet áramlatához kapcsolódnak, mint az erdélyi szászság művészeti emlékei, köztük a legtöbbet említett nagyszebeni Kálvária. A profanizálódás, a polgári öntudatosodás jele az Erdélyben működő Johannes de Rozenaw, magyaros alakja szerint Rozsnyai János nevének felbukkanása. Nevének helységnévből származó formája szerint a gyorsan fejlődő erdélyi szász polgári rend tagja volt, erre mutat művészöntudata, önmaga megnevezése is. Nehezen képzelhető el, hogy az erdélyi szászlakta vidéken a polgári céhszervezet keretein kívül dolgozhatott volna. Alig tudunk róla többet, mint Kolozsvári Miklósról, bizonyosan csupán annyit, hogy művészete határozott emlékhez, az 1445-ben készült nagyszebeni Kálváriához kapcsolható. Festményén kívül, még egy minden valószínűség szerint őrá vonatkozó 1449-i oklevél ad hírt róla, mely közli, hogy az iskola és a plébánia — templom temetője közelében lévő házban János festő lakott.[75/b] A Kálvária új színnel gazdagítja Erdély XV. századi művészetének arcát, a korábbi nagyváradi töredékkel szemben német igazodású, a fejlett polgárság mecénási tevékenységének emléke. S e polgárság szoros és közvetlen kapcsolatban áll az egységes német nyelvterülettel, merész következtetés szerint a Kálvárián bécsi közvetítéssel az alsórajnai és kölni iskola hatása olvasható.[76] Hogy nem egyedülálló emlék, hanem szerves része a német műveltséggel közeli rokonságot tartó erdélyi szász művészet fejlődésmenetének, arra az egész műemlékállag mellett a kiemelkedőbb ádatok is utalnak. A korábbi, az 1417-ből származó s ugyancsak Nagyszebenben lévő Kálvária szobor az ausztriai Petrus Landtregen műve; a későbbi két század során ezt igazolja a nagyszebeni Pieta s a medgyesi oltár egyik táblája, melynek hátterében állítólag Bécs látképe jelenik meg.

Erdélyben a falképfestészet emlékeinek tanúsága szerint ellentétes forrásokból táplálkozó, összetett, de összefüggő művészeti egység alakult ki. Román ösztönzésre tovább él az ortodox templomok bizánci formakincse, a XIV. században határozott vonásokkal jelentkezik a német stílus s a század közepén az olasz művészi gyakorlat válik jelentősebbé.

Kevéssé ismert terület az ország központja. Buda egyre fontosabb irányító szerepéről a festészet területén alig tudunk valamit. Csupán közvetett adataink mutatnak arra, hogy a királyi székhely körül a művészi élet magasan fejlett volt, 1331-ben »Magister H. (Henricus?) Pictor Domini Nostri Regis« húsz hold föld ajándékot kap Drugeth János nádortól.[77] Gyakran említették azt a két művészsírkövet, mely a XIV. század közepén,

[75/b] *Békefi R.:* A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1906. 136 272-273. l.

[76] *Sigerus, E.:* Rosenauers Kreuzigungsbild. Die Karpathen, 1907—1908. I. 24. l. Sőt, ezen túlmenően a Hofmúzeumban lévő 1449-ből származó Pfenning képpel is kapcsolatba hozza emlékünket.

[77] *Krüchten J.:* Hazai művészek. Tudományos Gyűjtemény. 1821. II. 123—124. l.

illetve hetvenes éveiben Ábel és János festő hamvait takarta.[78] Természetes, hogy a fejlődés az ország központjában a leggyorsabb, hogy az elvilágiasodási folyamat — Henrik, Ábel és János mesterről szerzett tudomásunk már bizonyosan laikus művészek emlékét fedi — itt a legerősebb. De mindennél sokkal jelentősebb a Táncsics Mihály-u. 24 számú házból előkerült s Gerevich Lászlótól a XIV. század végére keltezett töredékes táncjelenet. (LIX. tábla.) Rongált és hiányos volta miatt — éppen a fejek pusztultak el — pontos stílusbeli hovatartozását nehezebb meghatározni. Valószínűleg északolasz hatás alatt keletkezett. A XIV. század végéről polgári vagy főúri városi lakóházból kerülve elő, kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy az a fajta udvari-lovagi, világi témakör, mely legszebb virágait Észak-Olaszországban Tirolban hajtotta, jól ismert a magyar várakban is. Sőt, hogy e költői eredetű laikus ábrázolás a század második felében szélesebb hódító kötútra indult s a korábbi kizárólagos főrangú környezetből eljutott a polgárság világáig. Feltételezhető, hogy e lovagi-világi falképfestészet a porfanizálódás útján együtt haladt az egyházi környezetben élő és szélesen elterjedő László legenda ábrázolással.

Buda már a XIV. században jelentős hatást gyakorolhatott a magyarországi falképfestészet fejlődésére. Az összefüggés szálai azonban — a központ és a távolabbi országrészek között — a középső területek pusztulása miatt nem gombolyíthatók fel következetesen. Buda szomszédságának köszönhette a pesti belvárosi plébánia templom szentélye is olaszos falképdíszét, melyet Gerevich Tibor a szádi képekkel és a nagyváradi töredékkel egy körbe sorozva Nicolò di Tommaso egyik tanítványa művének tart. Buda volt a központ, Esztergom a XIV—XV. század folyamán háttérbe szorult.

Az ország déli részéről tudunk a legkevesebbet. Emlékek helyett két fennmaradt adat bizonyítja, hogy művészi gyakorlatunk itt is a polgáriasodás útján haladt. Ahogy Székely György, a magyar parasztság XIV. századi történetéről írott tanulmánykötetben közli, 1379-ben egy ötvösről, 1398-ban pedig egy festőről olvasunk Pécsett.[78/b] A két művész felbukkanása különösen azért jelentős e déli városunkban, mert ennek polgáriasodó fejlődését az itt székelő püspökség nehezítette. A pécsi székesegyház töredékei között az orgonakarzat egyik pillérén volt szakállas férfifejben Szőnyi a bencés Jakab festő önarcképét vélte meghatározni; a kétes attribucióval kapcsolatos művésznév s a festőnek szerzetes mivolta, ismét arra a kettős, világi-egyházi művészi gyakorlatra mutat, mely a középkor egészét végigkíséri. A későközépkor tele ellentmondásokkal. ». . .egy időben vannak meg benne egyrészt a realizmus és népiesség, másrészt a vallásosság és miszti-

[78] *Horváth, H.*: Künstlergrabsteine aus dem XIV. Jahrhundert. Kny. a Das Werk des Künstlers 1939-i évf.-ból és ugyanez az Árpádházi Szent Margit síremléke c. kötetben. Bp. 1944.

[78/b] *Székely Gy.*: Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a XIV. században. Bp. 1953. 161. l.

cizmus elemei — írja Trofimov —, pedig ebben az ellentmondásban tükröződött a népnek a világi és egyházi feudális urak és a városi patriciusok elleni harca«.[79]

Ugyancsak az ország déli vidékéről valók a kiszombori falképek. (LX—LXI. tábla.) Ismertetői szerint olasz hatás formálta alakjait, de a rokonság a provinciális gyakorlatlansággal festett szentekről alig olvasható. Nagy különbség választja el őket a velük egyidős, kecsesen mozgó, mély művészi kultúráról tanúskodó budai táncjelenet három alakjától. (LIX. tábla.) A Budától és a művészi fejlődés főútvonalától való távolság természetessé teszi a kiszombori alakok fogyatékosságait, a festmények szerényebb iskolázottsággal rendelkező helyi mester ecsetjének tulajdoníthatók.

A helyi, sokszor népi ízzel keveredett, a távolabbi budai hatást legfeljebb áttételekkel érvényesítő előadásmód megfigyelhető az ország több területén. Az északmagyarországi fejlődésbe éppúgy beleillik, színezi azt, mint akár az erdélyi, akár a dunántúli emlékanyag egészét. A népi képzelet serkentette felvidéki festmények között a legjellegzetesebb a szepesmegyei vitfalvi templomban fennmaradt László legenda néhány jelenete, mely a XIV. század második feléből származik. A korábbi dejtei képekhez hasonlóan a nép alkotó fantáziájáról, naiv képzelete friss közvetlenségéről számol be. Stilizáltsága, arányai, a dekoratív elemként alkalmazott növényi motivumok a legszorosabb kapcsolatban voltak a formailag ugyan a multhoz tapadó, de jelentőségét tekintve a jövőt szolgáló, meseszövő népi képzelettel. Ez az egyszerű és naiv hang a nép széles köreiben elterjedt legenda költői sajátja. A jelenetek egyrészt a képet alakító élmények gazdagabb és szabadabb forrásterületét idézik, másrészt kötetlen és díszítményes jellegükkel a természethez, az egyházi reguláktól kevésbbé szabályozott előadáshoz közelítenek.

A felvidéki csoport két legtöbbet tárgyalt emléke a zsegrai és a lőcsei templom falképdísze. Mindkettő egy évszázadot meghaladó, újból megismétlődő művészi tevékenység eredménye. Zsegrán a már említett XIII. századi jeleneteket követően (XXXVI—XXXVII. tábla) a XIV. század második felében keletkezik a falképek zöme s a biblikus témakör keretébe szinte elmaradhatatlanul jelenik meg a László legenda is. A lőcsei Angyali üdvözlettel kapcsolatban felmerült a cseh művészet hatásának kérdése, a jelenet a IV. Károly udvarában kialakult és átfogalmazott olaszos jelleget mutatja. Ahogy Erdélyben természetes volt az együttélés a közeli románság által közvetített ortodox művészettel, úgy itt magától adódik a közeli cseh és a még fel nem kutatott lengyel festészettel való párhuzamos fejlődés problémája. Nehezen eldönthető kérdés: milyen mértékig játszott szerepet a felvidéki művészet sajátosságainak kialakításában az ország központjával vagy a cseh udvarral kapcsolatos olasz hatás. Milyen mértékig játszott szerepet

[79] *Trofimov, P.:* Egy művészettörténeti könyv komoly fogyatékosságai. Szovjet Művészettörténet, 1952. III. 138. l. Az Alpatov vitából.

a fokozatosan itt is megindúló német ösztönzés és milyen mértékig a helyi, népi hagyomány. A sok összetevő nem válik el egymástól. Sőt egyazon helyen és nagyjából egy időben is, ugyanazon emléken a különböző hatások szerencsésen keveredhetnek. A lőcsei Angyali üdvözlettel szemben az ezzel egyidős, általában a XIV. század nyolcvanas éveire keltezett, a hét főbűnt és az irgalmasság hét cselekedetét ábrázoló sorozat (LXII. tábla) a miniaturművészettel rokon. Hasonlóképpen az egy-két évtizeddel későbbre datált Dorottya legenda jelenetei. (LXIII—LXIV. tábla.) Restaurálásuk, átfestésük miatt csupán sejthető, hogy távolabb álltak az olaszos cseh stílustól s inkább a német művészettel tartottak rokonságot. Restaurálásuk miatt ugyan nem bizonyítható közvetlenül az egykorú miniaturákkal való kapcsolatuk, de távolabbi példaként érdemes megemlíteni, hogy e kettős festői tevékenység megszokott és gyakori lehetett korszakunkban. Ilyen jelenség ismeretes a szomszédos Ausztriában is, ahol a karintiai gerlamoosi falképeken ugyancsak a miniaturfestészet hatása tükröződik s ahol — igaz, több mint félévszázaddal később — a lőcseinél szerencsésebb körülmények között e festményeiről elnevezett mestert a tevékeny Thomas von Villach-al sikerült azonosítani.[80] Hasonló kérdés vetődik fel a lőcsei gimnáziumi templom Irgalmasság cselekedeteinek sorozatánál, a képeken itt is, ott is egy-egy polgári házaspár jelenik meg.

Az új társadalmi osztály, a polgárság képviselőinek ily biblikus keretben való megjelenése a naturalista ábrázolás, a profanizálódás felé vezető úton újabb lépést jelent. A sorozat festményein kalodába zárva, vagy asztala előtt látható a felvidéki polgár s ha a jelenet tartalma még vallásos ugyan, formája, elemei már a polgári hétköznapok világából származnak. Erre mutatnak az Irgalmasság cselekedeteit ábrázoló képek hátterében megjelenő, még jórészt szkematikusan ábrázolt arhitektonikus részletek, de erre mutatnak az egyes jelenetek alatt megjelenő német versek is, melyek irodalomtörténetünk megállapítása szerint »a középfelnémet költészet rímpárjáról a polgári költészet kedvelt versformájára, a Hans Sachs által kifejlesztett »Knüttelvers«-re« való átmenetet képviselik.[80/b] A vallásos környezetben fokozatosan teret hódító világi szellem a középkori művészi fejlődés ellentéteire figyelmeztet, de az ellentét nem csupán egy-egy ábrázolás körén belül tapasztalható, világosabban bontakozik ki két különböző emlék összehasonlítása során. Ahogy természetes a polgári környezetben születő lőcsei sorozatoknál az a jelenség, hogy az előadásmód mindinkább a valósághű ábrázolásmód felé közelít, úgy érthető a szerzetesi környezetben születő festményeknél, a lőcseiekhez hasonlóan ugyancsak a bolognai miniaturművészetre visszavezetett

[80] *Gerevich T.* a bolognai miniaturafestészetből vezeti le a sorozatot. L'arte ungherese nell'epoca di Luigi il Grande. Corvina. 1942. N. S. V. 620. l. — *Demus, O.:* Der Meister von Gerlamoos. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien. 1937. XI. 50—67. l.

[80/b] *Pukánszky B.:* A magyarországi német irodalom története. Bp. 1926. 85. l.

szepesdaróci Antal legendánál (LXV. tábla.) a fokozottabb konzervativizmus, az eleven valósággal szemben tanúsított nagyobb tartózkodás. Ez magyarázza a szepesdaróci Antal legendának a lőcsei képekkel szemben megmutatkozó kötöttebb szerkezetét, merevebb formáit-, alakjait, síkszerű előadásmódját, érzelemmentes, vallásos tárgyilagosságát.

Szepesdaróc festményein még a múlthoz ragaszkodó egyházi jelleg uralkodik, Lőcsén már félreismerhetetlen a laikus játékosság, a világi ötletesség nagyobb szerepe. Szepesdarócon a jelenet architektonikus elemei nem az esemény valóságos hátterét adják, nem fokozzák azt az elhitető erőt, melyet minden ábrázolásnak elsősorban a természeti környezet reális rajza adhat. Az épületek dekoratív jellege Szepesdarócon arra szolgál, hogy körülhatárolja az egyes jeleneteket, világos válaszfalat emeljen az egyik és másik esemény között. Hasonló archaizáló szemléletmód szülte az alakokat is. Ismeretlen előttük az érzelmi élet legcsekélyebb indulata, testtartásuk merev, élettelen, arcaik egyazon szkémát követő típusok.

A különbség Szepesdaróc és Lőcse között szembeszökő, akad azonban emlékanyagunkban a két ellentét közötti átmenetet mutató festmény is. A zselizi Veronika kendőjén és Vir dolorum ábrázolásán (LXVI. tábla.) tapasztalható konzervatív jelleg jórészt a mester kisebb tehetsége rovására írható ugyan, de festőnk szerényebb képességeivel is egyénitésre, a belső érzelmek kifejezésére törekszik. Ez látható Borbála és Apollónia alakján (LXVII. tábla). Ugyanitt a Becsei vagy Vesszős György külön ítéletét ábrázoló jelenet (LXVIII. tábla) ritka ikonográfiai típus felelevenedését mutatja. Az ábrázolási forma megtalálható a koraközépkori naturalizmussal mintázott s a XII. század első feléből származó egyik vézelayi oszlopfőn s nem ismeretlen Moissacban sem.[81] A kompozíció ottani zsúfoltságát, zártságát részben a kőfaragó technika, az oszlopfő által meghatározott keret, részben a két emlék közötti százötven éves különbség teszi érthetővé. Az 1388 után készült zselizi jelenet régi ikonográfiai típust követ, de ugyanakkor a világi személy megjelenítésével a laicizálódó fejlődési folyamat újabb fontos láncszeme. A világi halott, a szentekkel, angyalokkal egyenrangú szereplője a jelenetnek. Festője, Máté mester első ismert egyénisége a bányavárosi iskolának.

A ritka ikonográfiai ábrázolás emlékanyagunkban egyedülálló. (LXIX. tábla.) Stílusát tekintve a csarodai szentély alakjai állhattak hozzá közel, bár a rokonságot ez utóbbi képek rosszul restaurált állapota miatt meghatározni nem lehet. Egykori formáikra a diadalív bélletén legújabban feltárt négy ülő szent enged következtetni (LXX—LXXI. tábla). A köztük levő rokonságra a zselizi Borbála-Apollónia és a csarodai álló apostolok keretdíszének azonossága utal.

[81] v. ö. *Weisbach, W.:* Religiöse Reform und mittelalterliche Kunst. Zürich, 1945. 141. l. 33. kép. és *Aubert, M.:* La sculpture francaise au Moyen-Âge. Paris, 1946. 99. l.

A késő középkor folyamán magas fokra emelkedett bányavárosi művészet XIV. századi falfestményei közül keveset ismerünk. Amennyiben e művészi kultúra emelkedése és terjedése párhuzamos a gazdasági élet erősödésével, úgy természetes a korábbi falképfestészet szerényebb jellege s a későbbi táblaképfestészet virágzó gazdagsága. Tudunk a besztercebányai székesegyház és a körmöcbányai vártemplom egykori festményeiről. Ujbánya, Ponik és Nagycsalomja freskóit a szakirodalom említi, de korunkra csupán Szászd, Zseliz és Cserény (LXXII. tábla.) képei maradtak fenn. A korábban említett szászdi és a zselizi festmények mellett a cserényi képek feltehetően annak a távolabbi itáliai hatásnak képviselői, melynek pontosabb eredetét meghatározni egyelőre nem tudjuk. Az Utolsó ítélet mozgalmas jelenete, az alakok eleven csoportfűzése, az egyéni érzések és szenvedélyek érzékeltetésére irányuló törekvés a fejlődő, ellentétekkel küzdő, előre haladó gótika sajátja. E mozgalmasság, az elkárhozottak csoportjának szinte naturalista hűségű előadása a főérdeme a szerényebb tehetségű cserényi festőnek.

A bányavárosok körében fennmaradt mesternév, Máté festőé mutat arra, hogy a helyi festői gyakorlat e körben a XIV. század végére már kialakult. Nem tételezhetjük fel azonban, hogy e művészi tevékenység egységes arculatú iskola keretében bontakozott volna ki, erre figyelmeztetnek a bányavárosi falképek nagy kvalitásbeli különbségei, más és más jellege. Az egységes és zárt festőiskola, mely száz évvel később a hazai táblaképfestészet kiváló alkotásainak sorozatát termi, a XIV. század végén még nem alakult ki; csírái adottak, lehetőségei megszülettek, de hosszabb fejlődés, a bányavárosok kereskedelmi és gazdasági életének szilárdabb megalapozottsága szükséges még, hogy e fellendülés kellő módon ösztönözze a helyi művészet megerősödését, egysége kialakulását, gazdag virágzását.

A bányavárosi iskola első emlékeinél is kevesebb adat igazít útba, a pozsonyszentgyörgyi Kálváriától eltekintve jóformán semmi, a későbbi gazdag pozsonyi művészeti élet kezdeteiről. Az a gazdag adatanyag, az a széleskörű, eleven művészeti élet, melynek kiváló rajzát Hoffmann Edith tanulmánya adja, nem volt előzmények nélkül. Hasonlóképpen keveset tudunk a kassai festőiskola indulásáról. Írott adataink utalnak mindössze a Szt. Mihály kápolna falképnyomaira. Kérdéses, de feltehető, hogy a közeli csécsi jelenetek (LI—LII. tábla) és a vizsolyi szentély képei is (XXXIX—XLI. tábla.) részben Kassa művészetéhez kapcsolódtak.

Ugyancsak csupán irodalmi utalásokból ismerjük Kárpátalja vidékének egykori falképfestői tevékenységét. A kárpátaljai műhely sajátos formáiról Henszlmann megfigyelései értesítenek. A szatmári iskolába sorolja a mármarosszigeti, benei, szöllősvégardói, feketeardói, nagygéci azóta elenyészett képeket s közös stílusjegyeik bizonyítására az Aquila műhely munkáitól

eltérő jellegüket említi.[82] A szatmári kört azonban Mármaros, Bereg és Szatmár megye ugyancsak elpusztult, vagy még rejtőző emlékeivel tovább is bővíthetjük. Visken állítólag a XV. század közepéről származó képek voltak ; a huszti protestáns templom festett felirata ugyan az építésre, vagy renoválásra vonatkozhatott elsősorban : »Fecit. Pater. Elias. Arci Par(ochus) H(ustiensis) Anno D(omi)ni 1455«, de feltehető, hogy ugyanekkor, éppen a felirat festett jellegéből következtetve képek is kerültek a falakra. Van adatunk ez iskola távolabbi kapcsolatairól, mely adat egyben Kassa művészetének fejlődését is bizonyítja. Az Egyetemi Könyvtár egyik kódexében fennmaradt egy levél a XV. század elejéről, melyet Gáspár kassai festő írt János szöllősi (Nagyszöllős? Szöllősvégardó?) pélbánosához. A levél szerint hajlandó a munkát »a szatmári tiszeletreméltó templom belsejében levő festmény mintájára s módjára« vállalni. Eszközeit is elkészítette, csupán értesítést kér, hogy mikor lásson munkához.[83]

A mármarosszigeti képek egyik angyalalakjának leplén a következő felirat állt : »Damianus, cum amica sua formosa Maria pulchra sponsa, Incarnationis Domini MCCCCLXXXV« és »Damianus de Huszth amica sua de Ziketh.« E szövegből ugyancsak pontosan évhez köthető falképfestői tevékenységre lehet következtetni.[84] A szatmármegyei Batizon kívül Bereg megyéből csupán bevakolt képekről tudunk (Bene, Beregsurány, Beregszász, Márokpapi, Nagybereg, Szernye). Akad közöttük, mely ma is a mészréteg alatt rejtőzik.

A szatmári iskola határterületéről származnak a gerényi festmények LXXIII—LXXV. tábla). E XIV. századvégi provinciális jelenetekből azonban a kárpátaljai kör általános stílusigazodására vonatkozó eredményekre nem juthatunk. Henszlmann megfigyeléseiből és a gerényi jelenetek jellegéből csupán arra lehet következtetni, hogy az iskola határozott helyi vonásokat mutatott s távolabb állt az ország művészeti fejlődésének fő sodrától. Távoli, talán csak a rokon festői eljárásmódra jellemző párhuzamként érdemes megemlíteni az ausztriai Maria Pfarr-i templom Köpenyeges Máriáját. Vonalass a kontúrokat hangsúlyozó előadása a gerényihez hasonló. Megegyezik a mindkét emléken azonos kerek fejtípus, de eltérő az azonos téma ikonográfiai formája. Maria Pfarrban a gyakran egymás mellett szereplő

[82] *Henszlmann I.:* A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. A. Közl. 1864. IV. 138. l. »Tulajdon iskolát sejttetnek velünk az egymással közel rokon fekete-ardói, szöllős-vég-ardói és benei falképek, melyekhez a színek választásában talán a nagymúzsai kapumázolás és a Nagy-Géczben fölfödözött virág bokréta is tartozik és hasonlók voltak másolataik után ítélve a mármaros-szigethi falképek is. A szathmári iskola ellentétbe van Aquila mester vas-megyei iskolájával ; mert ez inkább a zöld és kék színt kedvelte, míg amabban egyedül a vörös-barna szín uralkodik.«

[83] *Fejérpataki L.:* Egy magyar festő a XV. század első feléből. Századok, 1880. 161. l. A kódexben lévő többi levél az 1412—1419 közötti évekből való.

[84] *P. Szathmáry K.:* A Tisza bölcsője. Mármaros-Sziget. Vasárnapi Ujság, 1863. X. 431—432. l.

Köpenyeges Mária és Vir dolorum-ábrázolás összeolvad, a Fájdalmas Krisztus Mária karjára kerül. A gerényi kép az ábrázolás legáltalánosabb típusát követi. Maria Pfarr-ban a Madonna egyik köpenyszárnya alatt ruhátlan alakok sorakoznak, Gerényben felöltözöttek. A néhány évvel ezelőtt feltárt Maria Pfarr-i festmények ismertetője a képek lineáris jellegét a francia művészetből származtatta, véleménye szerint e festő, csakúgy mint az 1360—1370 tájára keltezett közeli Murau-i képek mestere vándorművész lehetett s valószínűleg mintakönyv alapján dolgozott. A gerényi jelenetekkel kapcsolatos azonos kérdésekre a helyszíni vizsgálat adhatna választ.[85]

A pozsonyi, kassai, kárpátaljai emlékanyag pusztulásáért alig kárpótolhat az Északmagyarország egyik legjelentősebb falfestő iskolájából származó képek szerencsés fennmaradása, ismerete. Szakirodalmunk már korán felhívta a figyelmet a gömörmegyei falképfestészet zárt egységére. Virágzása a XIV. század közepétől a XV. század elejéig tartott. A vidék gazdasági jelentőségét fejlett vasbányászata határozta meg, vasbányászatát komoly vasipar kialakulása követte.

A gömöri falképfestészet első emlékei a hizsnyói katolikus templom szentélye déli és északi falának apostolai; a következő korszakból, 1340 tájáról származnak a diadalív, a boltsüvegek és az ablakfülkék képei. A Vir dolorum 1400 körül keletkezett, a gömörmegyei falképfestészet virágkorának terméke, mestere feltehetően ismerte a cseh művészet eredményeit. Kapcsolataikat nyilvánvalóan a gazdasági összeköttetés útvonala teremtette meg.[86]

A gömöri festményeket az azonos kor stílussajátságain kívül a közös műhely jegyei fogják egységbe. A részletekkel kevesebbet törődő monumentalitás, a kompozíció nagyvonalú egyszerűsége figyelhető meg Gecelfalva, Rimabrézó Martonháza, Ujvásár, Gömörrákos képein. A csetneki jelenetek ikonográfia problémája részben még megoldatlan s ugyancsak eldöntetlen a képek keletkezésének ideje. Valószínűleg több korszakból valók. Erre mutat a hajó északi falán lévő, hazánkban ritka Volto Santo mellett az Itáliától Krakkóig egyaránt megtalálható általános típust követő Szt. Ferenc stigmatizációjának jelenete. A templom első képei, feltehetően még a XIV. században keletkeztek, de nagyobbrészük bizonyosan később született.

Különösen jelentős a gömöri körben gyakran előforduló László-legenda ábrázolás. A gömörrákosi, karaszkói, rimabányai, hárskuti László-legenda jelenetek régóta ismeretesek. Hasonló gazdagon e téma csak Erdélyben fordul elő. E legendaábrázolás statisztikáját bővítik a közelebbről nem ismert, de az egykor feltehetően ugyancsak László király történetének jeleneteivel díszített emlékek: Kiéte, Kövi, Rozsnyó, Tiszolc, Vizesrét, Zsip festményei.

[85] *Witternigg, M.:* Freskenfund in der Filialkirche St. Rupert in Weisspriach und Wandmalereien im Chor der Pfarrkirche in Maria Pfarr im Lungau. Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege, 1948. II. 25—37. l.

[86] *Cammerer, H. R.:* Die Wandmalereien der Filialkirche zu Chyžné in der Slowakei. Forum (Bratislava) 1938. VIII. 164—166. l.

A gömöri iskola mellett elég csupán megemlíteni az Északmagyarország déli határterületén található további emlékeket, a provinciális mohosi jeleneteket, a nyitrakorosi archaizáló stílusban festett püspök-képet, a nógrádmegyei etrefalvi és nagylibercsei képeket s a mátraszőllősi töredéket.

A XIV. század folyamán keletkeztek Tirol és Északitália gazdag profán falképsorozatai. A középkori Magyarországon a várak világi festészeti díszéből mindössze Vajdahunyadnak már a XV. század végén készült jelenetei ismeretesek, de forrásaink több más hazai vár egykori falképdíszéről is megemlékeznek. Bár nincs sok reményünk arra, hogy e profán festmények jellegére világosabb fény derüljön, — csupán a levéltári kutatás eredményeitől várhatók még további útbaigazító adatok — fel kell tételeznünk, hogy a XIV. század folyamán nálunk is kialakult és közismert volt az udvari, szerelmilovagi életet tükröző laikus festői gyakorlat. Fel kell tételeznünk, hogy a budai ferencesek Nagy Lajos tetteit elbeszélő falképsorozata nem született minden előzmény nélkül, ahogy nem lehetett előzmény nélküli a Nagyboldog asszony templomban 1444-ben Hun yadi János hőstetteit megörökítő freskó dísz, sem a királyi várban a moldvabányai csatában elesett Daróczi János halálát ábrázoló, 1464-ben készült jelenet. Az írott utalásokon kívül ez emlékek ből semmi nem maradt ránk. A jelenetek stílusbeli igazodásáról közelebbit nem tudunk, de a szomszédos példákból következtetve, akár a pesti belvárost plébániatemplom szentélyfreskóiból, akár a budai Táncsics-utcai táncjelenet töredékeiből, vagy az udvar itáliai kapcsolataira gondolva, eleve olasz hatási kell feltételeznünk. A kapcsolatok feltehetően Északitálián, esetleg Tirolon át vezettek. A nagy hadvezérek, vitéz katonák életéhez kapcsolódó említett jelenetek már távolabb kerülhettek az előző század gótikus, jellegében még mondai, lovagi ábrázolási-típustól. Valószínű, hogy ez időszerű témák jelentkezése a lichtensteini falképekkel szemben a reneszánsz térhódítását jelezték; kétségtelen, hogy az aktuális történeti tematika az előző század profán falfestményeinek ösztönzése nélkül nem alakulhatott volna ki. A világi festői gyakorlatra, a polgárság szerepére már utalt a Táncsics-utcai jelenet és utalnak az 1945 óta feltárt újabb budai töredékek.

Majdnem bizonyos, hogy a XV. századi hazai történeti festészet nem csupán külföldi gyökerekből táplálkozott. Önként kínálkozik a párhuzam e történeti ábrázolások és az ország minden területén megjelenő László-legenda jelenetei között. Az eddigi kutatás a legenda gyakori erdélyi megjelenéséből következtetve egy mintaképként szolgáló, elpusztult nagyváradi sorozatot tételezett fel. A feltevést erősíti ugyan, hogy Erdély védőszentje László volt, de a legendaábrázolás kialakulása problémájának megoldására más lehetőség is adódik. A tiroli, franciaországi várak profán képei a lovagi mondák alakjait, hőstetteit mutatták be s e jelenség analógiájaként kérdéses, vajjon a magyar várak falain megjelenő lovagi mondakör nem merített-e sok esetben sokat éppen László király legendájából? Vagy fordítva, vajjon a legendaábrázolás kiala-

kulását nem ösztönözték-e a várak falain bizonyosan nem ritka mondai, lovagi festménysorozatok? A László-legenda világi kapcsolataira, sőt a világi jelleg uralkodó vonására mutat az a tény, hogy a templomokban fennmaradt ábrázolások nem a legenda csodás eseményeit, hanem bővebb, vagy szűkebb keretben, éppen a történeti, a harci cselekményeket mutatják be. Mindenütt a kúnnal való küzdelem és a magyar leány megszabadítása a legfontosabb esemény, sehol a vízetfakasztás, az elszórt arany kővéváltozása vagy a László sírjánál történt gyógyulási csoda.[87] Ez a népi elemekkel átszőtt világi jelleg ehette népszerűvé a legendát a profán környezetben, lovagi tartalma tehette alkalmassá arra, hogy az ismert idegen legendaábrázolások mellett helyet kapjon a hazai várak falain. De ugyanekkor a király szent személye, az élettörténetéhez fűződő csodás emlékek alkalmassá tették arra, hogy az egyházi környezetben, a templomokban is megjelenjék. E feltevések ellenére azonban megoldatlan probléma egyelőre a legendatípus kialakulásának kérdése; arra sem lehet határozott választ adni, vajjon előbb jelentkezett-e a várakban s innen terjedt a templomok felé, vagy éppen fordított volt a folyamat. Valószínű, hogy szoros kapcsolatban fejlődött a hazai, világi-lovagi festészettel s ez a fejlődés segítette elő a XV. század folyamán a már említett történeti kompozíciók megjelenését.

Az irodalomtörténet vetette fel azt a lehetőséget, hogy a László mondakör Compostellai Szt. Jakab mondájának származéka és variánsa. Ahol a motívumok rokonságát nem tudta kimutatni, mint a cserhalmi ütközet, a mogyoródi csata és Szt. István koporsója felnyitásának jeleneténél, ott valóságos történeti eredetet tételezett fel. További két jelenetről pedig, a László füvéről és a tordai hasadékról szóló történetről kiderült, hogy az csak a XVI. század óta ismeretes irodalmi hagyatékunkban.[88] Hozzátehetjük, ismeretlen a korábbi falképfestészet körében is. A származás kérdése szempontunkból kevésbbé jeletős, fontosabb, hogy a legendát — melynek valóságos elemeit a távoli eredetet kereső elmélet sem tagadta — milyen mértékig tette magáévá és milyen formában alkalmazta a magyar nép.

A spanyol származás hipotézisére rövid idő multán komoly felkészültséggel válaszolt a további irodalomtörténet. Kimutatta, hogy a Jakab legendához fűzött elemek párhuzama hamis. A László legenda régebbi forrásokra nyúlik vissza, de nem található olyan mű, amelytől a legendát kétségkívül származtatni lehetne. Biztos: a nép, a szájhagyomány őrizte meg. Ezúton került az irodalomba. Nem változtat a tényen az sem, hogy a középkori szerzetesek országhatároktól függetlenül hordozzák és terjesztik a különböző legendákat, történeteket, a hallott és ismert legendák egyes elemeit. »Irodalomtörténeteink egy magyaros szellemű, de latinnyelvű irodalom termékeit

[87] v. ö. *Márki S.:* Magyar középkor. Bp. 1914. 157—158. l.
[88] *Holik F.:* Szent László mondáink és compostellai Szent Jakab. Katholikus Szemle, 1923. XXXVII. 65—79. l.

látták az ősi legendákban ; tudós maradványokat, melyeknek semmi köze a tömegekhez. A valóság az, hogy tartalmuknak kisebb-nagyobb része a középkori népszellemnek figyelemreméltó terméke.«[89]

Ami érvényes az irodalomra, jellemzi a művészeteket is. Ha e László-kultusz és legenda-irodalom valóban a középkori »népszellemnek« terméke, — ahogy a polgári szellemtörténész fogalmazza mondanivalóját — akkor ugyancsak a nép hagyományfenntartó, a valósággal kapcsolatos, de a valóságot stilizálni hajlamos képzelete a főforrása középkori László-legenda falképábrázolásainknak. Az irodalomtörténet más oldalról bizonyította azt, amire a festmények jellegéből, világias hangjából, kizárólag képzőművészeti megfontolások útján lehet következtetni. Utaltunk erre a gelencei és vitfalvi képek kapcsán. E népi forrás feltételezése esetén pedig természetesebbnek tűnik a legenda sűrűbb erdélyi megjelenése anélkül, hogy Erdélynek típusteremtő vagy a fejlődést és a legenda elterjedését egy meghatározott helyről, Nagyváradról elindító szerepet kívánnánk tulajdonítani. Erdélyt földrajzi egysége, zártsága alkalmasabbá tette a helyi kultúra sajátos felvirágoztatására, itt több köze lehetett a népnek a képzőművészet ügyéhez, mint az ország területén másutt, az ország más vidékeinél szerencsésebb története is több műemlékét óvta meg a pusztulástól.

A hármas stílusigazodás, az olasz, a bizantinizáló ortodox és a német hatás egyaránt végigkíséri a XIV és XV. századi Erdély festészetének útját. E stílusok szoros egymásmellettiségben élnek. A bögözi templom hajójának északi falán a bizantinizáló László legenda töredéke (XLII. tábla) alatt az Utolsó ítélet XIV. századvégi jelenetei sorakoznak (LXXVI—LXXIX. tábla). A közöttük lévő nagy különbség nyilvánvaló. A László-legenda töredéke zsúfoltságával, archaizáló jellegével szemben az Utolsó ítéletet világos, vízszintes mezőkre osztott szerkezet, értelmes csoportfűzés, a természetes iránti törekvés jellemzi. E formai és előadásbeli igényesség — sok fogyatékossággal párosulva — az olasz művészet hatása alatt nevelődött. A mandorlában trónoló Krisztus (LXXVIII. tábla.) szépvonalú megmintázása, az arc jellege kétségkívül az Itáliában fejlődött és a valósághoz közelálló művészet jegyét hordja magán, bár e Krisztus elevensége, nagyvonalú formája nem jellemzi a kompozíció minden részletét. A Feltámadáson (LXXVII. tábla.) sorakozó alakok mellette szkematikusaknak, merevebbeknek hatnak. Krisztus realisztikus megjelenésével szemben ezeknél a testek és fejek aránya hamis. Az ottani szabadabb festői előadással szemben itt érezhetők a korlátok, melyek a mester csekélyebb tehetségéből adódtak.

Az értékbeli hullámzás érthető, a feladatot feltehetően nem egy mester, hanem a megrendelést vállaló festő segédeivel együtt teljesítette. Így volt ez

[89] *Horváth C.:* Középkori László-legendáink eredetéről. Irodalomtörténeti Közlemények, 1928. XXXVIII. 181. l.

az ország nyugati határszélén — Aquila János példája világosan áll előttünk — s így lehetett Erdélyben is. A távoli analógia mellett erre következtethetünk Kolozsvári Miklós ezideig alig ismert munkásságából. Valószínű, hogy e névszerint is ismert erdélyi festő népesebb műhely élén állva Aquilához hasonlóan vállalt különböző mebízatásokat. Az a tény, hogy szülő, vagy polgárjogot nyújtó városáról nevezték el, a polgári rend tagjai között jelöli meg helyét, ugyancsak erre mutat két fiának, Mártonnak és Györgynek működése. A szobrászpár magasra emelkedő tehetsége nagy mértékben valószínűsíti, hogy szervezetten és rendszeresen dolgozó műhelyben sajátították el, majd csiszolták és fejlesztették művészi tudásukat. Ennek lehetőségét a céhrendszer teremtette meg, sőt ez bíztatott a mesterség mind kizárólagosabb művelésére, Kolozsvári Miklós és két fia már a céhszervezet keretei között folytathatta munkásságát.

Miklós mester működésének java, mint neve mutatja, valószínűleg Kolozsvárra és a város környékére esett. De megjárhatta Erdély más városait is. Balogh Jolán a magyarfenesi képek és a prágai Szt. György között fellelhető típusazonosságra hivatkozva Miklós mesternek tulajdonítja e XIV. század második felére datált falfestményeket. Az alakok határozott körvonalai, a Kálvárián Krisztus testének meghajló formája még az előző századra, a Veronika kendőjén megjelenő Krisztus-fej hosszúkás alakja, a közelülő szempárral pedig a zsegrai két magyar király típusára emlékeztet. A képeken nem tapasztalható az egykori nagyváradi freskók hatása, nem fűzi őket rokonság a nagyváradi töredékhez. Balogh Jolán a Kálvária analógiáját egy padovai miniaturán találva meg közös trecento mintaképeket tételez fel, az Imago pietatis megfelelőjeként pedig az azonos témájú firenzei Museo Horne tábláját említi. Következtetése szerint a magyarfenesi mester felsőolasz hatás alatt dolgozott.[90] A hajóban lévő töredékes passiósorozatot egy második magyarfenesi mester körébe utalva Giotto-reminiszcenciákról szól s a Siratás jelent típus-előzményét Olaszországon kívül az egyik esztergomi töredéken is megtalálja. Terminus post quem-ként egy Zsigmond király halálát tudató felirat határozza meg elkészülése idejét.

A magyarfenesi festményekkel a széki freskók állnak a legközelebbi rokonságban. A székiek a szentpéteriekkel és az almakerékiekkel azonos keretdíszítésűek. Ez utóbbi Utolsó ítélete részben a bögözihez, részben a mezőtelegdihez hasonló, a mandorlás Krisztus analógiája pedig Gelencén található meg.[91] Közvetett itáliai hatás, formai konzervativizmus, stílusbeli

[90] Meg kell említenünk, hogy e falképekkel kapcsolatban felmerült a kölni iskola hatásának javaslata is. Keleti Újság, 1935. szept. 7.

[91] *Entz G.—K. Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 33. l.

[93] A képeket később szerencsétlen átfestés vetkőztette ki eredeti alakjukból. Ennek eredménye a datálásukat illető nagyfokú bizonytalanság, ingadozás.

egyszerűség jellemzi a marosszentannai falképeket[92] (LXXX. tábla). Ismét Balogh Jolán szerint : »a szimmetrikus kompozícióban az olasz festészet elvei érvényesülnek. A zenélő angyalok és kissé a fejtípusok is olasz emlékeket idéznek. De mindez csak lappangva, átalakulva, beolvasztva él az erdélyi mester stílusában és összevegyül a helyi művészet hatásával.«[93]

A felsorolt emlékeken kívül többnek egykori létezéséről csupán irodalmi forrásaink értesítenek. A László legenda széleskörű elterjedettségére mutat a maksai, erdőfülei, homoródszentmártoni, bibarcfalvi, sepsibesnyői templom sorozata. A kilyéni László legenda mészréteg alá került, a derzsi képekkel rokon csikszentmihályi legenda részben még feltárásra vár. E jelenetek a fennmaradt másolatok alapján a XIV. század második felére keltezhetők. Stílusbeli hovatartozandóságukról ma már biztosat mondani nem lehet. A legendakultusz bizonyítja, hogy a kis falusi templomok kifestésénél is fontos szerepet játszott a mult iránti érdeklődés, a valósághű ábrázolás felé való törekvés.

A XIV. századi erdélyi falképek között kiemelkedő helyet foglalnak el az almakeréki jelenetek (LXXXI—LXXXIV. tábla). A kutatás főleg a Szt. György jelenettel (LXXXI. tábla) foglalkozott sokat, utalt olasz stíluskapcsolataira s kompozíciója elemzése során rámutatott a Simone Martini-féle ábrázolási típus eleven hatására. Az olasz eredet közvetítőjeként Tirol és Csehország szerepének kérdése is felmerült irodalmunkban; az itáliai rokonság mellett az erősödő német hatásról csak legújabban esett szó. De az általánosságban említett német hatás, vagy helyesebben osztrák közvetítés pontosabban is meghatározható. A Salzburg környéki Maria Pfarr templomának 1946-ban feltárt Szt. Györgye kompozícionálisan pontosan megegyezik az almakerékivel. A szent mindkét emléken félig ágaskodó lovon, jobb profilban jelenik meg, azonos a fejét visszafordító sárkány motívuma, a sárkány és ló aránya. Hasonlóan mindkét emléken a jobb térmezőbe kerül a megmentett leány, a Maria Pfarr-i festményen közvetlenül a lovag előtt áll, Almakeréken valamivel hátrább térdel. A szerkezeti különbség köztük nem lényeges. Az osztrák vár a jobb háttérben, a magyarországi a bal háttérben látható, fontosabb az előadásbeli eltérés. Az osztrák tájkörnyezet változatosabb, gazdagabb, természetesebb az almkerékinél, az alakok csoportosítása, elrendezése, ahogy a vértanúsági jeleneten látható, szervesebb. Az osztrák emlék viszonylag pontosan datálható, a György kápolnát, melynek falát díszíti a festmény 1421-ben építették, így a képek keletkezése a XV. század második negyedére tehető. A jelenet publikálója a festményeket stilárisan a karintiai körhöz, elsősorban az 1440 táján keletkezett s hasonló előadású St. Gandolf-i Szt. Györgyhöz kapcsolja s a karintiai iskola két ismert mesterének, Laibachi

[92] A Batthyáneum közlése szerint »valószínűleg ez is (mint a többi) a szorgalmas barátok kezemunkája«. A feltevés bizonytalan volta miatt nem érdemel több figyelmet, bár valószínű, hogy korszakunkat a klerikus művészi gyakorlat egyre csökkenve végigkíséri.

Jánosnak és fiának Villachi Frigyesnek tulajdonítja.[94] A két emlék összevetése nem mutat közvetlen kapcsolatra, Almakerék képei, ahogy formai, stiláris jegyei is elárulták, Maria Pfarrnál egy emberöltővel korábban készültek. Az összevetés azonban világosabbá teszi azt az utat, amelyen az itáliai ösztönzés hazánkba érkezett s nagymértékben valószínűsíti azt is, hogy e motívumkincs osztrák, német elemekkel gazdagodva érkezett hozzánk.

Az erdélyi német kapcsolatok a XIV. század második felében épülnek ki s a következő száz év során mélyülnek el. Félreismerhetetlenül német ízű képeket teremt majd, mint a kolozsvári Szt. Mihály templom passiójelenetei, vagy a már említett nagyszebeni Kálvária. Az almakeréki képekkel kapcsolatosan felmerült Kolozsvári Miklós szerzőségének javaslata is, sőt Lázár Béla a Szt. György jelenet bal sarkában látható s a képmezőből kitekintő mellékalakban a festő önarcképét vélte felfedezni. Bár a feltevés feltevés maradt, annyi tanulságos belőle, hogy az ötlet felvetője világi festőt kapcsolt a világi megrendelőhöz, az Apafi családhoz. A megoszló vélemények szerint a képek a XIV. század közepe és a XV. század eleje között készültek. Felvetődött olyan nézet is, mely szerint az egyes jelenetek két különböző kéztől származtak, más mester festette a hajó és más a szentély képeit.

A fontos sorozatokról monografikus feldolgozás máig sem látott napvilágot. Régebbi ismertetései elavultak. Nem rendelkezünk korszerű fényképfelvételeivel sem. A régi, hiányos fotóanyag alapján úgy tűnik, hogy a templom falképdíszén három mester dolgozott. A XIV. század utolsó harmadára tehető a szentély Királyok imádása és Köpenyeges Mária ábrázolása, ezzel egyidőben más mester festette a hajó Ádám és Éva történetét s végül a XV. század elején készült az említett Szt. Györgyön kívül a Lábmosás s a kerek asztal köré csoportosított Utolsó vacsora jelenete. A mester és datálás kérdéseire, valamint az olasz, a német hatás és a helyi hagyomány érvényesülésének problémáira csak az alapos helyszíni vizsgálat adhatna kielégítő feleletet; e stíluskapcsolatok, a különböző hatások keveredésének módja és mértéke pedig a társadalomtörténet adataival ellenőrizve fontos adalék lenne az Erdélyt lakó népek politikai szerepének vizsgálatához, fényt vetne a közös erdélyi műveltség fejlődésének sajátosságaira, vagy a különböző népcsoportok kultúrájának speciális formáira.

A tárgyalt emlékek többé-kevésbbé szoros, vagy lazább csoportokat alkottak. A kutatás az eddig felmerült művésznevekhez stiláris következtetéssel igyekezett egy-egy festményt, töredéket kapcsolni. Egyes mestereknél csupán az általános valószínűsítés módszerével volt lehetséges feltételezni társadalmi hovatartozásukat, a polgári-világi, vagy a klerikus rendből való származásukat. A sok feltevés között a legbiztosabb néhány adat — bár önmagában ugyancsak kevés — Nyugatmagyarország névszerint ismert

[94] *Witternigg, M.:* Neu aufgedeckte Fresken in der Pfarrkirche zu Maria Pfarr im Lungau. Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege. 1947. I. 54—62. l.

mesteréhez, Aquila Jánoshoz fűződik. Megjelenése, alakjának határozott kontúrvonala nemcsak emlékeink tipológiai, vagy kronológiai vizsgálatánál segítség, hanem a XIV. századra vissza és a XV. századra előre következtetve támpont művészeink és művészetünk társadalmi szerepére, elhelyezkedésére vonatkozólag is. A nyugati határszélen megjelenő és Aquila János köréhez sorolható emlékcsoport nem magas kvalitásával jelentős, hanem helyi jellege, a hazai átlagos művészeti gyakorlatot tükröző bizonyító ereje miatt.

E kör emlékei hazánkban más festményhez nem kapcsolhatók, zárt és rövidéletű iskolát képviselnek. Az esztergomi várkápolna falképei (LIII—LVIII. tábla), a nagyváradi töredék, a budai táncjelenet (LIX. tábla.) az uralkodó osztály művészetpártoló tevékenységére vetettek fényt, velük szemben Aquila működése a szerényebb képességű polgári megrendelők igényeit elégítette ki. Nevét, sőt arcmását, önarcképét festményeiről ismerjük. Annyit tudunk róla, hogy az ausztriai Radkersburgból származott — a városka egykori nagyobb jelentőségére enged következtetni az a körülmény, hogy 1447-ben az osztrák Frigyes és Hunyadi János közötti egyezkedő tárgyalások Carjaval János pápai követ közbejöttével itt folytak.[94/b] Neve alapján többen feltételezték itáliai származását s ebből arra következtettek, hogy művészete az olasz és déltiroli művészettel állt kapcsolatban. Magyarországi működését azonban pontosan akár itáliai, akár déltiroli emlékhez fűzni mindezideig nem sikerült. Újabban Frodl az osztrák fejlődéshez kapcsolva művészetét, az 1390—1400 tájára keltezett s Henrik mestertől festett zweinitzi apszisfresók stiláris előzményeit Bántornya és Mártonhely festményeiben határozta meg. A XIV. század végén teljes művészi és polgári öntudattal nevezi meg magát művein, öntudattal festi önarcképét a veleméri, majd mártonhelyi templomban. A veleméri önarckép e műfaj első magyarországi példája, de feltehetően az első Európában is. Az a fejlődési folyamat, melynek során a művészi gyakorlat a klerikusoktól lényegében a laikus, világi mesterek kezébe került, a XIV. század végére nagyjában befejeződött.[95]

Velemér, Bántornya, Mártonhely gazdag sorozatai láttán nagy valószínűséggel hihető, hogy Aquila komoly megbízatásokat teljesítő műhely vezetője volt. Megbecsültségéről vall öltözete, csinos süvege, testhezálló csíkos ruhája, hegyesorrú félcipője, oldalát díszítő kardja. Azokra a kérdésekre

[94/b] *Tóth-Szabó L.:* A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917. 226. l.

[95] Régóta ismert falképein kívül feltehetően tévesen egy nevével kapcsolatba hozott táblaképről is esett szó. *Ipolyi A.:* A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. Kisebb munkái. Bp. 1887. IV. 66. l. »Csak nem rég fedezték fel egy régi képét a bécsi Belvedere képgyűjteményében, melyet eddig az ó-német iskola legjelesebb mestereinek, majd Zeitbloomnak, majd Schaufelein-nak tulajdonítottak; míg újabban e képen is felfedezték Aquila mester nevét.« Kutatásunk figyelmét a kérdés felülvizsgálatának szüksége mindezideig elkerülte. Ernst a Kunsthistorisches Museum 1892-i katalógusa alapján említ egy kétrészes táblát az 1440—1450-es évekből. Ezen az egyik ruhaszegélyen fordul elő állítólag Aquila neve.; *Frodl, W.:* Die gotische Wandmalerei in Kärnten. Klagenfurt, 1944. 28. l.

azonban, hogy mely városnak polgára, tagja-e céhnek, milyen szerepet töltött be városa s céhe életében, a források hiánya miatt válaszolni nem tudunk.

Első ismert műve a veleméri templomban maradt fenn.[96] Az 1378-ban készült töredékes képek bibliai jeleneteket ábrázolnak. (LXXXV—LXXXVIII. tábla.) A műhely tevékenysége meghatározott, viszonylag szűk területre korlátozódott, színvonala közepes. Hatásával alig lendíthette előre gótikus falképfestészetünk további fejlődését.

Második műve az 1383-ból származó bántornyai falképsorozat (LXXXIX—XCIII. tábla.) bibliai jeleneteket, szentek alakjait és a László legenda töredékeit örökítette meg. A diadalíven a Bánffy címer. A gazdag sorozatokat a kutatás három különböző kéznek tulajdonította, a szentély Krisztus születése és Királyok imádása jelenetét még a XIV. század első felére helyezte, a később a padlástérbe került László-legendát pedig a század hetvenes éveiből származatta (XC—XCI. tábla). A szentély északi falán fennmaradt 1343-as évszám vonatkozhatott az Aquila működését megelőzően készült festményekre. A kérdés alaposabban felülvizsgálandó. Több ellentétes vélemény miatt pontosabb tisztázásra szorul a vakolat, illetve festékrétegek különböző elhelyezkedésének kérdése. Ha Aquila valóban nagyobblétszámú műhely vezetőmestere volt, úgy természetes, hogy feladatai szaporodván egyes segédei nagyobb önállóságra, nagyobb művészi készségre tettek szert s a műhely keretén belül önálló feladatokhoz is jutottak. Ilyen megbízatás lehetett a Dunántúl egyetlen fennmaradt László-legenda ábrázolásának megfestése. Kérdéses, hogy szükséges-e az Aquila jóvoltából oly gazdagon díszített templomtérben egy a műhelyen kívül dolgozó, de azzal közel egyidejű festő munkásságát is feltételezni?

A műhely harmadik datált, 1392-ben készült munkája a mártonhelyi templomban maradt fenn (XCIV—XCVII. tábla). Mint a déli szentélyfa feliratából tudjuk, Aquila egyszemélyben építője és festője a templomnak az építői megbizatás újabb bizonyítéka feltételezett nagyobblétszámú műhelyének.

Aquila a XIV. század végén az átalakulóban lévő társadalom új típusaként jelenik meg előttünk, polgári vállalkozó. Hogy festményei kivitelezésében jelentős szerepet játszottak műhelyének tagjai, arra mutat formáinak, stílusának csekély fejlődése, konzervativizmusa tizennégyéves működése alatt. A munkával jól ellátott műhely számára fontosabb a feladat megbízható, a már kialakult típusok szerinti elvégzése, mint az új kísérletekkel, újabb tanulmányokkal járó kockázat vállalása.

A korábbi vélemények az Aquila-műhely stílusát általában a déltiroli freskófestészethez fűzték. Ernst utalt már a schennai képek hasonló jellegére. De ezek, valamint az 1415-re datált és a wittingaui festővel rokonnak tartott,

[96] A Rómertől 1377-re kiegészített kormeghatározó feliratot egy bekarcolt évszám alapján Ernst 1378-ra helyesbítette.

Vencel mestertől származó riffiani temetőkápolna falfestményei időben Aquila működését követve közvetlen hatást művészetére nem gyakorolhattak. A rokonság csak az általános, új stílusigazodás jelzője; a déltiroli és nyugatmagyarországi falképek egyaránt elfordultak attól az olasz mintaképeket híven követő irányzattól, melynek fő déltiroli képviselője Bolzano, Brixen és Neustift volt.

E szélesebb értelmezésű, cseh és német hatásoktól formált stíluskörhöz tartozik két további dunántúli emlékünk, mindkettőt, a nagytótlakit és a muraszombatit is Aquila János működésével hozták kapcsolatba. Nagytótlakon három korszak festői munkásságát különböztették meg. A románkori töredékekről már esett szó (XXXV. tábla), Aquila műhelyébe sorozták a boltozat Szentháromság jelenetét és a jelenetet övező passióképeket (XCVIII—CI. tábla). A XIV. század utolsó éveiben keletkezett képek formai összevetése Aquila hiteles műveivel azonban kérdésessé teszi, hogy valóban egy műhelyből származott-e a két emlékcsoport. Ugyancsak Aquilának tulajdonították az oldalfalakon fennmaradt néhány töredéket is, más vélemény szerint ez utóbbi jelenetek mintegy negyedszázaddal a műhely kimutatható munkássága után keletkeztek.

A három csoport közül a leginkább épségben maradt és a legjelentősebb a boltozati Szentháromság és passiósorozat. Részletesebb formai összevetés után nyilvánvalóvá válik az a különbség, mely e festményeket az Aquila-műhely munkáitól elválasztja. A nagytótlaki mester bár hasonlóképpen komponál s alakjait a téma igénye szerint ugyanúgy zsúfolja, vagy fűzi lazább csoportba, mint a veleméri, bántornyai és mártonhelyi jelenetek formaképzését mégis megkülönbözteti Aquiláétól az ábrázolt alakok más típusa, Aquila kerek fejű szentjeit itt megnyújtott arcú alakok váltják fel. Jellemzők e nagytótlaki mesterre az éles kontúrral rajzolt orrvonalak s a modorosan festett göndör vagy hullámos hajfonatok. E szentek közeli rokonai nem Aquila képein, hanem az ausztriai Bruck a. d. Mur-i minorita templom Szt. Achatius és a Tízezer vértanú jelenetén találhatók meg. Frodl megállapítása szerint a jelenet a IV. Károly korabeli cseh festészet tradícióin nevelkedett, monumentalitása a hohenfurti sorozatra utal, az arctípusok a stuttgarti galériában lévő mühlhauseni oltárhoz vezetnek s a mühlhauseni oltáron át a fejlődés fonala a Theodorik mesterig követhető. Az osztrák falkép további cseh rokona a Wenzel biblia miniaturadísze. E rokonság az alakok más részletein is, mint a kéztartás, a korona, ugyancsak szembeötlő. A cseh festészettel való összevetés során a Tízezer vértanú jelenete a formák fokozottabb, a manierizmusig vezető finomodását mutatják. A gondos elemzés a jeleneteken két mester kezét különböztette meg, az egyik, az idősebb szorosabban kapcsolódott a cseh művészethez, a másik, a fiatalabb több önállóságra, e hagyományoktól nagyobb eltávolodásra hajlamos. A fényképi összevetés alapján nem határozható meg, hogy nagytótlaki festőnk kettőjük közül melyikkel állott közelebbi

rokonságban, e nyílt probléma mellett azonban választ kapunk a főkérdésre : a virágzó és gazdag gótikus cseh festészet hatása eljutott Magyarországra is, talán közvetlen úton, ahogy hisszük, s ahogy egyelőre az ismertetett osztrák analógia is mutatja.[97] E cseh művészeten nevelődött hazai festészet képviselője volt a többször Aquilával azonosított nagytótlaki mester.

A nyugati határszél falfestményeivel kapcsolatban felmerülő további probléma : meddig állott fenn, meddig működött és mi lett későbbi sorsa az Aquila-műhelynek? Feltehető-e, hogy a műhely termése stilárisan olyannyira átalakult volna, mint amilyen különbséget a Velemér, Bántornya, Mártonhely és a Muraszombat, vagy Nagytótlak közötti formai eltérés mutat? Valószínű, hogy a műhely nem sokkal a mártonhelyi templom kifestése után megszűnt. Muraszombaton az 1300-as évek elejéről származó töredékeket majd egy évszázaddal később követi a második festett réteg. Ez utóbbi jelenetek alakjai, arctípusai (CII. tábla.) sem a XIV—XV. század fordulójára keltezett nagytótlaki, sem az Aquila típusokkal nem azonosíthatók.

Az Aquila-körtől független emléke a nyugati határszélnek a kőszegi Szt. Jakab tmplomban fennmaradt három jelenet (CIII. tábla). A XIV—XV. század fordulóján született, provinciális ízű festmények helyi mester ecsetjére vallanak, jelentőségük csekély.

A felsorolt emlékekkel nagyjából zárul a XIV. századi magyarországi falfestmények gazdag sora. Képeink zömmel a század második felében, vagy végén születtek. A következő század során még magas színvonalra jut falkép festészetünk, de jelentőségét, szerepét mindjobban csökkenti az egyre szélesebben fejlődő táblaképfestészet. Az egyházi képek mellett a világi építkezésekkel kapcsolatos festői tevékenységre sajnálatosan csak írott adataink jóvoltából következtethetünk. Az emlékek és az adatok fennmaradásának véletlenszerűsége pedig különösen nehézzé teszi, hogy a későközépkori magyarországi kultúra egészében betöltött szerepüket, fontosságukat, távolabbi hatásaikat illetően biztos következtetésekre juthassunk.

A XV. SZÁZAD

A XIV. század gazdagsága után a XV. században falképeink száma megritkul, a templomokban a táblaképek lesznek fontosabbakká.

A profanizálódó, az elvilágiasodó folyamatot segítették az egyre szaporodó főúri és polgári megrendelők s nem csekély hatást gyakorolt a fejlődésre a népi izlés, a nép alkotótevékenységének szerepe. A probléma minden vonat-

[97] *Frodl, W.:* Italienisches und böhmisches in der steirischen Trecentomalerei. Die Fresken der Minoritenkirche in Bruck a. d. Mur. Österreichische Zeitschrift für Denkmalpflege, 1951. V. 99—112. l. ; *Matějček, A.:* Gotische Malerei in Böhmen. Prag, 1939. 95. l. 79—81. táb.

kozása csupán egy művészeti ág, a falképfestészet vizsgálata során nem oldható meg. Ezzel kapcsolatban mondja Dimitrijeva az Alpatov-vita keretében, hogy a népi tömegeknek a középkori művészet fejlődésében betöltött szerepe, hatása mindmáig tisztázatlan. Az egyház már régóta nem rendelkezik korlátlan hatalommal, a céhek nem istenfélő egyesületek s elképzelhetetlen, hogy a nagy építkezéseken dolgozó kézművesek gazdag sora ne hozta volna magával a népi hagyományok nagy ösztönző erejét. »A népiség sugara, mely az egyházi témákon átütött . . . igen erős volt és nyilvánvaló, hogy számunkra a középkori művészet egyik nagy értékét jelenti.«[98]

A főúri rend, az egyház, a polgárság és a részben még népi kézműves osztály közül falképfestészetünkre — fennmaradt emlékeink tanúsága szerint — az előbbi kettő gyakorolja a nagyobb hatást. Falképeink stílusát, minden valószínűség szerint elsősorban a királyi udvar művészete alakította. A népi kapcsolatok ösztönzése a XV. század folyamán freskóink területén elhalványul s ennek egyik oka a falképfestészet jelentőségének általános hazai csökkenése. A vezető művészeti irányzatok stílusától megtermékenyült gazdag népi képzelet más művészeti ágak körében bizonyítja alkotókészségét. Jól ismertek azok a szorosan és szinte szétválaszthatatlanul egymásba szövődő szálak, melyek később közeli rokonságot, sok esetben azonosságot mutattak az erdélyi reneszánsz »nagyművészete« és népi jellegű művészete között. Ha e népi ösztönzés kevésbbé és ritkábban ötlik szembe a XV. század falképein, úgy ez nem a népi alkotókészség hanyatlását, hanem az érdeklődésnek más területek felé való fordulását jelzi. A gondosan elemző munka Erdélyen kívül az ország más vidékein is kimutathatná a hasonló népi kapcsolatokat. E változás másik oka nyilvánvalóan a polgári osztály megerősödése, a társadalmi életben betöltött nagyobb szerepe. Az a tény, hogy kézműveseink, művészeink zöme immár polgárrá vált, lazítja kapcsolataikat a nép jobbágyi sorban maradó tömegeivel. Az egyik oldalon a világi hatalom fokozódó felemelkedése, a másik oldalon az egyházi szervezet erőveszteségei, az alsó és felső papság közötti mély osztályellentét — mely nagy műveltségbeli különbségeket is mutat — egyaránt támogatja a laicizálódás folyamatát. E fejlődésmenet a klerikusokat a művészeti gyakorlat köréből még nem zárja ki véglegesen — főleg a szerzetesrendek körében találkozhatunk velük — de tevékenységüket a céhszervezet teljes kifejlettsége, a polgárság anyagi érdeke a legszűkebb területre korlátozza.[99] Nem módosít e jelenségen az sem, hogy a céhek e század folyamán még nem vesztették el vallásos-társulati jellegüket.

[98] Szovjet Művészettörténet. Bp. 1952. III. 42—43. l. Az Alpatov vita.

[99] *Harsányi A.:* A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 113—114. l. Az egyházi történetíró a papság általános kulturális színvonalával kapcsolatban ezt mondja: »A lehetőséget egyéb tényezők mellett elsősorban az egyházi javadalmak nyújtották, úgy hogy a világi papság köréből a prelátusok, — vagyis legalábbis a kanonokok, — a szerzetesek közül pedig a vagyonosabb kolostorok tagjai voltak abban a helyzetben, hogy magasabb műveltségnek valamilyen módon: írás, másolás, olvasás, nem kis mértékben a mecénáskodás útján részesei legyenek. Ha egyes tudós

A világi hatalom és a polgárság megerősödésére, az egyházi élet hanyatlására mutatnak azok a szociális jellegű vallásos mozgalmak, melyek a XIII. századtól végigkísérik az egész középkor történetét. Közülük Magyarországon a XV. század folyamán a huszitizmus vált jelentőssé. A művészetellenes huszita törekvések a pápaság ideológiáját képviselő ábrázolási formát vetik el, céljuk a pápaság megszüntetése, a társadalom gyökeres megreformálása. A képek és szobrok, az egyházi ábrázolások azért kerültek a huszita máglyákra, mert azok a huszita ideológiai célkitűzésekkel ellentétes eszmei tartalmat rejtettek. Annak a klerikus rendnek a szószólói voltak, amely ellen a legélesebb küzdelmet folytatták. Azt az égi és a földi élettől is elválaszthatatlan szigorú hierarchiát mutatták, mely alapvető osztályérdekeikkel és hitükkel, az elnyomottak egyenjogúságát hirdető elveikkel a legnagyobb ellentétben állt. Tantételeik közül ilyenek vonatkoztak a művészetre :

»Hogy nem kell tisztelnünk a képeket, mert ördög van azokban az ember megcsúfolására, mert ha szamarat kergetnek a tűznek, elkerüli azt, de a feszület a fatuskón elég. Hogy nem kell ábrázolnunk sem a feszületet, sem a keresztet.«[100]

A huszita megmozdulás a korszak legforradalmibb jelensége. Nyiltan és határozottan üzen hadat az egyháznak, a pápaságnak. A forradalmi elvek vallásos külsőt öltenek, de a mozgalom a vallásos mez ellenére az elvilágiasodás folyamatát, a skolasztikus gondolkodástól a szabad gondolkodás felé való fejlődést mozdítja elő.[101] Eredménye az — a magyarországi műemlékekben alig tett kárt — amit közvetve, a konzervatív társadalmi rend és szemléletmód eresztékein lazítva, a szabadabb gondolkodás és a szabadabb művészeti ábrázolás terén hozott.

Már a század legelején egy sokat idézett emlék figyelmeztet a laicizálódási folyamat előrehaladott voltára. Az 1419-ből származó székelyderzsi festmények felirata : »Hoc opus fecit de pingere seu proeparare magister Paulus filius Stephani de ung . . . scriptum scribebat et pulchram puellam in mente tenebat«. Az idézet utolsó szavai különösen jellemzőek a játékos, a népköltészet hangjától nem idegen közvetlen profán szemléletmódra. S e népi hang, mint Dimitrijeva figyelmeztetett, középkori kutatásaink során egyre fontosabbá lesz. A szöveg a Saul megtérését ábrázoló jeleneten bukkan elő, ugyanakkor a bibliikus téma mellett a László-legenda is megjelenik a templom falain. Az ismeretlen erdélyi festő nem érezhetett már nagy különbséget az egykori római lovag, majd első apostol és az országban oly népszerűvé vált, nyilván az ő szívéhez is

egyéniségek voltak is, hiányzott azonban egy művelt középréteg, az, amely egyaránt alkalmas arra, hogy rajta, mint talajon egyes egyéniségek nagyra nőjjenek és arra is, hogy mint olyan művelt réteg, amelynek kultúrigényei kielégítésre várnak, a műveltség önálló fejlesztésére az arra képeseket ösztönözze.«

[100] v. ö. *Geréb L.—Székely Gy.:* A magyar paraszthábórúk 1437—1514. Bp. 1950.

[101] v. ö. *Kovács E.:* Magyar-cseh történelmi kapcsolatok. Bp. 1952. 65—87. l.

közelférkőzött magyar lovagkirály alakja közt. Ez a szokatlan bátorság, a templomban is szóhoz jutó merész profán hang a haladás biztos mérföldköve, a művész gondolatvilágának a skolasztikus kötöttségek alól való felszabadulását mutatja. Művészetünk fejlődésének előremutató jele s ugyanakkor a megtett hosszú út eredményét sommásan regisztráló bizonyíték.

A művészi szemléletmód e gyökeres átalakulását igazoló felirat nem választható el az egyes festmények formai, stiláris jellegétől. Bár a szöveg a kötetlen és szabad gondolkodás jele, a festői forma még híven őrzi a múlt gótikus tradícióit. Hogy a képek egyes részleteiben mennyi fedezhető fel abból a könnyed népi-világi hangból, amely a feliratot sugallta — ha a Roth által említett töredékek alkalmasak még a részletes tanulmányozásra — az alapos helyszíni vizsgálat dönthetné el. A jelenetek akvarellmásolatai, valamint a Szépművészeti Múzeumba jutott két csekély töredék arra utal, hogy a festő még nem szakadt el az előző század általános ábrázolási módjától, típusaitól, formai konzervativizmusára figyelmeztet a mesehangulatot terjesztő dekoratív csillagos háttér, melynek útja az itáliai trecentoig vezethető vissza.

E kettősség, konzervativizmus és haladás ily következetes egymásmellettisége, egymásbafonódása fennmaradt emlékeinken ritkán tapasztalható. Leginkább a fő fejlődésmenettől távolabb eső területeken, így a sajátos külön életet élő Erdélyben. Nem a retardáció jele, hanem a vallási hagyomány formaalakító hatása tükröződik az ófehértói görög szertartású templomban látható Katalin bizantinizáló alakján (CIV. tábla).

Az a profán hang, mely népi elemekkel vegyülve a székelyderzsi feliraton mutatkozott meg, az egyházon belül sem volt idegen. A budai ferences kolostorban a XV. század első felében Nagy Lajos tetteit megörökítő falképsorozat készült, melyet világi tematikája miatt, 1444—1450 táján bemeszeltek.[102] E sorozat valószínűleg a László-legenda típusa nyomán keletkezett s az egyházi ábrázolásoknak világivá való átalakulását mutatta. Ha feltételezzük, hogy egy-két évtizednek kellett eltelnie addig, míg a ferencesek hozzáláttak az új festmények befedéséhez, úgy keletkezésük idejét nagyjából a székelyderzsi képekkel egy időre kell tennünk. Ugyanabban az időben, ugyanannak a gyökérnek más hajtása. S e korban már nem volt különleges egyedülálló emlék a székelyderzsi felirat, hanem az általánosan divatos, késői lovagi-világi szellemű gondolatvilágnak sajátos, népi ízzel keveredett változata. Az a kettősség, mely a szöveg hangja és a képek formavilága közt észlelhető, jellemezhette az egykori világi sorozatokat is. Előremutató világi tematikájuk, a hazai történelem valóságos alakjai felé forduló érdeklődésük ellenére e haladó jellegtől elválaszthatatlan konzervatív motívumaik azt mutatják, hogy bennük a laikus tartalom megszületését elsősorban nem

[102] *Karácsonyi J.*: Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1922. 622. l.

az új iránti vágy serkentette, hanem nagyobb valószínűséggel a lovagi kultúra maradi, szívós emléke. A székelyderzsi felirat közli a megrendelő nevét is, Pál mester, Ungi István fia festtette a képeket. A polgári öntudatosodásnak ugyanolyan jele, mint amilyennel egy emberöltővel előbb az Aquila-körhöz tartozó festményeken találkoztunk.

Ugyancsak fennmaradt felirata s a feliratból ismert mesternév, Szepesi. Andrásé, teszi jelentőssé Szalonna 1426-ból származó képeit. A művész neve arra mutat, hogy e környék rokon, olasz hatás alatt született emlékeit közvetlen szálak fűzték Északmagyarország falképeihez. Mint a feliratból tudjuk, Szepesi András társával együtt festette a szalonnai képeket, de kérdéses, hogy Aquilához hasonlóan feltételezhető-e egy a vezetése mellett működő nagyobb műhely tevékenysége is. A szalonnai templom hajója északi falán a mészréteg alatt még feltáratlan lovas alakok rejtőznek, valószínűleg ismét a László-legenda jelenetei. A diadalív bélletének korábbi apostolai (CV. tábla.) már a közeli szentsimoni Kálváriára (CVI. tábla.) és a rudabányai Metterciára (CIX. tábla) utalnak. Az előbbi egy festett zárkő évszáma szerint 1423-ra datálható, az utóbbi ez összefüggés kapcsán ugyancsak a XV. század huszas éveiben keletkezhetett. Szalonna, Szentsimon, Rudabánya festményei rokon tagjai egyazon fejlődésmenetnek, formai, stílusbeli alakulásukra jelentős hatást gyakorolt a közvetett, vagy közvetlen olasz hatás. A jelenetek töredékes állapotban maradtak fenn, de így is fejlett, magasrendű kvalitásérzékről tanúskodnak. Az egyes arcokon, alakokon még a múltból származó dekoratív, stilizáló örökség határozott egyéniesítő törekvéssel párosul. Szentsimon Szt. Györgye még szkematikusan rajzolt, gótikusan mintázott lovon ül, de arca reális figyelmet sugároz (CVIII. tábla). A Királyok imádása megmaradt alakjai a trecento formavilágára emlékeztetnek, nemes lágyság, meditatív hajlam jellemzi őket (CVII. tábla). E sajátságok kevésbbé figyelhetők meg a Kálvária töredékein. Az előbbiekhez hasonló elvek alakították Rudabánya ülő Madonnáját, vagy Metterciáját, más kéz művének tűnik a mellette levő mezőben megjelenő Szt. Ilona alakja (CIX. tábla). A jeleneteknél, mint másutt is, fontos lenne ellenőrizni a feltárás és restaurálás hitelességét, megbízhatóságát, mert enélkül a további következtetések biztos eredményeket nem hozhatnak. E megfontolásra int a vizsolyi templom néhány festménye helyreállításának problematikus volta.

Kérdéses, honnan sugárzott az ország központjától távolabb eső vidékek felé ez a magasabb kvalitású emlékeket teremtő, elven ösztönző erő. Buda az ország kulturális életében a XV. század elején vezető szerepet tölt be. Bár Budán nem maradt fenn oly ép és teljes emlékünk, mely a falképfestészet területén hasonló szerepre mutatna, a szomszédos Pest belvárosi plébániatemploma szentélyének töredékei kétségtelenül legközelebbi tanui — ma emlékének őrzői — az egykori budai falfestészet gazdag virágzásának. E pesti falképek tájékoztatnak a főváros XV. századbeli festményeinek jellegéről,

stílusigazodásáról. Nyilván a pesti festmények az első láncszemek a Budáról Szalonna, Szentsimon, Rudabánya felé vezető folyamatban, más mesterektől származnak ugyan, de itáliai iskolázottságuk, magas kvalitásbeli igényük azonos. Gerevich László feltételezése szerint e pesti képek stílusjegyei — ha ismernők a főváros egykori festményanyagát — egy helyi iskola stílussajátságaiból lennének levezethetők. A budai iskola egyéniségére ma már csak a hatását mutató távolabbi emlékekből, Szentsimon, Rudabánya és Szalonna mellett elsősorban a pesti plébániatemplom képeiből következtethetünk. A festmények méltatása során az itáliai kapcsolatok alakító hatását szakirodalmunk elég sokoldalúan mutatta meg. Horváth Henrik toszkán rokonságot fedezett fel bennük; később Nicolò di Tommaso és Tommaso da Modena nevéhez kapcsolták képeinket; a végső eredmény szerint minden eleven, sőt közvetlen olasz ösztönzés mellett e művek hazai mester munkái, annak az olaszos ízű, korareneszánsz stílusnak termékei, melynek egykor a ma ismerteknél bizonyosan jóval több és gazdagabb hajtása volt.

A pesti ábrázolásokat nagyjából ugyanazon sajátságok jellemzik, mint a csoport többi tagjait. Az értelmes, világos szemlélet és szerkesztésmód, az arcok egyéni jellege, a formai szépségre való törekvés, a könnyed, derűs, tetszetős színkezelés. A Kálváriáról (CX—CXII. tábla.) világosan olvasható a reneszanszra utaló formai felfogás. Az egyik orommező Veronika kendőjénél (CXIII. tábla), vagy egy másik orommező töredékes angyalfejénél (CXIV. tábla). a nemesen, nagy felkészültséggel megrajzolt arcokról mély belső nyugalom és komolyság árad. Már nem ismerik a korábbi középkor hevültségét, aszketizmusát, de idegen tőlük e kor szkematizmusa, stilizáltsága is. Szilárd kapcsolatot teremtettek a megismerhető földi valóság élményeivel.

Ez olaszos csoporthoz közeleső Vizsoly szentélyének déli falán emlékanyagunkban szokatlan közvetlenséggel jelenik meg a Fájdalmas Krisztus (CXV. tábla). A képmező balfelén a ruhátlan Krisztus félalakja, jobboldalán a bajuszos, térdelő donátor, a háttérben vára, felesége és gyermeke, valamint az istállóból kitekintő lova. A töretlen, tiszta színekkel festett jelenet hangja közvetlen és világi, jellege kevésbbé kifinomult, választékos, mint volt a rudabányai, vagy szentsimoni képeké, több és elevenebb a kapcsolata a helyi, népi képzelettel. Az ábrázolás hétköznapisága, a vallásos tematika ellenére is profán zsánerszerűsége, ekkor, a merész egyéniesítésre való törekvés jele. Szembeszökő az ábrázolt donátor portrészerű megjelenése. Természetes, hogy a kép a való életből vett részleteinél, mint a donátor és családja, életképszerű, ellenben merev és szkematikus marad Krisztus alakjánál. Hogy a művész a reális környezetben kellőképpen hangsúlyozhassa Krisztus isteni mivoltát, ezért a megjelenítés régi módjához folyamodva az ábrázolt alakok méret- és aránybeli különbségével, Krisztusnak a donátorénál majd kétszeres nagyságával választja el egymástól az emberi és az isteni valóságot. Ahogy a koraközépkori ábrázolásoknál e méretbeli megkülönböztetés az összes szerep-

lők egyformán szkematikus, nem valósághű megjelenése miatt volt szükséges, úgy most a valóságostól kell megkülönböztetni a nem valóságost. A képek mestere helyi, a hazai igényeket ismerő, a megrendelő főúr ízlését, kívánalmait kielégítő magyarországi festő volt. A szalonnai, szentsimoni, rudabányai képek mellett hangja közvetlenebb és vulgárisabb, távolabb áll az olaszos iskolázottságtól.

E vidék ugyanez időből származó emléke a kassai székesegyház Krisztus feltámadását ábrázoló jelenete (CXVI. tábla). Jellege merőben más, eltérő a szentsimon-rudabánya-pesti képekétől s nem vethető össze a vizsolyi Fájdalmas Krisztussal. Azok közvetlen világias hangja helyett itt a festő ismét szigorúbban ragaszkodik az egyházi kánonokhoz, az alak mozdulata Kolozsvári Tamás Feltámadásának Krisztusáéhoz hasonló.[103] Külön érdekessége a festménynek, hogy csupán a képmező felsőrésze befejezett, Krisztus alakjánál mindössze a kontúrvonalak megrajzolásáig jutott el a művész. Formai eleganciája, nemes arányai, biztos és gazdag vonalvezetése a legjobb iskolázottságra vall, a fiatalabb, szélesen kibontakozó kassai festőiskola előfutára. Egy-két évtizeddel későbbi, kisebb tehetségű mester műve az ugyancsak a székesegyházban látható apostolok csoportja s a felette lévő mezőben a valószínűleg más kéztől származó s a donátorházaspárral együtt megjelenő Trónoló Krisztus (CXVII. tábla).

A Borsod-Abauj-Zemplénmegye-i csoportnál jelentéktelenebb az ország nyugati határszélén fennmaradt XV. századi néhány emlék. Elsőként említhetők köztük a sopron-sopronbánfalvi templom északi hajófalán látható rossz állapotú és rosszul restaurált töredékek. A szentély zárókövén olvasható 1424. évszám határozhatja meg nagyjából a képek keletkezésének idejét. Bővebb méltatásukhoz újabb helyreállításuk szükséges. A soproni káptalan terem 1951-ben előkerült, sajnálatosan kiegészített két nőalakja a középkori soproni festészet ritka emléke. Az ugyanitt előbukkant néhány töredék mutatja, hogy a terem már korábban is festett volt.

Félévszázad nem választhatja el a két nőalakot a közeli sorokpolányi jelenetektől. A közöttük lévő (CXVIII—CXIX. tábla) rokonságot rongált állapotuk miatt nehéz meghatározni, de valószínűleg az itáliai művészet ösztönzése hagyott nyomot formáikon.

Korszakunk folyamán olasz mesterek hosszabb-rövidebb ideig telepedtek meg hazánkban.[104] Munkásságuk hatása felismerhető, nyomon kísérhető, de gótikus művészeti gyakorlatunkat csak megkésve alakította át. E hatás elsősorban nem területileg, nem műfajok szerint hanem a társadalmi osztályok tagozódása szerint bontakozott ki. A reneszánsz stílus az uralkodó réteg

[103] A rokonságra Gerevich Tibor hívta fel figyelmemet.

[104] v. ö. *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. Már a korai reneszánsz-kapcsolatokra, Masolino magyarországi szereplésére mutatott rá *Horváth, H.:* Una veduta di Veszprém in un affresco di Castiglione d'Olona. Corvina, 1926. VI. 47—70. l.

sajátja. A királyi udvar példáját követve a kiváltságos osztály több tagja pártfogójává lesz az új műveltségnek s ez egyelőre nem lép túl a feudális udvarok határain. A polgárság és jobbágyság körében tovább él a gótika. Az uralkodó réteget hatalmas szakadék választja el az alacsonyabbrendűektől s ezért szivárog a reneszánsz formavilág lassan, gyakran a helyi gyakorlattal keveredve az alsóbb társadalmi osztályok felé. A polgárság körében is csak a század utolsó évtizedeiben, de inkább a XVI. század elején válik ismertté. A városokban csupán egy eleme a még gótikus szellemű művészetnek s nem ölt oly tiszta formát, mint a főúri udvarokban. A szárnyasoltárok szerkezetében akadhat nem egy reneszánsz motívum, de az oltár eredeti gótikus jellegét változatlanul megtartja. Lassan és fokozatosan, előbb a helyi gótikával párosulva veti le magáról a konzervatív elemeket. Később, már a XVI. század folyamán vált a népi képzelet szerves sajátjává.

Példa a korai és a helyi elemeket is magábaolvasztó itáliai reneszánsz hatására a XV. század közepére, második felére keltezhető sorokpolányi két jelenet. Jellemző a Köpenyeges Mária felett húzódó, még tipikusan gótikus jellegű növényi ornamentika reneszánsz szellemű elhelyezése. Az új stílus elterjedésének útját az új motívumok, az új formavilág, az új szerkesztési mód fokozatos megismerése egyengeti.

A polgári műpártolás, a XV. század második felének emléke a kassa idóm egyik falképe. Az északi mellékhajó Keresztlevétele szárnyasoltár mintájára komponált s e korábban ismeretlen szerkezetből következik, hogy mestere egyaránt vállalkozott táblaképek és freskók festésére is. A jelenség nyilván nem volt ritka hazai művészeti életünkben, festőink egyre kevesebb falkép, és egyre több táblaképmegrendelést kaphattak. Jól tudjuk, hogy e magasabbrendű munkák mellett a kiváló művészek is vállaltak kisebb feladatokat, zászlófestést, aranyozást is. S ugyanez volt a gyakorlat határainkon túli. A Pacher-kör működésének egyaránt fennmaradtak falkép és táblakép emlékei s ugyancsak táblaképfestő, a Krainburgi oltár mestere festette a St. Primus-i templom freskóit. E két művészeti ág hasonló szoros kapcsolatát mutatja a kassai dóm Keresztlevétele.[105]

A székesegyház falfestményei a XV. század folyamán születtek, a későbbi időszak során Abaúj falfestészete elsorvadt, helyét a táblaképfestészet vette át. Adatunk ugyan nincs arra, hogy a kassai polgárság körében a freskófestészet gyökeret vert volna, de a felfedezett budai maradványok és a helyreállítási munkák során a polgárházakban előkerült, közzé nem tett, számtalan apró töredék mutatja — mint Gerevich László közli — hogy a szokás a leg-

[105] Stilárisan a falképeknek nincs közük a Pacher iskolához. Ha a mester kezét ma nem ismerjük fel a székesegyház egyik középkori oltárán sem, úgy kétségkívül az időközben elpusztult oltárok valamelyikét kellett díszítenie tábláinak. És lásd, *Benesch, O.:* Der Meister des Krainburger Altars. Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte 1930. VII. 134-135. l.

szélesebben elterjedt. Elterjedt Kassán is. Ez a művészet pedig bizonyosan szoros kapcsolatban volt a világi ábrázolásokkal. Tematikáját illetően részben egy XIV. századvégi kölni példa igazíthat útba, mely a francia és német irodalomban egyaránt népszerű parabolát, a nagyapa és unoka példázatát örökítette meg.[106] Az ábrázolás jellegzetes átmenetet képvisel az egyházi és világi tematika között, jelentése vallásos-erkölcsi, de formája és minden szereplője már profán és világi. Hasonló problémát vetnek fel a közeli Petőszinye csupán másolataiból ismert képei. Nagyjából egyidősek a kassai festményekkel. Szokatlan a világi, főúri pompa gazdagsága a kis falusi templom falán; az egyik, közelebbről meg nem határozott jeleneten az előtérben előkelő férfi ül lóháton, előtte két vadászkutya, az alakok drága öltözetben, kócsagtollas föveggel láthatók, a jobboldalon fehérszakállas térdelő király, mögötte koronáját tartó alak. A szokatlan profán hangú jelenet nagyobb központ, talán Buda hatására és Buda közvetítésével esetleg olasz mintaképekre vezethető vissza. A téma és az előadásmód világi ízében jelentős szerepe lehetett a megrendelőnek.

Kassa ekkor, a XV. században vált jelentős művészeti központtá Fennmaradt és elpusztult oltárai nagyarányú festői tevékenységről beszélnek. Kassa mellett a legjelentősebb a bányavárosok és a Szepesség műemléki öröksége, festészeti emlékeik viszonylag jól ismertek, levéltári anyaguk sem feltáratlan.

Az egykori művészeti élet legplasztikusabb képét, Pozsony múltjáról, Hoffmann Edith rajzolta meg. Középkori falképeiből korunkra semmi nem maradt, csupán írott forrásaink emlékeznek viszonylag bőven művészeiről, művészetéről. A Szt. Márton templom számára már a XIV. század közepén készült oltár, majd 1378-ban a következő. A XV. század folyamán mind a dóm, mind a Szt. Jakab temetőkápolna a gótikus oltároknak gazdag sorozatát készítteti.[107] E nagyarányú oltárépítő tevékenység széleskörű festői gyakorlatot bizonyít. A számos művész nemcsak táblaképfestészettel foglalatoskodott, hanem tevékenyen kivette részét az egykori falképfestői megbizatásokból is. Rómer még látta a Ferences és Klarissza templom falfestményeinek egy-egy töredékét, de van adatunk a világi építmények falképeiről is, egy 1485-i számadás szerint a Lőrinc torony kapualját a tituláris szent alakja díszítette. A városház falfestményei a reneszánszba vezetnek.

A komoly művészi gyakorlat a város előrehaladott polgáriasultságával polgárainak gazdagodásával s a város politikai súlya növekedésével állt kapcsolatban. A XV. században már a festők hosszú sorát ismerjük Pozsonyból. Így: 1439-ből Anyajegyes Máté, 1439—1440-ből Pozsonyi Gáspár és

[106] *Clemen, P.:* Die gotischen Monumentalmalereien der Rheinlande. Düsseldorf, 1930. 228—235. l.

[107] v. ö. *Hoffmann E.:* Pozsony a középkorban. Elfelejtett művészek, elpusztult emlékek. Bp. é. n. (1938).

Lajos, 1443-ból Lukács, 1451-ből János, 1456-ból Taeginger Miklós, 1476-ból Jobst, 1486-ból János, 1487-ből ugyancsak János, 1493 és 1499-ből Kribal János, 1496-ból Kerbel János és 1496 és 1498-ból ismét egy János mester nevét. A pozsonyi festőiskola előzményeinek és XV. századi fejlettségének bizonyítéka a város környékéről származó, időközben javarészt elpusztult emlékek sora. A deákiakat a XIII. századra datálták s valószínűleg az építkezéssel egyidőben születtek az istvánfalvi, kürti, máriavölgyi, püspöki várkonyi és felsőkorompai falképek.[108] Pozsonyszentgyörgy két jelenete az 1400-as évek táján készült. Somorja töredéke rongáltsága miatt nem datálható de foltjai komoly kvalitásról vallanak.

A pozsonyi művésznevek mellé művek nem sorakoznak. Ritka kivétel hazánkban az olyan középkori műemlék, mely hiteles mesternévvel hozható kapcsolatba, ritka a falképfestészet körében is. Felirata szerint korábban Vér Dénes és Dézsi Egyed munkájának tartották az aradmegyei Feketegyarmat 1467-ben készült s elpusztult Mettercia—Szt. György ábrázolását Újabb vélemény a felirat egykorúságát kétségbevonva, ismertnek vélt középkori festőink sorát két névvel apasztotta.[109]

Az erdélyi falfestészet fejlődése részben megegyezik, részben eltér az északmagyarországitól. Országszerte azonos a falfestészet és táblaképfestészet szoros kapcsolata, ez figyelhető meg Erdélyben is. A különbség, mint az előző század során is, az erdélyi művészet több német hatást felvevő jellegében, továbbá e művészi kultúra kettősségében, az ortodox és a latin szertartású templomokban uralkodó kétfajta stílusforma együttélésében jelentkezik. A különböző stílushatások aránya az emlékanyag pusztulása miatt ma már nehezen határozható meg, de a stílusigazodás egyik útmutatója a népesség nemzetiségi hovátartozása lehet. A magyarlakta vidéken az olasz mintaképek hatása volt jelentős, erre figyelmeztet a XV. század harmadik negyedéből származó csikdelnei Kálvária, kétoldalán két-két álló szent alakjával (CXXI. tábla). Egyszerű kompozíciója, síkszerű előadása helyi örökségre mutat. Az alakok ruharedőzetének szkematikus, vonalas megoldása a szerényebb tehetségű, a nagyobb központoktól távol dolgozó festő eszköze. Ugyanez az előadási mód figyelhető meg a Csikdelnétől távoleső Turócszentilona, vagy Dovalló néhány oltártábláján. A hasonlóság természetesen nem az egymástól messze született emlékek rokonságát bizonyítja, hanem arra figyelmeztet csupán, hogy miként lesz az azonos festői nyelv egyformán sajátja a falés a táblaképfestészetnek is.

Az erdélyi fejlődés nem kísérhető következetesen végig, hű rajzához

[108] *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1895. II. 1. rész. 354. l.

[109] Az érdekesség kedvéért, az esetleges közelebbi kapcsolatok miatt említjük meg Weer András nevét, aki egy 1478-i gyulai oklevélben fordul elő. E Weer András Somosi Károly Mihállyal a király embereit, Zakoli Bálintot és fiát, Gáspárt, Gyula és Gyulavarsány között megverte. L. *Veress E.:* Gyula város oklevéltára. (1313—1800) Bp. 1938. 23. l.

hiányzanak a szükséges közbeeső állomások. Kolozsvár XV. század közepéről származó rosszul restaurált falképei — ha töredékességük ellenére helyes vélemény alakítható róluk — az újabb, német festői eljárást követik (CXXII. tábla). A passió jelenetei a táblaképfestészet körében is jólismert típusokat mutatnak. Míg korábban a falképek segíthették a táblaképfestészet megerősödését, addig a XV. század közepétől mindinkább a táblaképek ihletik a fokozatosan háttérbe szoruló falképfestői gyakorlatot; a kolozsvári festmények mestere valószínűleg maga is a táblaképfestés területén csiszolta tehetségét.

A német vagy osztrák stílusirányzathoz kapcsolódnak a segesvári hegyi templom hajójának XV. századi jelenetei. Az 1488-ban épült templom építője a Salzkammergutból jött Jacobus Kentlinger s Ştefănescu tévesen neki tulajdonította a festményeket is. A képek ismeretlen festőjéről mindössze annyi bizonyos, hogy egyszemélyben ő maga volt a donátor. A segesvári polgári rend jómódú és tekintélyes tagja, feleségével a diadalív fölötti Veronika kendője mellett látható. Címerpajzsa felső mezőjében egy kar jelenik meg, kezében ecsettel, az alsó mezőben a szokásos művészcímer a három pajzsmezővel. A falkép készültének idejéből egy Mátyás nevű festő ismeretes a városban, aki Mohay Zsigmond és Ambrus, valamint Rétheny Miklós közötti perben játszott szerepet.[110] A képek és a mesternév összekapcsolása egyelőre nem bizonyítható feltevés lenne csupán, de a művésznév felbukkanása és a jómódú donátor-festő megjelenése együtt bizonyítja, hogy a városban a művészi élet jelentős volt.

Az a laicizálódó fejlődési folyamat, mely korszakunkat végigkísérte s amelyhez a László-legenda ábrázolások is kapcsolódtak, a vajdahunyadi falképekben érte el egyik csúcspontját. A művészi gyakorlat lényegében felszabadult az egyház gyámkodása alól, az egyházi felügyeletet már nagyobb súllyal a feudális főúri, vagy a kialakult polgári igény váltotta fel. Ennek, a gyökereit mélyen a múltba bocsátó törekvésnek nálunk egyetlen fennmaradt képviselője a lovagi-udvari kultúra világát tükröző vajdahunyadi tematika. Feltehető irodalmi kapcsolataira már korábban utaltak. Előbb tévesen Tristan és Isolda történetét vélték felismerni az ábrázolásokban, később a Hunyadi János származására vonatkozó legenda megjelenését kutatták bennük. Bár a tematikát biztosan meghatározni nem tudjuk, kétségtelen, hogy a sorozat annak a profán irodalommal szoros kapcsolatot tartó udvari szellemnek a szülötte, mely egyaránt magába fogadja a klasszikus literatúra emlékeit és a virágzó, eleven népi irodalom friss termékeit. Biztos az is, hogy ez az udvari szellem természetesnek tartja az élő személyek, a világiak ábrázolását, sőt emlékanyagunk pusztulása ellenére hihető: előszeretettel örökíti

[110] Entz G. szóbeli közlése szerint az Orsz. Levéltár D. l. 28641 sz. alatti okirata említi a festőt 1484-ben. »Matthias pictor in Segesvár commorant.«

meg a főúri család kiemelkedő egyéniségeit, nagyjait. A rajnavidéki eltzi vár egyik helyiségében 1451-ből kanyargó indamotívumok között divatos öltözékű férfi és női alakok maradtak fenn. A kétségbevont hitelességű feliratok névszerint is megnevezték a vár itt ábrázolt egykori urait.[111]

A vajdahunyadi képek a korai reneszánsz jegyében születtek. A gótikus hagyaték ugyan fellelhető még a jeleneteket dekoráló lombornamentika szerkezetén, de az 1466—1482 között keletkezett festmények kötetlen, szabad, játékos hangja, világias elevensége és mozgalmassága már az új stílus sajátja.

A székely és a szász emlékcsoport mellett pontosan körvonalazható az erdélyi románság művészi gyakorlata, a közöttük kialakult kölcsönhatásról, a közös forrásnak felhasználásáról már esett szó. A román korszak bizantinizáló stílusa a magyarlakta vidéken mindinkább olaszos jelleget nyert, a románok falvaiban, templomaiban pedig az ortodox mintaképek felé hajlott. A románság művészeti örökségét vizsgálva, a szakirodalom ikonográfiai és stiláris szempontból is foglalkozott a bizánci művészet hatásával,[112] de nem vetette fel azt a kérdést, hogy az erdélyi bizánci falképfestészet milyen kapcsolatban volt a szomszédos szláv művészetekkel. Ha helyes Ştefănescu datálása, mely szerint az erdélyi ortodox emlékek közül a zeykfalvi képek még a XIII. század elején keletkeztek, úgy felvetődik az a lehetőség is, hogy már e korai ortodox művészet közvetlen rokonságban állhatott szláv szomszédjával.[113] Tágabban datálva, a XIII. század vége és a XV. század közötti korszakra helyezi Ştefănescu az őraljaboldogfalvi festményeket. A XVI. század elejéről Brassó egyik templomával kapcsolatban biztos adat emlékezik meg Anna orosz cárnő mecénási szerepéről.[114] A cárnő alakját a templom ajtajára festették. Az 1512-i adatból pedig, mely a keleti vallású brassóiak és Anna cárnő között patronusi-alárendelti viszonyról szól, régebbi keletű erdélyi-orosz művészeti kapcsolatok is feltételezhetők.

A rituális ortodox keretben a latin szertartás szerint szentté avatott magyar királyok is megjelennek Kristyorban és Ribicén. Teljesebbé teszi a XV—XVI. századi erdélyi román művészet profanizálódó arcélét a megjelenő donátorok képe: Ribicén felismerhetően két román házaspár festtette magát a templom falára.

[111] *Clemen, P.* i. m. 250—252, 321. l.

[112] »L'ordonnance et les détails iconographiques nous reportent à Mistra et au Mont-Athos, aux maîtres de l'école macédonnienne et à ceux de l'école crétoise.« *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 2. l.

[113] Az ortodox falképek datálása körül nagy eltérések tapasztalhatók. Az újabb magyar szakirodalom Grohnál és a román kutatóknál későbbre keltezte azokat.

[114] »1512. Erhielten die Belger von Kronstadt die Freiheit, eine Kirche aufzubauen, wozu die damalige russische Kaiserin Anna die Unkosten meist hergab, weswegen sie auch als Patrone derselben über der ersten Kirchenthüre in Lebensgrössen abgemahlt ist, da sie zuvor nur eine aus Brettern verfertigte hatten.« Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó. Brassó, 1903. IV. 53. l.

Az ortodox falképek gyakorlata jóval túllépi korszakunk határait. Demsus és Remete még a XV. századra datált ; a későbbiek során nehéz pontosan meghatározni a festmények készültének idejét. Nehezíti a feladatot a gyakori új átfestés, de nehezíti az is, hogy a hazai művészettörténet sohasem fordult teljes vértezettséggel az erdélyi román emlékek problematikája felé. Sovinizmusa hallgatásra vagy szűkös beszédre késztette s ugyanígy a soviniszta politika szempontjai irányították a felszabadulás előtti román kutatást is.

A RENESZÁNSZ

A XV—XVI. század az emberiség történetében jelentősebb változást hoz, mint az előző századok közül bármelyik. Új termelési rend, új társadalmi életforma alakul. Engels ezt mondja : »Az egyház szellemi diktatúráját megtörték : a germán népek többsége közvetlenül lerázta és protestáns lett, míg a latin országok népeinél egyre mélyebben gyökeret vert az araboktól átvett és az újonnan felfedezett görög filozófiából táplálkozó derűs szabadgondolkodás, amely előkészítette a XVIII. század materializmusát. Ez volt a legnagyobb haladó irányú átalakulás, amelyet az emberiség addig átélt.«[115] A főküzdelem az egyház kiterjedt hatalma ellen irányult. E harcnak szerves részese volt a filozófia és tudomány, irodalom és művészet egyaránt. S az új győzelmeinek eredménye, hogy a filozófia, tudomány és művészet nagyobb fejlődésnek indult, mint a feudalizmus évszázadai alatt bármikor. Az átmenet időszaka viszonylag hosszú s benne egyformán fellelhető az elhaló régi és a születő új majd minden sajátsága. »Még nem érkezett el az az idő, — írja Kautsky — amikor az embereknek eszükbe juthatott volna, hogy el lehetnek minden egyház nélkül is, jóllehet a középkor végén olyan kultúra jött létre a városokban, amely az egyházét messze felülmúlta. Az újonnan feltörekvő osztályok — a fejedelemség az udvaroncaival, a kereskedők, a római jogot magyarázó jogászok, a tollforgatók a legkevésbbé sem voltak keresztény érzelműek, sőt annál kevésbbé voltak azok, mennél közelebb laktak Rómához ... A hanyatló középkor forradalmi osztályainak nem az egyház szétrombolása volt a feladata, hanem, hogy uralmuk alá vessék társadalmát és saját érdekeinek megfelelően átformálják éppúgy, mint ahogy manapság a proletariátus feladata, hogy az államot meghódítsa és saját szolgálatába állítsa.«[116]

A fejlődés Európaszerte egyenetlen. Az élen Anglia, Németalföld s az itáliai államok járnak, elmaradottabb Németország.

A termelés fejlettsége országonként változik, változatlan azonban a két ellentétes osztály közötti óriási különbség. »Valamennyi fejlettebb államra áll az, hogy a csavargók száma sohasem volt oly nagy, mint a tizenhatodik század első felében.« — mondja Engels.[117]

[115] *Marx—Engels:* Művészetről, irodalomról. Bp. 1950. 69. l.
[116] *Kautsky, K.:* A szocializmus előfutárai. Bp. 1950. 175—176. l.
[117] *Engels:* A német parasztháború. Bp. 1949. 19. l.

A vezető európai államokhoz viszonyítva, Magyarországot Németországnál is nagyobb elmaradottság jellemzi. A török megszállás az ország nagyrészén lehetetlenné téve a kapitalizálódás további folyamatát, a feudális gazdasági-társadalmi életformát szilárdította meg. Középkori történetünk során viszonylag későn, a XIV. század közepétől kezdve gyorsul meg ipari termelőerőink fejlődése. A nemzeti piac gyengeségét mutatja, hogy az egyes határmenti országrészek kereskedelmileg, iparilag erősebben kapcsolódtak a külföldhöz, mint az ország belső területeihez. A magyarországi céhek első tőkeellenes rendszabályai a XV. század második felében keletkeztek.[118]

A XV. századi magyar városok ipari fejlettsége kisebb a német városokénál, fejletlenebb a város és falu közti munkamegosztás is. Egyenetlen az árutermelés előretörése az ország területén, iparosodó városunk alig lehetett több 20—25-nél. A XV. század során erősödik meg az árutermelés rendje. Fokozódik társadalmi életünkben a városok, a polgárság szerepe, de ezzel egyidejűleg, a nemesi középbirtokok csökkenése mellett nő a feudális nagybirtok állománya is.[119] A nagy jövedelmekből jelentős részt kér az egyház, Mátyás idején a pannonhalmi apátság évi hozama 16 000 Ft-ra becsülhető, Mátyás szerint az apátság fölér egy jó püspökséggel.[120] A gazdasági fejlődés jele a külföldi tőke jelentkezése országunkban, a XV. század első három negyedében a pápai adókat hazánkban már főleg a Medici bankház hajtotta be. A tizedadón a közvetítő bankház jelentős haszonhoz jut, a XVI. században — akárcsak a Fuggerek is — érdemesnek tartja már Budán érdekeltséget létesíteni.[121] A XVI. század elejére alakul ki a magyarországi bányakapitalizmus, hatalmas vagyon összpontosul a Thurzók kezén. Az új termelési mód fejlettségére mutat az alsómagyarországi bányavidékről 1514, 1525 és 1526-ból származó sztrájkok híre.[122]

A jelenségeket összefoglalva, Molnár Erik a következőképpen jellemzi a reneszánszkori Magyarország helyzetét: »A bérekből és fizetésekből általában szegény ország népe bontakozik ki, melynek termelőerői fejletlenek. A parasztságról most még nem beszélve: fizikai létminimumra szorított napszámosok és cselédek, az anyagi létminimumért küszködő munkások, a társadalmi létminimumon álló vagy legfeljebb rendesebb megélhetést elérhető értelmiségiek és kézművesek — oly dolgozó társadalom, amely az elemi szükségletek kielégítésén kívül úgyszólván csak a borivás fényűzését ismeri. De ha megnézzük a feudális méltóságok fizetését és jövedelmét, kitűnik,

[118] *Molnár E.*: A magyar társadalom története az Árpádkortól Mohácsig. Bp. 1949. 113—121. l.

[119] *Molnár E.* i. m. 152, 264—265. l.

[120] *Sörös P.*: Az apátság birtokai. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története Bp. 1903. II.

[121] *Mayer B.*: Pápai bankárok Magyarországon a középkor végén. Századok 1923—1924. LVII—LVIII. 660—661. l.

[122] *Molnár E.* i. m. 181. l.

hogy nem egyszerűen szegény, hanem urai által is elszegényített országgal van dolgunk. A fizikai létminimumra szorított napszámosokkal és cselédekkel, az anyagi létminimumért küszködő munkásokkal fényűzésben élő feudális földesurak és nagykapitalisták állottak szemben.«[123]

A gazdasági, társadalmi változások nyomán alakult át műveltségünk képe is. A feudális rendszer tartóvázát jelentő egyház eresztékei lazulóban, az új társadalmi osztály, a polgárság erősödőben. Jellemző, ahogy az egyház történetíró a feudális társadalmi rend zülléséről szólva, lényegében és szükségszerűen az osztályharc élesedéséről beszél. Amit mond, az a materialista történelemszemlélet igazságát bizonyítja. »Mikor az egyházak maguk is kevés kivétellel magasabb erkölcsi eszmék nélkül szűkölködtek ; amikor a legfőbb rúgó a kapzsiság : nem lehet csodálkozni azon, hogy a világi adózó elemben fölébredt a tehertől való szabadulás vágya.«[124] A kereszténvi, vallásos szellem nagymértékű hanyatlására mutat az az adat, amely szerint a XVI. század folyamán nem volt ritka a papok soraiban — különösen az erdélyi egyházmegyében — a nős lelkészek, a világi férfiak, licentiatusok megjelenése.[125] Az egyházi hanyatlással szemben élesen domborodik ki a polgári osztály feltörekvése, az új társadalmi szervezetek és az új ideológiai formák jelentkezése. A feudalizmussal szembenálló közös polgári érdek új polgári öntudat és gondolkodásmód kialakulására vezetett. E polgári öntudat osztályjelleget öltött, hatása világosan olvasható a kor művészeti alkotásain.

A reneszánsz egyházi műveltség lényeges vonásaiban különbözik a gótikustól. Nagy távolság választja el a feudális tudás és művészet egyetlen lehetséges formájától: a teologikustól, eleven kapcsolatba került a mindennapi való élettel. A változás azonban gyakran csak másodlagosan észlelhető képzőművészetünk alkotásain, nem egyszer a konzervatív külső forma takarja a belső művészi szándékot. Könnyebben olvasható az irodalom emlékein. Horváth János írja Janus Pannoniusról : »Költészete otthagyja a régit, a ›középkorit‹« : nem a vallásból merített immár sugalmazást. Életében ugyan nem, de költészetében megszünt a vallásos érzés minden szerepe, sőt egyház és egyháziak tiszteletbentartása is. Vallásos költeménye mondhatni egy sincs; ellenben — még mint ferrarai tanuló — egész sorozat verssel gúnyolta az 1450-i szent évre igyekvőket . . . epigrammái egy jelentékeny, még deákkori csoportjában a frivolság és obszcenitás világiasságáig csapong.« S ha ehhez hozzátesszük még, hogy a tudós püspök magyar vonatkozsú versei csaknem mind a Hunyadiakkal kapcsolatosak s hogy Hunyadi János tetteiről eposzt tervezett, sőt megemlítjük az olmützi származású Taurinus Stauromachiaját, a Dózsa forradalom történetét tárgyaló első nagyarányú eposzt,[126] akkor izelítőt

[123] *Molnár E.* i. m. 193. l.
[124] *Rekner T.:* Tized és vámjövedelem. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Bp. 1905. III. 178. l.
[125] *Forster Gy.:* Koros és a Berényiek. Bp. 1927. 197. l.
[126] *Horváth J.:* Az irodalmi műveltség megoszlása. Bp. 1935. 82, 84, 202—203. l.

kapunk arról az egyházi reneszánsz-műveltségről, amely nem folytatja már az idejétmúlt régit, hanem maga is részt vesz az új kialakításában. Így is érthetővé válik arról a budai falképsorozatról ránkmaradt hír, mely ugyancsak Hunyadi János tetteit mutatta be.[127] Az éledő reneszánsz művészete egyre szorosabb kapcsolatot teremtett az élő valósággal, bár nem vetette le egyszerre a gótikus formákat. Ahogy az új költészet nyelve is még jóideig a latin maradt. A születő új a régi keretek között erősödött. Jellemző e kettősség, a világi reneszánsz tartalom és az egyházi gótikus szerkezet, forma együttélése a falképfestészetre. A fokozatos átmenetet tükrözi a XV—XVI. század fordulója, a XVI. század első két-három évtizede.

A reneszánsz laikus, sőt vallásellenes magatartása nemcsak a külföldet járó, irodalmi műveltséggel rendelkező főpapság és a világi egyház körében vált uralkodóvá, hanem eljutott az alsópapság és a szerzetesrendek soraiba is.[128]

A humanista örökség mellett kevésbbé ismertek a népi irodalom termékei, de bizonyos, hogy világi hangjuk, időszerű témaválasztásuk, függetlenülésük a teológiai-skolasztikus szellemtől erős segítséget jelentettek a reneszánsz-műveltség kialakulása számára. Tudjuk, hogy a világi énekeket jól ismerték a főurak körében, a nemesi kúriák és zsellérházak tájain. Sőt behatoltak az egyház legvédettebb területeire, a kolostorokba is. Hasonló lehetett a helyzet a népművészettel. 1498-ban panaszkodik Laskai Osváld budai guardián, »hogy nálunk is, még magukban a kolostorokban is szini énekek zajganak.«[129]

Az irodalom már témaválasztásával is a skolasztikus kötöttségektől megszabaduló, természetesebb új világszemlélet mellett tesz hitet, a festészet főleg stílusával, ábrázolási módjával árulja el új mondanivalóit. A megszokott festői, vagy plasztikus formák mögött gyakran nehezebb felfedni a műalkotás új tartalmát.

A haladás fő jellemző vonásai: az egyházi témák helyébe a világiak lépnek, vagy az egyházi témák körében a világi, emberi, táji motívumok nyernek fokozottabb hangsúlyt, a gótikus elemek helyett a reneszánsz elemek jutnak előtérbe, az ábrázolás módja, formája pedig a szkematikustól a reális felé halad. Ez a fejlődésvonal felelt meg az általános társadalmi fejlődésnek is. Az egyházi hatalom helyébe a világi lépett, a klerikusok teológikus világrendszerét a laikus polgárok természetes világszemlélete szorította ki.

[127] Kérdéses, hogy a humanista eposz mennyiben folytatása a korábbi legenda, vagy mondai irodalomnak. Ha kettőjük között a kapcsolat szerves, akkor ugyanolyan rokonság fűzi őket össze, mint a korábbi László-legenda ábrázolásokat a reneszánsz aktuális, hősi világi tematikájával.

[128] A külföldi összeköttetésekre példaként említjük, hogy a domonkosok 1456—1521 között tanulmányaikat főleg, mintegy 110-en Itáliában folytatták. Ezenkívül Kölnben 16, Avignonban 1, Bécsben 3, Heidelbergben 1, Krakkóban 3, Párisban 5 magyarországi domonkosról tudunk. *Harsányi A.:* A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 267. l.

[129] *Zoltvány I.:* A magyarországi bencés irodalom. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Bp. 1905. III. 303. l.

A magyarországi reneszánsz falképfestészet körében e jegyek nem bontakoznak ki oly világosan, mint a francia, az olasz, vagy a német művészet területén. Már a gotika ismertetése során utaltunk arra, hogy Franciaországban, Itáliában a világi téma, a laikus személyek szerepe és a világi építmények falképdísze is általános jelenség volt. A gótika profanizálódásának példatárát bővíti, de már a reneszánszfejlődésre utal, ha az 1460—1469 között keletkezett coredoi Palazzo Nero képeire hivatkozunk, melyek Genoveva francia királynő életének jeleneteit ábrázolták.[130] Az ilyen és ehhez hasonló, a reneszánsz fejlődést elősegítő ábrázolások a fennmaradt magyarországi falképfestészet köréből hiányoznak s bár nagymértékben valószínű, mégis feltevés csupán, hogy nálunk sem voltak ismeretlenek. Kevés szál mutat azokra a kapcsolatokra is, melyek egykor tábla és falképfestészetünk között szövődtek. Mindkét területen működő mester mindkét területen fennmaradt művét ezideig nem sikerült kimutatnunk.

A főurak jelentős szerepet játszottak a hazai reneszánszművészet fejlődésében. Udvarukban, környezetükben művészeket tartottak, egy 1490-i leltár alapján tudjuk, hogy Johannes pictor Egerváry László horvát bán, majd Szilézia és Lausitz kormányzója, végül tárnokmester udvarában élt.[131]

A XV—XVI. században a korábbi klerikusokat felváltják a laikusok. Valószínű, hogy a szerzetesrendek körében is világi művészeket alkalmaznak. Nem tudjuk, hogy Lőrinc festő, aki a mohácsi vész előtt a budaszentlőrinci kolostor templomát díszítette képeivel, világi vagy egyházi művész volt-e, de az az adat, mely szerint 1535-ben Nagyszöllősön Szentkirályi Ferenc képíró és ács a segítőtestvérek sorából kerül ki[132] még a régebbi folyamat továbbélésére mutat. Kétségtelen, hogy a segítőtestvérek rendje a művészi életben jelentős szerepet már nem játszik; a polgár-művészek komoly és sikeres harcot folytatnak érdekeik megvédéséért. Hipotézis csupán, hogy a segesvári domonkos kolostor cellafalain látható falképmaradványok az egykori fráterek kezétől származnak.[133] Hasonlóképpen ellenőrizhetetlen feltevés szerint 1500-ban a pécsi székesegyház falfestményeit a VI. Sándor pápa által küldött bencésrendi Jakab mester festette.[134] A szerzetesek szórványos művészi

[130] *Morassi, A.:* Storia della pittura nella Venezia Tridentina. Roma (?) 1938. 331. l.

[131] *Csánki D.:* Mátyás udvara. Bp. 1884. 112. l. és *Éber L.:* Egerváry Bereczk síremléke. A. É. 1915. XXXV. 290. l.

[132] *Karácsonyi J.:* Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig Bp. 1924. II. 185. l.

[133] *Harsányi A.* i. m. 301. l. és *Kisbán E.:* A magyar pálosrend története. Bp. 1938—1940. I. 139. l.

[134] *Eitelberger, R.:* Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855. Jahrbuch der K. K. C. C. zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. 1856. I. 127. l. »Im Jahre 1500 soll Bischof Sigismund Ernst die Absicht gehabt haben, die Kirche mit Gemälden zu verzieren. Er wandte sich desswegen an den Papst Alexander VI. und bat um den Maler Jakob aus dem Orden der Benedictiner. Ob dieser Maler je nach Fünfkirchen gekommen, ist nicht gewiss, aber in der Halle des südöstlichen Thurmes (dem sogenannten Archiv) sind überreste alter Fresken, die an die ältere Florentiner Schule ihrem Kunstcharakter nach erinnern.«

tevékenységére hitelesen nem ezek az adatok mutatnak elsősorban, hanem azok, amelyek az érdekeire éber szemmel figyelő polgárság és a kontárkodó klerikusok közötti harcról szólnak. Ezt igazolja a szebeni festőcéh szabályzata, mely 1520-ban a papokat és szerzeteseket a kontárok közé sorolja.[135] Természetesen egy-egy szerzetesrend belső életébe, abba, hogy ki díszíti a cella falait, ki ácsolja össze a rend bútorait, nem sok beleszólása lehetett a városi céhnek. Amikor a papokat és szerzeteseket kontároknak minősíti, nyilván az egyházi fegyelemmel keveset törődő, vándorló, majd teljesen világi életmódot folytató, pénzért művészi munkát vállaló klerikusok ellen védekezik.

A XV. század végén, a XVI. század elején falképeink száma jelentősen megfogyatkozik. A szárnyasoltárokkal felszerelt gótikus templomok magas ablakokkal áttört falain kevesebb lehetőség van új falképek festésére. Világi freskóink viszont — várak, városházák, polgárházak falain — az épületek gyakorlati rendeltetése miatt a leghamarabb estek áldozatául az idő rombolásainak, későbbi átépítéseknek, új vakolásoknak, bontásoknak. Ezért maradt az előző századokhoz viszonyítva kevés emlékünk a reneszánsz korából s hasonló a helyzet a szomszédos Ausztriában, valószínűleg Csehországban, Lengyelországban is.

Legjelentősebb világi falképeink közé tartoznak az esztergomi királyi vár Vitéz János szobájában fennmaradt jelenetek és töredékek. A palota régóta az érsekeké, a szobát pedig a tudós humanista főpap lakja; ábrázolásai az Európaszerte, főleg Itáliában elterjedt reneszánsz típusát mutatják. Olasz mester művei, irodalmunk az erények alakjait Filippino Lippi követőjének tulajdonította. Balogh Jolán e reneszánsz képek tervezőjeként a korábban ismeretlen firenzei Albert festőt vallja, ki feltehetően több segéddel dolgozott a festményeken. Véleménye szerint mesterünk munkássága Buda és Esztergom között oszlott meg. S egy másik mesternévvel is gazdagítva szakirodalmunkat említi az Albert mesterrel egyidős, ugyancsak Esztergomban dolgozó esztergomi Márton festő nevét. A mennyezet hét cikkelyén a hellén istenek képeiben a planétáknak és a hét napjainak jelképes ábrázolásai jelentek meg (CXXV. tábla). Az oldalfalakon az erények alakjai — négyet közülük az ásatások napvilágra hoztak — (CXXIII—CXXIV. tábla), továbbá a tudományok: az aritmetika, a geometria, a musica, az astronómia, a grammatica, a dialektica, a retorica. Lepold Antal részletesen foglalkozott az alakok középkori, vallási kapcsolataival s egyház-bölcseleti jelentéseivel.[136] Kétségtelen, hogy az esztergomi falképsorozat az egyháztól is pártfogolt humanista gondolatkör jegyében született, de számunkra bennük nem az a legjellemzőbb és a legfontosabb, ami a mult felé, hanem az, ami a jövő világképének kialakulására mutat. A felvonuló mitológiai-világi alakok kapcsolata erősebb a reális, való világgal,

[135] *Molnár E.* i. m. 306. l.

[136] *Lepold J.*: Vitéz János esztergomi dolgozószobája. Szépművészet, 1944. V. 115—119. l.

mint a skolasztikus gondolkodás hagyományain nevelődött egyházzal; az erények alakjaiból végkép eltűnt minden középkorias, aszketikus vonás, vallásos tartalmukat csupán humanista elemzés világíthatja meg. A mennyezet csillagképe az új, kezdődő természettudományos világszemlélet kialakulására, terjeszkedésére figyelmeztet. Ugyancsak erre utal a palota másik termében fennmaradt töredék, ekébe fogott ökörrel és barázdált földdel. Az ábrázolás vagy a tizenkét hónap munkáinak egyikét, vagy a négy elem egyikét jelképezte. E szimbolikus-humanista ábrázolás, mely távolról sem ismeretlen az európai művészetek történetében, emlékeink pusztulása miatt jelenik meg új elemként nálunk.

Nem tudjuk pontosan, hogy e jellemzően reneszánsz témakör és ábrázolásmód mily mértékben vált általánossá az országban. Adataink töredékessége miatt biztos következtetésekre nem juthatunk. Főúri várainkról szóló feljegyzéseink keveset mondanak, de segítségükkel valószínűsíthető, hogy egykori falképeik részben a reneszánsz idején születtek. A zólyomi vár egyik helyiségében »márványfestés«-ről, királyi termében pedig dekoratív festésnyomokról hallunk. Az árvai vár virágdíszes falképmaradványait a képek közt megjelenő, feltételezetten Corvin János címere datálja. A beckói vár kápolnájában és lovagtermében talált virágdíszes töredékeket az árvaiakhoz hasonlította a szakvélemény. Az aradmegyei Solymosvár belső udvarán, a két ablak belső falain voltak festésnyomok. Boldogkőváralja egykori képeiről egy legújabban felfedezett töredék tanúskodik.

Adataink csupán a főúri körben pártolt falképfestői gyakorlatról szólnak, az emlékkör ismerete híjján nem vonhatunk párhuzamot az uralkodó osztály falképfestészete és a polgárságé között. Nem vizsgálhatjuk meg téma és stílusbeli kölcsönhatásaikat, kapcsolataikat, eltéréseiket. Buda kivételével polgári falképeinkről adataink mindössze két felvidéki városban maradtak fenn, sajnálatosan mindkét emlék elpusztult. A bártfai városház külső falán egykor két páncélos alak képe volt látható, a tanácstermet pedig az Utolsó vacsora jelenete díszítette. A képeket az 1510 körüli évekre keltezve Stancel Teofilnak tulajdonították. Az előcsarnok címereit ugyanitt Eperjesi Jakab festette. Ennél is kevesebbet tudunk a pozsonyi városháza homlokzatának képeiről. Témájukat, festőjüket, keletkezésüket egyaránt homály fedi.

A veszteségekért csak részben kárpótol a budai várbeli lakóházakban a felszabadulást követő helyreállítási munkák során előkerült sok töredék. Bár többé-kevésbbé ép töredék a bemutatott gótikus Táncolókon (LIX. tábla) kívül nem maradt fenn, a sok jelentéktelennek tűnő apró részlet jelentősége mégis nagy, mert a polgári falképfestés széleskörű és általános elterjedését bizonyítja a reneszánsz idején is.

A profán rendeltetésű falképeknél jobban ismerjük templomi falfestményeinket. Emlékeink két körben, Északmagyarországon és Erdélyben csoportosulnak, de ismereteink gyakran e területen sem terjednek tovább a

fennmaradt irodalmi adatnál. A bártfai Szt. Egyed templom tornyának első emeletén 1521-ben Emerici János és Krausz János Szt. Istvánt, Imrét, Lászlót festette meg, az alakok azonban már 1898-ban felismerhetetlenek voltak. A lakóépületté átalakított egykori selmecbányai Mária templomból néhány elenyésző töredék került elő, valószínűleg az átalakítás korának emlékei. Ugyancsak irodalmi közlés értesít a pozsonyi székesegyház 1528-ban készült képeiről. Ikonográfiailag szokatlan a három egymásfeletti kútmedencében ábrázolt több püspök megjelenése, a közlés valószínűleg téves, a hiányos emlékezet vagy az előkerült jelenet töredékes állapota okozhatta a különös meghatározást.

Az elenyészett emlékekkel szemben az északmagyarországi egyházi reneszánsz falfestészetről mindössze a lőcsei Szt. Jakab templom Pietája és Utolsó ítélete, a gimnáziumi templom Kálváriája, valamint a lehnici (vörösklastromi) zárda refektóriumának igen rossz állapotban fennmaradt négy jelenete tájékoztat. A lőcsei Szt. Jakab templom György kápolnájának ívmezőjében lévő Pieta 1515-ből származik s a szepességi iskola terméke.[137] Főleg János arctípusa mutat rokonságot a szepesi kör más emlékeivel. Az ábrázolás típusa a táblaképfestészet körében alakult ki s szélesen elterjedt a magyarországi emlékanyagban. Az ismeretlen, közepes tehetségű művész tájképi hátteret fest, de nem tulajdonít nagy fontosságot a környezetnek, alakjait a reális ábrázolás, az egyéni, vagy tipikus megjelenítés vágya nélkü formálja.

A Pietánál nagyobb jelentőségű az Utolsó ítélet jelenete (CXXVI—CXXVII. tábla). Keletkezése 1510—1520 tájára tehető, festője mesterségének alapos ismerője volt. Középen a szivárványon ülő Krisztus, kétoldalán egy-egy angyal Krisztus szenvedésének jelvényeivel, alatta kétoldalt álló alakok csoportja. A több helyen átfestett főjelenetnél jóval töredékesebben maradtak fenn a továbbiak; az egyik helyén szántó paraszt sovány lova és ekéje mögött ballagva, másutt az ördögök a bűnösöket törik kerékbe, főzik olajba; álló, csevegő, s a pokol felé hurcolt emberek társasága egészíti ki a jelenetet. A festmény a realista irányban haladó fejlődés fontos állomása. A festő kiváló tehetség; jó érzékkel figyeli a körülötte zajló életet, a polgárok, az egyszerű emberek mindennapi tevékenységét. Alakjait határozottan és biztosan rajzolja meg, reális előadókészsége gyakorlott, a jelenet szereplőit élethű portrészerűség jellemzi. A valósághíven festett szereplők láttán adódott a feltevés, hogy azok a megrendelő vagy a festőcéh tagjai. Bizonyosan Lőcse város egykori polgárai. Jelenetünket az esztergomi képek mellé állítva tűnik ki a két társadalmi osztály ízlése közötti különbség, s az összevetés kapcsán rajzolódik meg az azonos kor nagyjából azonos

[137] Jendrassik, Mária arctípusával kapcsolatban indokolatlanul messzevezető analógiaként a kölni Klára oltár Madonnáját említi.

követelménye az ábrázolás reális tartalma iránt. Mindkét emlék egyházi jellegű, de míg Esztergomban a festői mondanivaló a mitológikus-humanista gondolatkörben mozog, addig itt egyszerűen a megszokott biblikus témát választja. Az esztergomi erények a főpapi udvarban világi-mitológikus témájukkal, de tipikusan és személytelenül megfogalmazott alakjaikkal a profanizálódás útján nem tesznek nagyobb lépést előre, mint az egyházi tárgyú lőcsei Utolsó ítélet, reális, portréhű valósággal rajzolt szereplőivel a polgári környezetben. A lőcsei templomi környezet nem teszi lehetővé a szabadabb, humanista tárgyválasztást, de ezeknél, a jelenetek megértéséhez nem is szükséges alaposabb humanista iskolázottság. A festő és a város polgárai számára a biblikus történet egyházi tartalmánál már fontosabbá is lett a valóságos szereplők életteli, eleven, természetes megjelenése. Hasonló jelenség figyelhető meg a polgárság körében másutt is. Ugyanez a felfogás és törekvés jellemzi az ausztriai Murau-i temetőkápolna 1518-ból származó, az F S P monogrammistának tulajdonított s Krisztus rokonságát ábrázoló falképeket. Minden stiláris, vagy festői kapcsolat nélkül, egymástól függetlenül, ugyanaz az egyénien jellemző, portréábrázoló, friss és világi szemlélet bontakozik ki a vallásos téma keretei között a lőcsei és a Murau-i festményen egyaránt.[138] A lőcsei művész az arcképszerű hűség mellett a mélyebb jellemrajz igényével és biztonságával árulja el tehetségét.

A lőcsei Utolsó ítélet erényeinek, realista szellemének, természetes emberábrázoló készségének útját a táblaképek, a fa- és kőszobrok, a síremlékplasztika korábbi emlékei egyengették. Más festményünkkel közelebbi rokoni kapcsolata nem határozható meg, de realista ábrázolásmódja az egykorú, kiemelkedő, más műfajú alkotások között jelöli meg helyét.

A lőcsei gimnáziumi templom XVI. századeleji Kálváriája erősen rongált. A legegyszerűbb, háromalakos típust követi, mely oly általános és annyira elterjedt, hogy az E. S. mester hasonló lapjával (L. 44.) való összevetése lényeges választ származása kérdéseire, művészetünk egészében betöltött helyzetére, értékeire nem adhat. Ezért az azonos kompozíció alapján, közte és a lehnici Kálvária között sem kereshető közelebbi kapcsolat, valószínűbb a két lőcsei emlék szorosabb összetartozása. A lőcsei Utolsó ítélet baloldali csoportjának nőalakját a Kálvária Máriájához hasonlítva tűnik fel a két arc közeli rokonsága. Hasonló a két emléken a bőredőjű ruhák természetes, nagyvonalú rajza, a hangsúlytalan, semleges háttér.

A lehnici kolostor jelenete (CXXVIII—CXXIX. tábla) a két, illetve három lőcsei falkép mellett határozottan más, azoktól eltérő jelleget mutat. A Kálvária keresztfája tövében egykor látható 1520-as évszám pontosan meghatározza a sorozat készültének idejét. A jelenetek a német művészettel

[138] *Garzarolli-Thurnlackh, K.:* Der Monogrammist FSP des Mauthener Christophorus von 1514 und seine spätere Werke in Obersteiermark. Alte und Neue Kunst, 1952. I. 82—88. l.

voltak közeli kapcsolatban, Éber az E. S. mester és Dürer rokontémájú lapjainak hatását fedezte fel bennük. E kompozíciókat a nyugodtabb, kiegyensúlyozott lőcsei képektől nyersebb naturalizmusuk, oldottabb, szertelenebb formakezelésük választja el. Jellemző a különbségre a keresztfán függő Krisztus ágyékkendőjének barokkos lobogása. A lőcseieknél több gótikus emléket őriznek, gótikus és egyben németes ízű megoldás az egyes képmezőket övező dekoratív növényi levéldísz. Cranach művészetének távoli kisugárzásáról beszélnek.

Az északmagyarországi csoport mellett különálló egységet alkotnak az erdélyi emlékek. Stílusuk alakulását egyrészt az általános magyarországi sajátosságok, másrészt a már említett s Erdélyben három gyökérből táplálkozó fejlődési folyamat törvényei határozták meg.

Erdélyben is olasz munka a legjelentősebb: a gyulafehérvári székesegyház északi apszisába festett álló szentek alakjai. A rendkívül rossz állapotban fennmaradt sorozatot Balogh Jolán firenzei művész kezének tulajdonította s 1510—1520 között datálta. A festő stílusa Domenico Ghirlandaio és Fra Bartolommeo hatása alatt érlelődött. E festmények éppúgy, mint az esztergomi reneszánsz képek is a reneszánsznak a főúri, főpapi udvarokkal való kapcsolatait igazolják; a szigorúbb kötöttség éppen a XVI. század elején kezd feloldódni s válik az új formavilág mind szélesebb néprétegek sajátjává. Erre mutat a gyulafehérvári festő mellett, Vincencius mester munkássága, kitől a vízaknai falképek (CXXX. tábla), továbbá a muzsnai (nagysinki) és nagydisznódi oltár festményei származnak. Vincencius festő közepes tehetség, az olasz művészet eredményei mellett jól ismerte a német metszeteket is. Fejlődésére jelentős hatást gyakorolt az erdélyi izlésű, helyi művészet. A vízaknai festmények 1522-i felirata megjelöli a két kép megrendelőjét, Makray Márton és Gergely vízaknai számtartót. A képek stiláris, művészi értéke nem emelkedik felül az egykorú erdélyi festészet átlagán, provinciális formái, alakjai ahhoz a naturalizmushoz állnak közel, mely északról jött Erdély szászlakta vidékei felé.

Ez emlékek mellett kevébbé jelentősek a továbbiak. A marosvásárhelyi vártemplom Krisztus ostorozásáról erős rongáltsága miatt alig lehet szólni s az elpusztult nagyölyvesi Utolós ítéletről csupán másolata adhat csekély tájékoztatást.

Székelydálya lombornamentális festett dísze (CXXXI—CXXXII. tábla) lesz ismét fontossá, a templom figurális jelenetei elpusztultak. Erdélyben az első ornamentális, részben már reneszánsz szerkezetű emlék a vajdahunyadi vár loggiáján fordult elő, majd a következő állomás Nyárádszentlászló volt. »A fejlődés során azután eljutottak odáig, — írja Balogh Jolán — hogy a templomok boltozatát teljesen lomb és virágdísszel borították. Ezzel tulajdonképpen világi jellegű dekorációt honosítottak meg a templomokban, hiszen ilyen fal- és mennyezetfestések elsősorban a palotatermekben

voltak szokásosak. A világi eredet leplezetlenül nyilvánul meg a székelydályai templom szentélyének boltozatát díszítő, gyönyörű, festett lombdíszen, melynek hullámzó indái csupa profán motívum, címerek, dekoratív alakok, közöttük egy turbános török, meg különféle maszkok vannak illesztve.«[139]

A fejlődés több irányból ugyanazon eredményre vezet. A székelydályai lombornamentika német eredetű motívum, de Erdélyben a XVI. század elejére helyi sajátossággá lesz. A változás nem a külső ösztönző erő elapadásának — ez korszakunk folyamán állandó — hanem ellenkezőleg a helyi, erdélyi stílus megerősödésének eredménye.

A korábban még szerves együttest alkotó stílus-hármas keretei közt önálló életűvé lesz a keleti egyházművészet, a különválást társadalmi okok támogatják. Az erdélyi népi hovatartozás nagyjában és általánosságban osztályhelyzetet is jelöl, a nagyobb részében az alávetett osztályhoz tartozó és az ortodox vallást követő románság művészete a bizánci hagyományok követője. Falképeit pontosan keltezni részben a stílus konzervativizmusa, és vidékies jellege, részben a későbbi átfestések miatt nehéz.

A reneszánsz korára, a XV. század végére, a XVI. század elejére tehetők a lesnyeki templom jelenetei. Bár a barokkori átfestések kétségessé teszik a biztos datálást, valószínűleg ugyanebből az időből származnak a guraszádai festmények is. Hasonlóképpen bizonytalan a priszlopi kolostor képeinek XVI. századi eredete. A jelenetek általában bibliai történeteket örökítenek meg ; Guraszádán és Lesnyeken keleti szentek alakjai láthatók. A laicizálódási folyamat egyedüli útjelzői a szentek társaságában megjelenő donátorok ; példa rá ismét Lesnyek. Ha a stílusbeli merevségből távolabbi következtetéseket lehet levonni, ismerve ez ortodox falképek szigorúbb ragaszkodását a biblikus témakörhöz, tudva, hogy e keleti előadási mód körében a világi motívum ritkább és kevésbbé hangsúlyozott, úgy fel kell tételeznünk : a sajátos ortodox forma az egyházi ideológia nagyobb uralmát, biztosabb felügyeletét is jelentette. A nagyobbfokú ideológiai konzervativizmus pedig párhuzamos jelenség a gazdasági-társadalmi fejlettség terén való elmaradottsággal, az osztályhelyzettel.

A XVI. század első harmadával zárul a középkori magyarországi művészetek fejlődéstörténete. A feudális gótikát nálunk nem váltotta fel egyszerre a korai kapitalista reneszánsz, a XV. század közepétől jósokáig együtéltek. A kapitalizmus kezdetleges formái lendítettek ugyan társadalmi és műveltség: fejlődésünkön, de országunkban sem az új termelési módszer, sem az új stílusforma nem vált egyeduralkodóvá. A török megszállás az ország középső részét a gazdasági társadalmi fejlődés alacsonyabb fokára vetette vissza, Erdély elszigeteltségében és a török hatalomtól való függése miatt csak a leglassúbb léptekkel haladhatott előre. Északmagyarország Ausztria

[139] *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 117. l.

provinciájává lett. E sajátos politikai körülmények között sajátos arculatot öltött a magyarországi művészetek további alakulásának képe. A XVI—XVII. század folyamán válik csupán általánossá, a nép sajátjává a reneszánsz. Külföldi ösztönzések hatására megjelenik a barokk is, gyakran szoros házasságot köt a reneszánsszal, de ugyanakkor nem merül feledésbe még a gótika emléke sem. Ott kísért síremlékeink formáiban, néhány oltárunk szerkezetében.

A XVI. század első harmadától más formában folyik a lassan kapitalizmusba hajló újabbkori magyar feudalizmus története. Erről beszélnek művészetünk emlékei.

СТЕННЫЕ КАРТИНЫ В ВЕНГРИИ В СРЕДНИЕ ВЕКА

LES PEINTURES MURALES DE LA HONGRIE DU MOYEN ÂGE

»Средневековье развилось на совершенно примитивной основе. Оно стерло с лица земли древнюю цивилизацию, древнюю философию, политику и юриспруденцию, чтобы начать во всем с самого начала« — пишет Энгельс (Крестьянская война в Германии, Москва, стр. 33). Единственным, что оно заимствовало от древнего мира, было христианство, монополия на интеллектуальное образование досталась попам. В основе всех отраслей культуры и науки лежали догматы церкви.

В силу изменения производственных отношений и общественного строя, искусство венгров, завоевавших страну, преобразовалось под влиянием самого важного фактора этого изменения — широкого распространения идеологии церкви. Над всеми областями умственной жизни в Венгрии господствовала церковь: в период романского стиля живопись точно так же как и литература и писание книг неотделимы от церкви.

О наших первых живописцах мы не располагаем непосредственными, надежными сведениями. Авторами большинства наших ранних стенописей не могли быть иные, как сами поселившиеся в стране монахи или, быть может, прибывшие вместе с ними помощники. Можно предполагать, что уже первые венгерские короли нанимали светских мастеров при дворе, все же большая часть работы выпадала на долю сословий, церкви, следовательно ход развития искусства первых трех столетий (XI-XII) определялся религиозной тематикой и мировоззрением.

Из XI столетия нам известно всего лишь три памятника. Самыми ранними из них можно считать изображения двух епископов в стоячем положении, обнаруженные в 1948 году на подножиях триумфальных ворот римско-католической церкви в с. Шопронбанфалва (илл. II.). Изображения эти примитивны, проявляя сходство с современной миниатюрной живописью а также и с памятниками прикладного искусства декоративного характера. Об этом именно говорит и их сходство с германской порфировой резьбой, происходящей из начала XII века и хранящейся ныне в Музее »Виктория анд Альберт«.

Упомянутые изображения отделены лишь некоторыми километрами от современных им росписей в святилище древнего храма в с. Хидегшег (илл. I). Несмотря на географическую близость этих памятников, они резко расходятся стилем. Обнаруженные в последние годы в с. Хидегшег росписи проявляют французское влияние своим сходством с »Воскрешением Лазаря« в Сент-Энян-сюр-Шер (Saint-Aignan-sur-Cher) и со »Снятием со креста«, исполненным в пятнистых красках, находящимся в Ле Лиже (Le Liget). Изучение композиции изображения галереи апостолов приводит нас к северо-итальянским и швейцарским аналогиям. И в святилище храма Брига Новарезе Сан Томазо в нишах видна галерея апостолов в стоячем положении. Эти росписи относятся примерно к 1020 году. Второй половиной XI столетия датируются апостолы в апсиде храма Пиомбези Сан Джованни аи Кампи. В начале же XI столетия создавалась галерея ряда апостолов, написанных по двое в апсиде храма Шальер (Chalière) в окрестностях г. Берна. Судя по этим аналогиям с одной стороны, а по формам храма, т. е. апсиды с другой, возникновение изображений апостолов в с. Хидегшег должно быть отнесено к первой половине или к середине XI столетия. Первоначально они украшали небольшой круглый храм, а позже, когда к храму пристроили неф, два апостола из двенадцати было уничтожено. Простая и ясная структура композиции, свежий колорит фигур, их изящество, чистый рисунок растительной орнаментики причисляют хидегшегские стенописи к ценным памятникам современной европейской живописи.

На третьем памятнике из XI столетия — на сценах в апсиде вижойского храма (илл. III—V) — отражается более слабое французское влияние. Их художественное оформление низшего качества, их колорит менее свеж и ярок, чем у хидегшегских. Шестикры-

лый серафим на южной стороне свода сроден с подобным изображением в крепостной часовне в с. Лез Алленж (Les Allinges).

За этими тремя венгерскими памятниками следуют росписи нижней церкви в с. Фельдебрё, относимые к рубежу XI и XII веков (илл. VI—IX). Из сохранившихся фрагментов можно заключить о деятельности двух мастеров, связанных с итальянской, римской живописью. Самыми ранними из этих изображений были, по всей вероятности, сцены на потолке святилища, сцены же, отображающие Каина и Абеля, были написаны несколько позже. При этом можем ссылаться на подобного характера росписи в Чиватеи Сан Рьетро, более того, и на непосредственную их связь с римским СС. Алессио е Бонифацио и с главным монастырем на Монте Кассино. Живописи в Фельдебрё, а также и ряд других венгерских памятников говорят о тесной связи искусства в средневековой Венгрии с общим развитием европейского искусства. Помимо обломков потолка святилища, датированных рубежом XI и XII веков, сцены с изображением Каина и Абеля, исполненные под влиянием византийского искусства, сообщают нам о положении искусства в первой половине XII столетия. Не считая упомянутых, до нас дошло весьма небольшое количество памятников из этого столетия. Мотивы византийского происхождения можно обнаружить еще на фрагментах двух дисков со львиными узорами, сохранившихся в крепостной часовне в г. Эстергом (илл. X). Эта орнаментика, получившая широкое распространение в текстильном искусстве, попала в Венгрию посредством современных тканей.

Отличается от характера перечисленных памятников несколько сцен в круглом храме с. Дейте (илл. XI), которые едва ли можно отнести к ним. Провинциального характера росписи сообщают нам о современной художественной практике народной орнаментики. Исходя из стилевых и иконографических особенностей отнесенных к XII столетию росписей, можно предполагать, что мастер упомянутых сцен был одним из первых светских живописцев.

Нам кажется, что обломок низшего качества из с. Абауйвар, не поддающийся подробному анализу из-за его фрагментарной сохраненности, тоже должен быть причислен к памятникам XII века, столь бедного произведениями.

XIII столетие представлено уже более обильным стенописным материалом в Венгрии. Большинство стенописей этого столетия происходит из Трансданубии (Задунайского края). Со времени завоевания страны Трансданубия представляла собой самую развитую часть страны как в области экономической и политической жизни, так и в области духовной жизни. Нам известно, что современные епископские соборы были украшены стенописями. Стенописи в г. Печ уничтожились в прошлом столетии, но в г. Дьёр изображение Христа в овальном ореоле сохранило память стенописей романской эпохи собора. Уцелели и фигуры апостолов на трех крестовых сводах веспремской часовни Гизелла (илл. XIII—XV). Их одежда, их лица римского типа, благородное оформление и правильные пропорции свидетельствуют о заимствовании лучшего византийского наследия. Стиль их изображения примыкает к фазе развития между Торрити и Каваллини, к тому более распространенному направлению, приверженцем которого был и второй якский мастер, работавший также в Трансданубии.

Византийское влияние проявляется в фресках самой крупной церковной стройки — храма в с. Як. Оно получает более резкое выражение на росписях в южной колокольне (XVII—XIX), чем в изображении св. Георгия в святилище (илл. XVI). Сцены, написанные на внутренних стенах под южной колокольной — произведения так называемого второго якского мастера — примыкают к римскому развитию. Их стилю, подчеркивающему контурные линии, соответствует отечественный стиль четырех сцен »Страстей Христовых«, отображенных на одной странице бенедиктинского кодекса »Прай«. Если сопоставить веспремское изображение апостолов с якскими сценами, то выявляется более строгий, схематический характер последних, оставляющий без внимания индивидуальные черты человеческого образа. Уверенность рисунка, благородное изящество формы, однако, повышают стенописи на качественный уровень выдающейся архитектуры и орнаментальной скульптуры. Фрески, по всей вероятности, были написаны в годы, последовавшие за освящением храма в 1256 году.

Кроме памятников в Веспреме и Яке важнейшим византинизирующим памятником XIII столетия является »Оливковая роща« (илл. XX—XXI) на южной стене святилища хидегшегского храма. Смелый красноватый и фиолетовый колорит, вытянутые и утонченные формы фигур и высоко развитая, решительная графическая техника этой стенописи относят ее к числу первых по качеству выполнения. Выдающийся мастер работал над этим своим произведением, созданным в провинции — далеко от центров духовной жизни, по всей вероятности одновременно с выполнением других, более представительных и крупных задач. В неполном венгерском материале нам неизвестно ни одного произ-

ведения, родственного со стилем этого художественного деятеля. Сохранившийся на северной стене святилища фрагмент, изображающий некоторых солдат — более скромного качества. Эта стенопись была создана несколькими десятилетиями раньше — к середине XIII века (илл. XXII).

Изображение св. Николая (илл. XXIII) на наличнике окна крепости Лека, расположенной на западной границе страны, проявляет черты, отчасти отличающиеся от упомянутых до сих пор памятников Трансданубии XIII столетия. Оно сродно с подобной фигурой в фризахской крепостной часовне в Австрии. Австрийская роспись старше изображения епископа в Лека, но они близки по стилю, в частности, по начертанию осанки, по орнаментнике облачений, по построению и пропорциям самих фигур. Эта близость указывает на естественную связь, сложившуюся между искусством обеих соседних стран.

Выдающимися памятниками Северной Венгрии являются »Благовещение« и »Крестный путь« (илл. XXV—XXVI) в с. Сепешдароц. Их византинизирующий стиль дошел до этой удаленной северной области посредством итальянского искусства. По мнению Тибора Геревич эти росписи, датированные годом примерно 1290-ым, примыкают к кресту Джунта Пизано, висящему в церкви СС. Рениери е Леонардо в Пизе, и »внедряют в Венгерское искусство стремления тосканской живописи, готовящейся сбросить с себя византийские оковы и предначертавшей величие Дуччо и Джотто.« В развитии художественности сепешдароцским сценам уступают изображения двух святых и сцена св. Георгия, недавно обнаруженные на южной стене вижойского святилища (илл. XL—XLI). Они датируются концом XIII столетия. На несколько десятилетий раньше был написан »Христос на престоле« в наивном стиле на триумфальной арке. Сцена св. Георгия следует общепринятой композиционной схеме. При этом можно сослаться лишь на созданное столетием позже изображения св. Георгия в с. Алмакереке. О промежутке в ста лет свидетельствует ряд черт, отличающих друг от друга вижойскую и алмакерекскую композиции, впрочем аналогичные. На вижойской стенописи, в отличие от алмакерекской, сцена расстилается по одной плоскости, живописцу еще неизвестно построения в глубину, фон нейтрален, пропорции дракона по сравнению с фигурами и конем рыцаря еще более подчеркивают культовый характер. Позже, в Алмакереке, эта сцена получает действительный фон и помещается в реальной пейзажной среде.

Помимо разнообразного и богатого итальянского, византинизирующего влияния в XIII столетии имеет большое значение стимулирующее воздействие французского искусства. Об этом воздействии говорят стенописи в святилище премонтрейского храма в с. Оча (илл. XXVII—XXX). Яркий, живой колорит, богато варьирующиеся движения фигур изображенных по трое апостолов, пластичное отображение падения их морщащейся одежды знакомят нас с деятельностью живописца, частью отвернувшегося от романского стиля и своим талантом стремящегося к развертывающемуся новому стилю — к готике. О французском влиянии заставляет думать и единственный сохранившийся фрагмент в премонтрейском храме с. Жамбек, изображающий бородатого святого или голову Христа (илл. XXXI). Французский стиль смешивается с местными свойственностями в сценах, иллюстрирующих легенду о Маргарите в Шювете (XXXII—XXXIV) а также и на фрагменте »Поклонения волхвов« в храме с. Надьтотлак (илл. XXXV).

Характерными памятниками местной провинциальной живописи являются фрагментарные части росписи, изображавшей сцены из легенды о Маргарите в с. Салонна. Здесь стиль стимулировавшего художника источника столь сдаб, что уже не поддается анализу. Кажется, что живописец был местным мастером, менее подготовленным (илл. XXXVIII).

Из стенописей Северной Венгрии заслуживают внимания росписи в святилище небольшого храма в с. Жегра (илл. XXXVI—XXXVII). Они были написаны непосредственно после освящения церкви около 1270 года. Разнообразность и оживленность композиции »Тайной вечери« также как и изображение апостолов в с. Оча, возникшее за несколько десятилетий позже, уже подготовливают путь для готики. Аналогичные им изображения можно было бы обнаруживать на территории Чехии или Польши.

По сравнению с живописью Трансданубии и Северной Венгрии, в Трансильвании стенопись стала развиваться поздно. Характерны для образования трансильванского стиля оживленные, переполненные сцены в с. Хомород. Некоторые свойственности в стиле показывают их органическую связь с румынским ортодоксальным искусством. По мнению Стефанеску, покровительствующая искусству деятельность римской и греческой церквей в XIII столетии идет параллельно. Ряд православских храмов разукрашиваются стенописями. Постоянная связь, взаимное воздействие и противодействие обоих стилей свойственны для трансильванского искусства.

По окончании эпохи царствования династии Арпадов значительная часть позиций церкви переходит в руки стремящейся ввысь светской власти. Борьба закончилась по-

бедой короля и светских крупных помещиков. Развитие приводит к дальнейшему закреплению светских элементов в XIV веке. Это преобразование отражается на приемах изобразительных искусств как в Венгрии так и во всей Европе. Тематика расширяется, выдвигается на передний план изображение земной жизни Христа и святых. В противовес иератическому изображению сцен, тематика становится повествовательной, Мария превращается в настоящую земную мать, рисование же »Страшных судов« своими обнаженными человеческими телами влечет за собой начало изучения анатомии. Сцены из легенд святых показывают современную жизнь, и увековечение повседневной действительности в связи с изображением сцен из жизни того или иного святого становится естественным. Развитие художественного стиля идет к натурализма деталей.

В стенописи на территории Венгрии исключительное церковное влияние заменяется светским: и в тематике и в способе изображения наблюдается процесс раздвоения, т. е. резко отделяется церковный характер от светского. Маховой силой этого процесса является культ легенды Ласло, полностью развернувшийся во время властвования короля Жигмонда. Подобным образом ранняя и современная итальянская и тирольская живопись питалась из литературных источников а вместе с тем обогатилась и мифологическими элементами. Развитие к светскому шло по двум путям: по пути отделения светской тематики от библейской с одной стороны, и по тесно связанному с этим пути преобразования схоластическо-схематического способа изображения в реалистический, с другой.

Большинство наших стенописей создается в XIV столетии, затем они встречаются все реже. Что касается их расположение на территории Венгрии, они в преобладающем количестве находятся в Северной Венгрии, затем по очереди следуют Трансильвания и Трансданубия. Мнимая отсталость Венгерской Низменности, а также и небольшое число стенописей в Трансильвании должны приписаться большей частью турецкой оккупации. Предполагается, что монашеское, церковное искусство, преобладавшее в романскую эпоху, было оттеснено на второй план светским искусством готики. Кажется, что художественная деятельность церковных лиц ограничивалась отдельными монашескими орденами. За это говорит дальнейший упадок церковной жизни и церковных организаций в эту эпоху а также и резко нарастающее число памятников, создание и укрепление цехов.

Разница между стилем памятников в Трансданубии, в Северном Венгрии и стремящимся к готике, византинизирующим стилем в Трансильвании ощущается уже на фрагменте легенды Ласло, находящемся в с. Бёгёз, и датированном концом XIII века или самым началом XIV века (илл. XLII). Фрагмент, происходящий от местного мастера, воспринявшего византийские традиции, значителен своей тематикой. Здесь впервые изображена легенда о Ласло, получившая в течение этого столетия весьма широкое распространение по всей стране и ставшая самой популярной и излюбленной темой нашей живописи. О этом свидетельствует и следующая за ней по хронологии галерея в с. Геленце, возникшая в начале XIV столетия (илл. XLIII—XLIV). Живописец с. Геленце обладает более высокой подготовленностью, чем его предшественник, он менее привержен к византинизирующему стилю, его композиции проявляют решительное стремление к изображению пространственности. Известная наивность изображения, сказывающаяся до некоторой степени и на галерее »Страстей Христовых«, говорит о непосредственном воздействии народной фантазии.

Такими же особенностями — плодотворным взаимодействием народного творчества и произведений профессиональных художников — характеризуются трансильванские памятники, происходящие из первой половины XIV столетия: изображение епископа в стоячем положении на внешней стене святилища реформатской церкви с. Эрдёсентьёрдь (илл. XLVI), фрагмент распятия в с. Хомород и галерея, отображающая легенду о св. Екатерине или Маргарите (илл. XLVIII).

От хода трансильванского развития отличается образование стенописи в Северной Венгрии. Хотя и следы византинизирующего наследия романской эпохи наблюдаются и на этой территории, оно не принимает всеобщего характера. Разница в живописи между двумя частями страны обусловливается отличием внешней среды, соседством других народов, трудностями сообщения внутри страны, убавлением силы воздействия ведущего художественного центра — королевского двора — по мере удаленности данной территории, и естественным укреплением местных центров, школ. Одним из наиболее представительных произведений готической стенописи в Северной Венгрии является стенопись в с. Сепешхей, изображающая коронование Кароя Роберт (илл. XLIX). Это первый из наших памятников, на которых лица наименованы надписями. Протоиерей заказом на писание этой росписи, наверно хотел угодить королю, посетившему в 1318 году Сепешшег. Светский тон, светские фигуры тогда уже хорошо известны европейской

живописи, в частности, миниатюрной живописи: сцены, изображающие коронование того или иного короля, встречаются и в бамбергском сакраментарии а также и в иврейском кодексе. Можно полагать, что миниатюрная живопись была известна незнакомому нам живописцу скромного таланта в Венгрии. Кроме сцен в с. Сепешхей, за близость к миниатюрной живописи говорит и другой близкий памятник, именно композиция и схематические фигуры галереи »Страстей Христовых« в с. Швабоц (илл. L).

К середине этого столетия в Венгрии начинается важная, новая эпоха в развитии стенописи, стимулированной непосредственным, свежим итальянским влиянием. В г. Эстергом работает итальянский мастер, галерея же сибилл-пророчиц в крепостной часовые представляет собой самый выдающийся памятник этого столетия (илл. LIII—LVII). Судя по историческим данным построения крепости, росписи были дописаны к концу 40-ых годов XIV столетия. По утверждению исследователей мастером стенописей был Никколо ди Томазо. Это предположение подтверждается и тем, что художник получал заказы от семьи Анжу уже в Неаполе, значит его связи с венгерской династией сложились еще на его родине. Своим высоким художественным исполнением эта галерея причисляется к лучшим нашим памятникам средних веков. Деятельность мастера, непосредственное итальянское влияние, однако, не ограничились эстергомским двором. Им приписывается фрагмент, изображающий бородатую голову, попавший из надьварадского собора в эстергомский музей, а также и апостолы в стоячем положении из с. Сазд, перекрашенные до такой степени, что не поддаются реставрации. Решить вопрос об авторстве с полной уверенностью на основании перечисленных памятников нельзя. Можно, однако, констатировать, что к середине XIV столетия наблюдается сильное итальянское поощрение стенописи к новому подъему а также и высокая художественная практика, не ограничившаяся дворами магнатов и высшего духовенства, а плодотворно определившая весь ход развития нашей живописи. Итальянское влияние, благодаря развитым художественным приемам и реалистическому способу выражения, способствовало процессу постепенного превращения церковной тематики в светскую, о чем можно заключить из некоторых памятников и данных. В этой области имеет особенное значение фрагмент танцевальной сцены, найденный в одном из жилых домов на крепостной горе в Буде в ходе восстановительных работ после освобождения (LIX). Датированная концом XIV века сцена указывает не только на известность светской тематики в области стенописи, но и на то, что она была популярна и среди городского населения, украшавшего внутренность своих домов. Кроме упомянутых, памятников, и стенописи, приписываемые одному из учеников Никколо ди Томазо, находящиеся в святилище приходской церкви в центре Будапешта, свидетельствуют о большом значении Буды, об ее ведующей роли в художественной жизни страны.

О современной живописи южных территории страны до нас дошло лишь немного данных. Памятники Северной Венгрии нам лучше известны. Чаще всего трактуемые две группы стенописей этой эпохи находится в небольшом храме с. Жегра и в городе Лёче. Они являются результатом живописной деятельности, проведенной на протяжении ста с лишним лет. Большинство стенописей в с. Жегра возникло во второй половине XIV столетия (илл. XXXVI—XXXVII), среди них и сцены из легенды о Ласло, в г. Лёче же дальнейший ход развития, соответствовавшего гражданским вкусам, представлен »Благовещением«, сродным по стилю с чешским искусством, »Семью главными грехами«, »Деяниями милосердия« и сценами из Легенды о Дороттья (LXII—LXIV). В религиозной обстановке постепенно преобладает светские элементы, на галерее появляется гражданин Северной Венгрии в правдоподобном, часто даже в повседневном изображении.

Сцена, изображающая суд Бечеи или Вессёш Дьёрдь в с. Желиз, представляет из себя редкий в Венгрии но давно известный за пределами страны иконографический тип. Сюда относится изображение из первой половины XII столетия на одной из капителей в Везеле (Vézelay) а также и подобные произведения в Муассаке (Moissac). Изображением светского покойника названная сцена является представителем важной фазы развития, отклоняющегося от церковной живописи, в Венгрии (илл. LXVIII). Идентичность орнаментики обрамления свидетельствует о близости изображений Борбалы-Аполлонии в Желизе (илл. LXLII) к перекрашенным фигурам святилища храма в с. Чарода (илл. LXIX). Четыре святых в сидячем положении, недавно обнаруженных на триумфальной арке в с. Чарода (илл. LXX—LXXI), указывают на оригинальные формы стенописей в святилище. Живописец желизских росписей, Мате, является первой известной нам личностью школы шахтерского города, в последствии ставшей столь плодотворной. В этой связи приходится упомянуть и об оживленном по своей композиции »Страшном суде« с. Черень (илл. LXXII).

Нам неизвестны стенописи братиславского кружка, располагаем лишь небольшим числом данных о кошицских стенописях XIV столетия, и только литературные источ-

ники упоминают о произведениях провинциального характера в с. Герень (илл. LXIII—LXXV) и о современных стенописях Закарпатской Украины. Самостоятельную и сравнительно обильно трактуемую группу представляют собой дошедшие до нас в более или менее уцелевшем виде стенописи комитата Гёмёр. Они являются творчеством единого живописного кружка. И тут часто возникают мотивы легенды о Ласло. Из частого проявления этой легенды и из ее литературных параллелей мы вправе заключить, что она играла важную роль в развитии отечественной живописи от церковной к светской. Эта легенда, по всей вероятности, была популярна и в тематике росписей на стенах тогдашних крепостей. О неуцелевших памятниках светской тематики и об их характере можно заключить из целого ряда сцен из легенд, в которых преобладали светские элементы.

Живопись Трансильвании XIV и XV веков характеризуется тремя стилевыми источниками: местное искусство входновляется итальянскими, ортодоксальными румынскими и германскими примерами. Под итальянским влиянием был создан «Страшный суд« в с. Бёгёз, датированный концом XIV столетия. Его ясная композиция, складное соотношение групп, стремление к естественности изображения показывают огромный путь, пройденный развитием со времени рисования столетие тому назад росписей, изображавших легенду о Ласло и сохранившихся в фрагментарном виде. Появление имени Миклоша Коложвари позволяет сделать вывод, что местная практика упрочилась, образовались местные школы и мастерские, возросло значение гражданского искусства. Стенописи в с. Мадьярфенеш Йолан Балог приписывает названному трансильванскому живописцу или его мастерской.

Среди трансильванских стенописей XIV столетия выдающее место принадлежит росписям в с. Алмакерек (илл. LXXXI—LXXXIV). Исследованию подвергалась прежде всего сцена св. Георгия, были выдвинуты ее связи с итальянским стилем и сослались на живое влияние способа изображения типа Симоне Мартини. Нерешенным остался, однако, вопрос о том, каким путем дошел до Трансильвании этот далекий импульс. Изображение св. Георгия, обнаруженное в 1946 году в Мария Пфарр около Зальцбурга — несмотря на то, что оно моложе стенописей в с. Алмакерек — своей типовой аналогичностью говорит за посредничество Австрии и вообще германского искусства.

В это же время на западном рубеже вырисовывались контуры определенной школы, даже людной мастерской. Руководящий мастер, Янош Аквила, обозначил три из своих произведений своим именем и нарисовал два автопортрета. Его велемерский автопортрет представляет особый интерес тем, что он является первым в истории искусства автопортретом. Сохранилось три из его произведений: в небольшом храме в с. Велемер из 1378 года, в с. Банторнья из 1383 и в с. Мартонхей из 1392 года (илл. LXXXV—XCVII). Он является первым, известным по именем нашим художником, известные нам два автопортрета говорят о его гражданской сознательности. Согласно данным источников художник был раткерсбургского происхождения. На важнейшие вопросы, однако мы не можем дать ответа. Неизвестно нам точное происхождение его искусства, организация, судьба и жизнь его мастерской, неясно его общественное положение а также и более широкий круг его деятельности. Искусство Аквилы примыкает к развитию живописи в Южной Тироли.

К произведениям учеников Аквилы причислялись раньше галерея, представляющая Страсти Христовы, в церкви с. Надьтотлак (илл. XCVIII—CI) и росписи в г. Мурасомбат. Более тщательный анализ подробностей, однако, легко может убедить нас в том, что близость этих произведений должна быть приписана общности стиля эпохи, а не является критерием происхождения от того же самого мастера. Аналогичными с надьтотлакскими изображениями можно считать фигуры десяти тысяч мучеников в Брук ан дер Муре (Bruck an der Muhr) в Австрии. Характерны для этой аналогии определенные контуры очертания носов и маньеристическое рисование курчавых или волнистых волос. Благодаря связи со сценой в Брук ан-дер Мур можно отнести происхождение нашего памятника к чешской живописи эпохи Каройя IV-го.

В противовес богатству XIV столетия, на протяжении XV века число наших стенописей уменьшается. В церквах преобладают образа в виде табло. Небольшое число стенописей, все еще, свидетельствует о дальнейшем укреплении светского тона. Об этом же говорит и часто цитированная надпись на картинах в с. Секельдерж: »Hoc opus fecit de pingere seu proeparare magister Paulus filius Stephani de ung . . . scriptum scribebat et pulchram puellam in mente tenebat.« Особенно последние слова цитаты характерны для нового непосредственного светского воззрения, которому не чужд игрушечный фольклорный стиль. Этот светский тон, в котором выдержана и надпись из с. Секельдерж в 1419 году, встречался и внутри церкви. Во францисканском монастыре до середины XV столетия в Буде была исполнена галерея стенописей, увековечивших подвиги Лайоша Великого, но между 1445 и 1450 годами она была побелена ввиду того, что ее тематика была нерелигиозной.

Картины с. Салонна, происходящие из 1426, годаи меют большое значение благодаря сохранившейся надписи и известному нам из этой надписи имени Андраш Сепеши. Имя этого мастера заставляет предполагать, что памятники этой области, создавшиеся под итальянским влиянием, непосредственно связаны со стенописями Северной Венгрии. Надпись говорит о том, что Андраш Сепеши выполнил росписи в с. Салонна вместе со своим сотрудником. Остается нерешенным вопрос, можно ли предположить в связи с его деятельностью существование крупной мастерской, подобной мастерской Аквилы. Апостолы на наличнике триумфальной арки (илл. CV) показывают сходство с крестным путем расположенного недалеко отсюда села Сентшимон (илл. CVI) и с Меттерцией г. Рудабанья (илл. CIX). По дате на расписному замочному камню крестный путь датируется 1423 годом, Меттерция же — исходя из этой даты — должна быть отнесена к 20-ым годам XV столетия. Росписи сел Салонна, Сентшимон и Рудабанья являются представителями того же самого направления в развитии искусства. На развитие их форм и стиля оказывало значительное влияние косвенное или непосредственное воздействие итальянского искусства. Сцены дошли до нас в весьма фрагментарном виде. Несмотря на это они свидетельствуют о высоком качестве исполнения. Стимулирующая сила, создавшая высококачественные произведения, по всей вероятности, излучалась из центра страны. Хотя в Буде не сохранилось ни одного уцелевшего, полного памятника, который свидетельствовал бы об этой ведущей роли в области стенописи, все же фрагменты святилища приходской церкви центра города соседнего Пешта несомненно являются самыми близкими свидетелями и в то же время высококачественными хранителями характера современной живописи Буды. Пештские стенописи (илл. CX—CXIV) должны быть первыми звеньями развития ведущего из Буды к селам Салонна, Сентшимон и Рудабанья.

Наряду с этой группой, проявляющей итальянское влияние, своим светским тоном своей необычайной непринужденностью отличается Вир Долорум, изображенный на стене святилища храма с. Вижоль, расположенного недалеко отсюда. Портретное изображение дарителя, жанровая свежесть изображения крепости на фоне проще и наивнее предыдущих. Мастер этих картин был местным живописцем, знакомым с отечественными требованиями, удовлетворившим вкусам и желаниям аристократа-заказчика. Он далек от итальянской школы.

Среди памятников этой области придется упомянуть о сцене, изображающей воскресение Христа, находящейся в соборе г. Кошице (илл. CXVI). Изящество ее форм, благородные линии придают этой росписи высокую ценность несмотря на ее незаконченность. Группа апостолов в соборе г. Кошице является работой мастера меньшего таланта, исполненной одним-двумя десятилетием позже, »Христос на престоле« же изображением дарителя и его жены в поле над названной группой принадлежит опять таки кисти другого мастера (илл. CXVII).

Кроме группы комитатов Боршод-Абауй-Земплен, значительным памятником является изображение двух женских фигур, происходящее с конца XIV века, обнаруженное в 1951 году в зале капитула г. Шопрон (илл. CXVIII). Ломанные линии драпировки были порождены готикой, но несомненно и то, что мягкое падение не столь густой складки одежды предсказывает наступление эпохи нового стиля. Примерно полустолетие разделяет эти две женские фигуры от двух фрагментарных сцен из близкого села Шорокполань (илл. CXIX). Ввиду их фрагментарности едва ли можно установить, с какими памятниками они сродны, не подлежит, однако, сомнению, что они возникли на рубеже готического стиля и стиля Возрождения. Об этом свидетельствует растительная орнаментика над »Марией в плаще«.

Развитие трансильванской стенописи отчасти соответствует развитию живописи в Северной Венгрии, отчасти же отличается от него. Тесная связь стенописи с рисованием картин-табло наблюдается по всей стране. Это доказывается композицией »Снятие со креста« в виде створчатого алтаря в соборе г. Кошице, и эту же идентичность проявляют и памятники в Трансильвании. Параллельность различных влияний доказана и тем, что помимо Крестного пути с. Чикдельне (илл. CXXI), созданного под влиянием местных традиций, наблюдается и германское влияние на отдельные памятники, как, например, на Крестный путь г. Надьсебен, происходящий из 1445 года, исполненный Иоаннесом де Розенав (Яношем Рожньаи) или на плохо реставрированную, фрагментарную галерею Страстей Христовых в г. Клуж, возникшую также в середине XV столетия (илл. CXXII).

Ход развития к светскому, характеризовавший эту эпоху, достиг своего максимума в вайдахуньядских картинах. Галерея, запечатлевшая придворные сцены, была тесно связана с аристократической придворной литературой, воспринимавшей как произведения древней классической литературы, так и самые свежие творения цветущей, живой народной литературы. На рубеже готики и ренессанса эти картины свидетель-

ствуют о двояком характере нашего искусства : при именитых дворах уже утвердился новый стиль в то время как среди граждан и в деревне готика церковного характера продолжает строго придерживаться своего наследия.

Кроме того наблюдается и художественная практика трансильванских румын. По мнению Стефанеску росписи в с. Зейкфалва возникли еще в начале XIII столетия, ортодоксальные же стенописи параллельно и последовательно сопровождают дальнейший ход развития. Сведение из 1512 года, связанное с одной из церквей города Брашшо, упоминает о меценатстве русской царицы Анны. Из этого можно сделать вывод, что ортодоксальное искусство румын не могло быть несвязанным с русской иконописью. Эта стенописная практика далеко выходит за пределы трактуемой нами эпохи, правда, нередко трудно уточнить время возникновения той или иной живописи вследствие позднейших реставраций и перекрасок.

Церковная культура Возрождения коренным образом отличается от феодальной культуры Средних Веков. Огромное расстояние отделяет первую от главной формы феодального знания и искусства — от богословия. Церковная культура Возрождения поступает в живую связь с бытовой, повседневной жизнью. В области стенописи преобразование не столь однозначно и ясно, как в экономической, общественной жизни или же в области литературы. На известном нам материале возникновение светской тематики и ее роль не отражаются до такой степени, как в области французского, итальянского или германского искусства. Основные и общие черты, характеризующие прогресс : замена церковных тем светскими темами, преобладание светских, человечных, пейзажных мотивов над церковными, вместо готических элементов на первый план выдвигаются элементы стиля Возрождения, способ и формы изображения переходят от схематических к реалистическим.

Художественной практикой занимаются почти исключительно светские мастера. Лишь спорадические данные указывают на художественную деятельность монахов. Цеховой устав себенских живописцев, причисливший священников и монахов к марателям, свидетельствует о становящейся все реже художественной деятельности церковных лиц с одной стороны, и об укрепляющейся гражданской сознательности, с другой.

К концу XV столетия и в начале XVI столетия число наших стенописей уменьшается. Пробитые высокими окнами стены церквей, оснащенных створчатыми алтарями, были менее пригодны для рисования фресок. Светские стенописи же — в крепостях, ратушах, гражданских домах — вследствие практического предназначение зданий стали скорее жертвами разрушений, перестройки, перештукатуривания и сломок. Поэтому именно осталось сравнительно меньше памятников из эпохи Возрождения, чем из предыдущих веков.

Самыми значительными и лучше всего уцелевшими памятниками этой эпохи являются сцены и фрагменты, сохранившиеся в комнате Яноша Витез эстергомского королевского дворца. Они представляют собой тип ренессанса, распространенный в Италии. Наша литература приписывает фигуры добродетелей приверженцу Филиппино Липпи, согласно новейшим взглядам, однако, мастером этих картин считается флорентинский живописец Альберт. В семи дольках потолка комнаты под видом эллинских богов символистически изображены планеты и дни недели (илл. CXXV), на стенах же были нарисованы фигуры добродетелей (илл. CXXIII—CXXIV). Из них исчезли все схематические средневековые черты, они неразрывны связаны с реальной, действительной жизнью. Констелляция планет на потолке указывает на формирование и распространение нового естествоведческого миросозерцания.

Наряду с эстергомскими сценами лишь небольшое число данных свидетельствует о том, что стенописи украшали и другие, светские здания, например, крепости и, незирая на фрагмент танцевальной сцены в Буде, о распространенности стенописей в гражданских жилых домах напоминают нам также лишь источники.

Из числа церковных стенописей дошло до нас лишь несколько. В начале XVI столетия был создан »Страшный суд« в г. Лёче (илл. CXXVI—CXXVII). Характерные фигуры, нарисованные с портретным правоподобием, отличаются среди наших стенописей. Оживленное изображение реальной жизни позволяет предполагать, что фигуры представляют заказчика и членов его семьи или же членов цеха живописцев. Доказательствами стремления к светскому, отражавшегося на церковной тематике, являются стенопись в г. Лёче а также и упомянутые добродетели в эстергомском дворце высшего духовенства. Совершенно другой, более консервативный тон характерен для »Страстей Христовых« в Лехнице, чем для этих стенописей г. Лёче.

Наряду с группой Северной Венгрии, представляют собой отдельную единую группу трансильванские памятники. И здесь самой значительной является итальянская работа, именно святые в северной апсиде собора города Дьюлафехервар. Они, по

les couleurs sont moins neuves et vives que celles des peintures de Hidegség. Le parent du séraphin à six ailes apparaissant sur la partie méridionale de la voûte, se retrouve dans la chapelle du château des Allinges.

Après ces trois monuments, les peintures du sanctuaire de la crypte de Feldebrő peuvent être situées aux environs du XIe et XIIe siècle (Pl. VI—IX). Les fragments qui nous sont restés nous permettent de conclure à l'activité de deux maîtres, qui furent tous deux rattachés à la peinture romane de l'Italie. Les scènes du plafond du sanctuaire ont dû être exécutées plus avant et suivies peu de temps après des scènes représentant Caïn et Abel. Auprès des relations directes existant entre elles et les fresques du cloître SS. Alessio et Bonifazio à Rome et celles du Mont-Cassin, nous pouvons nous référer aux peintures de caractère analogue de S. Pietro de Civate. Les peintures de Feldebrő, ainsi que plusieurs autres monuments, prouvent que les arts en Hongrie étaient en rapport étroit avec l'évolution générale européenne. A côté des fragments du plafond du sanctuaire, datés des environs du XIe siècle, les scènes d'inspiration byzantine, représentant Caïn et Abel, nous enseignent sur l'art de la première moitié du XIIe siècle.

Après Feldebrő, il n'y a que peu de monuments de ce siècle qui nous soient connus. Deux fragments de disques au motif de lion de la chapelle du château d'Esztergom sont également d'origine byzantine (Pl. X). Ce motif très fréquent dans l'art du textile, est parvenu en Hongrie par le truchement des motifs de tissus de l'époque.

Les quelques scènes de l'église de forme circulaire (Pl. XI) ont un caractère différent et ne peuvent être mises en rapport avec les monuments énumérés jusqu'ici. Les peintures de caractère provincial pourraient nous fournir des renseignements sur l'art populaire à tendance décorative d'autrefois. A en juger sur les particularités propres au style et à l'iconographie des peintures datées du XIIè siècle, on pourrait supposer que leur maître était un de nos premiers peintres profanes.

Le fragment d'Abaujvár (Pl. XII) de qualité secondaire qui, à cause de son état délabré, peut à peine être analysé, pourrait être attribué au XIIe siècle, qui fut assez pauvre en monuments.

L'épanouissement de l'art de la fresque en Hongrie médiévale, débute au XIIIe siècle ; la plupart de nos fresques provenant de ce siècle se trouve en Transdanubie, qui depuis la conquête, était le territoire le plus développé du pays, tant dans le domaine de l'économie et de la politique, que dans celui de la vie intellectuelle. Nous savons que les cathédrales épiscopales d'autrefois étaient ornées de peintures murales. Les fresques de Pécs ont été anéanties au cours du siècle dernier, cependant un Christ conservé jusqu'à nos jours, démontre les vestiges des peintures de la cathédrale de l'époque romane. Les figures d'apôtres des trois voûtes d'arêtes de la chapelle Ste Gisèle de Veszprém nous sont parvenues en bon état de conservation (Pl. XIII—XV). Leurs habits, leur type de visage, de caractère romain, leur exécution noble, leurs proportions pures représentent les meilleures traditions byzantines. Leur style s'adapte au développement qui conduit de Torriti à Cavallini, processus de large étendue dont le IIe maître de Ják était, lui aussi, un disciple en Transdanubie.

Une influence byzantine peut être observée dans les fresques de l'église de Ják, fondée par les Bénédictins, la plus vaste construction ecclésiastique du siècle. Cette influence se fait valoir plus vigoureusement dans les fresques se trouvant dans l'espace de la tour méridionale (Pl. XVII—XIX), et moins dans le Saint-Georges du sanctuaire (Pl. XVI). Les scènes peintes sur les murs intérieurs au-dessous de la tour méridionale, oeuvres du peintre nommé le IIe maître de Ják, se rattachent à l'évolution romaine. Une œuvre hongroise correspondant au caractère qui accentue les contours, est le manuscrit bénédictin dit »Pray«, représentant quatre scènes de la Passion. La comparaison des scènes de Ják avec les apôtres de Veszprém fait ressortir le caractère plus sérieux, plus schématique des premières, négligant les traits individuels de la figure humaine. Néanmoins, la pureté de ces peintures, leur dessin et la beauté de leurs formes les rendent égales en qualité, tant pour l'architecture que pour le décor sculptural. Elles ont dû être exécutées dans les années suivant la consécration de l'église, qui a eu lieu en 1256.

Le monument de style byzantin le plus important du siècle, après Veszprém et Ják, est le Mont des Oliviers, qui fait corps au mur méridional du sanctuaire de l'église de Hidegség (Pl. XX—XXI). Le coloris audacieux, les couleurs rougeâtres et mauves, les formes allongées et raffinées des figures, la technique du dessin d'une sûreté parfaite, placent ce monument parmi les plus précieux. Ce maître éminent a indubitablement exécuté ce travail, de même que d'autres travaux plus importants et plus représentatifs dans un petit lieu de province éloigné des foyers de la vie spirituelle. Les analogies de son individualité artistique ne peuvent être retrouvées parmi les monuments peu nombreux de la Hongrie. Quelques fragments représentant des soldats, subsistant sur le mur sep-

tentrional du sanctuaire, ont dû être exécutés un ou deux siècles plus tôt, vers le milieu du XIIIe siècle et sont de qualité inférieure (Pl. XXII).

Parmi les monuments transdanubiens du XIIIe siècle, la figure de Saint Nicolas apparaissant sur l'ébrasement de la fenêtre du château-fort de Léka, à la frontière occidentale du pays, diffère par certains traits des monuments ci-dessus (Pl. XXIII). Ces analogies peuvent être retrouvées dans une des figures de la chapelle du château de Friesach en Autriche. La peinture autrichienne est antérieure à l'évêque de Léka, mais la pose debout des figures est identique, ainsi que les ornements décoratifs des manteaux, leur structure et leurs proportions. Ces analogies indiquent elles aussi les attaches naturelles qui se sont développées entre l'art des deux pays.

A côté des peintures de la Transdanubie, les monuments éminents de la Haute Hongrie sont l'Annonciation et le Calvaire de Szepesdaróc—Spišské Dravce (Pl. XXV—XXVI). Leur ton byzantinisant est parvenu à ce territoire éloigné du nord, par l'intermédiaire de l'art italien. Tibor Gerevich a mis en rapport ces peintures, datées des environs de 1290, avec la croix de Giunta Pisano, conservée à l'église SS. Raniero e Leonardo de Pise, et selon la supposition, les deux scènes de Szepesdaróc »introduisent dans l'art hongrois les tendances de la peinture toscane, s'affranchissant des entraves de Byzance, et promettant la grandeur de Duccio et de Giotto«.

Les figures des deux saints et la scène de Saint Georges, réapparues récemment sur le mur méridional du sanctuaire de Vizsoly, sont de qualité inférieure aux scènes de Szepesdaróc et parlent un langage plus conservateur. (Pl. XL—XLI). Le Christ en majesté de l'arc triomphal, d'une interprétation naïve, est antérieur de quelques dizaines d'années aux deux peintures attribuées à la fin du XIIIe siècle. La composition de la scène de Saint Georges correspond au schéma habituel. Nous ne renvoyons ici qu'au Saint Georges d'Almakerék—Mălămcrav, datant d'un siècle plus tard. La différence existant entre elles, malgré leur composition identique, indique un intervalle d'un siècle. Contrairement à Almakerék, la scène de Vizsoly s'étale dans un seul plan, le peintre ne connaît pas la manière d'articuler la profondeur, l'arrière-plan est neutre, les proportions du dragon par rapport aux figures humaines, et celles du chevalier par rapport à son cheval, soulignent encore davantage le caractère cultuel. Plus tard, à Almakerék, la scène est déjà mieux située dans l'espace et dans le paysage réels.

En regard des influences italienne et byzantinisante, variées et riches, c'est l'instigation vivace de l'art français qui, au cours de ce siècle, est la plus essentielle. Cette parenté plus récente se manifeste dans les peintures du sanctuaire de l'église d'Ócsa, fondée par les Prémontrés (Pl. XXVII—XXX). Le coloris net et haut en couleurs des apôtres rangés par trois, les poses différentes, les amples plis des robes de plus en plus réels, nous font connaître l'art d'un peintre s'éloignant peu à peu du style roman et recourant avec tout son intérêt et son talent au nouveau style gothique, qui commence à s'épanouir. Le seul fragment parvenu jusqu' à nous de l'église de Zsámbék, également fondée par les Prémontrés, fragment de fresque représentant la tête d'un saint barbu ou la tête du Christ, témoigne lui aussi d'une parenté française (Pl. XXXI). Quant aux scènes de la légende de Sainte Marguerite de Süvete—Šivetice, on peut observer une note fondamentalement française (Pl. XXXII—XXXIV), ainsi que pour le fragment de l'église de Nagytótlak—Selo, représentant l'Adoration des Rois (Pl. XXXV).

Les quelques fragments de la légende de Sainte Marguerite de Szalonna sont des monuments caractéristiques de la peinture provinciale locale. Pour les scènes de cet ensemble, le style de la source stimulatrice est complètement disparu et ne peut guère être analysé; son peintre fut probablement un maître local de formation laissant quelque peu à désirer (Pl. XXXVIII). Parmi les peintures murales de la Haute Hongrie, nous signalerons les fresques du sanctuaire de la petite église de Zsegra—Žegra (Pl XXXVI—XXXVII). Ces peintures ont dû être exécutées aussitôt après la consécration de l'église, aux environs de 1270. Le groupe varié et animé de la Cène prépare le chemin au style gothique, comme le firent aussi, quelques dizaines d'années plus tard, les apôtres d'Ócsa. Ses analogies pourraient être découvertes en Bohême ou en Pologne.

A côté de la Transdanubie et de la Haute Hongrie, la peinture murale de la Transylvanie prend son envol relativement plus tard. Les scènes animées et comblées de Homoród sont caractéristiques du développement du style transylvain. Plusieurs traits témoignent de leur relation organique avec l'art orthodoxe des Roumains. Selon l'opinion de Ştefănescu, les églises de rite latin et grec continuent parallèlement à protéger les arts au cours du XIIIe siècle. C'est au cours de ce siècle que plusieurs églises orthodoxes se voient nanties de leurs premiers ornements peints. Les relations permanentes, l'influence réciproque des deux styles sont une particularité propre à l'art transylvain.

A la fin de l'époque des Arpad, une grande partie des positions de l'Église passa aux mains des puissances profanes s'élevant au pouvoir. Le combat se terminait par la victoire du roi et des grands propriétaires féodaux. Au cours de l'évolution, le XIVe siècle apporte le raffermissement des éléments profanes. La transformation peut être nettement suivie sur les représentations artistiques, en Hongrie aussi bien que partout ailleurs en Europe. La sphère des sujets s'élargit et c'est la vie *terrestre* du Christ et des saints qui entre au premier plan. Contrairement à la présentation hiératique des scènes les sujets obtiennent un caractère narratif : la Vierge Marie devient une véritable mère terrestre, et les Jugements derniers permettent de peindre des corps nus, en s'initiant aux études anatomiques. Les scènes des légendes des saints montrent de plus en plus la vie réelle et la représentation réaliste de la vie quotidienne en rapport avec l'histoire des divers saints devient une chose naturelle. L'épanouissement du style artistique procède au naturalisme des détails. En ce qui concerne la peinture murale de la Hongrie, à l'orientation religieuse jusque-là exclusive succède la laïcisation des représentations. Le processus de la séparation prend son départ tant dans les sujets des peintures que dans leur interprétation, donc la peinture sera de caractère soit religieux, soit profane. Le facteur le plus efficace de ce processus est le culte de la légende de Saint Ladislas, culte qui s'épanouit le plus richement sous le règne de Sigismond. Aussi la peinture murale de l'Italie et du Tyrol, ancienne et contemporaine, s'est-elle nourrie de sources littéraires, s'enrichissant en même temps d'éléments mythologiques. La laïcisation s'est effectuée de deux manières : par la séparation des sujets bibliques et profanes d'une part, et d'autre part — en rapport étroit avec celle-ci — par la transformation du mode de représentation scolastique-schématique en représentation réaliste.

C'est au cours du XIVe siècle que la plupart de nos peintures murales ont été créées. Le territoire le plus riche en monuments est la Haute Hongrie ; elle est suivie par la Transylvanie, puis par la Transdanubie. L'état apparemment arriéré de l'Alföld, ainsi que la dégression des peintures murales transdanubiennes peuvent être dus à l'occupation turque. Les artistes religieux de l'époque romane — pour la plupart des moines — ont été, au cours de l'époque gothique, relégués au second plan par les artistes profanes. Les ecclésiastiques n'ont pu déployer que rarement une activité artistique et principalement dans les cadres d'un des ordres. Ce fait est rendu probable par la décadence de la vie et de l'organisation ecclésiastiques et aussi par l'accroissement du nombre des monuments, ainsi que par le raffermissement des organisations coopératives. La différence entre les styles de la Transdanubie et de la Haute Hongrie et entre le ton byzantinisant tendant déjà au style gothique de la Transylvanie, s'entrevoit déjà dans le fragment de la légende de Saint Ladislas de Bögöz — Mugeni datant de la fin du XIIIe, ou du début du XIVe siècle (Pl. XLII). Le fragment provenant d'un maître suivant la tradition locale byzantinisante, prend de l'ampleur par son sujet. C'est ici qu'apparaît, pour la première fois, la légende de Saint Ladislas, légende qui, au cours du siècle, se répandit dans tout le pays et devint un des sujets les plus populaires et favorisés de notre peinture, fait dont témoigne aussi la série de Gelence — Ghelința suivant celle-là dans la chronologie et datée du début du XIVe siècle (Pl. XLIII—XLIV).

Le maître de l'ensemble de Gelence possède une formation plus évoluée que celle de son collègue de Bögöz ; la tendance byzantinisante lui est plus éloignée et on peut observer, dans ses compositions, un net effort pour représenter l'espace. Le caractère naïf de ces peintures, se manifestant aussi, dans une certaine mesure, dans la série de a Passion, dénote l'influence directe de l'imagination populaire.

Ces mêmes particularités, l'action réciproque de l'art populaire et du grand art, caractérisent aussi les monuments de la Transylvanie de la première moitié du XIVe siècle ; ainsi la figure de l'évêque debout, à même le mur extérieur du sanctuaire de l'église réformée d'Erdőszentgyörgy Sângeorgiu — Pădureni (Pl. XLVI), le fragment du Christ crucifié de Homoród et les légendes de Sainte Catherine et de Sainte Marguerite de Homóddaróc — Drauseni (Pl. XLVIII).

Le sort de l'évolution de la peinture murale de la Haute Hongrie diverge de celui de la Transylvanie. Les vestiges de l'héritage byzantinisant de l'époque romane se rencontrent ici aussi, mais ils ne sont pas répandus dans une sphère plus large. Les différences entre les peintures des deux parties du pays peuvent être attribuées aux entourages divers, au voisinage de peuples différents, à la difficulté des rapports intérieurs plus intenses, à la vigueur du rayonnement allant de plus en plus diminuant vers les territoires les plus éloignés du centre artistique dominant et de la cour royale, et en définitive au renforcement naturel des centres locaux et des écoles.

Le premier exemple caractéristique de la peinture murale gothique de la Haute Hongrie est la fresque de Szepeshely — Spišska Kapitula représentant le couronnement du roi Robert-Charles (Pl. XLIX). C'est le premier monument où les inscriptions insérées dans le champ pictural nomment les personnages représentés. Le prévôt qui en fit la commande, a vraisemblablement voulu faire plaisir au roi qui le visita en 1318. Le ton profane, la présence des personnages laïques ne sont nullement inconnus dans la peinture européenne, ils sont fréquent surtout dans l'art de la miniature, on trouve des scènes représentant le couronnement du roi dans le sacramentarium de Bamberg ou dans le manuscrit d'Ivres. On peut supposer que l'art de l'enluminure n'était pas inconnu au peintre hongrois de talent quelconque. En dehors de la scène de Szepeshely, d'autres monuments indiquent également la parenté avec l'art de l'enluminure ; les figures schématiques de l'ensemble consacré à la Passion de Svábóc — Švabovce (Pl. L) montrent aussi des attaches analogues.

Vers le milieu du siècle, une nouvelle époque importante prend naissance pour la peinture murale hongroise. Un courant venu de l'Italie, vivifiant, frais et brusque, exerce une influence stimulatrice sur cette branche artistique. A Esztergom, c'est un maître venu de l'Italie qui exerce, et la série des Sybilles et des prophètes de la chapelle du château-fort peut être considérée comme un des groupes de monuments le plus importants du siècle (Pl. LIII—LVII). Les données sur l'édification du château permettent de situer l'exécution de ces fresques aux environs de la fin de l'année 1340. On a attribué ces peintures à Niccolò di Tommaso et cette supposition se trouve justifiée surtout par le fait que la famille des Anjou avait déjà employé cet artiste à Naples ; donc les rapports de ce maître avec la maison royale existaient déjà en Italie. Sa haute valeur artistique met cette série parmi les monuments les plus éminents de la Hongrie.

Cependant l'activité de Niccolò di Tommaso et l'influence de l'Italie ne se sont pas limitées à la cour d'Esztergom. On a mis en rapport avec son nom le fragment de tête barbue provenant de la cathédrale de Nagyvárad—Oradea Mare et déposé au musée d'Esztergom, ainsi que les apôtres debout de Százd—Sazdice repeints grossièrement. Bien que d'après ces fragments, la question de la paternité ne puisse pas être résolue avec une certitude parfaite, il est certain qu'aux environs du milieu du XIVe siècle, une vague de courant fort importante, venant de l'Italie, a stimulé notre peinture murale et lui fit prendre un nouvel essor. Il est de même certain que cet art de haute qualité ne s'est pas limité aux cours de grands seigneurs et de prélats, mais qu'elle a fécondé, dans une sphère étendue, tout le cours de notre peinture. Par sa formation exacte, par son ton réel, elle a aidé la laïcisation, au renforcement de laquelle quelques-uns de nos monuments et de nos données nous permettent de conclure. Le fragment représentant une scène de danse, fragment de fresque apparu après la libération, au cours des travaux de reconstruction dans une habitation de la forteresse de Bude — est particulièrement essentiel (Pl. LIX). La scène datée de la fin du XIVe siècle prouve non seulement que les sujets profanes étaient déjà bien connus dans notre peinture murale, mais aussi que l'art de la fresque s'était implanté dans les habitations bourgeoises. A côté de celles-ci, nous signalerons les peintures attribuées à un élève de Niccolò di Tommaso, se trouvant dans le sanctuaire de l'église paroissiale du Belváros, qui mettent elles aussi, en relief, la grande importance de Bude et son rôle prépondérant dans la vie artistique du pays.

Nous avons peu de données sur l'activité des fresquistes des territoires méridionaux du pays. Les monuments de la Haute Hongrie de cette époque nous sont mieux connus. Les deux groupes de peintures les plus étudiés se trouvent dans la petite église de Zsegra et dans celle de Lőcse—Levoča. Tous les deux sont le fruit d'un art cultivé pendant plus d'un siècle et qui se renouvela sans cesse. La plupart des peintures murales de Zsegra ont été créées au cours de la seconde moitié au XIVe siècle (Pl. XXXVI—XXXVII). La légende de Saint Ladislas y fait son apparition ; à Lőcse, le cours du développement, — formé déjà selon les exigences bourgeoises — est marqué par l'Annonciation, mise en rapport avec l'art tchèque, par les Sept péchés capitaux, par les Oeuvres de miséricorde et par les scènes de la légende de Sainte Dorothée (Pl. LXII—LXIV). L'élément profane prenant de l'importance nous fait apparaître le bourgeois, tel qu'il est dans la vie quotidienne.

La scène représentant le Jugement, de Géorges Becsei ou Vesszős de Zseliz-Želierovce présente un type iconographique assez rare. C'est un sujet connu depuis longtemps ; on le rencontre sur un chapiteau de Vézelay, datant de la première moitié du XIIe siècle et il n'est point inconnu à Moissac non plus ; par la représentation du mort laïque, il constitue une étape importante du cours de la laïcisation de la peinture murale en Hongrie (Pl. LXVIII). L'ornementation identique du cadre indique une liaison plus étroite entre les figures de sainte Barbara et sainte Apollonie de Zseliz (Pl. LXVI—LXVIII) et les figures repeintes du sanctuaire de Csaroda (Pl. LXX—LXXI), indiquent les formes

всей вероятности, принадлежат кисти флорентинского художника. Наряду с высококачественными картинами, сохранившимися в весьма фрагментарном виде, и росписи в с. Визакна, исполненные по заказу счетоводов Мартон и Гергел Макраи в 1522 году, доказывают действенное покровительство искусству трансильванской буржуазией. Мастер этих стенописей, Виценциус, исполнил и алтарные образа в селах Мужна и Надьднснод. Качество этих произведений не превышает среднего уровня современной трансильванской живописи.

Наконец, в качестве последней фазы развития ренессанса — стремления к светскому — надо упомянуть растительную орнаментику в с. Секейдалья. Здесь на сводах святилища среди разветвляющихся растительных линий, плетей, листьев наблюдается ряд мотивов, исключительно светских — гербов, декоративных фигур и различных маск.

К совокупности трансильванской живописи принадлежат и ортодоксального характера стенописи, встречающиеся в церквах румынского населения. По всей вероятности к этой эпохе относятся росписи в селах Гурасада, Прислоп и Лешньек.

История искусств средневековой Венгрии заканчивается в первой трети XVI столетия. На протяжении XVI и XVII веков ренессанс принимает всеобщий характер, становится народным достоянием. Политическое положенне страны, турецкое господство и колонизаторские стремления Австрии положили конец расцветающему развитию и заставляли венгерское искусство продолжать свой путь в более тяжелых и отсталых условиях.

»Le moyen âge a jailli d'une terre en friche. Il a complètement proscrit la civilisation antique : la philosophie, la politique et la jurisprudence, pour recommencer tout par le début« — écrit Engels. Il n'a adopté du monde ancien que le christianisme, tandis que la culture intellectuelle a passé aux mains des prêtres. Toutes les branches de la culture et de la science étaient basées sur les dogmes de l'Église.

L'art des conquérants hongrois se trouve nécessairement transformé par le changement de l'ordre social et économique, et le facteur le plus important fut la vaste conquête de l'idéologie religieuse. L'Église régna dans tous les domaines de la vie intellectuelle de la Hongrie et au cours de l'époque romane, l'art de la peinture fut aussi inséparable de l'Église que la littérature ou l'art du livre.

Nous ne possédons pas de données directes et précises sur nos premiers peintres, mais la plupart de nos premières peintures murales n'ont pu être exécutées par d'autres artistes que par des religieux ou des frères auxiliaires venus s'établir dans notre pays. Nos premiers rois firent incontestablement appel aux maîtres laïques pour quelques oeuvres à exécuter à leurs cours respectives, cependant la plus grande partie du travail revenait aux Ordres religieux et à l'Église. Les sujets et les conceptions religieuses ont déterminé le caractère de la peinture murale de la Hongrie au cours des trois premiers siècles du Moyen Âge.

Du XIe siècle, trois monuments nous sont connus. Les plus anciens parmi ces trois sont probablement les deux évêques en pied, découverts en 1948 aux deux bases de l'arc triomphal de l'église catholique de Sopronbánfalva (pl. II). Leur interprétation est modeste et laconique et ils sont apparentés à l'art de la miniature contemporaine et à l'art décoratif. On remarque une analogie entre les formes de ces évêques et la sculpture en porphyre d'origine allemande, conservée au Musée Victoria and Albert de Londres.

Les peintures de Sopronbánfalva ne sont éloignées que de quelques lieux de leurs contemporaines, les peintures du sanctuaire de l'ancienne église de Hidegség (Pl. I). Or, malgré la proximité géographique, les deux monuments sont séparés l'un de l'autre par une nette différence de style. Les peintures de Hidegség, dégagées au cours des dernières années, dénotent une orientation française. Par leur facture en taches, elles ressemblent à la Résurrection de Lazare de Saint Aignan-sur-Cher, et à la Déposition de Croix du Liget. L'examen de la composition de la lignée d'apôtres se trouvant dans cette église, nous mène à des analogies de l'Italie du Nord et de la Suisse. Dans le sanctuaire de l'église San Tommaso de Briga Novarese, on peut voir également une lignée d'apôtres disposés dans une rangée de niches. Ces peintures sont datées des environs de 1020. C'est de la seconde moitié du XIe siècle que datent les apôtres de l'abside de l'église San Giovanni ai campi de Piobesi, et c'est également au début du XIe siècle que la lignée d'apôtres, peints par couples, de l'abside de l'église de Chalière, dans les environs de Berne, a été exécutée. D'après ces analogies d'une part, d'autre part d'après les formes de l'église, et principalement de l'abside, on peut attribuer l'exécution des apôtres de Hidegség à la première moitié, ou au milieu du XIe siècle. Ces apôtres décorèrent à l'origine une petite église de forme circulaire et c'est plus tard, lorsque l'édifice fut augmenté d'une nef, que deux des douze apôtres furent détruits. La construction sobre et nette de la composition, le coloris pimpant, l'élégance des silhouettes et le dessin pur des ornements végétaux rangent les peintures de Hidegség parmi les monuments éminents de la peinture contemporaine de l'Europe.

Le troisième monument du XIe siècle, l'ensemble de l'abside de l'église de Vizsoly (Pl. III—V), accentue moins l'influence française. Les formes sont de qualité secondaire,

originelles des peintures de sanctuaires. Le peintre de Zseliz, le maître Mathieu est la première individualité connue de l'école de la ville manière, qui plus tard, porta des fruits prospères. En rendant compte de ce foyer d'art, n'omettons pas de signaler en passant le Jugement dernier de Cserény—Čerin composition fort mouvementée (Pl. LXXII).

Il nous est très regrettable de ne pas connaître les peintures du centre artistique de Pozsony-Bratislava. Il n'y a que les données écrites qui renvoient aux peintures murales disparues de Kassa, exécutées au XIVe siècle, et en dehors des fresques de Gerény—Horiany, de caractère provincial (Pl. LXXIII—LXXV), les peintures d'autrefois de la Subcarpathie, ne nous sont connues que par des données littéraires. Les peintures murales du comitat de Gömör, parvenues plus ou moins intactes jusqu'à nos jours, constituent un groupe indépendant et assez amplement traité. Ces fresques sont les productions du même centre artistique, où les représentations de la légende de Saint Ladislas figurent fréquemment. De la popularité de cette légende et de ses parallèles littéraires, nous pouvons conclure au fait qu'elle joua un rôle important dans la laïcisation de la peinture hongroise. Elle marque une transition entre les représentations religieuses et profanes et on peut supposer qu'elle fit son apparition sur les murs des châteaux d'autrefois. La succession chronologique des scènes, où dominent les éléments profanes, nous permettent d'entrevoir les sujets disparus et leur caractère.

La peinture de la Transylvanie des XIVe et XVe siècles est caractérisée par une triple orientation du style : l'art local était stimulé en même temps par l'influence italienne, roumaine orthodoxe et allemande. Le Jugement dernier de Bögöz, datant de la fin du XIVe siècle, peut être rattaché à la tendance italienne. Sa composition nette, le groupement des figures, et la tendance d'être naturel, montrent le chemin que la peinture murale a parcouru depuis le fragment de la légende de Saint Ladislas, antérieur d'un siècle. L'apparition du nom de Nicolas Kolozsvári nous avertit du raffermissement de la pratique locale, de la création d'écoles et d'ateliers locaux et de l'augmentation de l'intérêt envers les arts bourgeois. C'est avec ce peintre transylvain — dont le nom nous est connu — que Mlle Jolán Balogh a mis en rapport les peintures murales de Magyarfenes—Vlaha.

Parmi les fresques de la Transylvanie du XIVe siècle, les peintures d'Almakerék occupent une place éminente (Pl. LXXXI—LXXXIV). L'objectif des recherches fut surtout la scène de Saint Georges, dont elles démontraient les rattaches de style, en renvoyant à l'influence vivace du type de représentation de Simone Martini. Or, la question se pose : comment cette influence venant de l'Italie arrivait-elle dans ce territoire éloigné de la Transylvanie. Le Saint Georges dégagé à Maria Pfarr, près de Salzbourg, en 1946, bien qu'il soit antérieur aux peintures d'Almakerék indique, avec ses types exactement conformes, le rôle intermédiaire de l'art de l'Autriche et, en général, de l'art allemand. La riche série de peintures murales de l'église d'Almakerék paraît être l'oeuvre de trois maîtres et son exécution peut être attribuée à la période s'étendant du dernier tiers du XIVe siècle, jusqu'au début du XVe siècle.

A cette même époque, les contours d'une école et même d'un atelier s'esquissent sur les frontières occidentales. Le chef de l'école, Jean Aquila, signe son nom sur trois de ses oeuvres et peint à deux reprises son autoportrait. L'intérêt particulier de l'autoportrait de Velemér consiste dans le fait que c'est le premier exemple des autoportraits d'artistes dans les arts européens. Ses trois oeuvres sont conservées: celle de 1378, dans la petite église de Velemér, celle de 1383 à Bántornya — Turnišče et celle de 1392 à Mártonhely (Pl. LXXXV—XCVII). Les deux autoportraits du premier peintre dont la personne nous est connue, témoignent de sa conscience bourgeoise. Nous savons qu'il provient de Radkersburg, mais l'origine exacte de son art nous est inconnue, l'organisation, le sort et vie de son atelier restent dans les ténèbres, ainsi que la situation sociale d'Aquila et la sphère plus étendue de son activité. Son art a été généralement rattaché à l'évolution de l'art du Tyrol du Sud.

L'ensemble consacré à la Passion de l'église de Nagytótlak a été autrefois généralement attribué à l'atelier d'Aquila (Pl. XCVIII—CI), de même que les peintures de Muraszombat — Murska Sobota. Or l'examen approfondi des détails prouve que la ressemblance n'est que la marque commune du même foyer et non l'indice de la provenance du même maître. Les analogies des scènes de Nagytótlak peuvent se retrouver dans les figures des Dix-mille martyrs de Bruck a. d. Muhr, en Autriche. Les traits du nez cernés d'un contour ferme, les nattes ondulées, peintes de façon maniériste, sont tous également caractéristiques. D'après leurs rapports avec la scène de Bruck a. d. Muhr, les fils de l'origine de notre monument remontent à la peinture tchèque de l'époque de Charles IV.

Au cours du XVe siècle, après la richesse du siècle précédent, le nombre de nos peintures murales se minimise. Dans les églises, les tableaux de chevalet occupent une place plus importante et le petit nombre de peintures murales montre lui aussi le rôle grandissant des éléments profanes. Le meilleur exemple en est l'inscription fréquemment citée des peintures de Székelyderzs : »Hoc opus fecit de pingere seu proeparare magister Paulus filius Stephani de ung... scriptum scribebat et pulchram puellam in mente tenebat.« Les dernières paroles de la citation sont particulièrement caractéristiques de la nouvelle conception profane, enjouée et franche, qui ne répugne pas au ton de la poésie populaire. Ce ton profane et mondain qui se manifeste dans le texte de l'inscription de Székelyderzs, datant de 1419, n'était point inconnu même dans le sein de l'église. Dès avant le milieu du XVe siècle, une série de peintures murales consacrées à l'histoire de Louis le Grand, a été exécutée dans le cloître des Franciscains de Bude, mais comme ce n'était pas des sujets religieux, ces peintures ont été blanchies à la chaux environ de 1444—1450.

Leurs inscriptions portant le nom du maître André Szepesi, prêtent de l'importance aux peintures de Szalonna datant de 1426. Le nom du maître nous porte à croire que les monuments de cette contrée, les fresques apparentées nées sous l'influence italienne, ont été rattachées par des liens directs aux peintures de la Haute Hongrie. Comme nous l'apprend l'inscription, André Szepesi avait peint les fresques de Szalonna en compagnie d'un de ses collègues. La question se pose cependant de savoir si son activité peut ou non laisser supposer l'existence d'un atelier plus important, analogue à celui d'Aquila. Les apôtres de l'intrados de l'arc triomphal (Pl. CV) renvoient au Calvaire de Szentsimon (Pl. CVI) et à la Sainte Anne Trinitaire de Rudabánya (CIX). Le premier, d'après une clef de voûte datée, peut être attribué à 1423, tandis que le dernier, mis en rapport avec cette constatation, a dû être exécuté aux environs de 1420. Les peintures de Szalonna, de Szentsimon et de Rudabánya sont les étapes d'un même processus d'évolution. L'influence italienne, directe ou indirecte, a dû exercer un effet important sur l'évolution des formes et du style de ces trois peintures. Les scènes nous sont restées dans un état fort fragmenté, mais malgré leur mauvais état actuel, elles témoignent d'une haute qualité. Cette force stimulatrice, créant des monuments de haute qualité, a dû rayonner du centre du pays vers ce territoire éloigné. Bien qu'à Bude aucun monument intact et intégral ne nous soit parvenu, monument qui indiquerait son rôle dominant dans l'art de la fresque, les fragments du sanctuaire de l'église paroissiale du Belváros à Pest sont sans doute les témoins les plus proches et, par leur haute qualité, ils sont aussi les dépositaires du caractère de la peinture d'autrefois de Bude. Les fresques de Pest (CX—CXIV) ont dû être les premiers chaînons qui nous amènent de Bude à Szalonna, à Szentsimon et à Rudabánya.

A côté de ce groupe italianisant, le Vir dolorum apparu sur le mur du sanctuaire de l'église de Vizsoly se distingue par son ton profane et par sa spontanéité, chose rare pour nos monuments. (Pl. XV). La représentation du portrait du donateur, le ton riant du château dans l'arrière-plan, figurant comme une sorte de scène de genre, sont de caractère plus simple et plus naïf que les peintures précédentes. Le maître de ces fresques fut apparemment un peintre qui connut les exigences du pays, le goût du seigneur qui en fit la commande et dont il exauça les souhaits. Il en est plus éloigné de l'influence italienne que ses aînés.

Parmi les monuments de cette région, il faut signaler la scène représentant la Résurrection du Christ de la cathédrale de Kassa — Košice (Pl. CXVI). Ses formes élégantes, son dessin noble portent notre attention sur une valeur éminente, malgré l'état inachevé de la fresque. Dans la même cathédrale, le groupe d'apôtres, et dans le champ au-dessus de lui, le Christ en majesté avec le couple de donateurs — paraîssant être l'oeuvre d'une autre main—sont les oeuvres d'un maître au talent quelconque, qui exerça dix ou vingt ans (Pl. CXVII).

A côté du groupe des comitats de Borsod, d'Abauj et de Zemplén, un monument important est la fresque représentant deux silhouettes de femmes, provenant probablement de la fin du XVe siècle et apparue en 1951 dans la salle capitulaire de Sopron (Pl. CXVIII). Leurs costumes au drapé cassé ont été sans aucun doute formés par le style gothique, mais les plis retombants se raréfiant, et plus souples portent en eux-mêmes la promesse du nouveau style. C'est environ un demi-siècle qui sépare ces deux silhouettes féminines des deux scènes fragmentées de Sorokpolány près de Sopron (Pl. CXIX). Leur parenté la plus rapprochée peut à peine être établie, vu leur état détérioré, mais il est certain qu'elles ont été créées à la limite des styles gothique et renaissance, ce que prouve aussi l'ornementation végétale se déployant au-dessus de la Vierge au Manteau.

Le développement de la peinture murale de la Transylvanie concorde en partie avec celle de la Haute Hongrie et en partie diffère aussi de celle-ci. Le rapport étroit entre

la peinture murale et la peinture de chevalet est un phénomène général dans tout le pays, phénomène qui se trouve justifié par la Déposition de Croix de la cathédrale de Kassa. Cette fresque est composée comme un retable, manière que l'on retrouve aussi en Transylvanie. Le Calvaire de Csikdelne — Delnita suivant des traditions locales (Pl. CXXI), le Calvaire de Nagyszeben — Sibiu exécuté en 1445 par Johannes de Rozenaw — par son nom hongrois Rozsnyai — et la série fragmentée et mal restaurée de la Passion de Kolozsvár — Cluj datant du milieu du XV ᵉ siècle (Pl. CXXII), indiquent tous la vie parallèle de diverses influences.

Cette laïcisation qui se rencontre dans toute l'époque, atteignit son sommet dans les fresques de Vajdahunyad — Hunedoara. La série représentant des scènes de cour était en rapport étroit avec cette littérature seigneuriale et courtoise qui adoptait les souvenirs de la littérature antique aussi bien que les produits les plus récents de la littérature populaire, florissante à cette époque. Ces peintures nous avertissent aussi du caractère ambiguë de notre art à la limite des styles gothique et renaissance ; dans les cours des grands seigneurs, le nouveau style a déjà pris racine, lorsque dans les milieux bourgeois et dans les villages, le style gothique de caractère religieux tenait encore avec ténacité à son héritage.

A côté de ces monuments, l'art des Roumains de la Transylvanie peut être esquissé de manière exacte. Selon l'opinion de Ştefănescu, les peintures de Zeykfalu ont été exécutées encore au début du XIII ᵉ siècle, et les fresques orthodoxes accompagnèrent parallèlement et consécutivement toute l'évolution. Une donnée de 1512 se rapportant à une église de Brassó — Oraşul Stalin se souvient du rôle de mécène d'Anne, tsarine russe. Ce fait nous apprend que l'art orthodoxe des Roumains n'a pu être indépendant de la peinture d'icônes de la Russie. L'art de la fresque fut cultivé par les Roumains bien au-delà du Moyen âge mais, vu les retouches et les restaurations postérieures, il serait bien aléatoire d'établir la date exacte de leur exécution.

La culture religieuse de la Renaissance diffère dans ses traits essentiels de celle du Moyen âge féodal. Une grande distance la sépare de la théologie — forme principale de la science et de l'art féodal. Elle est entré en contact vivant avec la vie réelle de tous les jours. Dans le domaine de la peinture murale, la transformation n'est pas aussi unanimement claire que dans la vie économique, sociale ou littéraire. Dans nos monuments connus, les sujets profanes ne sont pas aussi répandus que dans les produits de l'art français, italien ou allemand. Les traits principaux du progrès sont : des sujets sacrés s'introduisent à la place des sujets profanes et dans les sujets religieux les motifs mondains, humains et paysagistes gagnent du terrain ; au lieu des éléments gothiques, ce sont les éléments renaissance qui entrent au premier plan et le mode et la forme de la représentation procèdent du schématique vers le réel.

La pratique de l'art devient presque exclusivement la vocation des maîtres laïques. Nos données n'indiquent l'activité artistique des moines que par-ci par-là. Le règlement de la corporation des peintres de Szeben nous avertit de la conscience de la bourgeoisie raffermie, défendant ses intérêts ; ce même règlement datant de 1520, range les prêtres et les moines parmi les gâcheurs.

A la fin du XV ᵉ siècle et au début du XVI ᵉ, le nombre de nos peintures murales va en diminuant. Les murs des églises, ajourés de hautes fenêtres et ornés de retables, fournissent moins de possibilités d'y peindre de nouvelles fresques. Par contre, les peintures murales profanes — dans les châteaux, hôtels de ville et habitats bourgeois — sont, par la suite de la destination pratique des édifices, victimes des destructions du temps, des transformations postérieures, des démolitions et des ravalements récents. C'est pourquoi, relativement peu de nos monuments de l'époque renaissance sont parvenus jusqu'à nous, par rapport avec ceux des siècles précédents.

Les monuments les plus importants et de même les plus intacts de cette époque sont les scènes et les fragments trouvés dans la chambre de Jean Vitéz au château royal d'Esztergom. Ce fresques suivent le type renaissance répendu en Italie. Les spécialistes attribuèrent les figures des Vertus à un disciple de Filippino Lippi, tandis qu'une opinion récente considère le peintre Albert de Florence comme le maître de ces peintures. Sur les sept compartiments du plafond de la chambre, on voit les représentations symboliques des planètes et des jours de la semaine, sous l'aspect de dieux helléniques, (Pl. CXXV), tandis que sur les murs latéraux s'alignent les figures des Vertus (Pl. CXXIII—CXXIV). Tout trait schématique médiéval disparaît définitivement : les relations avec le monde réel est indestructible. La constellation planétaire du plafond indique la formation et l'expansion de la nouvelle conception scientifique du monde, qui prend alors naissance.

En dehors des scènes d'Esztergom, il n'y a que quelques données écrites qui nous informent que les peintures murales n'étaient point inconnues dans d'autres édifices

profanes et dans les châteaux, et abstraction faite des fragments de la scène de danse de Bude, c'est également nos sources écrites qui nous renseignent sur l'expansion des ornements muraux de nos habitats bourgeois.

Plusieurs de nos peintures religieuses de cette époque sont parvenues jusqu'à nos jours. Les figures bien caractérisées et dessinées avec une fidélité portraiturale du Jugement dernier de Lőcse, datant du début du XVIe siècle, se distinguent à juste titre de la moyenne de nos peintures. La sûreté de la représentation de la vie réelle nous permet de supposer que les personnages figurant sur les fresques étaient représentés sous les traits de celui qui faisait la commande, ou encore des membres de la corporation des peintres. Dans le cadre religieux, la scène de Lőcse prouve la même influence de la profanisation que les Vertus d'Esztergom, créées dans une ambiance de prélats. A côté de la scène de Lőcse, les scènes de la Passion de Lehnic — Lechnica sont caractérisées par une note décidément différente et plus conservatrice.

Les monuments de la Transylvanie constituent une unité indépendante. Ici aussi c'est l'oeuvre d'un maître italien — les saints de l'abside nord de la cathédrale de Gyulafehérvár — qui est la plus importante. On peut supposer que cette peinture est l'oeuvre d'un artiste florentin.

En dehors de ces peintures de haute qualité qui nous sont parvenues dans un mauvais état de conservation, les fresques de Vizakna — Ocna Sibiului peintes en 1522 à la commande des intendants Gergely et Martin Makrai, témoignent du rôle actif qu'a joué la bourgeoisie transylvaine dans la protection des arts. Le maître des peintures de Vizakna, le peintre Vincencius, a exécuté en outre les peintures des autels de Muzsna et de Nagydisznód. La qualité de ses peintures ne s'élève guère au-dessus de la moyenne de la peinture contemporaine de la Transylvanie.

Signalons enfin, somme une étape finale de la laïcisation de l'époque Renaissance, le décor peint, à l'ornementation de feuillage de Székelydálya — Daia secuiasca. Sur la voûte du sanctuaire, des sarments et des feuilles se répandant richement entre des branche de feuillages, on n'y voit que des motifs profanes : des armoiries, des figures décoratives et des masques peuplant la surface du mur.

Les peintures orthodoxes qu'on rencontre généralement dans les églises de la population roumaine, font partie de la plénitude de la peinture transylvanienne. C'est en grande probabilité à cette époque qu'ont dû être exécutées les peintures de Guraszáda, de Priszlop et de Lesnyek.

L'histoire de l'évolution des arts de la Hongrie médiévale se termine dans le premier tiers du XVIe siècle. C'est au cours des siècles XVIe et XVIIe que le style renaissance devient général et le propre du peuple. La situation politique du pays, l'occupation turque et les tendances colonisatrices de l'Autriche ont mis fin à l'épanouissement d'autrefois et ont été la cause que les arts de la Hongrie continuèrent à vivre dans des circonstances plus scabreuses et arriérées pendant les siècles du féodalisme de l'époque baroque.

EMLÉKEK

RÖVIDÍTÉSEK

A. É. — Archaeologiai Értesítő.
A. Közl. — Archaeologiai Közlemények.
Annuario. — Studi e documenti italo-ungheresi della r. Accademia d'Ungheriadi Roma.
Archiv. — Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.
Ernst. — Ernst M.: A dunántúli falfestés középkori emlékei. Bp. 1935.
Gerecze: Falképjegyzék. — Gerecze P.: Magyarország régi falképeinek jegyzéke és irodalma. Mo. Műeml. 1905. I.
Gerecze: Műemlékjegyzék. — Gerecze P.: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. Mo. Műeml. 1906. II.
Gerecze: Rajzjegyzék. — Gerecze P.: A MOB rajztárának jegyzéke. Mo. Műeml. 1905. I.
Ipolyi: Szepesváraljai. — Ipolyi A.: A középkori magyar festészet emlékeiből. A szepesváraljai XIV. századi történeti falfestvény. Pest, 1864.
Jahrbuch. — Jahrbuch der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien.
Jendrassik. — Jendrassik B.: Szepesvármegye középkori falképei. Bp. 1938.
Korrespondenzblatt. — Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.
Magy. Műk. — Magyar Műkincsek. szerk. Radisics J. — Szendrei J. Bp. 1901. I—III.
Mittheilungen. — Mittheilungen der K. K. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. Wien.
M. M. — Magyar Művészet.
MOB. — Műemlékek Országos Bizottsága.
Mo. Műeml. — Magyarország Műemlékei. Bp. 1905—1915. I—IV.
Mo. vm. — Borovszky S.: Magyarország vármegyéi és városai.
Myskovszky E. — Myskovszky E.: A magyar képzőművészet története. Bp. 1906.
Pasteiner: Dunántúl. — Pasteiner Gy.: Építészeti emlékek a Dunán-túl. Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben. Bp. 1896. XIII.
Pasteiner: Felsőmagyarország. — Pasteiner Gy.: Építészeti emlékek Felső-Magyarországon. Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben. Bp. 1899. XV.
Puskás. — Puskás L.: A magyar falfestés árpádkori emlékei. Bp. 1932.
Rómer: Falképek. — Rómer F.: Régi falképek Magyarországon. Bp. 1874.
Szabó L. — Szabó L.: Magyar festőművészet. Bp. é. n. (1916).
Vas. Ujs. — Vasárnapi Ujság.

ABAÚJVÁR (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

R e f. t e m p l o m. A *MOB* 1912-ben emlékezik meg a rongált falképek felfedezéséről. *Genthon-Szentiványi* szerint a szentély északi falán töredék, a diadalív bélletén Szt. László (?) mellképe a XIV. századból. A szentély északi falán egy női fej, két női ruha töredéke (az egyik kék, a másik okker) és két kéz látható. (Vizitáció maradványa?) Háromnegyed életnagyság, fekete határvonalak. A diadalív bélletén lévő életnagyságú alak alapszíne sötét okker, fekete konturokkal.

Fényképe a (MOB) gyüjteményben.

Irodalom: *A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 248. l. — *Genthon I.* — *Szentiványi Gy.:* Abaúj—Torna vármegye és Kassa műemlékei. Bp. é. n. (1940) Kny. az Abaúj—Torna vármegye c. kiadványból. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 145. l.

ABOD (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

R e f. t e m p l o m. *Szabó F.* közlése szerint a templom 1928-as renoválásakor falképtöredékek kerültek elő, amelyeket újra bemeszeltek. Egy feltehetően páncélos alak fele, mellette N betűvel (talán a templom védszentjére, Szt. Miklósra vonatkozott), glória és glória töredéke, ezenkívül néhány összefüggéstelen színfolt. Valószínűleg a XIV—XV. századból.

Irodalom: *Szabó F.:* Borsod megye Árpád-kori templomai. Miskolc, 1936. 27—28 l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 17, 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 145. l.

ABRUDBÁNYA—ABRUD (Alsófehér m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Benndorf—Hirschfeld* közleménye szerint a templom 1848 óta fedél nélkül áll, falképei igen rongáltak. A hajó déli falán Szt. Erazmus életéből vett jelenetek töredékei, a záradék déli falán királyok imádása.

Irodalom: *Benndorf, O.—Hirschfeld C.:* Vorläufiger Bericht über eine archaeologisch-epigrafische Reise in Dacien. Mittheilungen. 1873. XVIII. 330. l. — *Römer:* Falképek. 97—98. l. — *Ortvay T.:* Könyvismertetés. A. É. 1875. IX. 89. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 487. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 94. l.

AGYAGFALVA—LUTITA (Udvarhely m.)

R e f. t e m p l o m. *Entz* szóbeli közlése szerint a szentélyben bemeszelt falképek, valószínűleg az 1500 körüli évekből.

ALMAKERÉK—MĂLĂMCRAV (Nagyküküllő m.)

E v. t e m p l o m. *Kővári* »meglehetősen épen« említi a szentély falképeit. *Müller* bizánciaknak tartja azokat. *Roth* közli, hogy a falbakarcolt évszámok bizonysága szerint a képek 1404-ben vagy 1405-ben már készen voltak, a XIV. század utolsó negyedére keltezi őket. A templomot egykor kívül-belül festmények borították. 1882-ben a szentély jeleneteit mintegy három méter magasságig bemeszelték. *Éber* ismerteti a templom 1914 nyarán eszközölt helyreállítása során a hajó északi falán előkerült képeket. A XIV. század közepére datálja azokat. A jelenetek *Roth* és *Éber* leírása szerint : a szentélyboltozaton Angyali üdvözlet, Szentháromság, Krisztus születése, Bemutatás a templomban, Királyok imádása ; a szentély északi falán Lábmosás, Utolsó vacsora, Olajfák hegye, Krisztus elfogatása, Krisztus bírái előtt, Töviskoronázás, Ostorozás, Keresztvitel, Kálvária, Levétel a keresztről, Sírbatétel, Júdás tárgyalása a farizeusokkal, Júdás halála ; a szentély boltcikkelyeiben Szt. Krisztina, vagy Macra, Dorottya, Orsolya, Katalin, Klára?, Margit, Borbála, Szt. Mária? (a babvirággal), Luca, Agáta. A diadalív szentély felőli oldalán Köpenyeges Mária, szögleteiben Péter és Pál apostolok. A nyugati boltozati mezőben a négy egyházatya és a négy evangelista jelképe. A szentély déli falán a Szt. György legenda két jelenete ; külön csoportban álló alakok (Roth, Szádeczky szerint a templomalapító Apaffiak, Éber szerint Szt. István, László, Imre és Gellért).

A hajó északi falán a legfelső mezőben A világ teremtése, Isten megmutatja Ádámnak és Évának a paradicsomot, Az első emberpár, A bűnbeesés és kiűzetés, Ádám és Éva földi élete, Kain és Ábel áldozata, Kain megöli Ábelt, Kain a gyilkosság után ; a második mezőben Krisztus az Atyaistennel, Angyali üdvözlet, Vizitáció, Krisztus születése, Híradás a pásztoroknak, Királyok imádása, Betlehemi gyermekgyilkosság, Menekülés Egyptomba, Jézus bemutatása a templomban, A tizenkét éves Jézus ; a harmadik mezőben a passio jelenetei ; a legalsó mezőben az evangélium végső történetei, hét jelenet Krisztus mennybemeneteléig, Mária halála, temetése, mennybemenetele.

Hekler a képeket a XIV. század végére helyezi. *Lázár* a szentély Szt. Györgyét Miklós mesternek, a Kolozsvári testvérek atyjának tulajdonítja s az 1360—70-es évekre keltezi azt. Szerinte más kéztől valók a hajó jelenetei. A további szakirodalom a Szt. György olasz kapcsolatait hangsúlyozza s a XV. század elejére datálja. A Bűnbeesés, Kiűzetés a paradicsomból sorozat alakjai hozzávetőleg háromnegyed életnagyságúak, világos tónusú színeik : sárga, zöld, kék. A Bemutatás a templomban, Királyok imádása, Lábmosás, Utolsó vacsora alakjai mintegy fél életnagyságúak, színei sárga, zöld, világosbarna, kék, fehér, rózsaszín.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 583—592 (Veress Z. 1909), 678—687, 689—690 (Veress Z. 1914). Eredeti és akvarellmásolatról készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Kővári L.:* Erdély régiségei. Pest, 1852. 227—228. l. — *Müller, F.:* Die evangelische Kirche in Birthälm. Archiv. 1857. N. F. II. 208. l. — *Müller, F.:* Die kirchliche Baukunst des romanischen Styles in Siebenbürgen. Jahrbuch. 1859. III. 150. l.— *Reissenberger, L.:* Bericht über kirchliche Alterthümer. Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt. 1873. VI. 103 l. — *Teutsch, F.:* Die Bilder und Altäre in den evang. sächsischen Kirchen. Korrespondenzblatt. 1896. XIX. 41. l. *Roth, V.:* Das Altarwerk zu Malmkrog. Korrespondenzblatt. 1902. XXV. 109. l. — *Roth, V.:* Aufgabe und Ziel der Sieben-

bürgisch-sächsischen Kunstgeschichtsforschung. Archiv. 1903. XXXII. 645, 647. l. — *Roth, V.:* Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korrespondenzblatt. 1903. XXVI. 49—53, 91—96, 109—119, 125—131, 141—144. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 511—512. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 513. l. — *Roth, V.:* Der spätgotische Flügelaltar in Mediasch. Archiv. 1907. XXXIV. 240 l. — *Szádeczky L.:* Az Apafiak sírboltja és hamvai. Századok, 1909. XLIII. 185—186. l. — *Roth V.:* Az almakeréki templom és műkincsei. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából. 1912. III. 138, 139—164. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 265. l. — *Éber L.:* Újonnan felfedezett falfestmények Almakeréken. Akadémiai Értesítő. 1914. XXV. 662—665. l. — *A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 267. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 74—86. l. — *Lázár B.:* Kolozsvári Márton és György művészete. A. É. 1916. XXXVI. 98. l. — *Lázár, B.:* Die Kunst der Brüder Kolozsvári. Studien zur Kunstgeschichte. Wien, 1917, 39—40. l. — *Roth, V.:* Siebenbürgische Altäre. Strassburg, 1916, 21—22. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 18. l. — *Buday Á.:* Erdély művészettörténeti jelentősége. Nagyenyedi Album. (szerk. Lukinich I.) Bp. 1926. 68—69. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 88. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 119. l. — *Vikár V.:* Könyvismertetés. M. M. 1927. III. 661. l. — *Balogh J.:* A magyarországi Szent György ábrázolások forrásai. A. É. 1929. XLIII. 140—142. l. — *Péter A.:* Magyar művészet. Bp. 1929. 30. l. Kny. a Magyarország Vereckétől napjainkig c. kiadványból. — *Balogh, J.:* L'arte italiana in Ungheria. Le vie d'Italia. 1930. 662. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66, 67, 96. l. — *Roth, V.:* Zur Problematik der siebenbürgisch-deutschen Kunstgeschichte. Festschrift für Bischof D. Dr. Friedrich Teutsch. Hermannstadt, 1931. 246. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 245. l. — *Hekler A.:* A magyar művészet története. Bp. é. n. (1934) 61. l. — *Roth, V.:* Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin—Hermannstadt—Sibiu, 1934. 33—34, 118—119. l. — *Kampis A.:* Könyvismertetés. Századok. 1935. LXIX. 455. l. — *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. 24, 25. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 14. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 74, 75. l. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 137—138. l. — *Lázár B.:* Miklós mesternek, a Kolozsvári testvérek apjának művei. M. M. 1938. XIV. 375—384. l. — *Lepold A.:* Szent István király ikonográfiája. Szent Istán emlékkönyv. Bp. 1938. III. 132. l. — *Oettinger, K.:* Könyvismertetés. Zeitschrift für Kunstgeschichte. 1938. VII. 262, 263. l. — *Kampis, A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541. l. — *Balogh J.:* A késő-gotikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 555. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 28. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 153, 155. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 547, 548, 553, 554. l. — *Kampis A.:* Erdélyi művészet. Tükör. 1940. VIII. 458. l. — *Bíró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 64. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 134. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 27—28, 49, 373. l. — *Entz G.—Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 33. l.

ALSÓDÖRGICSE (Veszprém m.)

T e m p l o m r o m. *Römer* Pelargus J. a MOB-nak küldött jelentése alapján közli, hogy a templom belseje ki volt festve. Külső falán Szt. Kristóf nagyméretű alakjának nyomai.

Irodalom: *Römer:* Falképek. 105. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1021. l. — *Békefi R.:* A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907. 130—131. l. — *Ernst.* 76. l.

ALSÓRICSÓ — DOLNÝ HRIČOV (Trencsén m.)

R. k a t. t e m p l o m. A *MOB* jelenti 1911-ben, hogy a templom helyreállítása közben fölfedezett középkori falképek fenntartása érdekében intézkedés történt.

Irodalom: *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 292. l.

ALSÓSEBES — NIŽNÝ ŠEBEŠ (Sáros m.)

A (MOB) fényképfelvétele valószínűleg megújított, középkori falképekről ad számot.

ALSÓÚJLAK (Vas m.)

Temetőkápolna. A kápolnában *Gerecze* bővebb ismertetés nélkül falképeket említ.

Irodalom: *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 996. l. — *Ernst.* 77. l.

ANDOCS—NAGYTOLDI PUSZTA (Somogy m.)

Aggházy Fuxhoffer nyomán emlékezik meg az egykori páloskolostornak a XIX. század elején még fennállott falmaradványairól, amelyeken falképnyomok, állítólag a három andocsi középkori faszobor mása volt látható.

Irodalom: *Fuxhoffer, D.—Czinár, M.:* Monasterologia Regni Hungariae. Veszprém, 1803, 35. l. — *Aggházy M.:* Ismeretlen középkori szobrok a Dunántúlon. Tér és Forma. 1946. XIX. 46. l.

ARANYOSPOLYÁN — POIANA DE ARIEŞ (Torda—Aranyos m.)

Ref. templom. *Entz—Sebestyén* szerint falképei 1649-ben még láthatók voltak.

Irodalom: *Entz G.—Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 39. l.

ÁRVAVÁRALJA — PODZAMOK (Árva m.)

Vár. *Kubinyi* virágdíszes falképmaradványokat említ, valószínűleg Corvin János címerével s feltehetően az ő korából. A képeket Mann M. festő 1907-ben fedezte föl.

Irodalom: *Kubinyi M.:* Régi és új falfestmények az árvai várban. Bp. 1908. — *Rexa D.:* Az árvai vár falképei. Székesfejérvár, 1912. 19—22. l. Kny. a Kultúra c. folyóiratból. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 137. l.

ASZÓFŐ (Veszprém m.)

Templomrom. A *Sürgöny* cikke említi először Szt. Kristófot. *Rómer* közlése szerint a templomnak csak a nyugati része áll, ezen látható a szent alakja.

Irodalom: *m.:* Amalazuntha. Sürgöny 1863. III. okt. 20. 239. sz. — *Rómer:* Falképek 98. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék 541. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék 1023. l. — *Ernst* 75—76. l.

BAGODVITENYÉD (Zala m.)

Templomrom. AMMOK-hoz érkezett jelentés szerint a templomrom szentélyének csúcsíves fülkéiben falképnyomok.

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 509. l.

BALF (Győr—Sopron m.)

T e m e t ő k á p o l n a. Bartha László közlése szerint apszisában a mészréteg alatt valószínűleg gótikus falképek.

BALOGUNYOM (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. A még fel nem tárt falképek a diadalív és a szentély részbeni restaurálása során két rétegben váltak ismeretessé. A diadalív két pillérén alul egy-egy románkori felszentelési kereszt, fölötte egy-egy gótikus püspökalak töredékei. A szentély északi falán nagyrészt még az újkori vakolat alatt az Angyali üdvözlet maradványai, a déli falon töredékek. A feltárás munkáját 1950-ben Hell Géza végezte.

BÁN — BÁNOVCE (Trencsén m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Rómer* említi, hogy a padláson egykori falképek átmázolt nyomai vannak. *Divald* szerint a festésnyomok a padlás oldalfalain.

Irodalom: *Rómer:* Falképek 98. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék 531. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék 917. l. — *Divald K.:* Trencsénmegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1912. VI. 242—243. l.

BÁNTORNYA — TURNIŠČE (Zala m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Rómer* említi először a falképeket, melyeket *Ipolyi* szerint a »legújabban« fedeztek fel. *Rómer* értesít, hogy a szentélyt 1860-ban még teljes egészében képek borították, ezek egy részét később bemeszelték. A képek Aquila Jánostól 1383-ból. *Gróh* 1910-ben a mészréteg alól újabb jeleneteket bontott ki, feltehetően a korábban bemeszelt szentély és hajó képeit. Ezek szerint az apszisban Krisztus vörös, fehér és zöldbélésű mandorlában, vörös köpenyben, a mandorlát négy angyal övezi, barna ruhában. Jobb oldalán felirat: ... UT SITIS MEMOR MEI IOHIS AQUILE, a baloldalon: ANNO DNI M CCC L XXX III M AUGUSTI FACTO FUIT H OP IN VIGLA ... NIS BTE MARIE VGS. Az északi falon tíz apostol életnagyságú alakja, színeik: vörös, zöld, rózsaszín, lila, sárga, halványbarna; a boltcikkelyekben a négy evangelista jelvénye és négy zenélő angyal, sötétkék háttér előtt barna színűek, csupán Máté angyala visel zöld ruhát és vörös köpenyt; a déli falon foltok; a keleti falon szakállas alak, Krisztus születésének és a Királyok imádásának töredékei.

A hajó északi, déli falán és a diadalív homlokzatán Mária, az apostolok és szentek életéből élénk színezésű jelenetek. A Joachim és Anna találkozásán szürke architektúra s a ruhák vörös és zöld foltjai, zöld és sárga indadíszes keret; a hajó északi falán derűs színezésű Utolsó ítélet, Mária mennybemenetele, Mettercia sötétkék háttér előtt, vörös, sárga, rózsaszín és kék ruha. Szt. Katalin és Borbála közt Mária halála világosbarna aláfestéssel, Zsuzsánna életéből töredékes jelenetek. A diadalív homlokzatán Szt. Miklós töredéke világos barna köpenyben, Mária koronázása, Péter vértanúsága kék háttér előtt sárga, barna és zöld színekkel, Csodálatos halászat. A padlástér falán a László-legenda: A kun üldözése, A kun pihenése, Az ütközet, A magyar leány lerántja lováról a kunt, A viadal, A kun lefejezése, A győztes magyarok visszatérése, Szt. László megkoronázása, László csatája a besse-

nyőkkel, A nagyváradi székesegyház építése, Töredék (valószínűleg László temetése). *Ernst* részben *Stele*-vel megegyezően három mester kezét különbözteti meg. Aquilának tulajdonítja a mandorlát övező két alsó angyal kivételével (ezeket a XV. századra datálja) a szentély falképeit, a hajóban pedig az Utolsó ítéletet, Mária mennybemenetelét, a Metterciát, Mária halálát és Zsuzsánna életének jeleneteit. A XIV. század utolsó harmadára keltezi a László-sorozatot s a hajó néhány falképét. A szentély déli falának töredékei, Krisztus születése és a Pásztorok imádása véleménye szerint a XIV. század első feléből valók. A képeket 1942—1943-ban Kákay Szabó György restaurálta.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 1—8. Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Rómer F.:* A turnicsei falfestmények. Vas. Ujs. 1863. X. 338. l. — *Rómer F.:* A veleméri puszta templom. Vas. Ujs. 1863. X. 389. l. — *A turnichai* falfestvények. Színházi Látcső 1863. I. okt. 16. 190. sz. — *Egressy G.:* Régi nemzeti képek másoltatása az ösmagyar jelmeztár érdekében. Színházi Látcső. 1863. I. szept. 28. 172. sz. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 14, 19. l. — *Henszlmann I.:* A görög nem egyesültek temploma Ráczkevén. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. 1865. III. 295. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. I. köt. 167. l.; 1887. V. IV. köt. 116—120. l. — *Henszlmann, E.:* Die neuesten archäologischen Entdeckungen in Ungarn. Ungarische Revue. 1868. 114—115. l. — *Rómer F.:* Új falképek. A. É. 1871. V. 60 l. — *Rómer, F.:* Kirchliche Wandgemälde des XIII. und XIV. Jahrhunderts in der Eisenburger Gespanschaft. Mittheilungen. 1874. (Supplementband) 213—215. l. — *Rómer:* Falképek. 26—28. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 75. l. — *Czobor B.:* Könyvismertetés. A. É. 1876. X. 119. l. — *Schnaase, C.:* Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter. Düsseldorf. 1876. 655. l. — *Rómer F.:* A turnicsei falfestmények. Adatok Zala-megye történetéhez. (szerk.: Bátorfi L.) Nagykanizsa, 1877. IV. 79—84. l. — *Ipolyi A.:* A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. Századok. 1878. és Kisebb munkái. Bp. 1887. IV. 63—64. l. — *Henszlmann I.:* A nagyváradi ásatások. Bp. 1884. 14. l. Kny. Bunyitay V.: A váradi püspökség története c. mű III. köt.-ből. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1885. V. XVII. l. — *Pasteiner:* Dunántúl. 129. l. — *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok Doboka-vármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 323. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék 433—434. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék 542. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék 1042. l. — *Myskovszky E.* 61. l. — *Groh I.:* Szent László és a cserhalmi ütközet középkori képírásunkban. Vas. Ujs. 1910. LVII. 547. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 279, 283. l. — *A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 255. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72, 77. l. — *Szabó L.* 14, 20—23. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 86. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 116—117, 118. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66. l — *Tarczai Gy.* (Divald): Az Árpádház szentjei. Bp. 1930. 74, 161. l. — *Ernst.* 30—44. l. — *Stele, F.:* Monumenta Artis Slovenicae. La peinture murale au moyen âge. Ljubljana, 1935. 3, 15—16, 19—20, 23, 24, 31, 36, 39—40. l. — *Pavel Á.:* Könyvismertetés. M. M. 1935. XI. 350, 351. l. — *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. 24. l. — *Horváth, E.:* Transdanubien als kunsthistorische Provinz. Annuario 1936. I. 122. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 74. l. — *Horváth H.:* A dunántúli művészeti táj (1937). Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok. Bp. 1944. 181. l. — *Horváth H.:* Budai művészsírkövek a 14. században. (1939) Árpádházi Szent Margit és egyéb tanulmányok. Bp. 1944. 116. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 36—38. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 135—136. l. — *Gerevich, T.:* San Ladislao nella storia e nell'arte. Corvina. 1942. N. S. V. 194. l. — *Bogyay T.:* Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez. Bp. é. n. 21. l. Kny. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1942/43. — *Dercsényi D.:* A középkori magyar falu temploma. Szépművészet. 1943. IV. 169. l. — *László Gy.:* A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 85, 86. l. — *Frodl, W.:* Die gotische Wandmalerei in Kärnten. Klagenfurt, 1944. 28. l. — *Stele, F.-Bogyay, T.:* Donatorska slika iz l. 1383 v. Turniščù. Ljubljana, 1951. (Kny. Zbornik za umetnostno zgodovino).

BARCAROZSNYÓ — RÂSNOV (Brassó m.)

Ev. templom. *Ştefănescu* szerint a kórus északi falán passiójelenetek láthatók párosával. A felső mezőben Krisztus gúnyolása és Kálvária, a középső mezőben Vir dolorum és Feltámadás, az alsó mezőben Keresztvitel és Levétel a keresztről. A Vir dolorum felső részén az 1500-as évszám.

Irodalom: *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?). 7. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 27—28. l.

BARCASZENTPÉTER — SÂNPETRU (Brassó m.)

Ev. templom. A *Batthyaneum* közli, hogy a templomerőd várfalába épített kis kápolnát falképek borítják. A kápolna, — melyet »jelenleg kamrának használnak« — és a festmények egyaránt erősen rongáltak. A jeleneteket *Jekelius* művében *Morres* ismerteti. A nyugati falon a felső mezőben Mária koronázása, az alsó mezőben a Paradicsom; az északi falon a felső mezőben Szentmise áldozat, az alsóban Krisztus és Szt. Mihály, ugyancsak az északi falon Alamizsnaosztás, a délin Szt. István megkövezése. E jeleneteket Mária az egek királynője ábrázolása egészíti ki. A képek a XIV. század végéről származnak.

Irodalom: *Művelődéstörténeti adatok.* Régi falképek. Batthyáneum. 1913. II. 150. l. — *Jekelius, E.:* Das Burzenland. Die Dörfer des Burzenlandes. Kronstadt, 1929. 192—197. l. — *Müller, K. T.:* Könyvismertetés. Belvedere. 1929. VIII. 405. l. — *Roth, V.:* Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin—Hermannstadt—Sibiu, 1934. 34. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 75. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943, 27, 44. l. — *Entz G.—Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 33. l.

BARCAÚJFALU — SATU NOU (Brassó m.)

Orbán közlése szerint a XV. századi templom szentélyében a vakolat alól régi falképek körvonalai — szentek alakjai — tűnnek elő.

Irodalom: *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1873. VI. 416. l.

BÁRTFA — BARDEJOV (Sáros m.)

Szent Egyed templom. *Desőfi* szól először a külső falképek nyomairól. *Lepkowski* Szt. István, László és Imre alakját említi. *Myskovszky* szerint az újabb időkben került elő az Olajfák hegye. A Mária életének az északi mellékhajó keleti zárófalán lévő jeleneteit a *Századok* sorolja fel. Mária koronázása, Angyali üdvözlet, Vizitáció, Krisztus születése, Királyok imádása, Bemutatás a templomban, Menekülés Egyptomba, A 12 éves Jézus, Kánai mennyegző, Krisztus mennybemenetele, Feltámadás, Apostolok oszlása; az északi falon az Olajfák hegye. A szentélyzáródás külső falán Ostorozás és Kálvária. A torony első emeletén Szt. István, László és Imre 1521-ből, Emerici János és Krausz János műve. *Szokolszky* kivehetetleneknek mondja mind a torony, mind az északi mellékhajó falképeit. *Myskovszky E.* közli, hogy az Árpádházi szenteket és az Olajfák hegyét bemeszelték. *Divald* 1915-ben az árpádházi királyok alakjaiból már csak néhány színes foltot lát, ugyancsak színes foltokat említ a szentély falain és a déli bejárat fölött. A templom restaurálásakor előkerült Mária élete sorozatot az 1460-as évekre datálja.

Irodalom: *Desőfi J.:* Bártfai levelek. Sárospatak, 1818. 20. l. — *Lepkowski, J.:* Bartfeld in Oberungarn. Mittheilungen. 1858. III. 255. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6,

19. l. — *Lehner, F. A.:* Deutsche Städtebilder aus Oberungarn. Oesterreichische Revue. 1864. II. VIII. köt. 226. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. VI. köt. 164. l. — *Myskovszky, V.:* Die St. Egidius-Pfarrkirche zu Bartfeld in Ungarn. Mittheilungen. 1871. XVI. 112. l. — *Myskovszky V.:* A bártfai középkori műemlékek rövid ösmertetése. A. É. 1873. VII. 265. 283. l. — *Römer:* Falképek. 99. l. — *Bártfa veszedelme.* Vas. Ujs. 1878. XXV. 285—286. l. — *Myskovszky V.:* A »Sz. Miklóshoz« címzett eperjesi róm. kath. plébániatemplom. A. Közl. 1878. XII. 10. l. — *Myskovszky V.:* Bártfa középkori műemlékei. A Szent Egyed templomának műrégészeti leírása. Bp. 1879. 27—29. l. A városház s a város erődítményeinek leírása. Bp. 1880. 33. l. — *I—p.:* Könyvismertetés. A. É. 1880. XIV. 248. l. — *A bártfai templomban . . .* Századok. 1886. XX. 561. l. — *Myskovszky V.:* A bártfai frescokról. A. É. 1886. VI. 242. l. — *Henszlmann I.:* A MOB évi jelentése. A. É. 1887. VII. 84, 85. l. — *L. F.:* Könyvismertetés. A. É. 1889. IX. 179. l. — *Szokolszky B.:* A bártfai sz. Egyed templom története és leírása. Eperjes, 1898. 18, 20. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 119. l. — *A kassai százéves* egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. Kassa, 1904. I. 239. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1904. III. 2. füz. 143. l. — *Myskovszky E.:* Műemlékeink pusztulása. Művészet. 1904. III. 179. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék 517—519. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék 692. l. — *Myskovszky E.* 63. l. — *Divald K.:* A bártfai szent Egyed templom. A. É. 1915. XXXV. 114. l. és 1917. XXXVII. 124. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 94. l. — *Lepold A.:* Szent István király ikonográfiája. Szent István emlékkönyv. Bp. 1938. III. 132. l.

Városháza. A falképek nyomait először *Lepkowski* említi (al-fresco). *Römer* a déli csúcsfalon két páncélos, az északi oromzaton vakablak fülkéjében pedig vörösruhás alakról szól. A képeket *Myskovszky* 1509-re datálva Teofil mesternek tulajdonítja. *Divald* szerint Stancel Teofil 1510-ben festett képei elenyésztek, de a restaurálási munkák során napfényre kerültek a tanácsterem északi falán az 1511-ben készült Utolsó ítélet részletei. Később a fenti alakokat 1508-ból, az Utolsó ítéletet 1510-ből származtatja. *Horváth* az előcsarnok 1517-ben Eperjesi Jakabtól festett címereit említi.

Irodalom: *Lepkowski, J.:* Bartfeld in Oberungarn. Mittheilungen. 1858. III. 253. l. — *Hunfalvy J.:* Magyarország és Erdély eredeti képekben. Darmstadt, 1860. II. 251. l. — *Römer:* Falképek. 99. l. — *Myskovszky V.:* Bártfa középkori műemlékei. A városház s a város erődítményeinek műrégészeti leírása. Bp. 1880. II. 57, 75. 77, l. — *Divald K.:* A bártfai városháza. Művészet. 1905. IV. 95—96. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 519. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 697. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története c. műben (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. 603—604. l. — *Myskovszky V.:* A bártfai városházáról. A. É. 1908. XXVIII. 355. l. — *Divald K.:* Magyarország csúcsíveskori szárnyasoltárai. Bp. 1911. II. 21. l. Kny. a Magy. Mérnök és Építész Egylet Közlönyéből. — *Tóth S.:* Sáros vármegye monografiája. Bp. 1912. III. 693, 705. l. *Horváth, E.:* Il Rinascimento in Ungheria. Annuario 1938—39. III. 126—127. l.

BATIZ — BOTIZ (Szatmár m.)

Templomrom. *Henszlmann* emlékezik meg a falképek nyomairól. *Ipolyi* már csak az egykori festményeket szegélyező keretet látta.

Irodalom: *Henszlmann, E.:* Eine archäologische Reise in der Szathmárer Diöcese Ungarns. Oesterreichische Wochenschrift . . . 1865. VI. 202. l. — *Römer:* Falképek. 99. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 523. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 764. l.

BÁZNA — BAZNA (Kisküküllő m.)

Ev. templom. *Gerecze* Schuster lelkész jelentése alapján közli, hogy a templomban a mészréteg alatt falképek rejtőznek.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 505. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 420. l. — *Roth, V.:* Zur Problematik der siebenbürgisch-deutschen Kunstgeschichte. Festschrift für Bischof D. Dr. Friedrich Teutsch. Hermannstadt, 1931. 246. l.

BECKÓ — BECKOV (Trencsén m.)

V á r. *Henszlmann* »ablakfal festéseket« említ. *Ipolyi* a vár »renaissance modorú« falképmaradványairól szól. *Könyöki* szerint a vár szobáiban »XV. századból eredő szarvasvadászatok vannak ábrázolva«. *Rexa* a várkápolna és a lovagterem virágdíszes falképtöredékeit az árvaváriakhoz hasonlítja.

Irodalom: *Henszlmann Imre* lev. tag. hivatalos tudósítást ... Magyar Academiai Értesítő. 1847. VII. 39. l. — *Ipolyi A.:* A deákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 99. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 19. l. — *Rómer:* Falképek. 100. l. — *Henszlmann I.:* A MOB ... jegyzőkönyve. A. É. 1883. II. XXXIX. 1. — *Malonyay D.:* Mednyánszky. Bp. 1905. 18. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 531. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 919. l. — *Könyöki J.:* A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1906. 46. l. — *Rexa D.:* Az árvai vár falképei. Székesfejérvár, 1912. 13. l. Kny. a Kultúra c. folyóiratból.

BÉKÉSSZENTANDRÁS (Békés m.)

R. k a t. t e m p l o m. Egy 1736-ból való oklevél a községbe katolikusok telepítésének és számukra a templom átadásának javaslatáról szól »kivált, hogy az — falfestményeiről ítélve — valamikor amúgy is az övék volt«.

Irodalom: *Veress E.:* Gyula város oklevéltára. (1313—1800). Bp. 1938. 478. l.

BÉLAMÁCSÓ — MÁČOV (Nyitra m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az 1695-i canonica visitatio szerint a Mihály arkangyalnak szentelt templomban »Est lapidea, sub fornice in sanctuario, et sacristia in caetero tabulata, et depicta«.

Egyetemi Könyvtár. Hevenesi gyüjt. 57. köt. p. 72—73.

BENE — BEŇA (Bereg m.)

R e f. t e m p l o m. *Henszlmann* közli, hogy a diadalív északi lábán Pieta maradványai láthatók. Szerinte a mészréteg alatt több jelenet rejtőzik. *Lehoczky* feltételezi, hogy a templom egykor kívül-belül festve volt. *Gerecze* a mészréteg alatt több egyes alakot említ.

Irodalom: *Henszlmann I.:* A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. A. Közl. 1864. IV. 136, 138, 142. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. VI. köt. 180. l. — *Rómer:* Falképek. 100. l. — *Lehoczky T.:* Beregmegye műemlékei. A. Közl. 1878. XII. 92. l. — *Lehoczky T.;* Beregvármegye monographiája. Ungvár, 1881. III. 71. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1887. VII. 264. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1904. III. 2. füz. 143. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 489. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 184. l.

BENEPUSZTA (Bács—Kiskun m.)

E g y k o r i t e m p l o m. A lebontott templomból egy, a XIII. századból való, az áldó Krisztust ábrázoló vörös kontúrokkal festett töredék a Kecskeméti Múzeumba került.

Irodalom: *Puskás.* 15. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 225. l. *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 502—504. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 100. l.

BÉNY — BÉŇ (Esztergom m.)

R. k a t. v o l t p r e m o n t r e i t e m p l o m. *Rómer* Fuxhoffer alapján a templomban egykori falképeket feltételez.

Irodalom: *Fuxhoffer, D.—Czinár, M.:* Monasterologia Regni Hungariae. Veszprém. 1803. II. 6. l. — *Rómer:* Falképek. 100. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 280. l.

BEREGDÉDA — DĚDA (Bereg m.)

E v. r e f. t e m p l o m. *Lehoczky* a lekapart mészréteg alatt színfoltokat említ.

Irodalom: *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája. Ungvár, 1881. 223. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 186. l.

BEREGSURÁNY (Szabolcs—Szatmár m.)

E v. r e f. t e m p l o m. *Gerecze* Lehoczky jelentése alapján a mészréteg alatt falképeket említ.

Irodalom: *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 192. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 392. l.

BEREGSZÁSZ — BEREGOVO (Bereg m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Rómer* közli, hogy Haas püspök akadémiai jelentése szerint 1862-ben a templomban falképek nyomai látszottak.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 101. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1904. III. 2. füz. 143. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 489. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 185. l.

BEREKSZÓ — BÂRSĂU (Hunyad m.)

G. k e l. t e m p l o m r o m. *Torma* szerint a hajó déli falán két XVI. századi öltözetű nőalak. A vakolat alatt további falképek rejtőznek, ennek nyomai az egykori főkapu mellett. *Henszlmann* 1883-i megjegyzése szerint a templom rossz állapota miatt nem tartható fenn. *Gerecze* a következő jeleneteket sorolja fel: Vizitáció, Két álló szent és Két szent medaillonban, Püspök álló alakja, Angyal pallossal, Trónoló Mária angyalokkal a szentély mennyezetén, Krisztus és a tizenkét apostol, Tizenkét férfiszent álló alakja és tizenkét szent medaillonban, Áldó Krisztus két angyal közt a diadalív belső felén. A boltsüvegen Szt. János, Gábor arkangyal, Szent férfi és előtte templomot felajánló szent nő. *Petranu* szerint e XIV. századi templom falképeit 1560 körül restaurálták.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 545—562. (Horváth 1882, Szinte 1886.) Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Torma K.:* A berekszói régi templom Hunyadmegyében. A. Közl. 1879. XIII. 54—55. l. — *Műemlékek.* Vas. Ujs. 1882. XXIX. 736—737. l. — *Régi műemlékek* fenntartására . . . Vas. Ujs. 1882. XXIX. 856. l. — *Henszlmann I.:* A MOB . . . jegyzőkönyve. A. É. 1883. II. XLVI, L. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés a MOB működéséről. A. É. 1883. II. L. l. — *Henszlmann I.:* A MOB . . . jegyzőkönyve. A. É. 1884. III. VII, VIII. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés a MOB működéséről. A. É. 1884. III. IX. l. — *r. s.:* A dévai m. kir. állami főreáliskola . . . A. É. 1886. VI. 377. l. — *Henszlmann I.:* A MOB évi jelentése. A. É. 1887.VII. 83. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 268—269. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 489—490. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 185, 393. l. — *Petranu, C.:* L'art Roumain de Transylvanie. Bucarest, 1938. 36. l. Kny. a La Transylvanie c. műből.

BERETHALOM — BIERTAN (Nagyküküllő m.)

Ev. templom. Először *Müller* foglalkozva a falképekkel a XV. századra, majd később *Salzer* a XV. század elejére datálja azokat. A keleti falon Krisztus kétoldalán szentekkel és Szt. György, a déli falon két szent és a Királyok imádása, a nyugati falon szentek nagyobb csoportja, az északi falon az ajtó két oldalán férfi és női szent, a női szent előtt térdelő alakok. A mennyezeten Áldó Krisztus. A külső falakon is képek nyomai. *Misselbacher* Utolsó ítéletet említ. *Genthon* a déli fal két alakjáról Angyali üdvözletként beszél.

Irodalom: *Müller, Fr.:* Die evangelische Kirche in Birthälm. Archiv. 1857. N. F. II. 206—208. l. — *Salzer, J. M.:* Der königl. freie Markt Birthälm in Siebenbürgen. Wien, 1881, 81, 82—83. l. — *Teutsch, Fr.:* Die Bilder und Altäre in den evang. sächsischen Kirchen. Korrespondenzblatt. 1896. XIX. 42. l. — *Roth, V.:* Aufgabe und Ziel der siebenbürgisch-sächsischen Kunstgeschichtsforschung. Archiv. 1903. XXXII. 645. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 513. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 515. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 245. l. — *Misselbacher, J.:* Die Wandgemälde der Schässburger Bergkirche. Jahresbericht der ev. Gemeinde A. B. in Schässburg über das Jahr 1934. 13. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. műből.

BERZSENY — BREZANY (Nyitra m.)

R. kat. templom. Az 1695-i canonica visitatio szerint az Ilonának szentelt templomban »Est lapidea in Sacristia et Sanctuario fornicata, reliquum corpus habet tabulatum et depictum . . .«

Egyetemi Könyvtár. Hevenesi gyüjtemény. 57. köt. p. 63—64.

BESZTERCE — BISTRIŢA (Beszterce—Naszód m.)

G. kel. templom. *Gerecze Wortitsch* közlése alapján említi, hogy a templom 1909-es restaurálása falképeket tárt fel. A jelenetek *Auner* ismertetése szerint: Szt. László, feltehetően a Királyok imádása töredéke, Mihály arkangyal, Szt. György, a donátor Áldó Krisztus és Szt. Bertalan közt. A XIV. század végéről. *Karácsonyi* László alakját Szt. Ferencnek attribuálja. *Entz* szóbelileg közli, hogy a képek a templom külső falán, a szentély és a hajó déli sarkánál, a szentély délnyugati, a hajó keleti zárófalának északi részén találhatók.

Irodalom: *Wortitsch, T.:* Das evangelische Kirchengebäude in Bistritz. Bistriz, 1885. 10. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 491. l. — *Auner, M.:* Beim Abbruch des alten Franciskanerkloster . . . Korrespondenzblatt. 1909. XXXII. 124—125. l. — *Gyárfás T.:* Régi erdélyi falképek. Vas. Ujs. 1910. LVII. 87. l. — *Két régi falfestmény.* Batthyáneum. 1911. I. 91—92. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 5. l. — *Karácsonyi J.:* Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1922. I. 148. l. — *Bielz, J.:* Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen. Hermannstadt, 1936. 92. l. — *Dümmerling Ö.:* A Ferencesrend középkori csúcsíves stílű építészetének emlékei Magyarországon. Technika. 1943. XXIV. 47. l.

BESZTERCEBÁNYA — BAŇSKÁ BYSTRICA (Zólyom m.)

Székesegyház. *Ipolyi* az emeleti kápolnában Szt. Sebestyén és Kristóf alakját említi. A XV. század második feléből. *Gerecze* a déli előcsarnok boltozatán Szt. Jeromos, Ágoston és a négy evangelista, az oldalfalakon Szt. László, Imre, Erzsébet alakjairól, továbbá néhány töredékről szól. Színeik: sár-

ga, halványbarna, világoszöld, piros. *Wagner* szerint a megmaradt falképeket átfestették.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 19, 566. (Huszka, 1893). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 116. l. — *Ipolyi A.:* A beszterczebányai egyházi műemlékek története és helyre. állítása. Bp. 1878. 39—41, 57. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 119. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 441. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 543. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1067. l. — *Myskovszky E.* 64. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 101. l.

BIBARCFALVA — BIBORTENI (Udvarhely m.)

Ev. ref. templom. *Orbán* a mészréteg alatti falképeknek csak kis, kibontott részletét ismeri. *Huszka* közlése szerint az északi falon a László-legenda jelenetei: A felvonulás, Az ütközet, A kun üldözése, e jelenetek alatt Szt. László, vagy a kun pihenésének töredéke. A XIV. század második feléből. *Ambrózy* a képeket a XV. század első felére helyezi. *Entz* szóbeli közlése szerint a templomot lebontották.

Irodalom: *Orbán B.:* A székelyföld leírása. Pest, 1868. I. 215. l. — *Henszlmann I.:* A MOB ... jegyzőkönyve. A. É. 1884. IV. V. 1. — *Huszka J.:* A Szent László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 214. l. — *Huszka J.:* Székely festőiskola a XV. században. A. É. 1887. VII. 331. l. — *Nemes Ö.:* Néhány székelyföldi freskóról. Székely Hírlap. 1896. I. okt. 29. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Műk. III. 68. l. — *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok-Dobokavármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 324. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 533. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 942. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 134. l. — *László Gy.:* A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 86, 89. l.

BOCSÁRLAPÚJTŐ (Nógrád m.)

R. kat. templom. *Genthon* a templom külső falán festés nyomát említi.

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 316. l.

BOLDOGKŐVÁRALJA (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

Vár. 1952-ben, feltehetően a vár egykori lovagtermében Bartha László egy lovas-csata mintegy fél négyzetméteres részletét fedezte fel. Valószínűleg a XV. századból. A töredéket a falról leszedve restaurálta.

BONCHIDA — BONŢIDA (Kolozs m.)

Ref. templom. *Entz* szóbeli közlése szerint a diadalív bélletén kerek medaillonokban töredékes alakok vörös körvonalai. Feltehetően próféta, vagy szibilla-sorozat.

BOROSKRAKÓ — CRICĂU (Alsófehér m.)

Ref. templom. *Entz* szóbeli közlése szerint a hajó északi külső falán (az egykori mellékhajó lebontva) Királyok imádása 1300 tájáról. A hajó belső déli falán a falképek két rétegben. Az alsó rétegből való egy vágtató lovas töredéke, mely a Királyok imádásával egykorú. Világos okker, fekete és vörös vonalakkal. A felső, XIV. századi rétegben Kálvária, fölötte Bemutatás

a templomban, a második boltszakaszban várrészlet, a harmadikban lombos fa. A homlokívek is festve voltak. A szentélyablakok rézsűjében festett levélornamentika (fehér alapon vörös keretvonallal szürke levelek) ugyancsak a XIV. századból.

BÖGÖZ — MUGENI (Udvarhely m.)

Ref. templom. *Huszka* a hajó északi falán a felső mezőben a László-legendának a nyugati falon folytatódó jeleneteit, a középső mezőben a Margit-legendát, az alsó mezőben Krisztust az apostolokkal, a Menny és pokol ábrázolását, az Utolsó ítéletet említi. A képeket (al-secco) röviddel feltárásuk után, 1898-ban ismét bemeszelték. A László-legenda töredékeiből A felvonulást, A csatát és A kunok menekülését, A párviadal jelenetét és a Kun lefejezésének jelenetét, a Margit-legendából Margit megkérésének, majd visszautasító válasza után kínzásának, (megkorbácsolják, fogókkal csipdesik, felakasztják) a király bálvány előtti imájának, a szent olajbafőzésének, börtönbevetésének, a sárkány megkorbácsolásának és lefejezésének jeleneteit említi. Az alsó mezőben Szt. Erzsébet (?) s egy ismeretlen női szent alakjáról, valamint Veronika kendőjéről szólva e jeleneteket XIV. századiaknak mondja. A két különböző korszakból származó festményeket *Ştefănescu* a XV. század elejére, *Gerevich* a XIV. század második felére, *Balogh* a László-legenda sorozatot a XIII. század végére, *Bíró J.* a XV. század első felére keltezi. A világos tónusú képek színei: okker, sárga, halványlila és szürke.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 519—521. (Huszka, 1898). Fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Csehély A.:* A bögözi ev. ref. templom faliképei. Székelyudvarhely, 1898. Kny. az Udvarhelyi Hiradó 19, 29. sz-ból. — *Huszka J.:* A bögözi falképek. A. É. 1898. XVIII. 388—393. l. — *Csehély A.:* A bögözi falképek ügyében. A. É. 1899. XIX. 94—95, 301—302. l. — *Régi falfestmények:* Erdélyben. Műcsarnok 1899. II. 66—67. l. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Műk. III. 68. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 403—404. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 533. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 943. l. — *Gyárfás T.:* Régi falfestmények Brassóban. Erdélyi Múzeum. 1910. XXVII. 75. l. — *Műemlékek:* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 28. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 119. l. — *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 228. l. — *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Cluj-Kolozsvár, 1934. 35, 40. l. — *Balogh J.:* A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. M. M. 1934. X. 130. l. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 146. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 64—65. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38, 39. l. — *Balogh J.:* Erdély hazatérő műemlékei. Pásztortűz. 1940. XXVI. 507. l — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940 153. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 547. l. — *Balogh, J.:* Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. 3. l. Kny. az Ungarn 1941. évf.-ból. — *Bíró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 65. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 32—33, 61, 62. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 16—17, 35, 41, 76. l. — *Dercsényi D.:* A középkori magyar falu temploma. Szépművészet, 1943. IV. 169. l. — *László Gy.:* A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 88, 93. l. — *Entz G.—Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár. 1947. 33. l.

BRASSÓ — ORAŞUL STALIN (Brassó m.)

Ev. — feketetemplom. A déli előcsarnok timpanonjában Mária Jézussal Szt. Katalin és Borbála között. 205×375 cm. A falmező két sarkában

Mátyás király és Beatrix címere. E két címer a képeket az 1480-as évekre datálja.

Storno e timpanonkép mellett további festményeket és festmények nyomait említi. *Seraphin* a nyugati kapu fölötti jelenetet, a Királyok imádását ismerteti. Erősen sérült. A XV. század végére keltezi.

Irodalom: *Storno Ferencz* jelentése erdélyi archaeológiai útjáról. A. É. 1870. II. 21—22. l. — *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1873. VI. 322. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés. A. É. 1874. VIII. 22. l. — *Römer:* Falképek. 101—102. l. — *Henszlmann I.:* Lőcsének régiségei. Bp. 1878. 80. l. — *Henszlmann I.:* Úti jegyzetek a királyföldről. A. É. 1879. XIII. 301. l. — *Pulszky F.:* Magyarország archaeológiája. Bp. 1897. II. 228. l. — *Pasteiner Gy.:* Építészeti emlékek a magyar királyság megalakulása óta. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. 1901. XX. 75. l. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Mük. III. 61. l. — *Roth, V.:* Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korrespondenzblatt. 1903. XXVI. 50. l. — *Seraphin, S. W.:* Führer durch die evang. Stadtpfarrkirche A. B. in Kronstadt. Kronstadt, 1903. 12, 19. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 493. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 255. l. — — *Kühlbrandt, E.:* Das Marienbild in der Kronstädter ev. Stadtpfarrkirche. Die Karpathen. 1909—1910. III. 245—248. l. — *Gyárfás T.:* Régi erdélyi falfestmények. Vas. Újs. 1910. LVII. 86. l. — *Két régi falfestmény.* Batthyáneum. 1911. I. 89—91. l. — *Roth V.:* Román és gót kapuzatok erdélyi templomokban. A. É. 1911. XXXI. 302. l. — *Roth V.:* Az almakeréki templom és műkincsei. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából. 1912. III. 138. l. — *Roth, V.:* Die siebenbürgisch-sächsische Kunst in der magyarischen Forschung. Archiv. 1915. XXXIX. 512—513, 514—515, 524, 536. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926.) 91, 94. l. — *Jekelius, E.:* Das Burzenland. 3. Band. I. Teil. Kronstadt. Kronstadt, 1928. 129—130. l. 4. Band. I. Teil. Die Dörfer des Burzenlandes. Kronstadt, 1929. 196. l. — *Láczay-Fritz O.:* Erdély déli részének műemlékei. Historia. 1929. II. Magy. Műeml. 28. l. — *Roth, V.:* Zur Problematik der siebenbürgisch-deutschen Kunstgeschichte. Festschrift für Bischof D. Dr. Friedrich Teutsch. Hermannstadt, 1931. 246, 247. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie . . . Paris, 1932. 239, 371. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 245. l. — *Roth, V.:* Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin—Hermannstadt—Sibiu, 1934, 34, 36, 106—107. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. műből. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 76. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 19. l. — *Gerevich T.:* A magyar művészet szelleme. Mi a magyar? (szerk. Szekfű Gy.) Bp. 1939. 479. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 154. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 553. l. — *Horváth H.:* A mátyáskori magyar művészet. Mátyás király emlékkönyv. (szerk. Lukinich. I.) Bp. é. n. (1940) II. 180. l. — *Gerevich T.:* Korvin Mátyás művészeti politikája. — Szépművészet. 1942. III. 97. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár. 1943. 292. l.

Szent Bertalan templom. A déli kápolna képeit *Henszlmann* említi először, majd *Gyárfás* írja le. A felső mezőben jobbra jelenet a Szt. Miklós-legendából, lelkek vitorláshajóban a mennyország felé mennek; balra a Pokol. A középső mezőben felismerhetetlen jelenetből alakok töredékei. Az alsó mezőben csupán színfoltok. A kereszthajó boltívének belső oldalán hat medaillonban szentek mellképei, a keleti falon három alak körvonalai. A XIV. századból. *Jekeliusnál Morres* a déli kápolna képei mellett a kórusban is említ falképnyomokat. Néhány évtizede a boltozaton még egy angyal volt látható. A képeket a XIV. század közepére, második felére datálja.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Henszlmann I.:* Úti jegyzetek a királyföldről. A. É. 1879. XIII. 296. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 257. l. — *Gyárfás T.:* Régi falfestmények Brassóban. Erdélyi Múzeum. 1910. XXVII. 73—75. l. — *Jekelius, E.:* Das Burzenland. 3. Band. I. Teil. Kronstadt. Kronstadt, 1928. 119, 120. l. — *Láczay Fritz O.:* Erdély déli részének műemlékei. Historia. 1929. II. Magy. Műeml. 24. l. — *Entz G.—Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 34. l.

Belvárosi plébániatemplom. A templom 1933-as restaurálásakor került elő az egykori szentségház két festett töredéke : női szent és püspökfej a XV. századból. Az északi gótikus kapu felső részén felismerhetetlen töredék. A két töredéket Kákay Szabó György restaurálta. Az 1939—1943-as helyreállítás tárta fel a szentély képeit, melyeket Szentiványi Gyula restaurált. A Kálvária a Fővárosi Történeti Múzeumban. A XIV. század végéről. 1946-ban Kákay Szabó György biztosította, 1952-ben Bartha László sikertelenül újítotatta meg.

A szentély északi falán az első ülőfülke orommezejében angyal töredéke, a negyedik fülke falán felismerhetetlen jelenet töredékei. A keleti zárófal bal-fülke orommezőjében Veronika kendője, alatta két lombos fa töredéke és kerek keretben áldó Atyaisten vagy Krisztus. A délkeleti falon a második fülke orommezejében angyal mellképe, sérült. A déli falon a harmadik fülke orommezejében női szent feje, az ötödik fülkében színfoltok, a hatodik fülkében ülő szent töredéke (karddal és könyvvel), a hetedik fülke orommezejében angyal mellképe. Az alakok féléletnagyságúak. A freskók színei kék alapon sárgás-rózsaszín, piros, okker, vöröseslila. A szentély gerincein zöld, okker és lila, a déli mellékkápolna kapuívén és gerincein, valamint az északi mellékkápolna kapuívén sárga, zöld, kék és lila, Gerő László által megújított geometrikus ornamentika.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Lux K.:* A budapesti belvárosi plébániatemplom. Tanulmányok Budapest Múltjából. 1933. II. 20, 23—24. l. — *Zádor A.:* Könyvismertetés. A. É. 1937. XLVII. 372. l. — *Kampis A.:* A középkori Budapest. Bp. 1936. 11. l. Kny. a Magyar Szemléből. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 141—142. l. — *Horváth H.:* Budapest művészeti emlékei. Bp. 1938. 27. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541. l. — *Balogh J.:* A késő-gótikus és a renaissance kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 555. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 132. l. — *Entz G.:* Magyar passióábrázolások. Pásztortűz, 1942. XXVIII. 150. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese nell'epoca di Luigi il Grande. Corvina. 1942. N. S. V. 620. l. — *Gerevich T.:* Magyar művészet Nagy Lajos korában. Szépművészet. 1942. III. 212. l. — *Gerevich T.:* Műemlékeink védelme. Szépművészet, 1943. IV. 4. l. — *Dercsényi D.:* A kétezeréves Budapest emlékei. »Budapest« 1946. II. 240. l. — *Pálinkás L.:* A belvárosi plébániatemplom. »Budapest« 1946. II. 399—400. l. — *Gerevich L.:* Budavár egyetlen gótikus városunk. »Budapest«, 1947. III. 8. l. — *Gerevich L.:* Buda középkorának beszélő emlékei. Új Budapest. 1948. 23. l. — *Genthon I.—Zakariás G. S.:* Budapest műemlékjellegű építményeinek jegyzéke. Bp. 1949. 38. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 53. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 151. l.

Helyőrségi templom. A torony külső nyugati falán, az első emelet magasságában, az 1949-es helyreállítás során festett növényi dísz töredéke került elő, alatta Szt. Kristóf. Csemegi József szóbeli közlése szerint a szent feje fölötti szegélynél az 1509-i évszám volt látható. Kákay Szabó György restaurálta, majd a mintegy egy négyzetméteres vörösokker színezetű töredéket 1952-ben Bartha László leszedve a falról, vászonra húzta.

Irodalom : *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 26. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 150. l.

Nagyboldogasszony vagy Mátyás templom. A *Századok* közlése szerint a templom restaurálásakor a karzaton falképek nyomai

kerültek elő. *Schulek* XIII. századiaknak mondja őket. *Divald* említi, hogy Ulászló király 1444-ben a templom falain Hunyadi János hőstetteit örökíttette meg.

Irodalom: *Vegyes közlések.* Századok. 1874. VIII. 366. l. — *Rómer:* Falképek. 102. l. — *Geduly F.:* A budavári főegyház építési bizottságának 1877-iki munkálkodásáról szóló jelentés. A. É. 1878. XII. 45. l. — *Schulek F.:* Jelentés a budavári főegyháznál az 1878-ik évben teljesített helyreállítási munkákról. A. É. 1879. XIII. 8. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 515. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 601. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története. (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 585. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 88. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 119. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 42, 48. l.

Egykori ferences templom. *Karácsonyi* szerint Nagy Lajos tetteit képsorozat örökítette meg a templomban. A sorozatot 1444—50 táján bemeszelték.

Irodalom: *Karácsonyi J.:* Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1924. II. 622. l.

A margitszigeti kolostor romjai. *Kubinyi* közli, hogy a kolostor falain festésnyomok láthatók.

Irodalom: *Kubinyi F.:* Margitsziget műemlékei. A. Közl. 1861. II. 18—19. l. — *Rómer:* Falképek. 102—103. l. — *Lux G.:* Újabb ásatások a Margitszigeten. Technika. 1938. XIX. 204, 212. l. — *Jajczay J.:* Árpádházi boldog Margit a művészetben. Szépművészet. 1942. III. 278. l.

Békásmegyeri templomrom. *Rómer* a szentélyben lévő falfestmények nyomairól szól.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 100—101. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 584. l.

Királyi palota. *Divald* Lodovico Carbo alapján közli, hogy Mátyás 1464-ben, budai palotájában falképen megörökíttette Daróczi János, a moldvabányai csatában elesett hős halálát. *Balogh* szerint a palota egyik termét, Esztergomhoz hasonlóan az erények alakjai díszíthették, az erények mestere pedig a firenzei Albert festő lehetett. *Gerevich L.* közli, hogy az ásatások során alakos és ornamentális festés maradványai kerültek elő.

Irodalom: *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 119. l. — *Balogh J.:* A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 581. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 42. l — *Kardos T.:* Mátyás király és a humanizmus. Mátyás király emlékkönyv. Bp. é. n. (1940) 38, 95. l. — *Balogh, J.:* Magister Albertus pictor Florentinus. Annuario. Istituto Ungherese di Storia dell' Arte Firenze. Firenze, 1947. 76—77. l. — *Gerevich L.:* Castrum Budense. A. É. 1952. LXXII. 152. l.

Lakóház. Dísz-tér 12. Régi homlokzatán gótikus kapukeret töredéke festés nyomaival.

Lakóház. Országház-u. 2. *Gerevich L.* a ház emeletén XV. századi falfestés emlékeit ismerteti.

Irodalom; *Gerevich L.:* Középkori városkép a romok között. »Budapest« 1945. I. 32. l. — *Gerevich L.:* Gótikus házak Budán. Budapest Régiségei. 1950. XV. 184. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 18. l.

Lakóház. Táncsics Mihály-u. 24. *Gerevich L.* ismerteti az egyik első emeleti gótikus boltozaton volt XIV. századi táncjelenetet ábrázoló freskó-

töredéket. Lefejtve a Főváros Középkori Múzeumába került. A féléletnagyságú alakok színezése okker és vörös.

Irodalom: *Gerevich L.:* Buda középkorának beszélő emlékei. Új Budapest. 1948. 22. l. — *Gerevich L.:* Gótikus házak Budán. Budapest Régiségei. 1950. XV. 178—182. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 25. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 150. l. — *Csányi K.:* A magyar interieur. Magyar Építőművészet. 1953. II. 222. l.

Lakóház. Tárnok-u. 3. *Gerevich L.* közleménye szerint földszinti helyiségében középkori gótikus falfestés.

Irodalom: *Gerevich L.:* Gótikus házak Budán. Budapest Régiségei. 1950. XV. 182. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 25. l.

Lakóház. Országház-u. 13. *Gerevich L.* több helyiségében lévő festésnyomokról szól.

Irodalom: *Gerevich L.:* Budapest egyetlen gótikus városunk. »Budapest«. 1947. III. 5. l.

Lakóház. Tárnok-u. 14. *Gerevich L.* geometrikus falfestés nyomait említi. A homlokzaton, a kiugró árkádívek alatt vízszintesen végigfutó, festett köröket keretező lilásvörös és sárgaszínű ornamentális falmező. A középső árkádív alján ugyancsak lilásvörös, sárga kacskaringós indamotívum. 1951—1952-ben Kálay Szabó György restaurálta.

Irodalom: *Gerevich L.:* Gótikus házak Budán. Budapest Régiségei. 1950. XV. 186. l.

Lakóház. Uri-u. 36. A kapualj egyik fülkéjében festésnyomok.

Irodalom: *Schauschek J.:* Középkori lakóházak maradványai a budai Várban Technika. 1940. XX. 176. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 28. l.

CELLDÖMÖLK (Vas m.)

Templomrom. *Ipolyi* leírja a *Rómer* által feltárt és ismertetett falképeket. A szentélyben festett dekoratív ablakkeret, Angyali üdvözlet, Szt. Bertalan. A hajó szentély felőli falán ismeretlen szent alakja. XIII. század vége, XIV. század eleje. *Rómer* véleménye szerint a mészréteg alatt még további részletek lappanghatnak. *Ernst* közli Czobor jelentését, mely szerint a szentély második északi fülkéjében erősen rongált Köpenyeges Mária volt látható. A szentély első északi fülkéjében az Angyali üdvözletnek töredéke maradt meg.

Irodalom: *Rómer F.:* A középkori keresztelő medenczék. A. Közl. 1863. III. 131. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 9, 19. l. — *Rómer, F.:* Kirchliche Wandgemälde des XIII. und XIV. Jahrhunderts in der Eisenburger Gespanschaft. Mittheilungen. 1874. (Supplementband.) 202—203. l. — *Rómer:* Falképek. 11—12. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű műemlékei. Bp. 1876. 119. l. — *Schnaase, C.:* Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter. Düsseldorf, 1876. 655. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1885. V. XVIII. l. — *Pasteiner:* Dunántúl. 128. l. — *Mo. vm.* Vas vármegye. Bp. 1898. 73. l. — *Zoltványi I.—Gyulai R.:* Irodalmi és művészeti viszonyok. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. (szerk. Erdélyi L.) Bp. 1903. II. 230. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 411—412. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 536. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 970. l. — *Ernst.* 16—17. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 440. l.

CSÁBRÁGVARBÓK — ČABRADSKÝ VRBOVOK (Hont m.)

Várkápolna. *Könyöki* a kápolnában festésnyomokról szól.

Irodalom: *Könyöki J.:* A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1906. 47. l.

CSARODA (Szabolcs—Szatmár m.)

Ref. templom. *Gerecze* ismerteti az általa a szentély keleti és déli falán feltárt alakokat. A tizenkét apostol töredéke; a keleti ablakfülke bélletén Alexandriai Szt. Katalin és Erzsébet, az ablak fölötti falmezőn Vir dolorum. A diadalíven ornamentális töredékek. A kék alapon, háromnegyed életnagyságú alakokkal komponált jelenetek színei sárga, zöld, rózsaszín és vörös. Az 1952-es restaurálás során Jancski Veronika a diadalív bélletén négy sötét-hátterű, asztalnál ülő szent, egyházatya alakját tárta fel. Az első kettő hiányos. Háromnegyed életnagyságúak. XIV. század vége.

Akvarell másolatai (MOB) lajstr. sz. 20—22/a. Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *A MOB működése* az 1902. évben. Mo. Műeml. 1905. I. 166. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 490. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 186. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 393. l.

CSÁSZLÓC — ČASLOVCE (Ung m.)

Rómer közvetíti Haas püspök 1862-ből való közlését, mely szerint a gótikus templom falképeit újonnan bemeszelték.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 103. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 535. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék 959. l.

CSÉCS — ČEČEJOVCE (Abaúj—Torna m.)

Ev. ref. templom. A templom 1893-ban feltárt falképeit *Myskovszky V.* ismerteti. Említi, hogy a templom eredetileg teljesen ki volt festve. A szentélyben glóriás férfialak, a szentély többi képe elmosódott. A diadalív belső felén zenélő angyalok. A hajó keleti falán három szent alakja, a déli falon férfiszent pallossal. XIII. század második fele. *Huszka* 1898-ban bontotta ki a további jeleneteket. A szentély mennyezetén Maiestas domini. A falakon jelenetek két mezőben, az északi falon a felső mezőben: Angyali üdvözlet (Mária rokkával), Krisztus gyermekkora, A betlehemi gyermekgyilkosság töredéke; az alsó mezőben az Utolsó vacsora részlete, Krisztus Pilátus előtt; a keleti falon a felső mezőben Menekülés Egyptomba és Krisztus körülmetélése; az alsó mezőben Kálvária és Szt. Mihály. A déli fal felső mezőjének feltárása nem sikerült; az alsó mezőben Krisztus feltámasztja Jairus leányát és Bevonulás Jeruzsálembe. A nyugati falon a bemeszeléstől megmenekült Szt. Imre. A hajó keleti falán három szerzetes alakja, a déli falon egy vértanú megkövezése. XIV. század. *Divald* a diadalív két felén Szt. László és István alakját ismeri fel, a bélletén prófétákat említ. A jeleneteket *Péter* a XIII. századra, *Puskás* a XIV. század első felére datálja. *Genthon—Szentiványi* néhány jelenetről szól már csupán: a diadalív bélletének prófétáiról, a szentélyben a keleti falat koronázó Maiestas domini-ról, az északi falon lévő Angyali üdvözlet és Utolsó vacsora, a keleti falra festett Menekülés Egyptomba és a déli falon látható Mária halála ábrázolásáról. A »rosszul kibontott és rosszul renovált«

képeket a XIV. századra keltezik. Az alakok háromnegyed életnagyságúak, színeik: sárga, okker, vörös, kék.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 23—24. (Huszka, 1898.) és fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Csoma J.:* A csécsi templomról. A. É. 1893. XIII. 269. l. — *Myskovszky V.:* A csécsi templom és régi falfestményei. A. É. 1893. XIII. 324. l. — *Huszka J.:* Csécsi falképek. A. É. 1899. XIX. 207—214. l. — *Myskovszky V.:* Néhány Felsővidéki műemlék. A. É. 1901. XXI. 395. l. — *A kassai százéves* egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. Kassa, 1904. II. 729. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger. 1904. III. 2. füz. 142. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 174. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 486. l. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 10—11. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 68. l. — *Gerevich T.:* A régi magyar művészet európai helyzete. Bp. 1924. 8. l. Kny. a Minerva c. folyóiratból. — *Gerevich, T.:* Von der älteren ungarischen Kunst. Ungarische Jahrbücher 1925. V. 151. l. — *Péter A.:* Magyar művészet. Bp. 1929. 28. l. Kny. a Magyarország Vereckétől napjainkig c. műből. — *Puskás.* 27—30. l. — *Genthon I.—Szentiványi Gy.:* Abaúj-Torna vármegye és Kassa műemlékei. Bp. é. n. (1940) 3. l. Kny. az Abaúj-Torna vármegye c. műből. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 17, 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából.

CSEJTE — ČACHTICE (Nyitra m.)

V á r k á p o l n a. *Ethey* Mednyánszky A. 1813-i leírása alapján a bejárattól jobbra lévő falon Angyali üdvözletről emlékezik meg.

Irodalom: *Könyöky J.:* A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1906. 47. l. — *Ethey Gy.:* Vágvölgyi krónika. Komárno—Komárom, 1936, 192. l.

CSÉK — CACH (Nyitra m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az 1695-i canonica visitatio szerint a templom »Dedicata S. Catharinae, dedicationem celebrat Dominica ante hoc festum lapidea sanctuarium habet sub fornice, depictum.«

Egyetemi Könyvtár. Hevenesi gyüjt. 57. köt. p. 63.

CSELFALVA — ČEL'OVCE (Sáros m.)

E v. t e m p l o m. *Myskovszky V.* közlése szerint »Régi frescok gyenge nyomait még észrevehetni a mészréteg alatt.«

Irodalom: *Myskovszky V.:* Az 1875-ik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye. A. Közl. 1876. X. 3. füz. 63. l. — *Myskovszky V.:* Egy sárosmegyei románkori műemlék. Pulszky Album. Bp. 1884. 119. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 519. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 699. l.

CSEMPESZKOPÁCS (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. A déli oldalfalon egykori festés nyomai.

Irodalom: *Hell G.:* A csempeszkopácsi róm. kat. templom. Technika. 1943. XXIV. 639. l.

CSENDLAK — TIŠINA (Vas m.)

Gózon közlése szerint csúcsíves templomának »vakolata alatt régibb festmény nyomai láthatók«.

Irodalom: *Gózon I.:* Vasmegye határszélén tett régészeti kirándulás. A. É. 1873. VII. 301—302. l. — *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. Szombathely, 1875. 120. l. — *Mo. vm.* Vas vármegye. Bp. 1898. 29. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 535. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 969. l. — *Ernst.* 76. l.

CSERÉNY — ČERIN (Zólyom m.)

R. k a t. t e m p l o m. A (MOB) fényképgyüjteménye a szentély északi falán nagyobb csoport töredékének és egy álló alaknak mását őrzi. *Wagner* az Angyali üdvözlet és az Utolsó ítélet jelenetét említi. 1400 körül. Peter Kern restaurálta.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis. Neosolii, 1876, 99. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 101. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 53. l. — *Wagner, V.:* — Könyvismertetés, Historický Sbornik Matice Slovenskej. 1944, II, 124, l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31. l.

CSERHÁTSZENTIVÁN (Nógrád m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* a templom északi külső falán XIV. századi falképet említ.

Irodalom: *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 544. l.

CSERKÚT (Baranya m.)

Brüsztle a romladozó templom szentélyében és diadalívén a Vir dolorumot, Szt. Mihály arkangyalt, Máriát és a tizenkét apostolt említi. A torony falán lévő kép felismerhetetlen.

Irodalom: *Brüsztle, J.:* Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis. Pécs, 1879. III. 404, 405. l. — *Merényi F.:* Domsics Mátyás egyházlátogatása Baranyában 1729-ben. Pécs, 1939. 35. l. — *Gosztonyi Gy.:* Baranya középkori templomai. Technika, 1943. XXIV. 100. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 108. l.

CSESZTE — ČASTA (Pozsony m.)

Ortvay szerint a gótikus templomban középkori falképek nyomaira bukkantak.

Irodalom: *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1895. II. 1. rész. 355. l.

CSETNEK — ŠTITNIK (Gömör m.)

E v. t e m p l o m. *Myskovszky V.* közlése szerint falképeit 1712-ben meszelték be. *Rómer* mészréteg alatti falképnyomokról szól. A *MOB* beszámolója szerint 1908—1909-ben Groh fejtette ki a képeket. *Divald* e jeleneteket a XIV. századra teszi. *Éber* véleménye szerint különböző korszakokból valók; a hajó északi falán lévő Volto Santot a XVI. század elejére datálja. *Wagner* a XIV. század végére keltezi a képeket.

Akvarellmásolatai a (MOB) gyüjteményében lajstr. sz. 25—40, 630—641, 676—677. Szántó alak (25), Ház kapujában férfi, előtte három alakkal (26), Lovas (27), Áldoztató püspök (28), Fekvő (Mária halála?) és egy püspök alakja (29), Áldoztatás és Házasságkötés (30), Két álló szent, fölöttük 2—2 medaillonban három nő mellképe és egy madárfejű alak, a musica, retorica és grammatica megszemélyesítői (31), Öt próféta mellképe (32), Két mellkép s egy szent alakja (33), Vizitáció (34), Szt. Bertalan (35), Lovas, figurákkal (36), Volto Santo (37), Krisztus megkeresztelése (38), Két álló férfiszent (39), Szt. Ilona (40), Szt. Ferenc stigmatizációja (630), Olajfák hegye (631), Bevonulás Jeruzsálembe

(632), Ornamentális részletek (633, 634), Szt. Bernát? (635), Keresztvitel (636), Júdás csókja (637), Szt. Borbála (638), Ornamentális részlet Jónás prófétával (639), Vizitáció (640), Szt. Ferenc a madaraknak prédikál (641), Részlet a Volto Santo-ról, Krisztus feje (676), Női szent feje (677). A 25—40 lajstromszám közt említett alakok nagyjából féléletnagyságúak, színeik: kék, vöröses lila, okker. A közel életnagyságú Borbála, Volto Santo, Női szent, Vizitáció világos tónusú színei: lilásbarna, sárga, zöld, világoskék alapon. Szt. Ferenc stigmatizációja és prédikációja ugyancsak közel életnagyságú alakokkal, sötétebb tónusú, színei kék alapon: zöld, szürke, több árnyalatú barna, vörös. Az Olajfák hegye, Júdás csókja, Menekülés Egyptomba, Keresztvitel jelenetein az alakok háromnegyed életnagyságúak, világos okker alapon világossárga, rózsaszín, szürke, zöld, lila színekkel festettek. Az ornamentika vörös, fekete, sárga és lila. Stilizált futó növénydísz, kisebb részben geometrikus. Akvarellmásolatairól készült fényképei a MOB gyüjteményében.

Irodalom: *Myskovszky V.:* A csetneki középkori műemlékek rövid ismertetése. A. É. 1874. VIII. 302. l. — *Römer:* Falképek. 103. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 495. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 320. l. — *A MOB működése* az 1902—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 267, 271, 280. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Divald K.:* Gömörvármegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1914. VIII. 50. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72, 89—90. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 220. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66, 118. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 102. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 23, 53. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31. l.

CSIKDELNE — DELNIŢA (Csík m.)

R. k a t. t e m p l o m. Falképeit először *Huszka* említi. 1934-ben tárták fel. *Vámszer* beszámolója szerint a déli bejárat fölötti külső falon Kálvária került elő kétoldalán két-két alakkal. Feltételezi, hogy a szentélymennyezet mészrétege alatt is falképek lappanganak. Ugyancsak festményeket állapít meg a templom külső falának mészrétege alatt. *Ştefănescu* a hajó külső déli falán Szt. Péterből és néhány töredékes alakból az Utolsó ítéletre következtet. *Balogh* a Kálváriával kapcsolatban feltételezi, hogy az elpusztult csíksomlyói freskó után készült s keletkezésének idejét 1450—1475 közé teszi.

Irodalom: *Huszka J.:* A Szt. László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 212. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 493 l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 265 l. — *Vámszer G.:* A csíkdelnei Szent János templom. Debreceni Szemle. 1934. VIII. 357. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 51—52. l. — *Balogh, J.:* Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. Bp. 1941. 6. l. Kny. az Ungarn c. folyóiratból. — *Balogh J.:* A csíkszentimrei szárnyasoltár. Erdélyi Tudósító. 1943. XXII. 40. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 124—125. l. — *Dercsényi D.:* A középkori magyar falu temploma. Szépművészet, 1943. IV. 165. l.

CSÍKMÉNASÁG — ARMĂŞENI (Csík m.)

R. k a t. t e m p l o m. A szentély képeit először *Orbán* említi. A falképek egyrészét *Huszka* 1889-ben tárta föl, a szentély oldalfalain lévő jelenetek feltárása nem sikerült. A képek a XIV—XV. századból, egyes részletek a XVI. századból. A déli falon Szt. László és Imre alakja, világos okker alapon, világos szürke körvonalakkal megrajzolt öltözékben; a diadalív belső felén imádkozó alak töredéke. A mennyezeten bekarcolt 1655-ös évszám. *Szőnyi* feltételezi, hogy

ez az évszám az eredeti, gótikus kompozíció átfestésének idejét jelöli. *Ştefănescu* szerint Szt. László és Imre alakja bemeszelve, a hajó falán volt László legenda jelenetei pedig elenyésztek. A diadalív keleti felén öt próféta alakját említi. A szentélyboltozat díszítése 1655-ben készült.

Akvarellmásolatai (MOB) lajtsr. sz. 567. (Huszka, 1889), 691. Fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Benkő K.:* Csík Gyergyó és Kászon leírások . . . Kolozsvár, 1853. 132. l. — *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1869. II. 40. l. — *Huszka J.:* A Szt. László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 212. l. — *Huszka J.:* A csíkménasági templom falfestményei. A. É. 1890. X. 345—348. l. — *Czobor B.:* A MOB működése. A. É. 1890. X. 351. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 243, 403—404. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 493—494. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 266. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 247. l. — *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 228. l. — *Endes M.:* Csík-, Gyergyó-, Kászonszék földjének és népének története. Bp. 1938. 74. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 62—63. l.

CSÍKRÁKOS — RACUL (Csík m.)

Balogh Vámszer közlése alapján említi, hogy templomában falképek kerültek elő. *Entz* szerint a templom tornyát 1507-ben Zablya Péter festette ki.

Irodalom: *Balogh J.:* A csíkszentimrei szárnyasoltár. Erdélyi Tudósító. 1943. XXII. 40. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 140. l. — *Entz G.:* Székely templomerődök. Szépművészet. 1944. V. 122. l.

CSÍKSZENTMIHÁLY — MIHĂILENI (Csík m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Ştefănescu* szerint a hajó északnyugati sarkában csatajelenet volt látható. *Balogh* közli, hogy a László-legendasorozatnak csak töredéke ismert. A sorozatot még nem tárták fel teljes egészében, az ismert részlet a derzsi képekkel rokon.

Irodalom: *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 49—50. l. — *Balogh J.:* Erdély hazatérő műemlékei. Pásztortűz. 1940. XXVI. 509. l. — *Balogh, J.:* Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. Bp. 1941. 6. l. Kny. az Ungarn c. folyóiratból. — *Balogh J.:* A csíkszentimrei szárnyasoltár. Erdélyi tudósító. 1943. XXII. 40. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 34, 48, 140, 157. l.

CSOBOTFALVA — CIOBOTENI (Csík m.)

F e r e n c e s k o l o s t o r. *Balogh* közli, hogy egykori feljegyzés szerint a nyugati homlokzaton Kálvária (Mária, Év. Szt. János és Szt. Ferenccel) és alatta ez a felirat: »AD HONOREM DOMINI NOSTRI JESU CHRISTI MCCCCXXXXVIII« volt.

Irodalom: *Karácsonyi J.:* Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bp. 1924. II. 26. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 124. l.

CSOLNAKOS — CINCIŞ (Hunyad m.)

G. k e l. t e m p l o m. *Ştefănescu* ismertetése szerint a falak festményei mészréteg alatt. A boltozat képei közül az északi ívben lévő Hitetlen Tamás jelenete a XV. századból való, a többi 1776-ból.

Irodalom: *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 257—258, 362, 368, 369. l.

CSÜTÖRTÖKHELY — ŠTVRTOK NAD HORNADOM (Szepes m.)

Zápolya kápolna. *Rómer* a kápolna egykori falképdíszéből az oltár mögött néhány foltot említ. *Divald* közli, hogy a külső déli homlokzat XV. századból való Kálváriáját »teljesen modernizálták«.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 26, 103. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 525. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 798. l. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 6. l. — *Jendrassik.* 60. l.

DARLAC — DÂRLOS (Kisküküllő m.)

Ev. templom. *Kővári* emlékezik meg először a falképekről, melyeket XV. század végi, bizánci iskolázottságú mesternek tulajdonít. *Téglás* közleménye szerint a képeknek csak az eresz által védett részei maradtak meg. *Roth* a külső falon nagyméretű Szt. Kristófról szól. *Gerecze* a templombelső képeinek »néhány évvel ezelőtti« bemeszeléséről beszél. A külső falon a passiósorozatot említi az »Olajfák-hegye jelenettől mennybemenetelig«.

Irodalom: *Kővári L.:* Erdély régiségei. Pest, 1852. 230. l. — *Müller, F.:* Die evangelische Kirche in Birthälm. Archiv. 1857. N. F. II. 208. l. — *Müller, F.:* Die kirchliche Baukunst des romanischen Styles in Siebenbürgen. Jahrbuch. 1859. III. 150. l. — *Téglás I.:* Darlaczi emlékekről. A. É. 1894. XIV. 164. l. — *Teutsch, F.:* Die Bilder und Altäre in den evang. sächsischen Kirchen. Korrespondenzblatt. 1896. XIX. 41. l. — *Hegyi J.:* Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Gyöngyös, 1903, 60—61. l. — *Roth, V.:* Aufgabe und Ziel der siebenbürgisch-sächsischen Kunstgeschichtsforschung. Archiv. 1903. XXXII. 645. l. — *Roth, V.:* Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korrespondenzblatt. 1903. XXVI. 49—50. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 505. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 419. l. — *Roth V.:* Román és gót kapuzatok erdélyi templomokban. A. É. 1911. XXXI. 300. l. — *Roth V.:* Az almakeréki templom és műkincsei. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. 1912. III. 153. l. — *Roth V.:* Erdély szárnyasoltárai. Mo. Műeml. 1913. III. 167. l. — *Roth, V.:* Siebenbürgische Altäre. Strassburg, 1916. 146. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 12. l. — *Roth, V.:* Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin—Hermannstadt—Sibiu, 1934. 34. l.

DEÁKI — DEAKOVCE (Pozsony m.)

R. kat. templom. *Ipolyi* leírása szerint a padlástér falán mandorlában az Atyaisten alakja látható, mellette másik mandorla körvonalai, feltehetően Krisztusé. A XIII. századból. Az erősen elmosódott képet *Puskás* a XIII. század második felére helyezi.

Irodalom: *Ipolyi A.:* A deákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 98, 100—114. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 19. l. — *Rómer:* Falképek. 103—104. l. — *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1892. II. 1. rész. 355. l. — *Gerecze P.:* Néhány árpádkori templomunk. A. É. 1896. XVI. 315. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 52, 113—114. l. — *Zoltványi I.—Gyulai R.:* Irodalmi és művészeti viszonyok. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története (szerk. Erdélyi L.) Bp. 1903. II. 230. l. — *Mo. vm.* Pozsony vármegye. Bp. é. n. (1905?) 49. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 517. l. — *Éber L.:* Magyarország árpádkori művészete. A Műbarát. 1922. II. 124. l. — *Hofman, J.:* Staré uměni na Slovensku. Praha, 1930. 43. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 24. l. — *Puskás.* 17. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 225. l.

DEJTE — DEHTICE (Pozsony m.)

Kerektemplom. *Mencl* említi a rongált, 1932-ben felfedezett képeket; az oltár mögött három álló szent alakja. A XII. század végéről.

Más kéztől való s valószínűleg még a XII. század közepéről származik az a sorozat, mely Krisztus születésével és fürösztésével (?) kezdődik, majd az Ostorozás, Keresztvitel és Kálvária jeleneteit ábrázolja.

Fényképe a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Mencl, V.:* Stredoveká architektura na Slovensku. Praha-Presov, 1937. I. 147. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 268. l.

DEMSUS — DEMŞUŞ (Hunyad m.)

G. kel. templom. Először *Römer*, Stornó közlése alapján említi, hogy a templomrom falain festésnyomok láthatók. *Gerecze* szerint Stornó két jelenetet tárt fel, a külső falon Máriát a kis Jézussal, a templom belső falán koronás női szentet. *Groh* közleménye a képek rongált állapotát hangsúlyozza. A szentélyfalak alsó részén életnagyságú alakok, ezek felett mellképek sora. A kupola képei majd teljesen elpusztultak. A hajó keleti falának alsó részén egészalakos szentek ábrázolásának töredékei, ezek fölött életnagyságú félalakok. A képek a XIV. századból. *Möller* említi a kupola nagyméretű Krisztus-fejét. *Ştefănescu* a szentélyboltozat déli sarkában fiatal férfi arcképéről (nagyobb kompozíció töredéke), a falakon püspökök és diakonusok alakjairól, a hajó keleti falán a diadalív két oldalán apostolokról és szentekről, a bejárati külső timpanonban Máriáról és Szt. Miklósról szól. A képeket a XV. század második harmadára, *Bíró J.* a XV—XVI. századra keltezi.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 44—61. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Römer:* Falképek. 104. l. — *Hegyi J.:* Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Gyöngyös, 1903. 57. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 269. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 503. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 395. l. — *Groh I.:* A középkori bizánci falfestészet emlékei Magyarországon. Jelentés a Magy. Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról. Bp. 1906. 234—236. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 280. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 10. l. — *Petranu, C.:* Die Kunstdenkmäler der siebenbürger Rumänen im Lichte der bisheriger Forschung. Cluj, 1927. 50. l. — *Möller I.:* Erdély nevezetesebb műemlékeiről. Historia. 1928. I. Magy. Műeml. 51—96. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 217, 254—257, 333, 335, 336, 362, 363, 364, 366, 368, 369, 372, 432—433. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243. l. — *Petranu, C.:* L'art Roumain de Transylvanie. Bucarest, 1938. 35, 37. l. Kny. a La Transylvanie c. műből. — *Bíró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 67. l.

DÉS — DEJ (Szolnok—Doboka m.)

Ref. templom. A vármegye monográfiája szerint a templom nyugati és északi falán »A mészrétegek gondos lehámozásával . . . nagyérdekű középkori falfestményekre akadhatna a kutató«. A mészréteg alatt esetleg a László-legenda.

Irodalom: *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok-Doboka vármegye monográphiája. Deés, 1900. III. 162,; 1901. IV. 324. l.

DÉSAKNA — OCNA DEJULUI (Szolnok—Doboka m.)

A vármegye monográfiája feltételesen említi, hogy a templom északi falán a László-legenda jelenetei lehettek. *Entz* szóbeli közlése szerint a községben középkori templom nincs.

Irodalom: *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok—Doboka vármegye monográphiája. Deés, 1901. IV. 324. l.

DÉVA — DEVA (Hunyad m.)

R e f. t e m p l o m. Először *Henszlmann* jelenti a falképek felfedezését, s azokat XVI. századiaknak tartja. *Szőts* a szentély oldalfalain a Királyok imádását, Assisi Szt. Ferencet, Barnabást, *Gerecze* pedig a kezében könyvet tartó női szent alakját említi. A *MOB* 1907-es jelentése értesít a szentély lebontásáról. *Ştefănescu* a dévai múzeumban fennmaradt fényképek alapján az alakok viseletét XIV—XVI. századiaknak mondja. Említi továbbá Joachimot, Annát, valamint Lázár feltámasztásának jelenetét. *Groh* másolatai kapcsán emlékezik meg az Utolsó ítélet jelenetéről. *Entz* szerint egy női szent ábrázolása látható a dévai múzeumban.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 41—43, 563—564. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Henszlmann I.:* A MOB működése 1885 évben. A. É. 1886. VI. 185. l.— *r. s.:* A dévai m. kir. állami főreáliskola . . . A. É. 1886. VI. 377. l. — *Henszlmann I.:* A MOB évi jelentése. A. É. 1887. VII. 83. l. — *Szőts S.:* A dévai ref. templom és torony jelenlegi és leendő alakjában. Vas. Ujs. 1893. XL. 603. l. — *Szőts S.:* A dévai ref. templom és régiségei. Kolozsvár, 1898. 7. l. Kny. a Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társ. IX. Évkönyvéből. — *ab.:* Könyvismertetés. A. É. 1899. XIX. 289. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 270. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 504. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 396. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 257, 300. l. — *A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 255. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 259—261. 334, 339, 366, 368, 369, 370, 376. l. — *Groh I.:* A bizánci keresztény művészet első emlékei Erdélyben. Bp. 1933. 18. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 248. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából.

DIÓSGYŐR (Borsod—Abauj—Zemplén m.)

V á r. A királyi lakosztály egyik termében „még pár évtizeddel ezelőtt" freskók nyomai voltak láthatók.

Irodalom: *Szendrei J.:* Miskolcz város története. Miskolcz, 1904. II. 46. l.

DIÓSJENŐ (Nógrád m.)

R. k a t. t e m p l o m Az 1715-i és az 1721-i can. vis. a templom festett falairól szól. Váci püspöki levéltár. Can. vis. II. köt. 209. l.

DOMONKOSFA — DOMANŠOVCI (Vas m.)

Románkori templomában falképnyomok.

Irodalom: *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. Szombathely, 1875. 120. l.

DOVALLÓ — DOVALOVO (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Myskovszky V.* leírása szerint a boltozat fölött az északi falon »csak gyengén kivehető« képek, az egyik részlet két női és egy férfialakot ábrázol, a másik jogart tartó királyt és előtte koronás női alakot. Feltételezi, hogy e sorozat a hajó belsejének északi hosszfalán, a mészréteg alatt folytatódik.

Irodalom: *Myskovszky V.:* Liptómegye középkori építészeti műemlékei. A. Közl. 1877. XI. 2. füz. 16. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1886. VI. 115. l. — *Némethy, L.:* Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis strigoniensis. Strigonii, 1894. 342. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 507. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék, 469. l.

DRÁVAEGYHÁZ — CIRKOVJANI (Zala m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* Gózon jelentése alapján a vakolat alatt falképek nyomairól és egy dicsfénnyel övezett nagyméretű fej (Szt. Kristóf?) körvonalairól szól.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 541. l.

DRÁVAVÁSÁRHELY — NEDELIC (Zala m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* Gózon jelentése alapján a mészréteg alatt falképek nyomait említi.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 541. l.

ECEL — AŢEL (Nagyküküllő m.)

E v. t e m p l o m. *Roth* szerint timpanonja »úgy látszik festett volt«.

Irodalom: *Roth V.:* Román és gót kapuzatok erdélyi templomokban. A. É. 1911. XXXI. 298. l.

EDELÉNY (Borsod—Abauj— Zemplén m.)

R e f. t e m p l o m. *Genthon* szóbeli közlése szerint keresztboltozatos szentélyének nagy falmezőin a mészréteg alatt falképek lappanganak.

EPERJES — PREŠOV (Sáros m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Divald* közlése szerint a hajó északi falán feltehetően az Olajfák hegyének részlete került elő. Színezése sárgásbarna, vörös és zöld. XIV. század. A mező alsó részét a XVII. században épült karzattal elfalazták. A déli falon a mészréteg alól ovális folt tűnik elő.

Irodalom: *Divald K.:* Eperjes templomai. Bp. 1904. 30—32. l. — *Tóth S.:* Sáros vármegye monografiája. Bp. 1912. III. 698. l. *Divald K.* — *Iványi B.:* Az eperjesi Szt. Miklós templom. Az Orsz. Magy. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. 1924—26. IV. 48. l.

ERDŐFÜLE — FILEA (Udvarhely m.)

R e f. t e m p l o m. *Huszka* ismertette először a hajó északi falán a felső mezőben lévő László-legendasorozatot: A felvonulás, Az ütközet, A kun üldözése. A kun legyőzése és megölése, Szt. László pihenése. Az alsó mező képei mészréteg alatt. *Karácson* közli, hogy a templomot 1897-ben lebontották. A bontás alkalmával újabb alakok töredékei kerültek elő. *Balogh* az elpusztult képeket Huszka másolatai alapján a XIV. század második felére datálja.

Irodalom: *Henszlmann I.:* A MOB ... jegyzőkönyve. A. É. 1884. IV. V. 1. — *Huszka J.:* A Szent László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 213—214. l. — *Pulszky K.:* Jelentés a MOB működéséről. A. É. 1885. V. V. l. — *Huszka J.:* Magyar

szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. századokban. A. É. 1886. VI. 124. l. — *Huszka J.:* Székely festőiskola a XV. században. A. É. 1887. VII. 331. l. — *Karácson B.:* A fülei ev. ref. egyházközség története. Kisújszállás, 1889. 31, 32—36. l. — *Nemes Ö.:* Néhány székelyföldi freskóról. Székely Hirlap. 1896. I. okt. 29. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Mük. III. 68. l. — *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok—Dobokavármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 324. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 34. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 944. l. — *Myskovszky E.* 64. l. — *Groh I.:* Szent László és a cserhalmi ütközet középkori képírásunkban. Vas. Ujs. 1910. LVII. 546. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 36. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 133. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 37. l. — *László Gy.:* A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 86, 88, 89. l.

ERDŐSZENTGYÖRGY — SÂNGEORGIU-PĂDURENI (Maros—Torda m.)

Ref. templom. A szentély délkeleti külső falán egy püspök álló alakja.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

ESZTERGOM (Komárom m.)

Egykori román katedrális. *Balogh* közli, hogy a XV. század végén Stagio fiorentino, Giovanni legnarolo, Martino depintore, maistro Barnabas depintore, Andreasso carpentario és egy depintore todesco a katedrális portáléját falképekkel díszítették.

Irodalom: *Balogh J.:* Néhány adat Firenze és Magyarország kulturális kapcsolatainak történetéhez a renaissance-korban. A. É. 1923—1926. XL. 203—204. l.

Királyi vár. A palota kapujának timpanonjában térdelő király, *Lepold* szerint a palota legrégibb képe. Valószínűleg III. Bélát ábrázolja. A kápolna-kapu timpanonjában Mettercia, az oldalfalakon négy szibilla és négy próféta mellképe. Utóbbiak *Gerevich T.* szerint Nicolò di Tommaso művei. (Izaiás, Jeremiás, Ezechiel, Dániel, Erythrea, Tiburtina, Cumana, Delphica.) A szibillák és a próféták fölött a tizenkét apostol volt, ezek közül ötnek a láb- és ruhaszegélytöredéke maradt fenn. Két oroszlános címerkorong töredéke a XII. századból. Az északi mellékkápolnában a Feltámadás. A palota termében Ekébe fogott ökör és barázdált föld. A tizenkét hónap munkáinak, vagy a négy elemnek egyikét ábrázolja. Vitéz János szobájában: Prudentia, Temperantia, Fortitudo, Justitia alakja — Filippino Lippi követőjének műve. A Justitia alján egy szerzetes rongált mondaszalagot tart. A terem mennyezetének bordáin az állatkör tizenkét csillagképének kisebb töredékei látszanak. *Lepold* szerint a mennyezeten Vitéz János horoszkópja volt megfestve, ennek töredéke a négy oroszlán által vontatott szekéren Mars alakja. *Balogh* a reneszánsz képeket a firenzei Albert festőnek tulajdonítja. A kápolna kaputimpanonjában lévő, kb. 60×140 cm-es Mettercia színei világoszöld és sárga. A kápolna oldalfalain a szibilla és próféta mellképek négykaréjos tüskés, sötétbarna alapú keretben. A bal falon az első szőkehajú, világosbarna köpenyben, a második elmosódott, a harmadik őszhajú sárga köpenyben, a negyedik őszhajún rozsdavörös ruha. A jobb falon az elsőn sárga köpeny, a másodikon barna köpeny, a harmadik és negyediken okker ruha. A mellképek mintegy féléletnagyságúak. Az északi mellékkápolnában lévő Feltámadás-töredék színei halvány rózsaszín, liláskék és sárga. Az ajtónál zöld-rózsaszín ornamentika. A kápolna mennyezeti bordáin mélykék, zöld és sárga geometrikus

dísz. A diadalíven többsoros sárga, zöld és barna minták. Az apszis jobboldali falán egy barnafalú ház töredéke, fölötte barna kék ornamentika. Ugyancsak az apszis falán halványbarna sárga kb. 40×35 cm-es Krisztus-fej. A szibilla és próféta mellképeket előbb Pellicioli és Kákay Szabó György, majd 1952-ben Bartha László restaurálta.

A kápolnából a palotába vezető folyosón halványbarna, sárga és zöld töredékek. Ugyancsak töredékek a diadalívről.

Vitéz János szobájában az életnagyságnál kisebb négy erény szürke architektura alatt sárga oszlopok közötti mezőkben áll. A bal első és másodikon vörös ruha és zöldbélésű köpeny, a harmadikon fehér ruha és sárga köpeny, a negyediken barnás ruha, piros köpeny. A terem mennyezetén bordó alapon, ornamentális keretben, kékes-zöld mezőben okker színű alakok töredékei. A teremben lévő további töredékek színezése sárga, kék és zöld. A kiegészített zöldessárga kép szekéren álló Marsot ábrázol és két kb. 100×60 cm-es töredékből áll.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Újabb* érdekes felfedezések az esztergomi várhegyen. Új Nemzedék. 1934. nov. 13. — *N. Gy.:* Mátyás király festőjének, Filippino Lippinek képei kerültek elő az esztergomi ásatások során. Nemzeti Újság. 1934 nov. 14. — *Gerevich T.:* A legújabb magyarországi ásatások. Magyar Szemle. 1935. XXIII. 75—77 l. — *Hajós, E.:* Ausgrabungen in Esztergom. Forum. (Bratislava) 1935. V. 290. l. — *Lepold A.:* Az Esztergomban feltárt műemlékek ikonográfiája. Katolikus Szemle. 1935. XLIX. 623—630. l. — *Lux, K.:* Die königliche Burg Stephans des Heiligen in Esztergom, Gran (Ungarn). Der Burgenwart. 1935. XXXVI. 32—33. l. — *Nagy, Z.:* Le palais des Arpadiens à Esztergom. Nouvelle Revue de Hongrie. 1935. XXVIII. 58—60. l. — *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. XX. 32, 63—64. l. — *Réau, L.:* La renaissance. L'art moderne. Paris, 1936. 63. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 27, 74. l. — *Nagy, Z.:* Gli scavi del Palazzo reale Árpádiano di Esztergom. Annuario. 1937. II. 79—80. l. — *Lepold A.:* Az Árpádok esztergomi palotája. Nemzeti Újság. 1938. máj. 26. — *Lepold — Lippay:* Esztergomi útikönyv. Esztergom, 1938. 47. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 79, 95, 219—221, 224. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541. l. — *Balogh J.:* A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 581. l. — *Horváth, E.:* Il rinascimento in Ungheria. Annuario. 1938—39. III. 34, 126. l. — *Horváth H.:* A mátyáskori magyar művészet. Mátyás király emlékkönyv. (szerk. Lukinich I.) Bp. é. n. (1940) II. 180, 184. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina 1940. N. S. III. 547. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 131—132. l. — *Entz G.:* Az esztergomi királyi palota. Pásztortűz. 1942. XXVIII. 103, 107, 109. l. — *Gerevich T.:* Magyar művészet Nagy Lajos korában. Szépművészet. 1942. III. 212. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese nell'epoca di Luigi il Grande. Corvina, 1942. N. S. V. 619. l. — *Pálinkás L.:* A renaissance Magyarországon. Bp. 1942. 15. l. — *Pálinkás L.:* Könyvismertetés. Corvina. 1942. N. S. V. 113. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 349. l. — *Gerevich T.:* Műemlékeink védelme. Szépművészet, 1943. IV. 4. l. — *Lepold A.:* Vitéz János esztergomi dolgozószobája. Szépművészet. 1944. V. 115—119. l. — *Balogh, J.:* Magister Albertus pictor florentinus. Annuario. Istituto Ungherese di Storia dell'Arte Firenze. Firenze, 1947. 74—80. l. — *Kádár Z.:* A somogyvári ú. n. Sámsondomború képtípusáról. A. É. 1950. LXXVII. 128. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 298—299. l. — *Entz. G.:* XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 131, 132. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 153. l. — *Csányi K.:* A magyar interieur. Magyar Építőművészet. 1953. II. 221. l.

ETREFALVA — TURIČKÝ (Nógrád m.)

Ev. templom. *Mocsáry* két viaskodó alakot (köztük keresztet tartó pap) ábrázoló jelenetet említ. *Henszlmann* a szentély délkeleti falán

lévő képeknek 1887-ben, a diadalív képeinek pedig 1888-ban való felfedezéséről értesít. Az egyes jelenetek a szentélyben *Gerecze* szerint : Királyok imádása, Szt. Katalin és ismeretlen női szent (az ablakbélleten), Szt. Péter, Pál, három apostol, álló angyal, egy szent kereszttel és könyvvel, Szt. György, Ilona (?); a diadalíven négy evangélista. *Wagner* a képeket a XV. századra datálja. Fényképei alapján megállapítható, hogy a szentély keleti falán a felső mezőben a Királyok imádása, az alsó mezőben az álló apostolok töredékei, az ablak alatti mezőben angyal. Az ablak két belső rézsűjén Szt. Katalin és Dorottya. A szentély déli falán a felső mezőben két térdelő alak alsó része, az alsó mezőben négy álló szent, köztük Szt. György és Ilona. A diadalív bélletén négykaréjos négyzetes keretben a négy evangélista mellképe.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 534—535. (1886). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében

Irodalom : *Mocsáry A.:* Nemes Nógrád vármegyének ... esmértetése. Pest, 1826. I. 211. l. — *Henszlmann I.:* A MOB évi jelentése 1886-ról. A. É. 1887. VII. 85. l.— *Henszlmann I.:* Jelentés ... A. É. 1888. VIII. 85. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 304. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 514, 533. l.—*Gerecze:* Műemlékjegyzék. — 545, 937. l.— *Mo. vm.* Nógrád vármegye. Bp. 1911. 37. l. — *Gróh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava. 1930. 102. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 32. l.

FEKETEARDÓ — CORNYJ ARDUV (Ugocsa m.)

R. k a t. t e m p l o m. A tető nélküli templom északi falán sorakozó falképeket *Ipolyi* említi először. *Haas* még jó állapotban ismeri s a XV. századra teszi a festményeket. Ikonográfiai tévedéseit *Rómer* helyesbítette. Az alsó mezőben Szt. László, Mária előtt térdelő király, Szt. Antal, Margit, Lajos, Ágnes, Ilona és a Szent család ; a felső mezőben Krisztus az apostolokkal a genezáreti tavon és Krisztus keresztelése. További képek a mészréteg alatt. *Henszlmann* a képeket a XV. század végére datálja. A MOB 1909-i jelentése szerint e rongált jeleneteket bevakolták.

Irodalom : *Ipolyi A.:* Magyar régészeti repertórium. A. Közl. 1861. II. 313—314. l. — *Lehoczky T.:* A feketeardói régi templom. Vas. Ujs. 1863. X. 88. l. — *A feketeardói* árpádkori műemlékekről. Magyar Képzőművész. 1864. I. 21—22. l. — *Haas, M.:* Neu entdeckte Wandgemälde in der katholischen Kirche zu Fekete-Ardó im Ugocsauer Comitate in Oberungarn. Mittheilungen. 1864. IX. 237—241. l. — *Haas, M.:* Über die Holzkirchen im Nordosten Ungarns. Mittheilungen. 1864. IX. XII. l. — *Henszlmann I.:* A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. A. Közl. 1864. IV. 133, 136, 138, 145. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 19. l. — *r.:* Régi egyházi festészetünk érdekében déli Vasmegyébe tett egy heti kirándulás. Magyar Képzőművész. 1864. I. 9. l. — *Henszlmann, E.:* Eine archäologische Reise in der Szathmarer Diöcese Ungarns. Oesterreichische Wochenschrift. 1865. VI. 203. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. II. köt. 205 ; VI. köt. 179—180. l. — *Henszlmann, E.:* Die neuesten archäologischen Entdeckungen in Ungarn. Ungarische Revue. 1868. 116. l. — *Rómer:* Falképek. 74—84. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 141. l. — *Jelentések* az Orsz. Régészeti és Embertani Társ. üléseiről. A. É. 1880. XIV. XLIV. l. — *Henszlmann, E.:* Ausstellung der Landes-Denkmäler — Kommission. Bp. 1885. 9. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1887. VII. 264. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 405. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 535—536, 545. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 954. l. — *Myskovszky E.* 63. l. — *MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 276. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943, 349. l.

FEKETEGYARMAT — IERMATA NEAGRĂ (Arad m.)

Ref. templom. *Ipolyi* említi, majd *Rómer* írja le a két jelenetet, a Metterciát és Szt. Györgyöt. *Márki* Kallós másolata alapján közli az 1862-ben felfedezett s 1889-ben elpusztult képmező alatt húzódott felirat szövegét: (IN HONO)REM B(EA)TE M(ATRI)S B(EA)TE M(ARIE) V(IR)GINIS FI(ERI FE) CIT DYONIS(I)US VEER . . . A baloldali részből csak néhány szó betűzhető ki: EGIDIUS DE DES. A képmező alsó középső részén az 1467-es évszám. A *Művészet* e képeket a felirat alapján Dézsy Egyed és Vér Dénesnek tulajdonítja. *Balogh* véleménye szerint a feliratok a képeknél későbbiek s nem vonatkoznak azokra.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 544. (1890).

Irodalom: *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. VI. köt. 178, 179—180. l. — *Rómer:* Falképek. 108. l. — *Bunyitay V.:* A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884. III. 456. l. — *Márki S.:* Középkori freskók megyénkben. Aradi Közlöny. 1886. I. febr. 7. (38. sz.) — *Márki S.:* Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Arad. 1892. 145, 454—455. l. — *Száraz A.:* Könyvismertetés. A. É. 1892. XII. 259. l. — *Dézsy Egyed*, XV. századbeli magyar festő. Művészet. 1903. II. 348—349. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 211. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 487. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 115. l. — *Balogh J.:* A magyarországi Szent György-ábrázolások forrásai. A. É. 1929. XLIII. 143. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 28. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 26, 43. l.

FELDEBRŐ (Heves m.)

Altemplom. Az apszis mennyezetén Áldó Krisztus és a négy evangelista jelvénye. A hajó boltozatán köralakú medaillonokban szentek mellképei. A két oldalfalon Kain és Ábel alakja. E jeleneteket *Henszlmann* a XIII. századra keltezi. A későbbi vélemények a IX—XIII. század között ingadoznak. *Lux K.* ókeresztény eredetűeknek véli. *Gerevich T.* szerint két mestertől valók; a korábbitól a szentély, a későbbitől a hajó jelenetei. A szentélyboltozaton ultramarin-kék háttéren az okkersárga arcokat feketével festették alá s a fejeket fehérrel rakták fel. A kontúrok vörösbarnák. Kain és Ábel jelenete fehér alapon vörös, sárga és fekete színezésű. A keresztházó egyik ablakának keretén (a díszítés másutt is megismétlődik) stilizált meanderek, palmetták, hasábsorok.

1952-ben a délnyugati oszlopon újabb jelenet, Dávid és Góliát töredéke került elő.

Akvarellmásolatai: (MOB) lajstr. sz. 651—656. Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. II. köt. 203. l. — *Ipolyi A.:* Egy hazai vidék (Heves és K. Szolnok megyék) őskori régiségleletei és középkori műemlékei vázlata. Kisebb munkái. Bp. 1873. I. 497. l. — *Rómer:* Falképek. 104—105. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 137. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 119. l. — *Myskovszky E.:* Műemlékeink pusztulása. Művészet, 1904. III. 179. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1904 III. 2. füz. 142—143. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 262. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 504. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 371. l. — *Mo. vm.* Heves vármegye. Bp. 1909. 36. l. — *A MOB működése* az 1912—1913. években. Mo. műeml. 1915. IV. 250. l. — *Szabó L.* 7—10. l. — *Éber L.:* Magyarország Árpád-kori művészete. Műbarát 1922. II. 162—164. l. — *Lux K.:* Ókeresztény bazilika Magyarországon. M. M. 1925. I. 208—212 l. — *Szőnyi O.:* A feldebrői alsó és felső templom. Egri Egyházmegyei Közlöny. 1925. LVII. 153—157. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 23. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 113. l. — *Lux K.:* Újabb kutatások közép-

kori építészetünk terén. Historia. 1928. I. 24. l. — *Péter A.:* Magyar művészet. Bp. 1929. 26. l. Kny. a Magyarország Vereckétől napjainkig c. műből. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 20. l. — *Tarczai Gy.* (Divald): Az Árpádház szentjei. Bp. 1930. 27. l. — *Supka, G.:* Eine ungarische Kunstgeschichte. A Műgyüjtő. 1931. V. 41—42. l. — *Puskás.* 5—13. l. — *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 33, 185. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243. l. — *Hekler A.:* A magyar művészet története. Bp. é. n. (1934) 23. l. — *Ernst.* 8. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 29. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 11, 217—219. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 501—502. l. — *Levárdy R:* Az Árpádkor Krisztus képe. Pannonhalmi Szemle. 1941. XVI. 119—120. l. — *Berkovits I.:* A magyar miniatura festészet kezdetei. Magyarságtudomány. 1942. 504. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 283. l. — *Csányi K.:* Bizánci elemek az árpádkori magyar építészetben. Magy Tud. Ak. II. osztályának közleményei. Művészettörténet. 1951. 27. l.

FELSŐDÖRGICSE (Veszprém m.)

T e m p l o m r o m. *Békefi* szerint a szentély egykor ki volt festve.

Irodalom: *Békefi R.:* A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907. 134. l.

FELSŐKOROMPA — HORNÁ KRUPÁ (Pozsony m.)

Gerecze szerint »régi kifestett temploma elpusztult«.

Irodalom: *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 655. l.

FELSŐKÖCSÉNY — KUČIN (Sáros m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* közli, hogy az »eredetileg csúcsíves« templomban a mészréteg alatt falképek rejtőznek.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 520. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 710. l.

FELSŐLENDVA — GORNJA LENDAVA (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. Gózon jelentése alapján közli *Gerecze*, hogy a mészréteg alatt falképek rejtőznek.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 537. l.

FELSŐMICSINYE — HORNÁ MIČINÁ (Zólyom m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Ipolyi* közlése szerint a déli oldalkapu timpanonjában lévő festésnyomok egykori festett díszére mutatnak.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876, 98. l.

FELSŐMINDSZENT (Baranya m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Brüsztle* a templom szentélyében Krisztus és az apostolok képeit említi.

Irodalom: *Brüsztle, J.:* Recensio universi cleri dioecesis Quinque-ecclesiensis. Pécs, 1879. III. 703. l.

FELSŐREGMEC (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

Ref. templom. *Konrády* közlése szerint a mészréteg egy-két helyen való eltávolítása elmosódott falképrészleteket hozott napvilágra. Felismerhető egy papi ornátusban lévő alak.

Irodalom: *Konrády L.:* A felsőregmeci ref. templom. Egyházművészeti Lap. 1883. IV. 24. l.

FELSŐTATÁRLAKA — TĂTÂRLANA (Kisküküllő m.)

Roth a templom külső falán Szt. Kristóf alakját említi.

Irodalom: *Roth V.:* Erdély szárnyasoltárai. Mo. Műeml. 1913. III. 167. l. — *Roth, V.:* Siebenbürgische Altäre. Strassburg, 1916. 146. l.

FÓT (Pest m.)

Ref. templom. *Földváry* közli Nagy János prédikátor 1764-ből való feljegyzését, mely szerint a templom belsejében és külsején rongált falképek és majusculás feliratok láthatók, akárcsak az ócsai templomban.

Irodalom: *Földváry L.:* Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. Bp. 1898. I. 11. l.

GÁCSFALU — STARÁ HALIČ (Nógrád m.)

R. kat. templom. A *MOB* 1904-es jelentése szerint a tatarozás közben előbukkant középkori falképmaradványokat megvizsgálásuk és »jelentéktelennek« való minősítésük után újra bemeszelték.

Irodalom: *A MOB működése* az 1903—1911. években. Mo. Műeml. 1913. III. 231.

GARAMSZENTBENEDEK — HRONSKÝ SVÄTÝ BEŇADIK (Bars m.)

R. kat. templom. *Knauz* közli, hogy a templom 1882-es újjáépítése során, a mészréteget eltávolítva, az északi oldalhajó falán a Zsidók átkelését a Vörös tengeren és egy Szt. Györgyöt ábrázoló képet találtak. Az előbbi oly rongáltan került elő, hogy megmentése nem volt lehetséges. Az egyik pillérbe vájt fülkében az Ecce homo került még napvilágra, mely *Haiczl* értesítése szerint ugyancsak megmenthetetlennek bizonyult. *Horváth H.* Szt. György alakját Zsigmond korabeli emlékekkel kapcsolatban említi.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Knauz N.:* A Garan-melletti Szent-Benedek apátság. Bp. 1890. 56. l. — *F. K.:* Könyvismertetés. A. É. 1891. XI. 73. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 119. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 489. l. — *Myskovszky E.* 64. l. — *Haiczl K.:* A garamszentbenedeki apátság története. Bp. 1913. 100—101, 105. l. — *Lázár, B.:* Die Kunst der Brüder Kolozsvári. Studien zur Kunstgeschichte. Wien, 1917. 16—17. l. — *Gerevich T.:* A régi magyar művészet európai helyzete. Bp. 1924. 13. l. Kny. a Minerva c. folyóiratból. — *Gerevich, T.:* Von der älteren ungarischen Kunst. Ungarische Jahrbücher 1925. V. 155. l. — *Gerevich, T.:* L'arte antica ungherese. Roma, 1929. 11. l. Kny. az Ungheria c. kiadványból. — *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933), 199. l. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 142. l.

GARAMVEZEKÉNY — HRONSKÉ VOZOKANY (Bars m.)

Templomrom. *Rómer* közlése szerint a diadalív lábazatán hajdani festés nyomai.

Irodalom : *Rómer:* Falképek. 150. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 489. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 152. l.

GECELFALVA — GECELOVCE (Gömör m.)

Ev. templom. *Rómer* Myskovszky jelentése alapján a mészréteg alatt sejthető falképeket említ. *Groh* 1894-es közleménye szerint a szentély képeit Szmik G. fedezte fel. Az oldalfalak festményei feltárva, a mennyezet még mészréteg alatt. Az északi falon a boltívmezőkben : Krisztus születése, Vizitáció, Két koronás férfiszent ábrázolás ; a középső mezőben Utolsóvacsora és Olajfák hegye ; az alsó mezőben Ostorozás, Töviskoronázás (csak részben maradt meg), Keresztvitel. A szentély zárófalán Kálvária és a tizenkét apostol ; a déli falon a boltívekben angyalok, próféták és az evangelisták jelvényei ; a középső mezőben Bevonulás Jeruzsálembe ; az alsó mezőben Keresztlevétel és Sírbatétel. Következőleg, az eddigi jeleneteken kívül, a diadalíven az Angyali üdvözletet, a déli falon a gyermek Jézust oltáron állva és Mária koronázását, a déli fal ablakbélletén három ülő alakot (a három király?) sorol fel. A falak alsó részét 170 cm-ig ornamentális festett dísz fedi. A XIV. század második felére teszi. A világos kék alapon festett, életnagyságnál kisebb alakok színei : vöröses lila, zöld, okker, halványsárga. A képek színezése világos tónusú. *Wagner* a XIV. század harmadik negyedére, majd *Sourek* kötetében az 1400-as évekre datálja.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 72—115. (Groh I.). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Rómer:* Falképek. 107. l. — *Groh I.:* A geczelfalvi és ochtinai templomok falképeiről. A. É. 1894. XIV. 170—171. l. — *Groh I.:* Középkori falképek Gömörmegyében. A. É. 1895. XV. 56—66. l. — *A VKM* beterjesztette . . . A. É. 1897. XVII. 284. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Mihalik J.:* Tötrénelmi emlékek az 1900. évi párisi világkiállítás magyar pavillonjában. A. É. 1900. XX. 377. l. — *Mo. vm.* Gömör-Kishont vármegye. Bp. é. n. (1903?) 49. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 249—251. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 495—497. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 323. l. — *Myskovszky E.* 63. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 222, 228. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 102. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 53. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 134. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31. l.

GELENCE — GHELINŢA (Háromszék m.)

R. kat. templom. Az *Egyházművészeti Lap* (a Nemere c. folyóirat alapján) ismerteti a felfedezett falképeket s a XIV—XV. század fordulójára datálja. *Huszka* közlése szerint a László-legenda jelenetei: A királyi kihallgatás, A király megáldatása és fogadalma, A felvonulás, Az ütközet, A kun üldözése, A birkózás, A kun lenyakazása. A déli falon a Margit-legenda négy jelenetét említi : Margit könyörgése Máriához, Esküje (?), Margit a börtönben, Kínzása. Utóbbi két jelenet Antiochiai Margit életéből. A templom nyugati falán a Szt. Kálmán-legenda öt jelenete. A Kálmán ravatalán kívül a többi jelenet értelmét nem fejti meg, de utal arra a technikai különbségre, mely e sorozatot a templom többi falképétől elválasztja. A nyugati falon lévő képek színei : barna, sárga, szürke, rózsaszín és zöld. Keletkezésük idejét a XIV—XV. századra teszi.

Künstle a László-legendát a XIII. századból származtatja. Pontos leírását adja a jeleneteknek *Ştefănescu*. A bibliai sorozat a hajó északnyugati sarkánál kezdődik és az északi fal alsó, majd a déli fal felső mezőjében folytatódik Az északi falon : Krisztus bevonulása Jeruzsálembe, Utolsó vacsora, Lábmosás, Krisztus elfogatása, Ostorozás, Kálvária ; a déli falon Utolsó ítélet ; az északkeleti sarokban Krisztus előtte térdelő férfivel (donátor?), Mária előtte térdelő nőalakkal (bold. Margit?), távolabb fiatal férfi és női alak. A nyugati falon álló alakok és egy felismerhetetlen jelenet töredéke. Az északi falon a cserhalmi ütközet, a nyugati és északi fal felső mezőjében a László-legenda. A déli falon töredékek, a déli ajtó fölött Mária két térdelő angyallal. *Bíró J.* a XIV. századra, *Gerevich T.* a László-legendát a XIII. század végére, a XIV. század elejére datálja. Hasonlóképpen *Balogh*, aki ezen felül XVI. századi festett reneszánszkeretet említ a szentségtartó fülke és a sekrestyeajtó körül (elpusztult). *Sz. Lajta* megállapítása szerint a Kálmán-legendához kapcsolódó további jelenetek a Jakab-legendából valók.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 516—517. (Huszka, 1883). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *A gelenczei* templom régi freskói. Egyházművészeti Lap. 1882. III. 278. l. — *Henszlmann I.:* A MOB jegyzőkönyve . . . A. É. 1883. II. XLVII. 1. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés a MOB működéséről. A. É. 1883. II. L. l. — *Henszlmanns I:* A MOB jegyzőkönyve . . . A. É. 1884. III. III. V. l. — *Falfestmény-részlet* a gelenczei templomból. Egyházművészeti Lap. 1885. VI. 219—221. l. — *Huszka J.:* A Szent László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 213. l. — *Huszka J.:* Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. századokban. A. É. 1886. VI. 124, 130. l. — *Huszka J.:* Székely festőiskola a XV. században. A. É. 1887. VII. 331. l. — *Nemes Ö.:* Néhány székelyföldi freskóról. Székely Hirlap. 1896. I. okt. 29. — *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok—Dobokavármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 323. l. — *Hegyi J.:* Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Gyöngyös, 1903. 44. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 259. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 501. l. — *Myskovsky E.* 64. l. — *Groh I.:* Szent László és a cserhalmi ütközet középkori képírásunkban. Vas. Ujs. 1910. LVII. 546. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 284, 294. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—1916?) — *Künstle, K.:* Ikonographie der christlichen Kunst. Freiburg, 1926. II. 394. l. — *Ştefănescu, I. D.* az Universul 1932 márc. 23. és máj. 30-iki számában. — *Balogh J.:* A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. M. M. 1934. X. 130. l. — *Szabó F.:* Borsod megye Árpád-kori templomai. Miskolc, 1936. 43. l. — *Kálnoky, H.:* Un monument historique du temps des Árpád : L'église de Gelence et ses fresques. Nouvelle Revue de Hongrie. 1938. XXXI. 145—152. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris. 1938. 37—49, 52, 56, 67. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38—39. l. — *Balogh J.:* Erdély hazatérő műemlékei. Pásztortűz. 1940. XXVI. 507. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 153. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 547. l. — *Balogh, J.:* Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. 3, 4. l. Kny. az Ungarn 1941. évf.-ból. — *Bíró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 65. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941.) 133. l. — *Gerevich, T.:* San Ladislao nella storia e nell'arte. Corvina. 1942. N. S. V. 193. l. — *Jajczay J.:* Árpádházi boldog Margit a művészetben. Szépművészet. 1942. III. 278. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 16—17, 41, 76, 115, 292—293, 381. l. — *Dercsényi D.:* A középkori magyar falu temploma. Szépművészet. 1943. IV. 169. l. — *László Gy.:* A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 88. l. — *Entz G.—Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 33. l.

GERÉNY — HORIANY (Ung m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az *A. É.* értesítése szerint a templom renoválása során falképekre bukkantak s »a vakolat lekaparása által eddig hatvan alak tűnt elé«. A jeleneteket *Gerecze* írja le, a diadalíven : Angyali üdvözlet (?),

Köpenyeges Mária, Kálvária ; a szentélyben : Angyali üdvözlet, Krisztus születése, Királyok imádása, A betlehemi gyermekgyilkosság, Menekülés Egyptomba, Simeon karjaiba veszi a kis Jézust, Utolsó vacsora, Olajfák hegye, Péter levágja Kaiafás szolgájának fülét, Krisztus Pilátus előtt, Ostorozás, Simeon Krisztus keresztjét viszi, Kálvária, Feltámadás, Mária koronázása, Krisztus Márta házában, Három női szent ; a főapszisban Krisztus az élet könyvével, körülötte angyalok, a nap és a hold. *Gerecze* a XV., *Éber* a XIV. századra datálja. A *MOB közlése* szerint a templomot 1911-ben állították helyre. Az alakok egy méternél nagyobbak, kék alapon sárga, okker és lilás-színűek. *Molsdorf* a Köpenyeges Mária alapján a XV. századi keltezés mellett foglal állást.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 117—120. Eredeti és akvarell-másolatairól készült fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom : *Hazai tudományos* intézetek és leletek. A. É. 1879. XIII. 368. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés . . . A. É. 1880. XIV. III. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 407—408. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 535—536. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 960. l. — *Éber L.:* Köpönyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 316—318. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 267, 276, 289. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72. l. — *Molsdorf, W.:* Christliche Symbolik der mittelalterlichen Kunst. Leipzig, 1926. II. kiadás. 150. l. — *Balogh J.:* A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 555. l. — *Csányi K.* — *Lux G.:* Építészeti hallgatóink középkori építészeti felvételei. Karcsa. Református templom. Technika. 1939. XX. 28. l. — *Lux G.:* Építészeti tanulmányút a visszacsatolt Felvidéken. Technika. 1939. XX. 332. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943, 45. l.

GÖMÖRRÁKOS — RÁKOŠ (Gömör m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* Groh jelentése alapján ismerteti a szentély jeleneteit : Szt. István és László, négy apostol alakja, Missa divina ; a felső mezőben tíz szent mellképe ornamentális keretben. A boltozaton Krisztus mandorlában a négy evangelista és jelvényeik közt : az ablakbélleten Szt. Borbála, Katalin, Erzsébet és egy ismeretlen női szent. A diadalív szentély felőli oldalán Szt. Imre, egy női szent, az okos és a balga szűzek, bélletén szentek mellképei, homlokfalán a Szentháromság a háromarcú Krisztus alakjában és Köpenyeges Mária. A hajó északi falán az alsó mezőben : Krisztus mandorlában, mellette három szent, egy szerzetes és püspök alakja, Kálvária töredéke, Szentcsalád töredéke, Szt. Ilona kereszttel, a középső mezőben Krisztus mint ítélőbíró, a felső mezőben László és a cserhalmi ütközet. A XIV—XV. század fordulójáról. A *MOB* 1906-os jelentése szerint a képeket Groh restaurálta. *Éber* a XIV. század utolsó negyedére datálja. Az életnagyságú jelenetek színei : lila, vörös, sárga, zöld és kék.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 146—168, 622. Eredeti és akvarell-másolatairól készült fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom : *Mo. vm.* Gömör Kishont vármegye. Bp. é. n. (1903?) 85. l. — *A MOB működése* az 1902. évben. Mo. Műeml. 1905. I. 166. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 254—255. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 498—499. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 332. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 226, 234, 245, 253 l. — *Éber L.:* Köpönyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 311—312. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 32. l.

GURASZÁDA — GURASADA (Hunyad m.)

G. kel. templom. Már a *MOB* első értesítése említi a »középkori jellegű« képeket, melyeket 1765-ben átfestettek. *Möller* a hajó és előcsarnok jeleneteit a XVI. századra datálja s megjegyzi, hogy az előcsarnok festményei alig láthatók. A képeket részletesen *Ştefănescu* írja le. A kupolában »Ancien des Jours«, szeráfok, angyalok és próféták ; a szentély boltozatán Mária a kis Jézussal (két angyal megkoronázza Máriát) és Szentháromság ; a boltcikkelyekben az 1. mezőben próféták medaillonokban, a 2. mezőben Az apostolok találkozása Krisztussal, a 3. mezőben három püspök (az északi falon) és Krisztus-püspök két angyal közt (a keleti falon), a déli falon Szt. István diakonus, Miklós, Nagy Bazil és egy ismeretlen püspök. A hajó déli fülkéjében Krisztus színeváltozása, az északi fülkében Krisztus a pokol tornácán, a nyugati boltívben Krisztus mennybemenetele, a déli falon Keresztvitel, négy szent alakja, az északi falon Krisztus gúnyolása, Keresztrefeszítés, Kálvária és négy szent alakja. Az előcsarnok keleti timpanonjában és folytatódva a boltozaton Utolsó ítélet. A képek keletkezésének idejét a XV. század végére, a XVI. század elejére teszi. A nyugati falon látható 1765-ös évszám feltehetően az átfestés idejét jelöli. *Genthon* szerint az átfestés miatt keletkezésük ideje meghatározhatatlan. *Petranu* a XV. század második harmadára datálja.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 605—610. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 222. l. — *Petranu, C.:* Die Kunstdenkmäler der siebenbürger Rumänen. Cluj, 1927, 50. l. — *Möller I.:* Erdély nevezetesebb műemlékeiről. Historia. 1928. I. 74. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 261—263, 264, 332, 333, 335, 336—337, 339, 362, 363, 365. l.— *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 248. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Petranu, C.:* L'art Roumain de Transylvanie. Bucarest, 1938. 37. l. Kny. a La Transylvanie c. kiadvány ból. — *Biró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 67. l.

GYALAKUTA — FÂNTÂNELE (Maros—Torda m.)

Ev. ref. templom. *Benkő* szerint »ha az újabb mészréteget falában megbontjuk, alatta — a lakosok állítása szerént — görög szentek festett képeire akadunk«.

Irodalom : *Benkő K.:* Marosszék ismertetése. Kolozsvár, 1868—1869, 223. l.

GYÖNGYÖSPATA (Heves m.)

R. kat. templom. *Gerecze* bemeszelt falképeket említ.

Irodalom : *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 372. l.

GYŐR (Győr—Sopron m.)

Székesegyház. Az apszis falán Krisztus mandorlában. *Puskás* a XIII. század első felére, *Ernst* a XIV. század közepére datálja. *Gerevich T.* ismét a XIII. századra helyezi.

Akvarellmásolata (MOB) lajstr. sz. 664. (1922.).

Irodalom : *Puskás.* 15. l. — *Genthon I.:* Az orthodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243. l. — *Ernst.* 15—16. l. — *Gerevich T.:* Magyarország

románkori emlékei Bp. 1938. 45, 225. l. — *Gerevich T.:* Magyarországi művészet Szent István korában. Szent István emlékkönyv. Bp. 1938. III. 91 l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 502—504. l.

GYULAFEHÉRVÁR — ALBA JULIA (Alsófehér m.)

Székesegyház. *Rómer* tudósítása szerint a székesegyház belső renoválása alkalmával »a mellék kerek oltárhelyen« előbukkant falképeket levakarták. A szentélyapszis vakárkádjaiba festett ülő és álló szentek sorát *Balogh* olasz mesternek tulajdonítja és 1514—1520 közé helyezi. A kifestett öt fülke közül meghatározható a harmadikban Szt. András és a negyedikben Remete Szt. Antal alakja. Valószínűleg 1911-ben kerültek napvilágra. *Entz* szóbelileg közli, hogy a déli mellékapszis résablakai bélletének belső felén ornamentális festett dísz látható a XIV. századból. A régi sekrestyében ugyancsak festésnyomok.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 109. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 488. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 101. l. — *Balogh J.:* Olasz falfestmények Gyulafehérvárt. Erdélyi Tudományos Füzetek. Cluj-Kolozsvár, 1932. (51. sz.) — *Csabai I.:* Az erdélyi reneszánsz művészet. Bp. 1934. 65. l. — *Horváth J.:* Az irodalmi műveltség megoszlása. Bp. 1935. 208. l. — *Bitay Á.:* Az alba iuliai r. kat. székesegyház és környéke. Alba Julia, 1936. 13. l. — *Balogh J.:* A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 581. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 49. l. — *Biró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 98. l. — *Pálinkás L.:* A renaissance Magyarországon. Bp. 1942. 15. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance, Kolozsvár, 1943. 65, 116, 204, 293—294, 380. l. — *Entz G.:* XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 131, 132. l.

HARASZT — CHARAST' (Szepes m.)

R. kat. templom. *Vajdovszky* a keleti apszis mészburkolatán áttűnő falképekről szól. *Divald* közlése szerint »legújabban« Hanula J. bontotta ki a festményeket. A kupolán öt medaillonban: Krisztus a világ bírája és négy angyal mellképe; a zárófal felső mezőjében Mária és Krisztus, az alsóban egy szent vértanú (Szt. Margit?) életének jelenetei, a diadalív bélletén tíz próféta mellképe szögletes keretben. Az erősen rongált képek a XV. századból. *Divald* későbbi értesítése számol be arról, hogy Groh e XV. századi festmények alatt egy régebbi sorozatot is talált. Az alakok féléletnagyságúak. Színei világosak: zöld, sárga, halványbarna, kék. *Jendrassik* közlése szerint a képeket újabban bevakolták; a zárófal felső mezejének jelenetei: Angyali üdvözlet, Királyok imádása, Olajfák hegye (?), Utolsó vacsora.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 169—180. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Vajdovszky J.:* A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez. A Szepesmegyei Tört. Társ. Évkönyve. 1888. IV. 183. l. — *Dénes F.:* A művészet és művelődés lelhelyei Szepesmegyében. Lőcse, 1900. 29. l. Kny. A Lőcsei kir. kath. Főgimnázium 1899—1900. évi értesítőjéből. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 10, 18. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 802. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 233, 241. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 57. l. — *Jendrassik.* 60—61. l.

HARASZTKERÉK — ROTENI (Maros—Torda m.)

Orbán közlése szerint a régi gótikus templomot al-fresco falképeivel együtt lebontották.

Irodalom: *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pets, 1870. IV. 55. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 484. l.

HÁROMSZLÉCS — SLIAČ, — NIŽNÝ, — STREDNÝ, — VYŠNÝ (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Könyöki* a hajó és szentély egykori kifestésének nyomait említi. *Divald* az időközben feltehetően feltárt képeket, bővebb ismertetésük nélkül a XIV. századra datálja.

Irodalom: *Könyöki J.:* Visszapillantás a Nyitra, Turócz- és Liptómegyékben tett régészeti kirándulásra. A Közl. 1871. VIII. 93. l. — *Myskovsky V.:* Liptómegye középkori építészeti műemlékei. A. Közl. 1877. XI. 2. füz. 52. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 507. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 470. l. — *Divald K.:* Liptómegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907. I. 177. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 150. l.

HÁRSKÚT — LIPOVNIK (Gömör m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Rómer*, Timon: Imago novae Hungariae (41. l.) alapján a László-legenda egy jelenetét említi. *Groh* az északi szentélyfalon a »Gyermek Jézus fürösztésének« jelenetéről emlékezik meg. *Gerecze* ez utóbbit még kettővel egészíti ki: Krisztus és az Utolsó vacsora. XV. század.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 33. l. — *Myskovszky V.:* Régészeti kirándulás Tornára és Krasznahorkára. A É. 1875. IX. 172. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés . . . A. É. 1880. XIV. III. l. — *Groh I.:* Középkori falképek Gömörmegyében. A. É. 1895. XV. 238. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 252. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 497. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 324, 1157. l.

HERNÁDFALU — KUBACHY (Szepes m.)

Divald értesítése szerint a templomban a mészréteg alatt állítólag a templom felszentelését ábrázoló középkori falkép rejtőzik.

Irodalom: *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 17—18. l. — *Jendrassik.* 63. l.

HÉTHÁRS — LIPIANY (Sáros m.)

Szt. M á r t o n t e m p l o m. *Divald* szerint a szentély falképekkel volt borítva.

Irodalom: *Divald K.:* A héthársi szent Márton templom. A Magy. Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1913. XLVII. 573. l.

HETVEHELY (Baranya m.)

R. k a t. t e m p l o m. Falképeit *Szőnyi* fedezte fel. A keleti falon az ablak egyik oldalán két szent és Krisztus alakja, a másikon Szt. Ilona és Mettercia, a déli falon kard és fej töredéke. XV. század. *Ernst* az alakok erős rongáltságáról szól s a képek keletkezési idejét a XIV. századra teszi. *Gosztonyi* a képek pusztulásáról számol be. A fennmaradt töredékeket Bartha László a falról leszedte és restaurálta.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Szőnyi O.:* A hetvehelyi falképekről. A. É. 1911. XXXI. 263—266. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 267. 294. l. — *Ernst*

74—75. — *Gosztonyi Gy.:* Baranya középkori templomai. Technika, 1943. XXIV. 99, 525. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 112. l.

HÉVÍZ (Veszprém m.)

Egregyi r. kat. templom. *Csányi* a külső falsarkokon kváderokat utánzó sgrafittos rajzot említ. Szentélyfalán középkori mintás falfestés nyomai láthatók.

Irodalom: *Csányi K.:* Az egregyi templom. Balatoni Szemle. 1943. 284. l. — *Radnóti A.—Gerő L.:* A Balaton régészeti és történeti emlékei. Bp. 1952. 80. l.

HIDASKÜRT — KIDAŠKERT (Pozsony m.)

R. kat. templom. *Ipolyi* egykori feljegyzések alapján közli, hogy a tepmlomot falképekkel díszítették. *Rómer* idézi e forrás-szöveget. A *MOB* 1910 évi jelentése szerint a templom renoválása során az egykori szentélyben (az újabbkori sekrestyében) falképmaradványok kerültek elő. Alakok töredékei.

Fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Ipolyi-Stummer, A.:* Beschreibung der Baudenkmale der Insel Schütt (Csallóköz) in Ungarn. Mittheilungen. 1858. III. 184. l. — *Ipolyi A.:* Csallóköz műemlékei. A. Közl. 1859. I. 107—108. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 19. l. — *Rómer:* Falképek. 118. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 517. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 659. l. — *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1892—1900. II. I. rész. 354. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 282. l.

HIDEGSÉG (Győr—Sopron m.)

R. kat. templom. *Rómer* Storno nyomán közli, hogy »még néhány év előtt« a templom román szentélyében falképmaradványok voltak láthatók. A MOB 1949-ben tárta fel az álló helyzetben ábrázolt apostolok al-fresco töredékeit. A falképek további feltárása és restaurálása 1951-ben folytatódott. Az apszidiolban középen Krisztus mandorlában, körülötte a négy evangelista jelvénye. Az apszidiol félkörívű falán tíz álló apostol alakja került elő. Feliratuk szerint meghatározható: Bertalan, Pál, Péter, András, János, id. Jakab, Tamás, Fülöp. Vörös, sárga, okker és szürke konturvonalak; féléletnagyságúak. Az apszis déli falán a részben kiegészített Olajfák hegye, színei: vörös, sárga, világosbarna, kék (fresco-secco-technikával). Fölötte szürke növényi ornamentikájú szalagdísz, alatta festett függönydrapéria. Az ablakkereten ugyancsak ornamentális növénydísz. Az apszis északi falán a mészréteg alatt feltehetően az Utolsó vacsora rejtőzik. Néhány sisakos katona ábrázolásának töredéke (a Szépművészeti Múzeumban) és fölöttük fehér köpenyes alak képének alsó széle és két lába került elő. A feltárást és restaurálást 1949-ben Szentiványi Endre, majd 1951-ben Bartha László végezte.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 109. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 521. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 738. l. — *Csatkai E.:* Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1932. I. 23. l. — *Ernst.* 75 l. — *Egy középkori freskót . . .* Szabad Művészet, 1949. III. 349. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 230. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 153. l. *Csatkai E.:* Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953. 455—456. l.

HIZSNYÓ — CHYŽNÉ PRI REVÚCI (Gömör m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Groh* ismerteti először a szentély falképeit. Az északi falon a felső csúcsíves mezőben Krisztus születése, az alsó mezőben Vir dolorum és négy apostol alakja ; a keleti falon a felső csúcsíves mezőben Angyali üdvözlet, az alsó mezőben négy apostol ; a déli falon a felső csúcsíves mezőben a Királyok imádása, az alsó mezőben négy apostol ; a boltozat négy süvegén négy angyal, a négy egyházatya és a négy evangélista szimbóluma. A diadalív szentély felőli falán Áldó Krisztus mandorlában, két oldalán az öt okos és öt balga szűzzel. Alakjai félméternél nagyobbak. Színezésük zöld alapon lila, sárga és barna. *Cammerer* az oltár mögötti ablakbélleten két női szent alakját, az ablak fölött a Szentlelket galamb képében kétoldalán egy-egy angyallal, a diadalív alsó felén pedig gótikus medaillonokban szentek mellképeit említi. A Krisztus születése-jelenet, valamint a déli és északi fal apostolalakjai a XIII. századból, vagy a XIV. század elejéről ; a diadalív, a boltsüvegek és az ablakfülke képei 1340 tájáról ; a szentélyboltozat képei a XIV. századból ; a Vir dolorum csoport az 1400 körüli évekből származik. Először 1812-ben, majd Ipolyi püspöksége alatt, végül 1936-ban restaurálták. Az utolsó restaurálás addig ismeretlen részleteket is feltárt.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 182—188. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Groh I.:* Középkori falképek Gömörmegyében. A. É. 1895. XV. 233—235. l. — *Groh. I.:* Hizsnyó r. k. templomának falképei. A. É. 1897. XVII. 49—53. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118 l. — *Mo. vm.* Gömör-Kishont vármegye. Bp. é. n. (1903?) 54. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 252. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 497. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 324—325. l. — *Gróh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Divald K.:* Gömörvármegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1914. VIII. 49. l. — *Cammerer, M. R.:* Die Wandmalereien der Filialkirche zu Chyžné in der Slowakei. Forum. (Bratislava) 1938. (VIII.) 164—166. l. — *Schürer, O.—Wiese, E.:* Deutsche Kunst in der Zips. Brünn—Wien—Leipzig, 1938. 217. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 53. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31. l.

HOMORÓD — HOMOROD (Nagyküküllő m.)

E v. t e m p l o m. *Orbán* a torony alatti boltozat képeit említi. *Reissenberger* ezeket a legrégibb erdélyi falképeknek tartja. *Puskás* Bielz közlése alapján a XIII. század első felére datálja a festményeket. *Genthon* Krisztust átkaroló Máriát említ. XIV. század. *Gerevich T.* XIII. századi töredékekről és XIV. századi sorozatról szól.

Irodalom : *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1868. I. 191. l. — *Reissenberger, L.:* Bericht über kirchliche Alterthümer. Siebenbürgisch — Deutsches Wochenblatt. 1873. VI. 103. l. — *Henszlmann, I.:* A MOB jegyzőkönyve . . . A. É. 1884. III. III. 1. — *Teutsch, F.:* Die Bilder und Altäre in den evang. sächsischen Kirchen. Korrespondenzblatt. 1896. XIX. 41. l. — *Roth, V.:* Aufgabe und Ziel der siebenbürgisch-sächsischen Kunstgeschichtsforschung. Archiv. 1903. XXXIII. 645. l. — *Roth, V.:* Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korrespondenzblatt. 1903. XXVI. 49—50. l. — *Roth, V.:* Siebenbürgische Altäre. Strassburg, 1916. 21—22. l. — *Puskás.* 15. l. — *Genthon. I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle, 1934. XXII. 244. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 6. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 229. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 502—504. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 152. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 547. l. — *Biró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 63. l.

HOMORÓDDARÓC — DRAUSENI (Udvarhely m.)

Ev. templom. *Entz* szóbeli közlése szerint az eredetileg háromhajós bazilikában (később két mellékhajóját lebontották) a főhajó déli falán a karzat-ablakok alatt XV. századi falképsorozat látható. A három ábrázolás közül a keletin Katalin a tudósokkal, a nyugatin az Olajfák hegye ismerhető fel. A festmények felső és alsó szegélyén geometrikus keretsáv.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

HOMORÓDJÁNOSFALVA — JONESTI (Udvarhely m.)

Unit. templom. *Entz* szóbeli közlése szerint a szentély északi falán figurális töredék, továbbá lándzsa és pajzs. XVI. század első fele.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

HOMORÓDSZENTMÁRTON — MARTINUS (Udvarhely m.)

Unit. templom. *Huszka* közlése szerint az északi fal ívmezőiben a László-legenda jelenetei: A kihallgatás, A felvonulás, Az ütközet, A kun menekülése, A kun lefejezése és három álló férfialak. Az alatta lévő mezőben Antiochiai Szt. Margit életének jelenetei: két lovas kivonulása egy palotából, Eljegyzése (?), továbbá nyolc jelenet vértanúságát ábrázolja. XV. század. Huszka 1887-es értesítése szerint további három jelenet került elő a mészréteg alól: A kunok üldözése, Szt. Margit vértanúsága és egy nagyméretű Szt. Kristóf alakja. *Gerecze* a szentély északi falán a következő jeleneteket sorolja föl: Szt. Kristóf, Kálvária, Sírbatétel; a déli falon a Pokol és Péter az üdvözülteknek megnyitja a mennyország kapuit. *Balogh* az elpusztult festményeket (a templomot lebontották) Huszka másolatai alapján a XIV. század első felére keltezi.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 522—523 (Huszka, 1884.). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Henszlmann I.:* A MOB ... ülésének jegyzőkönyve. A. É. 1884. III. III, V. l. — *Huszka J.:* A Szent László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 213. l. — *Huszka J.:* Magyar Szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. századokban. A. É. 1886. VI. 126—128. l. — *Huszka J.:* Székely festőiskola a XV. században. A. É 1887. VII. 331 l. — *Huszka J.:* A derzsi falképek. A. É. 1888. XVIII. 50. l. — *Huszka J.:* A mezőtelegdi ev. ref. templom falképei. A. É. 1892. XII. 388. l. — *Nemes Ö.:* Nehány székelyföldi freskóról. Székely Hírlap. 1896. I. okt. 29. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Műk. III. 68. l. — *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok-Dobokavármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 324. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 406. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 534. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 946. l. — *Myskovszky E.* 64. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 133. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 37. l.

HÖLTÖVÉNY — HĂLCHIU (Brassó m.)

Ev. templom. *Jekelius* művében Horwath, W. közli, hogy a templomot 1498-ban festették ki. A sekrestye fölött Kálvária részlete.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Jekelius, E.:* Das Burzenland. Die Dörfer des Burzenlandes. Kronstadt, 1929. IV. I. Teil. 126. l.

HUSZT — HUST (Mármaros m.)

Ev. ref. templom. *Rómer* a templom déli oldalán »a szentély ferde pillérje mellett egy festett kép« nyomáról szól. Az A. É. közleménye szerint

a falon felirat : FECIT PATER ELIAS ARCI PAR(OCHUS) H(USTIENSIS) ANNO D(OMI)NI 1455. A szentély déli falán Johel, Nicheas, Malachias, Daniel, Ezechiel próféta álló alakja mondatszalaggal. A diadalíven három koronás női szent. A hajó északi falán három páncélos alak és egy jelenet töredéke : térdelő angyal álló nőalak előtt (Angyali üdvözlet?). A diadalív melletti keleti falrészen térdelő diakonus, előtte álló alak töredéke. *Lux G.* bemeszelt falképet említ.

Irodalom : *Rómer:* Falképek. 110. l. — *x. x.:* A huszti ref. templom . . . A. É. 1888. (VIII.) 447—448. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 293. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 511. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 498. l. — *Lux G.:* Építészeti tanulmányút a visszacsatolt Felvidéken. Technika. 1939. XX. 334. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 57, 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából.

IPOLYNYÉK — NEKIJE (Hont m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az 1697-es vizitáció leírása szerint a templom »variis coloribus depicta«.

Irodalom : *Némethy, L.:* Series parochiarum et parochorum archidioecesis strigoniensis. Strigonii, 1994. 114. l.

ISTVÁNKIRÁLYFALVA — ŠTEFANOVÁ (Pozsony m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Rómer* szerint a karzat fölötti bolthajtáson falképek nyomai.

Irodalom : *Rómer:* Falképek. 110. l. — *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony. 1895. II. I. rész. 355. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 517. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 658. l.

IZSÁK (Bács—Kiskun m.)

K e r e k t e m p l o m. »Az 1745. évi Can. Visitatio szerint e templom igen régi, faragott kövekből épült és festés nyomai láthatók benne«.

Irodalom : *A váczi egyházmegye* történeti névtára. Vácz, 1915. 287. l.

JÁK (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Czobor* közli a helyreállítási munkák során a főapszis falán lévő Szt. György felfedezését. A féléletnagyságú alak rajza vörösesbarna. *Lázár* a XIV. századra datálja. *Éber* felsorolja a további töredékeket : a déli torony alatti térségben, a nyugati falon templom előtt nagyobb csoport, a magasban két angyal és egy gyermek alakja ; a déli falon öt álló alak ; a keresztboltozat ívmezőiben egy-egy angyal félalakja. E jelenetek a XIII. század közepéről. A keresztboltozat bordáin és a két falmező záró csúcsívén dekoratív festés. *Balogh* a század második felére, *Péter* utolsó tizedeire datálja. A Szt. Györgyöt más, korábban működött mesternek tulajdonítja, mint a többi jelenetet. *Ernst* a déli fal jelenetében Mária halálát, a boltcikkelyekben pedig Krisztust és egy férfi, valamint női donátor alakját véli felfedezni. A XIV. század első feléből. *Gerevich T.* a déli toronytér képeit elválasztva a Szt. György mesterének stílusától, az ú. n. II. jáki mesternek tulajdonítja s a XIII. századra datálja. A főbejárat mellett és az északi toronytérben XV. századi korareneszánsz ornamentális falfestés töredékei. A figurális

képek színei : okker, rózsaszín, vörös, szürkészöld, kék, fehér, fekete. A képeket 1937-ben Mauro Pellicioli restaurálta.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 189—196 (1904). Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Czobor B.:* A jáki apátsági templom. A. É. 1890. X. 15. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 233. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 76. l. — *Lázár B.:* Kolozsvári Márton és György művészete. A. É. 1916. XXXVI. 75. l. — *Lázár, B.:* Die Kunst der Brüder Kolozsvári. Studien zur Kunstgeschichte. Wien, 1917. 14—15. l. — *Éber, L.:* Magyarország Árpád-kori művészete. Műbarát. 1922. II. 164—165. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 84. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 114, 131. l. — *Balogh J.:* A magyarországi Szent György-ábrázolások forrásai. A. É. 1929. XLIII. 135—140. l. — *Péter A.:* Magyar művészet. Bp. 1929. 27. l. Kny. a Magyarország Vereckétől napjainkig c. kiadványból. — *Balogh, J.* L'arte italiana in Ungheria. Le Vie d'Italia. 1930. 662. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. 56. l. — *Puskás.* 16—18. l. — *Körmendy L.:* A jáki templom rövid ismertetése. Szombathely, 1932, 34, 38, 40. l. — *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 33. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243. l. — *Hekler A.:* A magyar művészet története. Bp. é. n. (1934) 23. l. — *Ernst.* 11—13. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 29. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 221—223. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 504. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 27—28. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 153. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 547. l. — *Bogyay T.:* A jáki apátsági templom és szent Jakab kápolna. Szombathely, 1943. 57—58, 67. l. — *Gerevich T.:* Műemlékeink védelme. Szépművészet. 1943. IV. 3. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 444. l.

JÁKÓHÓDOS — HODIŞ (Bihar m.)

R e f. t e m p l o m. Falképeiről *Lugossy* szól először. *Bunyitai* szerint erősen sérült állapotban kerültek elő. *Hegyi* a XIV. századra datálja. *Gerecze* »jelenleg mészréteg alatt« lévőknek mondja a festményeket, melyek az »elkárhozott lelkek szenvedéseit ábrázolják«.

Irodalom : *Lugossy J.* a M. Akadémiai Értesítő 1848. II. számában. — *Römer:* Falképek. 109—110. l. — *Bunyitay V.:* A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884. III. 240. l. — *Gohl Ö.:* A nagyváradi püspökség egyházi emlékeinek statisztikája. A. É. 1897. XVII. 375. l. — *Mo. vm.* Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp. 1901. 94. l. — *Hegyi J.:* Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Gyöngyös, 1903. 25. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 491. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 219. l.

JÁNOSRÉT — LÚČKY PRI KREMNICI (Bars m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Divald*, majd a *MOB* 1908-as jelentése falképnyomokat említ.

Irodalom : *Divald K.:* Csúcsíveskori szárnyasoltárok Bars és Túróc vármegyében. A Magy. Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1911. XLV. 544. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 267. l.

JEKELFALU — JAKĽOVCE (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. A falképek felfedezéséről *Vajdovszky* értesít ; közli, hogy egykor az egész templom ki volt festve. A sekrestye képeiben Szt. Borbála és Dorottya életének jeleneteit ismeri fel. *Römer* a sekrestye egyik falán : Szt. Borbála a király előtt és Kivégzése jelenetét, másik falán »a szentet toronyba vezetik, míg a másik oldalon őt ennek ablakából kivezetik« —

jelenetet említi. A templom többi részében dekoratív festés nyomai. *Henszlmann* a jeleneteket Szt. Katalin legendájának mondja s a XV. századra datálja. *Myskovszky E.* közli, hogy a boltozaton átszivárgó nedvesség a festményeket megrongálta. A képeket *Divald* már igen elhalványultaknak ismeri, *Špirko* szerint 1912-ben átfestették. *Jendrassik* alig lát valamit az egykori jelenetekből.

Fényképe a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Vajdovszky J.:* Archaeológiai levelek. A. É. 1871. V. 236—237. l. — *Irodalom.* A. É. 1872. VI. 23. l. — *Römer:* Falképek. 72—73. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés . . . A. É. 1876. X. 4. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1886. VI. 116. l. — *Vajdovszky J.:* A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez. A Szepesmegyei Tört. Társ. Évkönyve. 1888. IV. 193. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Dénes F.:* A művészet és művelődés lelhelyei Szepesmegyében. Lőcse, 1900. 29. l. Kny. A lőcsei kir. kath. Főgymnasium 1899—1900. évi értesítőjéből. — *Myskovszky V.:* Néhány Felsővidéki műemlék. A. É. 1901. XXI. 394. l. — *Myskovszky E.:* Műemlékeink pusztulása. Művészet. 1904. III. 179. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 525. l. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 17. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 805. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 66. l. — *Špirko, J.:* Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Spišská Kapitula, 1936. I. 122. l. — *Szabó F.:* Borsod megye Árpád-kori templomai. Miskolc, 1936. 33. l. — *Jendrasssik.* 61. l.

KÁCS (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

Egykori r. kat templom. *Gerecze* Groh és Gyalus L. jelentése alapján közli, hogy a lebontott templomban állítólag falképek voltak.

Irodalom: *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 243. l.

KADARKÚT (Somogy m.)

Ev. ref. templom. *Gerecze* alispáni jelentés alapján közli, hogy a mészréteg alatt falképek rejtőznek.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 521. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 722. l. — *Ernst.* 75. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 378. l.

KAJÁSZÓSZENTPÉTER (Fejér m.)

Egykori ref. templom. *Földváry* az 1802-ben lebontott pusztatemplommal kapcsolatban idézi a vonatkozó régi anyakönyvi feljegyzést, mely szerint: »Annak a régi templomnak belső falain gothus vagy görög írások és régi görög képek látszottak festve«.

Irodalom: *Földváry L.:* Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. Bp. 1898. I. 11. l.

KAPOSVÁR — KAPOSSZENTJAKAB (Somogy m.)

Templomrom. *Römer* Fuxhoffer nyomán közli, hogy az egykori, időközben elpusztult templom falképei 1776-ban még láthatók voltak.

Irodalom: *Fuxhoffer, D.—Czinár, M.:* Monasterologia Regni Hungariae. Veszprém, 1803. I. 134, 214. l. — *Römer:* Falképek. 142. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 522. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 726. l.

KÁPOSZTÁSSZENTMIKLÓS — NICOLEŞTI (Maros—Torda m.)

Orbán közlése szerint a lebontott templomszentélyben »papi személyek« al-fresco képei voltak láthatók.

Irodalom: *Benkő K.:* Marosszék ismertetése. Kolozsvár, 1868—1869. 261. l. — *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1870. IV. 51. l.

KARASZKÓ — KRASKOVO (Gömör m.)

Ev. templom. *Groh* közleménye szerint a templom kívül is festve volt; a szentély keleti falán ülő nőalak töredéke (»talán az istenanya«) maradt fenn. A templom belsejében a hajó és szentély képei közül csupán néhányat fedtek fel. A hajó keleti falán Gábor arkangyal; az északi falon a karzat alatt alakok alsó része látszik, e jelenetek »talán egyik szent királynak életéből«. A szentély északi falán két álló helyzetben ábrázolt apostol, a déli falon három fej került elő. Megállapítása szerint a szentély festményei a hajóbelieknél későbbiek. *Gerecze* Szt. Mihály arkangyal alakját említi. A *MOB* 1906-ban jelenti a képek teljes föltárását és helyreállítását. *Sourek* a László-legenda egy részletét mutatja be s a képeket az 1350-et követő évekre datálja.

A szentély északi és déli falán álló apostolok, a keleti fal dekoratív dísze fölött Veronika kendője, a boltsüvegekben Krisztus mandorlában, Ábrahám és a négy evangélista szimbóluma. A hajó keleti falán a felső mezőben Angyal és az Atyaisten, Angyali üdvözlet, az alsó mezőben Köpenyeges Mária és Gábor arkangyal; az északi falon a felső mezőben a László-legenda: Indulás az ütközetbe, Az ütközet, A birkózás, A kun lefejezése, Szt. László pihenése, az alsó mezőben a Szt. Ilona-legenda jelenetei. Kék alapon lila, sárga és rózsaszín színek.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 197—206, (1906). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Groh I.:* Középkori falképek Gömörmegyében. A. É. 1895. XV. 235—236. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Mo. vm.* Gömör Kishont vármegye. Bp. é. n. (1903?) 61. l. — *A MOB működése* az 1902 évben. Mo. Műeml. 1905 I. 166. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 497. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 327. l. — *Éber L.:* Köpönyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 313. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 236, 243. l. — *Éber L.:* Tanulmányok. Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 23, 53. l.

KARCSA (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

Ref. templom. Falképeit 1863-ban *Henszlmann* lerajzolta, azóta elpusztultak.

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 159. l.

KASSA — KOŠICE (Abaúj—Torna m.)

Székesegyház. *Ipolyi* a mészréteg alatt az Árpádkor végéről való monumentális falképeket említ. *Henszlmann* szerint a sekrestyeajtó melletti falon 1858-ban tűnt elő Mária alakja, kétoldalán egy-egy női szenttel. A déli előcsarnok keleti falán Szt. Pál megtérése. Előbbi a XV., utóbbi a XVI. századból. *Rómer* írja le a déli hajó keleti végén lévő kápolnában látható Utolsó ítéletet. A jelenet alatt két sorban az apostolok. *Récsey* a szentélyapszis boltívén két fekete sas képét említi; közli, hogy 1892 decemberében a déli mellékhajó sekrestye-bejárati falán a Feltámadás s az északi mellékhajó oktogonjának ablakmélyedésében triptichonszerűen — a Kálvária, Levétel a keresztről s egy feliratos falrész került elő. *Gerecze* említi a két sas készültének

idejét : 1507. *Genthon* a képeket a XV. századra keltezi. *Wick* értesítése szerint a festményeket 1941-ben Szentiványi Gyula restaurálta. *Mihalik J.* közli, hogy az Utolsó ítélet restaurálása során egy eddig ismeretlen mellékcsoport vált láthatóvá. E csoport később ismét elhomályosodott.

Fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom : *Ipolyi A.:* A deákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 116. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 18. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. VI. köt. 177—178. l. — *Römer:* Falképek. 110—113. l. — *Henszlmann I.:* Lőcsének régiségei. Bp. 1878. 108. l. — *Récsey V.:* A kassai dómról s az ott újabban fölfedezett falfestményekről. A. É. 1893. XIII. 270—271. l. — *Nyáry S.:* A kassai székesegyház. Bp. 1896. 24, 36, 37. l. — *Mo. vm.* Abaúj-Torna vármegye és Kassa. Bp. 1896. 71, 160. l. — *Mihalik J.:* Magyarország vidéki műkincsei. Magy. Műk. III. 32. l. — *A kassai százéves* egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. Kassa, 1904. I. 47. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 200. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 486—487. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 75. l. — *Kemény L.:* A kassai székesegyház építészeiről. A. É. 1910. XXX. 165. l. — *Mihalik J.:* A kassai Szent Erzsébet-templom. Bp. 1912. 104. l. — *Sztehlo O.:* Megfigyelések a kassai Szt. Erzsébet-templom építése történetének felderítéséhez. A Magy. Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1913. XLVII. 806. l. — *Kemény L.:* A kassai dóm. A Magy. Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1916. L. 244. l. — *Kemény L.:* Kassa város műemlékei. Kassa, 1917. 8, 13. l. — *Wick B.:* Kassa város katholikus műemlékei. Košice, 1923. 20. l. — *Divald K.:* A kassai dóm mesterei. Az O. M. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. 1929. V. 34. l. — *Wick B.:* A kassai Szent Erzsébet-dóm. Kassa, 1936. 253, 310—311. l. — *Genthon I.— Szentiványi Gy.:* Abauj—Torna vármegye és Kassa műemlékei. Bp. é. n. (1940) 7. l. Kny. az Abaúj-Torna vármegye c. műből. — *Wick B.:* Kassa története és műemlékei. Kassa, 1941. 335, 341. l. — *Gerevich T.:* Műemlékeink védelme. Szépművészet, 1943. IV. 4. l. — *Mihalik S.:* Öt év műemlékvédelme és múzeumi munkája Kassán. Kassa, 1943. 8—11. l. — *D. D.:* Könyvismertetés. Szépművészet, 1944. V. 171. l.

Szt. Mihály kápolna. *Henszlmann* 1846-ban mészréteg alatt rejtőző képekről szól. Szt. Mihály alakja az oltár mögötti falon. 1870-es jelentésében már a »meszelés alól kikandikáló« Szt. László harcáról beszél, valamint említi, hogy az oltár mögötti Szt. Mihály két oldalán egy-egy szent alakjával »nem régen jött napvilágra«. A festményeket a XIII. századra, esetleg a XIV. század elejére keltezi. A következő évben *Römer* jelenti a Szt. László jelenetek feltárását. *Mihalik J.* a karzat balusztrád homlokfalán látható, a négy evangelista jelvényét ábrázoló XIV. századi al-fresco képet ismerteti. Meghatározása szerint a Szt. Mihály melletti két szent Cosmas és Damján. *Myskovszky E.* az evangelista jelvények erősen rongált állapotára hívja fel a figyelmet. *Genthon—Szentiványi* csupán »részben régi freskók«-ról szólnak.

Irodalom : *Henszlmann I.:* Kassa városának ó német stílű templomai. Pest, 1846. 5. l. — *Ipolyi A.:* A deákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 116. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. III. köt. 186. l. — *Henszlmann I.:* Jelentés . . . A. É. 1870. IV. 147, 150. l. — *Römer F.:* Új falfestmények. A. É. 1871. V. 60. l. — *Myskovszky V.:* Archaeológiai levelek. A. É. 1872. VI. 49, 182. l. — *Römer:* Falképek. 17, 34, 112—113. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű műemlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 32. l. — *Henszlmann I.:* A MOB működése . . . A. É. 1886. VI. 185. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1886. VI. 336. l. — *Myskovszky V.:* Kassa város középkorú és renaissance stílű műemlékei. Bp. é. n. (1895?) 16. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Mihalik J.:* A kassai Szent Mihály kápolna. Kassa, 1904. 23—24, 31—33. l. — *Myskovszky E.:* Műemlékeink pusztulása. Művészet. 1904. III. 179. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 203. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 487—488. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 81. l. — *Myskovszky E.* 63. l. — *Genthon I.—Szentiványi Gy.:* Abauj-Torna vármegye és Kassa műemlékei. Bp. é. n. 1940. 8. l. Kny. az Abaúj-Torna vármegye c. műből, — *Resatko E.:* A kassai Szent Mihály kápolna. Technika, 1942. XXIII. 320—321. l.

KECSED — CHICED (Szolnok—Doboka m.)

Ev. ref. templom. A vármegye monográfiája közli, hogy a templom falain a hatvanas években még falképek látszottak. Ezeket később bemeszelték.

Irodalom: *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok—Dobokavármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 245—247, 324. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 529. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 868. l.

KERESZTÉNYFALVA — CHRISTIAN (Brassó m.)

Várkápolna. A *Batthyáneum* közleménye szerint a várkápolna egyetlen megmaradt falán Zakariás próféta álló alakja. Valószínűleg a XV. századból.

Irodalom: *Művelődéstörténeti adatok.* Régi falképek. Batthyáneum. 1913. II.151. l.

KERESZTFALU — KRIŽOVÁ VES (Szepes m.)

R. kat. templom. A *MOB* 1906-ban jelenti, hogy a mészréteg alól falképek tűntek elő, feltárásukat elrendelte. *Wagner* a képeket az 1400 körüli évekre keltezi. *Jendrassik* közlése szerint a festményeket újabban teljesen átfestették, helyenként a kompozíciókat is megváltoztatták. Már Huszka igen rongáltaknak jelentette azokat. A keleti fal felső mezőjében felismerhetetlen színfoltok; az északi fal középső mezejében Kálvária; a déli falon egy fekvő férfi kínzása, az alsó mezőben Corpus domini kétoldalán Máriával és Szt. Jánossal. Huszka jelentése szerint az északi fal felső mezőjében a Körülmetélés, vagy a Betlehemi gyermekgyilkosság, a középső mezőben a Királyok imádása, az alsóban az Angyali üdvözlet, Krisztus születése és a Menekülés Egyiptomba. A déli fal közepén ablak, fölötte Krisztus-fej, az ablak baloldalán a felső mezőben az Utolsó vacsora töredéke, jobboldalán Olajfák hegye vagy Noli me tangere, a középső mezőben Krisztus Pilátus előtt, Kézmosás, Krisztust megfosztják ruháitól és Ostorozás.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 207—209. Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 247, 270. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 36. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 100. l. — *Jendrassik.* 61—63. l.

KÉSMÁRK — KEŽMAROK (Szepes m.)

R. kat. templom. Falképeiről először *Genersich* emlékezik meg. *Rómer* szerint már csupán a timpanon festménye látható, a boltsüvegekre festett apostolok eltűntek.

Irodalom: *Genersich, Ch.:* Merkwürdigkeiten der königlichen Freystadt Késmárk... Caschau, 1804. I. 31. l. — *Rómer:* Falképek. 113. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 525. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 807. l. — *Bruckner Gy.—Bruckner K.:* Késmárki kalauz. Késmárk. é. n. (1913) 27—28. l.

KÉTBODONY (Nógrád m.)

Az 1715-i canonica. vis. a templom szentélyében falképeket említ. Váci Püspöki Levéltár. Can. Vis. II. köt. 217. l.

KÉTTORNYÚLAK (Veszprém m.)

Ev. ref. templom. *Gerecze* Gózon jelentése alapján közli, hogy a templomban állítólag falképek vannak.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 539. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 477. l.

KIÉTE — KIJATICE (Gömör—Kishont m.)

Ev. templom. *Groh* közli, hogy a hajó képei még feltáratlanok. A diadalíven egy női és egy férfialak, a szentély hátsó falán öt figura (köztük Szt. Péter?), a déli falon ifjú apostol (János?) látható. A szentély többi része ugyancsak feltáratlan. *Gerecze* a képeket a XV. század elejére keltezi.

Irodalom: *Groh I.:* Középkori falképek Gömörmegyében. A. É. 1895. XV. 232. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 497. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 326. l.

KÍGYÓS (Bereg m.)

Ref. templom *Baranyainé* szóbeli közlése szerint a diadalív hajó felöli oldalán két, a XV. század elejéről származó figurális töredéket tártak fel a harmincas évek során.

KILYÉN — CHILENI (Háromszék m.)

Unit. templom. *Huszka* előbb Szt. Erzsébet alakját említi. 1887-es közlése szerint az északi falon feltárt László-legendát az egyház kívánságára újra be kellett meszelnie. *Nemes* a képeket 1497-ben készülteknek mondja. *Gerecze* a déli falon az Utolsó ítéletről (része a Köpenyeges Mária), két meghatározatlan figuráról, az Utolsó vacsoráról és Judás csókjáról szól. *Ştefănescu* már csupán Orbánra hivatkozva mondja, hogy 1868-ban a László-legenda és az Utolsó ítélet még látható volt.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 415. 1. (Huszka, 1886.). Akvarellmásolatáról készült fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1870. IV. 124. l. — *Huszka J.:* Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és XVI. századokban. A. É. 1886. VI. 131. l. — *Huszka J.:* Székely festőiskola a XV. században. A. É. 1887. VII. 331. l. — *Nemes Ö.:* Nehány székelyföldi freskóról. Székely Hírlap. 1896. I. okt. 29. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 502. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék, 361, 1159. l. — *Myskovszky E.* 64. l. — *Éber L.:* Köpönyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 318. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 9. l. — *Molsdorf, W.:* Christliche Symbolik der mittelalterlichen Kunst. Leipzig, 1926. II. kiadás. 150. l. — *Demus, O.:* Der Meister von Gerlamoos. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien. 1937. XI. 79. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 61. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38. l. — *László Gy.:* A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 88, 93. l.

KISDISZNÓD — CISNĂDIOARA (Szeben m.)

Ev. templom. *Reissenberger* a kórusban falképek nyomait említi. A helybeliek emlékezete szerint egy Krisztus-alak és egy női fej volt látható. *Müller* a kapuzat fölött talált festménynyomokról szól.

Irodalom: *Reissenberger, L.:* Die Kirche des heil. Michael zu Michelsburg. Mittheilungen. 1857. II. 66. l. — *Müller, F.:* Die kirchliche Baukunst des romanischen Styles

in Siebenbürgen. Jahrbuch. 1859. III. 180. l. — *Lukács B.:* Nagy és Kisdisznód. Vas. Ujs. 1868. XV. 6. l. — *Roth V.:* Román és gót kapuzatok erdélyi templomokon. A. É. 1911. XXXI. 290. l. — *Roth, V.:* Zur Problematik der siebenbürgisch-deutschen Kunstgeschichte. Festschrift für D. Dr. Friedrich Teutsch. Hermannstadt, 1931. 246. l.

KISKERESNYE — MALÉ KRŠTEŇANY (Bars m.)

R. k a t. t e m p l o m. Ipolyi közlése szerint szentélye festett volt

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 402. l.

KISLOMNIC — LOMNIČKA (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. Falképekkel volt díszítve.

Irodalom: *Vajdovszky J.:* A zsegrai templom falfestményei. Új Magyar Sion. 1871. II. 624. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 525. l.

KISNÁNA (Heves m.)

V á r t e m p l o m. A templomhoz csatlakozó kerek építmény külső déli falán falképtöredékek kerültek elő, egyik részletük halfarkú szirén, valószínűleg címer volt. A XV. század végéről. Feltárásuk óta elpusztultak.

Irodalom: *Csányi K.—Lux G.:* Nána vár romjai. Technika. 1941. XXII. 85. l.

KISSELMEC — ŠTIAVNIČKA (Liptó m.)

Templomában *Hofman* XIV. századi falképeket említ.

Irodalom: *Hofman, J.:* Staré uměni na Slovensku. Praha, 1930. 43. l.

KISSZEBEN — SABINOV (Sáros m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Henszlmann* 1877-ben emlékezik meg a falképek felfedezéséről. 1886-ban Myskovszky jelentése alapján közli, hogy a kápolna déli falának képeit feltárni nem lehetett; ezek feltehetően a László-legendát ábrázolták. *A kassai emlékkönyv* szerint az 1895-i restaurálási munkák során kerültek elő a szentély falfestményei. Ezeket rossz állapotuk miatt nem lehetett helyreállítani. *Gerecze* az előcsarnok mennyezetén medaillonokban a négy evangelista jelvényét említi. A boltozat többi részén reneszánsz ornamentumok.

Irodalom: *Henszlmann I.:* Évi jelentés . . . A. É. 1877. XI. 4—5. l. — *Henszlmann I.:* A MOB működése . . . A. É. 1886. VI. 185. l. — *A kassai százéves* egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. Kassa, 1904. I. 346. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 520. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 708. l.

KISSZEKERES (Szabolcs—Szatmár m.)

R e f. t e m p l o m. *Genthon* XV. századi falkép töredékéről szól.

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 399. l.

KISZOMBOR (Csognrád m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Bíró*, majd *Nikássy* ismertetése szerint a szentély falképei: Szt. Erzsébet (?), Próféta, Női szent, Mettercia a XIV. századból

valók, Veronika kendője későbbi. Életnagyságúak, fő színeik az okker és vörös. A festményeket Nikássy Lajos tárta fel és restaurálta 1939-ben.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Bíró B.:* Hatszázéves freskó Kiszomborban. Katolikus Szemle, 1940. LIV. 8—13. l. — *Nikássy L.:* A kiszombori XIV. századi falfestmények helyreállításáról. Szépművészet. 1941. II. 13—15. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 45. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 185. l.

KOLOZSVÁR — CLUJ (Kolos m.)

Szt. Mihály templom. Az *A. É. közlése* szerint az egykori Krisztus teste kápolna északi falának festményeit 1866-ban Römer, Papp M. és Hampel tárta fel. A boltozaton Máté evangelista oroszlánja, a boltcikkelyben Kálvária, alatta Krisztus Pilátus előtt, Ostorozás, Krisztus gúnyolása, Töviskoronázás. *Römer* a nyugati ablak melletti Vir dolorumról és az előtte térdelő donátorról szólva, az előbbi közleménnyel megegyezően feltételezi, hogy a donátor Slewnig, vagy Schleynig Gergely, Kolozsvár egykori plébánosa. Az attribúciót a plébánosnak a kápolnában előforduló címere valószínűsíti. A képek keletkezésének idejét tehát plébánossága korára, 1450—1481 közé helyezi. *Genthon* az 1420—1430 közti évekre datálja. *Grandpierre* tévesnek tartja a donátornak Schleynig Gergellyel való azonosítását. Feltételezi, hogy a mészréteg alatt további képek rejtőznek. Ismerteti az északi falon az alsó sorban lévő Utolsó vacsora, Júdás csókja és Olajfák hegye — erősen rongált — jeleneteket, továbbá a déli falon a Krisztus a világ bírája ábrázolását. Sötét alapon erőteljes színek: vörös, barna, zöld, kék és lila.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 213—219. Eredeti és akrarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Visszapillantás* a Magy. Történeti Társulatnak Kolozsvárott tartott első vidéki nagygyűlésére. A. É. 1869. I. 32—33. l. — *Jakab E.:* Kolozsvár története. Buda, 1870. 419. l. — *Römer:* Falképek. 114—118. l. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Műk. III. 64. l. — *Kelemen L.—Fodor J.:* Kolozsvári kalauz. Kolozsvár, 1902. 19. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 507—508. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 431. l. — A *MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 232. l. — *Balogh J.:* Kolozsvár műemlékei. Bp. 1935. 13. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 14. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Grandpierre É.:* A kolozsvári Szent Mihály templom. Bp. 1936. 6—7, 9, 10, 29—32. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 76. l. — *Balogh J.:* A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 555. l. — *Bíró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 64. l. — *Grandpierre E.:* A kolozsvári Szent Mihály-templom. Szépművészet. 1942. III. 113. l. — *Rados J.:* A kolozsvári Szent Mihály templom restaurálása. Technika. 1942. XXIII. 148. l. — *Vásárhelyi Z. E.:* Művészetében élő Kolozsvár. a Kolozsvár c. kiadványban. (szerk. Makkai L.—Vásárhelyi Z. E.) Kolozsvár, 1942, 63. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 28, 197. l. — *Gerevich T.:* Műemlékeink védelme. Szépművészet, 1943. IV. 4. l.

Farkas-utcai templom. *Kelemen* közlése szerint a hajó déli falán töredékek tűntek elő; a déli keresztfolyosón, az ú. n. toronyszoba falán a bejárat jobb oldalán férfi, baloldalán angyal erősen sérült alakja. Az angyalt a férfialaknál későbbinek véli. *Balogh* e festmények későbbi elpusztulásáról értesít. *Entz* a XVI. század első felére keltezi az egykori képeket.

Irodalom: *K. L. (Kelemen L.):* Falfestménytöredékek. Erdélyi Múzeum. 1898. XV. 427. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 508. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 433. l. — *Balogh J.:* Kolozsvár műemlékei. Bp. 1935. 15—16. l. — *Entz G.:* A farkas-utcai templom. Kolozsvár, 1948. 11. l. Kny. a Református Szemléből.

KOMLÓSKERESZTES — VEĽKÝ CHMEĽOV (Sáros m.)

Ev. templom. *Myskovszky* közlése szerint a torony felső fogaspárkányzata felett félköríves fülkékben »fekete háttéren a 12 apostol sgrafitto modorban al-fresco festett, azonban már csak gyengén kivehető mellképei láthatók«.

Irodalom: *Myskovszky V.:* Az 1875-ik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye. A. Közl. 1876. X. 3. füz. 62. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 520. l.

KOPÁCS — KOPAČEVO (Baranya m.)

Ref. templom. *Turcsányi* a kapu fölötti timpanonban lévő festésnyomokról szól.

Irodalom: *Turcsányi A.:* Archaeológiai levelek. A. É. 1870. III. 189. l. — *Römer F.:* Kivonat a magy. tud. akad. arch. bizottsága ... jegyzőkönyvéből. A. É. 1870. III. 232. l.

KORLÁT (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

Ref. templom. *Genthon—Szentiványi* szerint a szentélyben »elmeszelt freskó nyomai«.

Irodalom: *Genthon I.—Szentiványi Gy.:* Abaúj-Torna vármegye és Kassa műemlékei. Bp. é. n. (1940) 4. l. Kny. az Abaúj-Torna vármegye c. műből. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 161. l.

KORPONA — KRUPINA (Hont m.)

R. kat. templom. *Ipolyi* közli, hogy az egykori Mária kápolna, utóbb sekrestye mennyezete hajdan festett volt s a mészréteg eltávolítása után angyalalakok kerültek elő.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 182. l.

KÓS — KOŠ (Nyitra m.)

R. kat. templom. Az 1695-i canonica visitatio szerint az András apostolnak szentelt templom »... est lapidea et ab antiquo catholica. ... reliquum corpus tabulatum, et depictum, ...«

Egyetemi Könyvtár. Hevenesi gyüjt. 57. köt. p. 56.

KOZMA — KUZMICE U TREBIŠOVA (Zemplén m.)

R. kat. templom. A kassai egyházmegye emlékkönyve szerint »A goth stylű templomot freskók díszítették. A reformátusok részint levakarták, részint bemeszelték a képeket«.

Irodalom: *A kassai egyházmegye* történeti névtára és emlékkönyve. Kassa, 1904. II. 536. l.

KÖPEC — CHEPET (Háromszék m.)

Ev. ref. templom. *Gerecze* Köpeczi Nagy L. és Halavács L. közlése alapján emlékezik meg a mészréteg alatt lappangó képekről.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 502. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 361. l.

KÖRMÖCBÁNYA — KREMNICA (Bars m.)

Szt. Katalin vagy Vártemplom. Hunfalvy szerint a várban »oszlopok által két hajóra osztott, szép boltozatú és régi festvényekkel ékesített templomot találunk«. *Lehoczky* az átalakított templombelsőnek csupán egyik falán látott »állítólag a XIV. századból eredő festményeket«.

Irodalom: *Hunfalvy J.:* Magyarország és Erdély eredeti képekben. Darmstadt, 1860. II. 141.l. — *Lehoczky T.:* Régészeti böngészet hazánk északi vidékén. A. É. 1874. VIII. 263. l. — *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 287, 288. l.

KŐSZEG (Vas m.)

Szt. Jakab templom. *Gyulai* a déli mellékhajó oldalfalán téglavörös színű, elmosódott, »nemrég« felfedezett falfestményrészletről szól. *Dex* ismerteti az 1932 és 1938-ban feltárt festményeket. Az első alkalommal, a templom újrafestésekor, a hajó középső ívmezőjében látható nagyméretű fejet tártak fel. Az 1938-as restaurálás alkalmával a jobb mellékoltár mögötti falon Köpenyeges Mária (al-fresco) fölötte Királyok imádása, mellette Szt. Kristóf majd hat méteres alakja tűnt elő. A három jelenetet az 1400-as évek tájáról három különböző mesternek tulajdonítja. *Fábián* korábbinak tartja a Köpenyeges Máriát s későbbinek Szt. Kristófot és a Királyok imádását. Az utóbbi kettőt egy festőtől származtatja.

Fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: *Gyulai R.:* Soproni templomunk házának újjáépítése a XV. század végén. A kőszegi szent Jakab egyház. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. (Szerk. Erdélyi L.) Bp. 1905. III. 434. l. — *Dex F.:* A kőszegi Szt. Jakab templom újonnan felfedezett freskóinak helyreállítása. Vasi Szemle. 1938. V. 8. l. — *Fábián M.:* A kőszegi palástos Madonna. Tükör. 1941. IX. 21—23. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 447. l.

KŐVÁGÓÖRS (Veszprém m.)

Templomrom. *Ipolyi* falképek »kevés maradványait« említi. *Rómer* a templomrom homlokzatán Szt. Kristóf alakjáról szól. *Ernst* a szentnek zubbonyát, lábát, botját s a vállán ülő kis Jézus körvonalait látja.

Irodalom: *m.:* Amalazuntha. Sürgöny. 1863. III. okt. 20. (239. sz.) *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6. l. — *A Tárcza rovat* jegyzetei közt. Zala-Somogyi Közlöny. 1872. nov. 7. — *Rómer:* Falképek. 105—106. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 541. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1028. l. — *Békefi R.:* A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907. 136. l. — *A MOB működése* az 1903—1911. években. Mo. Műeml. 1913. III. 240. l. — *Ernst.* 76. l.

KŐVÁGÓSZÖLLŐS (Baranya m.)

R. kat. templom. *Merényi* az 1729-es canonica visitatio alapján közli, hogy a torony nyugati falán már fel nem ismerhető falképnyomok voltak láthatók.

Irodalom: *Merényi F.:* Domsics Mátyás egyházlátogatása Baranyában 1729-ben. Pécs, 1939. 58. l.

KÖVI — KAMEŇANY (Gömör—Kishont m.)

Ev. templom. *Nagy I.* a padlás egyik homlokfalán és az oldalfalakon falképeket említ.

Irodalom: *Nagy I.:* A történelmi kirándulás eredményeiről. Fővárosi Lapok. 1876. XIII. szept. 3. (202. sz.) — *Mo. vm.* Gömör-Kishont vármegye. Bp. é. n. (1903?) 61. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 326. l.

KÖZÉPAJTA — AITA MIJLOCIE (Háromszék m.)

Ref. templom. *Orbán* írja: »Benkő József azt mondja, hogy menynyezetén 1141 évszámot olvasta, s hogy azt régi freskó festvények borítják; igen valószínű azonban, hogy az évszám tévesen volt megfejtve s az inkább 1541 lehetett«.

Irodalom: *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1869. III. 14. l.

KRISTYOR — CRIŞTIOR (Hunyad m.)

G. kel. templom. A képeket *Ştefănescu* ismerteti. A hajó nyugati falán a felső mezőben Mária álma, Lábmosás, Utolsó vacsora, az alsó mezőben a donátor családjával és allegorikus jelenet; az északi falon Szt. György, Keresztvitel, Szt. Borbála és Katalin (?); a déli falon Három szent (István, László, Imre?) és két donátor arcképe. A templom külső északi falán az Utolsó ítélet töredékei. A festményeket a XIV. század végére keltezi. *Genthon* szerint az 1500 utáni évekből valók.

Irodalom: *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris. 1932. 242—248, 334, 336, 362—365, 370, 376, 389. l. — *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Cluj—Kolozsvár, 1934. 54—55, 60. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 247. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Petranu, C.:* L'art Roumain de Transylvanie. Bucarest, 1938. 36, 37. l. Kny. a La Transylvanie c. kiadványból. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 46. l. — *Biró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 67. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 48. l. — *Entz G.:* Az erdélyi műtörténetírás kérdéseihez. Kolozsvár, 1945. 9. l.

KURIMA — KURIMA (Sáros m.)

Gerecze közjegyzői jelentés alapján közli, hogy a csúcsíves templomban a mészréteg alatt falképek lappanganak.

Irodalom: *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 710. l.

KÜKÜLLŐKÖRÖS — CURCIU (Kisküküllő m.)

Ev. templom. A képeket *Roth* fedezte fel. *Genthon* Szt. János lefejezésének jelenetét említi. 1460—1480 között.

Irodalom: *Roth, V.:* Aufgabe und Ziel der siebenbürgisch-sächsischen Kunstgeschichtsforschung. Archiv. 1903. XXXII. 645. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle 1934. XXII. 245. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból.

KÜKÜLLŐVÁR — CETATEA DE BALTĂ (Kisküküllő m.)

Ev. ref. templom. *Szádeczky* tudósítása szerint a vakolat eltávolítása után apostolok alakjai és egy Kálvária került elő. A torony alatti fülkében Levétel a keresztről, 1525-ös évszámmal.

Irodalom: *Szádeczky L.:* Küküllővári sírleletek és falképek. Erdélyi Múzeum. 1897. XIV. 288, 308. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 422. l. — *Roth, V.:* Die siebenbürgisch-sächsische Kunst in der magyarischen Forschung. Archiv. 1915. 513. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából.

KÜSMÖD — CUŞMED (Udvarhely m.)

Ref. templom. A hajó déli oldalán a mészréteg alatt feltehetően Mária a gyermekkel.

Irodalom: *Szabó E.:* Középkori Mária-kép nyomában. Ellenzék. 1943. dec. 27.

LÁBATLAN (Komárom m.)

Ref. templom. *Rómer* a mészréteg alatt állítólagos falképeket említ.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 118. l. — *Gyulai R.:* Megyénk a történeti korban. Komáromi Lapok. 1887. VIII. jún. 4. (23. sz.) — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1148. l. — *Ernst.* 75. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 307. l.

LAJTASZENTGYÖRGY — SANKT GEORGEN (Sopron m.)

R. kat. templom. Az 1674-es canonica visitatio boltozatán festményeket említ.

Irodalom: *Csatkai, A.—Frey, D.:* Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. XVI. l.

LANCSÁR — LANČÁR (Nyitra m.)

R. kat. templom. *Rómer* szerint a templom falképei »több vallási igazságot ábrázolnak«.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 118. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 513. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 561. l.

LEHNIC — LECHNICA (Szepes m.)

Kolostor refektóriuma. *Divald* az ebédlő déli falán a mészréteg alatt lappangó festményekről szól. A *MOB* 1908-i jelentése szerint a kolostor 1907-ben leégett. A restaurálás megindításával kapcsolatos kutató munka során került elő az ebédlő négy falképe: Olajfák hegye, Kálvária (tévesen említi az 1512. évszámot), Ostorozás és Keresztvitel. A két utóbbi erősen rongált. *Éber* szerint a képek 1910-ben kerültek napvilágra. Az Olajfák hegye Dürer rézmetszetű passiojelenete (B. 4.) felhasználásával készült, a Keresztvitelnél pedig az E. S. mester azonos témájú lapját (Lehrs 195.) említi mintaként. Az 1520 évszám a Kálvárián a kereszt melletti kis halmon olvasható. Az ablakokkal áttört falon, a hármas ablak bélletén két festett konzolon egy álló helyzetben ábrázolt püspök és egy ugyancsak álló, olvasó karthauzi szerzetes alakja növényindás keretben. *Jendrassik* közli, hogy a

képek vakolatrétege elvált a faltól s a festmények egy része le is hullott. A négy passiojelenet életnagyságú alakjai világos alapon.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 481—486. (Tary, 1910). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Henszlmann I.:* Úti jegyzetek. A. É. 1878. XII. 300. l. — *Dénes F.:* A művészet és művelődés lelhelyei Szepesmegyében. Lőcse, 1900. 43. l. Kny. A lőcsei kir. kath. Főgymnasium 1899—1900. évi értesítőjéből. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 525. l. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 18. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története. (Szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 590. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 264, 288. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 99—104. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 41. l. — *Hofman, J.:* Staré uměni na Slovensku. Praha, 1930. 48. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 100. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 244. l. — *Gerevich T.:* A lengyel és a magyar művészet kapcsolatai. Magyarország és Lengyelország. (Szerk. Huszár K.) Bp. — Warszawa, 1936. 122. l. — *Jendrassik.* 53—58. l. — *Schürer, O.—Wiese, E.* Deutsche Kunst in der Zips. Brünn—Wien—Leipzig, 1938. 45. l.

LÉKA — LOCKENHAUS (Vas m.)

Várkápolna. *Rómer* közlése szerint Storno az ablakbélleten több festményt fedezett fel. Szt. Miklós képét ismerteti, a XII. századra keltezi. *Pasteiner* Szt. Miklósnak a bejárattal szemközti ablakbélleten lévő alakja mellett a másik ablak bélletén festményeknek csupán nyomait említi. *Gerevich* Szt. Miklóst 1260—1270 tájára datálja. *Ratz* részletesen leírja a képeket és közli, hogy azok még korai átfestésen estek keresztül.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Rómer F.:* Kivonat . . . A. É. 1869. I. 187. l. — *Bubics Zs.:* Archaeologiai levelek. A. É. 1869. I. 285. l. — *Egyveleg.* A. É. 1869. I. 294. l. — *Rómer:* Falképek, 119. l. — *Pasteiner:* Dunántúl. 146. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 537. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 981. l. — *Könyöki J.:* A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1906. 47. l. — *Dehio, G.:* Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Wien. Niederösterreich, Oberösterreich und Burgenland. Wien—Berlin, 1935. 657. l. — *Ernst-* 76. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 223. l. — *Ratz. A.:* Die Mörbischer Malerfamilie Hertlin im 14. Jahrhundert und die Fresken von Rust. Burgenländische Heimatblätter. 1948. X. 140. l. — *Ratz, A.:* Gefährdete, unbekannte und verlorene Bau- und Kunstdenkmäler aus dem Mittelalter des Burgenlandes. Burgenländische Heimatblätter. 1951. XIII. 71—73. l.

LELESZ — LELES (Zemplén m.)

A premontrei rendház kápolnája. *Perlsberg* közlése szerint »Az egykor gyönyörű festésekkel borított templomfalakat Szegedy Pál prépost (1588—1597) bemeszeltette«. A *kassai emlékkönyv* szerint az 1355—1366 között épült »templom 1538-ban tűzvész által megrongáltatván, fresco festése megsemmisült«. A közlés nyilvánvalóan téves, a fennmaradt falképeket *Gerecze* ismertette. Az alakok egy méternél nagyobbak. Pasztelles színeik: kék, zöld, lilás-rózsaszín, barna.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 222—230. (Groh, 1902). Krisztus mandorlában, kétoldalán a tizenkét apostol és a donátor házaspár (222), Koronás férfi és női szentek (223), Utolsó ítélet töredéke (224), Angyalok csoportja az Utolsó ítéletből (225), Ördögök csoportja az Utolsó ítéletből (226), Két női szent (227), Kardinálisok csoportja (228), Két álló alak (229).

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Perlsberg E.:* A Szent-Keresztről nevezett leleszi premontrei Prépostság és Convent. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1896. II. 41. l. — *A kassai százéves* egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve. Kassa, 1904. II. 491. l. — *A MOB működése* az 1902. évben. Mo. Műeml. 1905. I. 166. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 435. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 541—543. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1053. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 226. l.

LESNYEK — LEŞNIC (Hunyad m.)

G. k e l. t e m p l o m. Falképeit *Ştefănescu* ismertette. A szentély keleti boltívén Imádkozó Mária; az északi falon Krisztus-püspök, Nagy Bazil, Gergely, Ker. Szt. János, ismeretlen püspök és Lőrinc; a déli falon Szt. Atanáz, Cyrill és István archidiakónus; a keleti ablakkeretben két angyal, a déliben két szent diakónus. A hajó déli falán felismerhetetlen jelenet és az Utolsó ítélet; az északi falon az északkeleti sarokban Szt. György és a donátorok, az északnyugati sarokban két szent lovag és Szt. Mihály. Az előcsarnok képei elpusztultak. Egyes ikonográfiai típusok a XV. század végére, a XVI. századra mutatnak.

Irodalom: *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932, 262, 263—264, 333, 334, 336, 337, 339. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 248. l.

LÉVNA — LIVINA (Nyitra m.)

Forster közlése szerint a templom egy-két év előtti restaurálásakor kerültek elő a szentély falképei, melyek »az örök várost és az arra vonatkozó jeleneteket ábrázolták«. A festményeket az építkezéssel egy időre, a XIII—XIV. századra keltezi.

Irodalom: *Forster Gy.:* Koros és a Berényiek. Bp. 1927. 202. l.

LIBETBÁNYA — ĽUBIETOVÁ (Zólyom m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Ipolyi* közli, hogy a templom bejáratánál Szt. Kristóf képe volt, a szentély külső északi falán pedig Szt. Ferenc alakjának nyomai láthatók.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 192. l.

LIPTÓSZENTMIKLÓS — LIPTOVSKÝ SVÄTÝ MIKULÁŠ (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Könyöki* a mészréteg alatt falképek nyomait említi. *Myskovszky V.* a szentély déli falán egy jelenet töredékeként egy torony képéről szól. A festmény további feltárása nem sikerült. *Divald* a bővebben nem ismertetett falképeket a XIV. századra datálja.

Irodalom: *Könyöki J.:* Visszapillantás a Nyitra-, Túrócz- és Liptó megyékben tett régészeti kirándulásra. A. Közl. 1871. VIII. 92. l. — *Myskovszky V.:* Liptómegye középkori építészeti műemlékei. A. Közl. 1877. XI. 2. füz. 27—28. l. — *Henszlmann I.:* Uti jegyzetek. A. É. 1878. XII. 296. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1886. VI. 115. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 508. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 437. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 150. l.

LIPTÓTEPLA — LIPTOVSKÁ TEPLA (Liptó m.)

R. kat. templom. *Gerecze* ismertetése szerint az »újabban restaurált« falképek: a szentély keleti boltmezején Krisztus kétoldalán Mária és Ker. Szt. Jánossal, az északi és déli boltmezőn a négy evangelista jelvénye, a diadalív melletti mezőben zenélő angyalok; a diadalív bélletén medaillonokban nyolc prófétа (Malachias, Sophonias, Joel, Izaiás, Zakariás, Micheas, Jónás és Dániel); a diadalív feletti mezőben két angyal tart egy Vera-ikont; a szószék feljárója mellett keresztjelvényes medaillont tartó angyal. *Divald* a képeket XIV. századiaknak véli.

Irodalom: *Gerecze:* Rajzjegyzék. 289. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 508. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 474. l. — *Divald K.:* Liptóvármegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907. I. 177. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 150. l.

LOVAS (Veszprém m.)

R. kat. templom. 1668-ban „képek is voltak a falakon, de már bemeszelve."

Irodalom: *Pehm J.:* Padányi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg, 1934. 242. l.

LŐCSE — LEVOČA (Szepes m.)

Szt. Jakab templom. *Vahot* említése szerint falfestményeit »legutóbb« bemeszelték. A hajó északi falának képeit *Merklas* ismerteti először. A felső sorban az irgalmasság cselekedetei: Halottak temetése, Foglyok vígasztalása, Mezítelenek ruházása, Szomjazók itatása, Éhezők etetése, Idegenek befogadása, Betegek látogatása; az alsó sorban a hét főbűn: Lustaság szamárral, Harag medvével, Irígység kutyával, Paráznaság disznóval, Mértéktelenség rókával, Fösvénység békával, Felfuvalkodottság. Az egyes jelenetek fölött német feliratok. A két sorozatot a XV. század első felére helyezi. Ismeretlen szent életeként írja le a Dorottya-legenda tizenhat jelenetét. Ezt a XIV. század második feléből származtatja. 1863-ból való közlése szerint a szentségház mögötti falon újabb képek kerültek elő: Három szent alakja, Krisztus születése, Kálvária. Ez újabb jeleneteket ismét a XV. század első felére keltezi. *Henszlmann* 1870-ben jelenti a Dorottya-legenda további négy jelenetének felfedezését s közli, hogy az északi előcsarnok mészrétege alatt ugyancsak rejtőznek falképek. 1873-ban Storno restauráló munkájáról számol be, aki egyidejűleg föltárta a szentségház mögötti további festményeket és megtisztította a szentélyzáródás alján húzódó jeleneteket. *Myskovszky V.* az északi előcsarnokban lévő Máriát és Szt. Antalt (?) a XV. századra datálja és említi a Szt. György kápolna ajtótimpanonjában lévő kék, vörös színezésű Pietát 1515 évszámával. *Kompanyik* az előcsarnok képeinek csak részbeni feltárásáról szól, melyek megjegyzése szerint alapos restaurálásra szorulnak. *Divald* a szentélynek 1863-ban felfedezett, négy sorban húzódó falképeiről megállapítja, hogy a restauráló Storno »kényszerűségből egész sor régies szellemben, de újonnan festett alakkal pótolta a képsorozat hézagait«. A szentély északi falán a legfelső sorban a Vérző szent ostya csodája; a második sorban a régi szentségház kétoldalán egy-egy szent és egy-egy donátor alakja, a befalazott szentségfülke helyén Melkizedek áldozata; a harmadik sorban Szentháromság, Krisztus születése, Kálvária; a legalsó sorban Próféták, Krisztus feltámadása, Mennybemenetel, a Szentlélek eljövetele, Utolsó ítélet.

A gerinchordó oszlopokon: Mária, Vir dolorum, Szt. István, László és szentek. E szentély-képeket az északi előcsarnok Mária töredékével a XIV. századra datálja. A hajó északi falának képei megállapítása szerint nem voltak mészréteg alatt, ezért »a restaurálást is kevésbbé sínylették meg«. Felsorolja a hajó északi falán lévő Dorottya-legenda jeleneteit: Dorust a császár megfeddi, Dorus családjával Caesareaba vándorol, Dorottya születése, Megkeresztelése, Dorottya visszautasítja Fabricius házassági ajánlatát, Dorottyát olajban főzik, Dorottya a börtönben, Ismét Fabricius előtt, A bálvány előtt, Kínzása, Hazatérése börtönéből, Dorottya nővérei Fabriciusnál, Dorottya visszatéríti Krisztushoz nővéreit, Dorottya megbotozása, Nővérei, Kriszten és Kaliszten máglyahalála, Dorottyát újra börtönbe vetik, A vesztőhelyre viszik, A vesztőhelyen, Teofil megtérése, Dorottya megdicsőülése. *Jendrassik* szerint a szentély négy sorban festett jelenetei és a hajó északi falán az irgalmasság cselekedetei, a hét főbűn, a Dorottya-legenda az 1380-as évekből valók. A szentély legfelső mezejében, Divaldot kiegészítve a következő női szenteket sorolja fel: Szt. Apollónia, Ágnes, Dorottya (Ágota?), Erzsébet; a második sorban: Borbála, Katalin (a restaurátor férfivé formálta), Dorottya, Margit. Az északi előcsarnokban a Máriát Szt. Józseffel és egy ismeretlen szenttel ábrázoló töredéket a XIV. század végére, XV. század elejére keltezi. A déli előcsarnok keleti falát betöltő Utolsó ítéletet a XVI. század első negyedére helyezi. A sárga és szürkés alaptónusú jelenet fakó színfoltjait vastag fekete kontúrok határolják; uralkodó színei az élénk cinóber és a zöld. *Soureknél* Wagner az irgalmasság cselekedeteit, a hét főbűn sorozatot az 1400 körüli évekre, a Dorottya-legendát pedig 1420 tájára datálja.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 540—543. (Forberger V. 1890.) Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Vahot I.:* Úti élmények és csalánok. Pesti Divatlap. 1846. I. 912. l. — *Merklas, W.:* Die Stadtpfarrkirche S. Jacobi maj. in der königl. Freistadt Leutschau. Leutschau, 1862. 36—37. l. — *Merklas, W.:* Die Wandgemälde der St. Jakobskirche zu Leutschau. Mittheilungen. 1862. VII. 301—306, 325—329. l. — *Merklas, W.:* Ein neuentdecktes Wandgemälde der St. Jakobskirche zu Leutschau. Mittheilungen. 1863. VIII. 207. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6. l. — *Lehner, F. A.:* Deutsche Städtebilder aus Oberungarn. Oesterreichische Revue. 1864. II. IV. köt. 235. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. VI. köt. 157—158. l. — *Myskovszky V.:* A lőcsei r. kath. templom. Vas. Ujs. 1865. XII. 182. l. — *Römer F.:* Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. A. Közl. 1866. VI. 115. l. — *Römer F.:* Kivonat . . . A. É. 1870. III. 232. l. — *A lőcsei* templom restaurátiója ügyében. A. É. 1870. III. 234—236. l. — *Henszlmann I.:* Jelentés . . . A. É. 1870. IV. 145, 149—150. l. — *A V. K. M.* . . . A. É. 1870. IV. 287. l. — *Egyveleg.* A. É. 1871. IV. 287. l. — *Römer F.:* Kivonat . . . A. É. 1871. V. 180, 205. l, 1872. VI. 253. l. — *Henszlmann I.:* Kivonat . . . A. É. 1873. VII. 108, 111. l. — *Henszlmann I.:* Jelentés a Szepesség alsó részére tett kirándulásról. A. É. 1873. VII. 142—143. l. — *Balogh, A. F.:* Beatissima virgo Maria . . . Agriae, 1873. I. 277. l. — *Myskovszky V.:* A lőcsei középkori műemlékek rövid ösmertetése. A. É. 1874. VIII. 69. l. — *Römer:* Falképek. 43, 120—123. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Bp, 1876. 32. l. — *Schnaase, C.:* Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter. Düsseldorf, 1876. 654. l. — *Henszlmann I.:* Könyvismertetés. A. É. 1876. X. 319. l. — *Henszlmann I.:* Lőcsének régiségei. Bp. 1878. 82—113. l. — *F. L.:* A szepesmegyei Tört. Társ . . . A. É. 1886. VI. 368. l. — *Vajdovszky J.:* A lőcsei Szent-Jakab templom szentély-falfestményeinek értelmezése. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1886. II. 29—46. l. — *Henszlmann I.:* A MOB évi jelentése. A. É. 1887. VII. 84. l. — *Henszlmann I.:* Jelentés . . . A. É. 1888. VIII. 84. l. — *Vajdovszky J.:* A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1888. IV. 193. l. — *Czobor B.:* A MOB működése a múlt évben. A. É. 1889. IX. 414. l. — *Myskovszky V.:* Lőcse szabad királyi város középkori műemlékei. A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve. 1889. XVI. 61—64. l. — *Kompanyik C.:* A sz. Jakabról czímzett lőcsei plébánia

templom rövid leírása. Lőcse, 1891. 25, 49—62. l. — *A MOB működése* 1891-ben. A. É. 1892. XII. 286. l. — *Demkó K.:* Lőcse város műtörténeti rövid leírása. Lőcse, 1896. 70—72, 85—86. l. Kny. a Lőcse története V. kötetéből. — *Pulszky F.:* Magyarország archaeológiája. Bp. 1897. II. 228. l. — *Posewitz, T.:* Reisehandbuch durch Zipsen. Bp. 1898. 289. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 116—118. l. — *Dénes F.:* A művészet és művelődés lelhelyei Szepesmegyében. Lőcse, 1900. 33—34. l. Kny. A lőcsei kir. kath. Főgymnasium 1899—1900. évi értesítőjéből. — *Mihalik J.:* Magyarország vidéki műkincsei. Magy. Műk. III. 32. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 384. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 525—527. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 813. l. — *Szendrei J.:* A magyar viselet történeti fejlődése. Bp. 1905. 41. l. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. I. 28—29, II. 23—28. l. — *Éber L.:* Könyvismertetés. A. É. 1906. XXVI. 163. l. — *Myskovszky E.:* 63. l. — *Szabó L.:* 30—34. l. — *Gerevich T.:* A régi magyar művészet európai helyzete. Bp. 1924. 13. l. Kny. a Minerva c. folyóiratból. — *Gerevich, T.:* Von der älteren ungarischen Kunst. Ungarische Jahrbücher. 1925. V. 154. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926), 90—91, 94. l. — *Pukánszky B.:* A magyarországi német irodalom története. Bp. 1926. 85. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 125, 131. l. — *Künstle, K.:* Ikonographie der christlichen Kunst. Freiburg, 1928. I. 187, 197. l. — *Divald K.:* A Szépművészeti Múzeum kisszebeni szárnyasoltára. M. M. 1928. IV. 683. l. — *Gerevich, T.:* L'arte antica ungherese. Roma, é. n. (1929) 11. l. Kny. az Ungheria c. kiadványból. — *Péter A.:* Magyar Művészet. Bp. 1929. 30. l. Kny. a Magyarország Vereckétől napjainkig c. kiadványból. — *Hofman J.:* Staré uměni na Slovensku. Praha, 1930. 43. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. 94. l. — *Wagner, V.:* Dejiný výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 98, 100. l. — *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 196. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 244. l. — *Špirko, J.:* Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Spišská Kapitula, 1936. l. 40. l. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 140. l. — *Jendrassik.* 28—36, 52—53, 57—58. l. — *Oettinger, K.:* Könyvismertetés. Zeitschrift für Kunstgeschichte. 1938. VII. 263. l. — *Schürer, O.—Wiese, E.:* Deutsche Kunst in der Zips. Brünn—Wien—Leipzig, 1938. 89—90, 198, 217—218, 219. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 53. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 130. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese nell'epoca di Luigi il Grande. Corvina. 1942. N. S. V. 620. l. — *Gerevich T.:* Magyar művészet Nagy Lajos korában. Szépművészet. 1942. III. 212. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31, 32. l. — *Gerevich L.:* Gótikus házak Budán. Budapest Régiségei. 1950. XV. 180. l.

Gimnáziumi (egykori minorita) templom és kolostor. Divald közlése szerint a kolostornak a templom melletti folyosórészén 1916-ban tárták fel a falképeket. *Jendrassik* számot ad a templomhajó északi falán lévő és az irgalmasság cselekedeteit ábrázoló sorozatról : A könyörületeseket hívógató Krisztus, Jövevények befogadása, Éhezők és szomjuzók megelégítése, Mezítelenek ruházása, Foglyok látogatása, Betegek ápolása, Holtak eltemetése. A sorozatot a Szentháromság mandorlába komponált képe zárja be. A XIV. század utolsó, vagy a XV. század első évtizedéből. A kolostor folyosóján Kálvária a XVI. század elejéről. *Schürer—Wiese* az Irgalmasság cselekedeteit a XIV. század végére, a Kálváriát a XV. század első felére datálja. *Špirko* közli, hogy a jeleneteket 1939-ben Jurij Jelinek restaurálta s ugyanekkor további feltárásokat végzett a templomban és kolostorban. Ekkor került elő a templom szentélyében lévő két jelenet, a felső mezőben Mária koronázása, az alsóban Mária halála, a XIV. század első feléből. Színeik : vörös, zöld és arany. Ugyane mestertől való a sekrestye háromalakos Kálváriája. Az 1939-i restaurálás során igazolódott, hogy egykor a kolostorfolyosó egészében ki volt festve. Az ott lévő Kálváriát, valamint egy fülke kétoldalán található két angyalt a XV. század első felére datálja. A restaurálás tárta fel a boltozat négy cikkelyének képeit : Krisztus, Mária, Anna, Gabriel arkangyal alakját kerek keretben és a folyosó egyik ívmezőjének felső részén a Bűnbeesés három jelenetét (Ádám és Éva a paradicsomban, A tiltott gyümölcs, Kiűzetés a paradicsomból), alatta néhány töredék. E képek a XIV. századból.

A XV. században készült alkotás a Krisztust Kaifás előtt ábrázoló vörös és világossárga színezésű töredék.

Irodalom: *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. I. 33. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története. (Szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 590. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 16. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. 1926. 94. l. — *Špirko, J.:* Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Spišská Kapitula, 1936. I. 42. l. — *Jendrassik.* 36—38, 51, 57—58. l. *Schürer, O.:—Wiese, E.:* Deutsche Kunst in der Zips. Brünn—Wien—Leipzig, 1938. 90, 219. l. — *Špirko, J.:* Starý klástor minoritov v Levoči. T. Sv. Martin, 1940, 21—24. l.— *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31, 32. l.

LŐRINCFALVA — LEORDENI (Maros—Torda m.)

Ref. templom. *Orbán* szerint a templom falait »olvashatatlan feliratok és alfresco képek boríták«.

Irodalom: *Orbán, B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1870. IV. 50. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 486. l.

MACONKA (Nógrád m.)

R. kat. templom. *Baranyainé* az 1952-ben végzett topográfiai felvételei során a szentély keleti oldalán lévő kisméretű tölcsérablak külső rézsűjében középkori falfestmény nyomait észlelte.

MADAR — MADAR (Komárom m.)

R. kat. templom. Az 1717-i visitatio szerint falain befestett régi képek.

Irodalom: *Némethy, L.:* Series parochiarum et parochorum archidiocesis strigoniensis. Strigonii, 1894, 23. l.

MADOCSA (Tolna m.)

Ref. kápolna. *Rómer* feltételezi, hogy falain egykor az evangelisták festett jelvényei voltak.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 123. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 531. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 895. l. — *Ernst.* 75. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 431. l.

MAGYARFENES — VLAHA (Kolozs m.)

Ref. templom. *Balogh* foglalkozik bővebben a falképekkel. A szentélyben Kálvária, Veronika kendője, Imago Pietatis a XIV. század közepéről, kék ég-háttérrel és rózsaszín architekturával. A hajó északi falán a Passio-sorozat töredékei közül Krisztus siratása ismerhető föl. Színezésében a szürke, barna, vörösesbarna uralkodik. A XIV. század második feléből. *Entz* közli, hogy a Kálvárián 1438-ból való minusculás bekarcolt felirat, mely Zsigmond király halálát tudatja.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Balogh J.:* Kolozsvár műemlékei. Bp. 1935. 10, 44—45. l. — *Kelemen L.:* Félezeréves falfestményt fedeztek fel... Keleti Ujság. 1935. XVIII. 202. sz. — *Kelemen L.:* Kolozsvári Tamás... köréből... Keleti Ujság. 1935. XVIII. szept. 7.

(204. sz.) — *Siebenbürgische* Vierteljahrschrift. 1935. LVIII. 387. l. — *Balogh, Y.:* Martin et Georges, sculpteurs de Kolozsvár. Nouvelle Revue de Hongrie. 1936. II. 253. l. — *Hoffmann E.:* Könyvismertetés. M. M. 1936. XII. 219. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 75. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 152. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 547. l. — *Biró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 63—64. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 134. l. — *Kós K.:* Az erdélyi magyar művészet útjai. Művészeti Hetek. Ungvár—Pécs, Bp. 1941. 94. l. — *Nikássy L.:* A kiszombori XIV. századi falfestmények helyreállításáról. Szépművészet. 1941. II. 14. l. — *Balogh J.:* Kolozsvár műemlékei. Szépművészet. 1942. III. 102. l. — *Vásárhelyi Z. E.:* Művészetében élő Kolozsvár. Kolozsvár. (szerk. Makkai L.—Vásárhelyi Z. E.) Kolozsvár, 1942. 58. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 18—19, 24, 26, 37, 43, 349, 350, 369, 372, 373. l. — *Entz G.—Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 33. l. — *Entz G.:* XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 131. l.

MAGYARGYERÖMONOSTOR — MĂNĂSTURUL UNG. (Kolozs m.)

R e f. t e m p l o m. *Entz* szóbeli közlése szerint a templomban bemeszelt falképek rejlenek. Debreceni L. a déli előcsarnoktól jobbra, a hajó külső falán egy alak töredékeit tárta fel, ornamentális keretben. Színei : angol vörös, okker és fekete.

MAGYARHERTELEND (Baranya m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Brüsztle* az egykori r. kat. templom szentélyének középső falán a Vir dolorumról, a leckeoldali falon Szt. Domokos és Ferenc az evangéliumi oldalon közelebbről meg nem nevezett alakokról emlékezik meg.

Irodalom : *Brüsztle, J.:* Recensio universi cleri diocesis Quinqueecclesiensis. Pécs, 1879. III. 43. l.

MAGYARJAKABFALVA — JAKUBOVIANY (Sáros m.)

R. k a t. t e m p l o m. A kassai emlékkönyv szerint »Szt. Lőrinc vértanú tiszteletére, régi románkori — egykor freskózott — alkotmány«.

Irodalom : *A kassai százéves* egyházmegye történeti névtára és emlékkönyve Kassa, 1904. I. 354. l. — *Kemény L.:* Könyvismertetés. A É.. 1907. XXVII. 374. l.

MAGYARJESZTRÉB (Zemplén m.)

E v. r e f. t e m p l o m. *Gerecze* Sztehlo O. jelentése alapján közli, hogy a mészréteg alatt falképek lappanganak.

Irodalom : *Gerecze:* Falképjegyzék. 543. l.

MAGYARREMETE — REMETEA (Bihar m.)

E v. r e f. t e m p l o m. *Bunyitay* a mészréteg alatt a szentélyben Máriát és az apostolokat, a hajó északi falán a László-legendát említi. *Nagy S.* szerint képeit 1837-ben meszelték be. *Szőnyi* ismertetése szerint az apszis keleti falán a felső mezőben Szt. Péter, Pál, Bertalan, Hitetlen Tamás Krisztussal (?), két meghatározhatatlan apostol és Krisztus ostorozása (feltehetően későbbi) ; az alsó mezőben Szt. László, István, Imre, ismeretlen női szent és Szt. Mihály. A hajó északi falán nagyobb és alatta kisebb szent alakja, Szt. László és az elrabolt leány, valamint a László sírjánál való jelenet töre-

déke. A XIV. század első feléből. Az előcsarnok képei a XVI. század végéről. *Balogh* értesítése szerint a képeket ismét bemeszelték. *Dercsényi* e jeleneteken kívül Köpenyeges Máriát említ.

Irodalom: *Bunyitay V.:* A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884. III. 381—382. l. — *Nagy S.:* Biharország. Nagyvárad, 1884. 164. l. — *Gohl Ö.:* A nagyváradi püspökség egyházi emlékeinek statisztikája. A. É. 1897. XVII. 373. l. — *Mo. vm.* Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp. 1901. 138. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 492. l. — *Petranu, C.:* Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen. Cluj, 1927. 54. l. — *Szőnyi O.:* A biharremetei falfestmények. A. É. 1928. XLII. 234—237. l. — *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Cluj-Kolozsvár, 1934. 83. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 7—11, 12, 15. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 134. l.

MAGYARRÉGEN — REGHIN (Maros—Torda m.)

Ref. templom. *Entz* szóbeli közlése szerint a hajó belső déli falán angol-vörös felszentelési kereszt látható.

MAGYARSÁRD — ŞARD (Kolozs m.)

Templom rom. *Entz* szóbeli közlése szerint a szentélyfal alsó részén festett drapériadísz.

MAGYARSZOVÁT — SUAT (Kolozs m.)

Unit. templom. Az 1925-ben feltárt falképeket *Kelemen* ismertette. A hajó északi falán előkerült erősen sérült női szent alakját újra bemeszelték. A diadalíven és a hajó déli falán Pieta (160×140 cm) és Krisztus alakja a XIV. század elejéről. Az északi fal közepén 350 cm átmérőjű kettős kör három mezőre oszlik, a felsőben a tizenkét apostol, a középsőben szentek kara, az alsóban a Feltámadás. Az alsó jelenet más kéztől való, mint a két felső mező képei. Utóbbi a XIV. század végéről, a XV. század elejéről. *Entz* szóbelileg közli, hogy e festményeket Sebestyén J. 1950-ben konzerválta. Ugyanekkor a hajó északi falán az Utolsó ítélet egy töredéke került elő.

Irodalom: *Kelemen L.:* A szováti falfestmények. Pásztortűz. 1925. XI. 449—452. l. — *Buday A.:* Erdély művészettörténeti jelentősége. Nagyenyedi Album. Bp. 1926. 68. l.

MAGYARVALKÓ — VĂLCĂUL UNG. (Kolozs m.)

Ref. templom. *Bunyitay* megjegyzése szerint a hajó ablakainak kibővítésekor a szentély ívgerincein festésnyomok és falképtöredékek kerültek elő.

Irodalom: *Bunyitay V.:* A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884. III. 443. l.

MAGYARVISTA — VIŞTA (Kolozs m.)

Ref. templom. A *MOB* 1913-as jelentése középkori falképek felfedezéséről számol be. *Entz* szóbeli közlése szerint a hajó festményeit bemeszelték.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 594—604. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Kálvária (594), Utolsó vacsora (595), Szt. Miklós lecsendesíti a tengert (596), Betlehemi gyermekgyilkosság (600), Két szent alakja (601), Olajfák

hegye töredéke (602), Ornamentális részlet (603), Menekülés Egyptomba (?) - töredéke (604). A háromnegyed életnagyságú alakok színei világoskék alapon sárga, kék, halványlila. A képek tónusa világos.

Irodalom: *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *A MOB működése* az 1912—1913. években. Mo. Műeml. 1915. IV. 266. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 15. l.

MAKÁD (Pest m.)

Ref. templom. *Arányi* bemeszelt falképeket említ. Az *A. É.* közlése szerint »90 éves emberek emlegetik, hogy a templom . . . a ráczkevei szerb templom módján emberi alakokkal (szentekkel) volt kifestve«.

Irodalom: *Arányi L.:* Általános jelentés . . . A. Közl. 1877. XI. II. füz. 2. l. — *A pilisi járásban* föllelt nevezetes régiségek. A. É. 1881. I. XXIII. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 629. l.

MAKSA — MACŞA (Háromszék m.)

Ev. ref. templom. *Huszka* a mészréteg alatt lévő falképekről szól; *Gerecze* ismerteti az egyes jeleneteket, az északi falon Szt. László és a kun harca, László birkózása a kunnal, a Kun megölése. »A templom más helyein szentek képei, a Golgotha és más jelenetek képeinek nyoma volt látható.« Közli egyben, hogy a templomot lebontották. *Balogh* Huszka fényképfölvételei alapján a festményeket a XIV. század közepére keltezi.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Huszka J.:* A Szt. László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 212. l. — *Nemes M.—Nagy G.:* A magyar viseletek története. Bp. 1900. 30. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 502, 545. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 362. l. — *Myskovszky E.* 64. l. — *Balogh J.:* Erdély hazatérő műemlékei. Pásztortűz. 1940. XXVI. 507. l. — *Balogh, J.:* Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. Bp. 1941. 4. l. Kny. az Ungarn c. folyóiratból. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 28, 62. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943, 17, 33, 36, 41, 349. l. — *László Gy.:* A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár. 1943. 86. l.

MÁLOM (Baranya m.)

R. kat. templom. XVIII. századi canonica visitatioja szerint boltozatán régi festmények voltak.

Irodalom: *Gosztonyi Gy.:* Baranya középkori templomai. Technika. 1944. XXV. 34. l.

MALOMVÍZ — RĂU DE MORI (Hunyad m.)

Templomrom. *Szádeczky* említi először falképeit. *Groh* ismertetése szerint a szentély keleti falán a felső sorban Krisztus úrvacsorát oszt a tanítványainak, az alsó sorban Szt. Vasziliu, Miklós, Sándor, Aranyszájú Szt. János, Athanáz, Cirill és István diakonus. A diadalív szentély felőli oldalán Krisztus-fej, Péter elhivatása, A vak meggyógyítása, A sánta meggyógyítása, Ábrahám a három angyalt megvendégeli sátrában. A diadalív hajó felőli oldalán meghatározhatatlan jelenetek. A déli falon Jónás története

és Lázár feltámasztása sejthető. A nyugati falon levő Utolsó ítélet háromnegyed részében elpusztult. Groh e jeleneteket a XIV. századra, *Möller* a XIV. század második felére keltezi. Színeik : lilásvörös, sárga, zöld, kék. *Ştefănescu* a keleti szentélyfal jeleneteiben az Apostolok gyülekezetét, a Gyermek Jézust, Ker. Szt. János, Bazil, Gergely, Miklós, Atanáz alakját határozza meg ; az északnyugati sarokban Alexandriai Péter víziója. A hajó keleti falán Krisztus születése és Királyok imádása, az északi falon Kain áldozata, a déli falon a Csodálatos halászat, a nyugati falon az Utolsó ítélet. A hajó festményei csak töredékekben maradtak fenn. A képeket a XVI. század első harmadára datálja.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 232—246, 539. (1905). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom : *Szádeczky:* A hunyadvármegyei kirándulás. Századok. 1887. XXI. 96. l. — *Hegyi J.:* Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Gyöngyös, 1903. 58. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 504. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 401. l. — *Groh I.:* A középkori bizánczi falfestészet emlékei Magyarországon. Jelentés a Magy. Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról. Bp. 1906. 234—235. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 280. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Műemlékek:* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 11. l. — *Möller I.:* Erdély nevezetesebb műemlékeiről. Historia. 1928. I. 62. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 264—267, 333, 334, 337, 338, 362, 363, 364, 365, 375, 376. l. — *Groh I.:* A bizánci keresztény művészet első emlékei Erdélyben. Bp. 1933. 20. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 248. l. — *Petranu, C.:* L'art roumain de Transylvanie. Bucarest, 1938. 35. l. Kny. a La Transylvanie c. kiadványból.

MÁNFA (Baranya m.)

R. kat. templom. *Szőnyi* a torony homlokfalán festésnyomokat, valószínűleg Szt. Kristóf alakjának maradványait említi. *Gosztonyi* leírása szerint a templom belsejében, restaurálásakor helyenként »elszíneződés volt észlelhető, így tehát a templom belseje festve volt«. A torony külső nyugati falán Mária kétoldalt angyallal, a török megszállás előtt készült.

Irodalom : *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933), 221. l. — *Gosztonyi Gy.:* A mánfai templom. Technika. 1939. XX. 238—239. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 117. l.

MÁRIAVÖLGY — MARIATAL (Pozsony m.)

Kápolna. *Römer* leírása szerint : »A kútforrás fölött állt a kúpos köralakú kápolna, melynek kúpozatán, valamint az egyház csúcsívezetén a hely legendája és története főbb jeleneteiben remek és élénk fresco-festményekben örökíttetett. Arany alapzaton, dús, emelkedett stuckmű ékítmények közt látjuk ábrázolva : mint rejti el a remete szent szobrát ; mint pusztul el a vidék ; mint kerül elő újra a kép ; mint győzi le Nagy Lajos a pogányokat stb.« *Ortvay* Máriavölgyén középkori falképek nyomairól szól.

Irodalom : *Koptik, D.:* Thalleidos Liber I. ... Sopronii, 1744. 16, 40. l. — *Fehérhegyi útiképek.* Vas. Ujs. 1859. VI. 435. l. — *Balogh, A. F.:* Beatissima virgo Maria ... 1873. I. 169. l. — *Römer:* Falképek. 124. l. — *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1892—1900. II. 1. rész. 355. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 517. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 661. l.

MÁRKUSFALVA — MARKUŠOVCE (Szepes m.)

Vár. *Hradszky* a magtárnak használt lovagteremben falképek maradványairól szól.

Irodalom: *Hradszky J.:* Marcell vár és Márkus vár. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyvei. 1885. I. 83. l.

MÁRMAROSSZIGET — SIGHET (Mármaros m.)

Templomrom. *Henszlmann* ismerteti először az 1844-ben előkerült falképeket. Az oltár déli oldalán Szt. György a XIV. század elejéről. Említi a Katalin-legenda két jelenetét a XV. század második feléből. A hajóban erősen rongált Kálvária, a főhajó déli oszlopfejezetén templomot ábrázoló töredék. A Szt. Katalin sorozatot *Szilágyi* írja le: Katalin megakadályozza a császárt a pogány áldozásban, Meggyőzi a császárt, Vitája a tudósokkal, Bebörtönzése, Kínzása, Martíriuma, Lefejezése, Temetése, Megdicsőülése, Egy donátor állítólagos képe, Angyal alakja, leplén a restaurálásra vonatkozó 1485-ből való felirattal. Véleménye szerint a sorozat a XIII. század végéről. *Ipolyi* a XIV—XV. századra keltezi a festményeket. *Szathmáry* ismerteti a déli mellékhajó falán 1859-ben napvilágra került Szt. Miklóst és »Szt. Ilona megtalálja a keresztet« -jelenetet. Az északi mellékhajó jelenetei meghatározhatatlanok. »E képen kívül a templom végelpusztulásakor egy oszlopfejen még igen szép Krisztus-főre akadtunk, mely alá 1505 vagy hét volt jegyezve.« Értesít a templom lebontásáról és közli, hogy a festményekből egy angyalfejet sikerült megmenteni, mely a református liceum múzeumába került. A képek keletkezésében három korszakot különböztet meg. *Rómer* összefoglaló ismertetése mellett a jelenetek alaprajzi elhelyezését is közli.

Irodalom: *Henszlmann Imre* lev. tag hivatalos tudósítását olvasta fel a' marmaros szigeti ... Magyar Academiai Értesítő. 1847. VII. 32—39. l. — *Szilágyi István* lt. követ kező előadása a' marmarosszigeti falfestésekről. Magyar Academiai Értesítő. 1850 X. 234—258. l. — *Kubinyi—Vahot:* Magyarország és Erdély képekben. Pest, 1853—1854. II. 140. l. — *Ipolyi A.:* A deákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 98. l. — *Szathmáry K.:* A Tisza bölcsője. Mármaros-Sziget. Vas. Ujs. 1863. X. 423, 424, 431—432. l. — *Henszlmann I.:* A szathmári püspöki megyében általunk látott egyházi műemlékek lajstroma. A. Közl. 1864. IV. 133, 153—154. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 18. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. II. köt. 205; VI. köt. 178. l. — *Rómer F.:* Kivonat ... A. É. 1872. VI. 73. l.— *Rómer:* Falképek. 88—94. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1887. VII. 266. l. — *Szikszay Z.:* Emlékkönyv a Mármaros-szigeti ev. reform. egyház ... M. Sziget, 1892. 4, 22. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 294—296. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 511—512. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 500. l.

MÁROKPAPI (Szabolcs—Szatmár m.)

R. kat. templom. *Lehoczky* közlése szerint »falai kívül-belül halmozva valának egykor festményekkel s gót feliratokkal, 1775-ben azonban bevakoltattak«.

Irodalom: *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája. Ungvár, 1881. III. 417. l.

MÁROSFELFALU — SUŞENI (Maros—Torda m.)

Ref. templom. A *MOB* 1908-as jelentése említi először a falképeket. *Balogh* a Keresztlevétel jelenetéről szól, melyet rendkívül rongált

állapota miatt datálni nem lehet. *Entz* szóbeli közlése szerint a festmények a szentély belső falán ; az alakoknak csak sziluettjei látszanak. Színeik : cinóber, zöld, kármin. A XV. századból.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 247—255. Két ablakfölötti falmező két-két női alak töredékével (247—248), Négy férfi szent mellképe (249), Szt. Lőrinc és ismeretlen férfi szent (250), Hat női szent mellképe (251), Szt. Katalin (252), Szt. Borbála (253), Krisztus mandrolában, Keresztlevétel, Mennybemenetel (254), Kálvária boltíven (255). Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 268. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16) 17. l.— *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 27. I.

MAROSSZENTANNA — SÂNTANA DE MURĂS (Maros—Torda m.)

Ref. templom. *Nemes* közlése szerint a templom nyugati falán a mészréteg alól előkerült Krisztus, Ker. Szt. János, hat apostol és két angyal alakja látható. Alatta az Utolsó ítélet, az Üdvözültek csoportja elpusztult. A jeleneteket a XV. századra keltezi. A *MOB* 1911-i jelentése szerint a képeket Groh tárta fel. A közel életnagyságú alakok kék alapon, rózsaszín, sárga, barna, lila és zöld színekkel festettek. *Kelemen* XIV. századiaknak tartja. *Ştefănescu* összefoglaló leírása szerint a szentély keleti falán Mettercia két-oldalán egy-egy női szenttel, gyermekek könyvvel és egy-egy zenélő angyal. A keleti ablak balfelén Szt. Péter, a délkeleti oldalon Szt. Pál és egy apostol álló alakja. A délnyugati sarokban Szt. István trónusán. A diadalív keleti felén az okos és balga szűzek mellképei medaillonokban, nyugati felén négy medaillonban szentek mellképei. *Balogh* a Metterciával kapcsolatban Köpenyeges Mária ábrázolásról szól s a képeket a XIV. század második felére helyezi.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 257—259, 261—264. (1902). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Nemes Ö.:* Nehány székelyföldi freskóról. Székely Hirlap. 1896. I. okt. 29, nov. 5. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 509. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 487. l. — *Turnovszky S.:* Hatszázéves freskóképek. Vas. Ujs. 1911. LVIII. 685. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 295, 300. l. — *Művelődéstörténeti adatok.* Régi falképek. Batthyáneum. 1913. II. 150. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 17. l. — *Kelemen L.:* A szováti falfestmények. Pásztortűz. 1925. XI. 449. l. — *Kelemen L.:* A gogánváraljai mennyezetfestmény készíttetője és kora. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1928. V. 14. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 13—17, 26, 27. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 153. l. — *Gerevich, T:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 547. l. — *Balogh, J.:* Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. Ungarn. 1941. 152. l. — *Biró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 64. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 26, 43, 349, 373. l.

MAROSSZENTIMRE — SÂNT'IMBRU (Alsófehér m.)

Ref. templom. *Ştefănescu* XIII. századból való Keresztvitelről emlékezik meg ; a szentély észak-keleti sarkában Vir dolorum a XV. század közepéről.

Irodalom : *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 430—431. l.

MAROSSZENTKIRÁLY — SÂNCRAIU DE MURĂS (Maros—Torda m.)

Lebontott templom. *Orbán* említi, hogy a vakolatréteg alatt falképek vannak. Az 1894-ben feltárt festményeket *Nemes* írja le : A szentély falán apostolok, Mária és Krisztus, az apostolok fölött a négy evangelista. Szól még Szt. László, valószínűleg Szt. István, Apollonia, Sebestyén és Katalin (utóbbi három töredékes) alakjáról. »A képciklust, mely a lebontandó falakkal együtt rövid időn megsemmisül, a helyszínen lefestettem...« A festményeket a XII—XIII. századra keltezi.

Irodalom : *Benkő K.:* Marosszék ismertetése. Kolozsvár, 1868—1869. 329. l. — *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1870. IV. 185. l. — *Nemes Ö.:* Nehány székelyföldi freskóról. Székely Hírlap. 1896. I. okt. 29. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 510. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 487. l. — *Kelemen L.:* A gogánváraljai mennyezetfestmény készíttetője és kora. Erdélyi Irodalmi Szemle. 1928. V. 14. l.

MAROSVÁSÁRHELY — TÂRGU MURĂS (Maros—Torda m.)

Ref. templom és kápolna. *Orbán* közlése szerint 1793 előtt a templom külső és belső falait al-fresco képek borították. *Rómer* Orbán nyomán Mihály vajda kápolnájában (?) több alakról szól. Bekarcolt 1575 évszámot is említ. A *Székely Nép* cikkírója a déli timpanonban Krisztus ostorozásáról és a Kálvária jelenetéről emlékezik meg. Az 1941-ben feltárt és Szentiványi Gyula, Szentiványi Endre által restaurált jelenetet a XV. század közepére helyezi. *Balogh* az erősen rongált állapotban előkerült Krisztus ostorozásáról szól, melyet a XVI. század első negyedére keltez. A restaurálás során új kiegészítés : Krisztus és részben a két poroszló feje. *Entz* szóbelileg közli, hogy Kelemen a kápolnában még látott egy Madonna alakot. A Krisztus ostorozása jelenetben Szt. Lénárt vértanúságának jelenetét ismeri fel.

Irodalom : *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1870. IV. 126. l. — *Rómer:* Falképek. 124—125. l. — *Nemes Ö.:* A marosvásárhelyi várkastély. Magyarország és a Nagyvilág. 1880. XVII. 627. l. — *Ipolyi A.:* A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. Kisebb munkái. Bp. 1887. IV. 63—64. l. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Műk. III. 65. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 510—511. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 488. l. — *Dümmerling Ö.:* A Ferencrend középkori csúcsíves stílű építészetének emlékei Magyarországon. Technika. 1941. XXII. 387. l. — *cs. j.:* Marosvásárhely egyetlen középkori vallásos festészeti emléke. Székely Nép. 1942. jan. 4. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 56, 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 116—117, 294. l. — *Nagy Z.:* János barát és Kőfaragó György, Mátyás király és Báthori István erdélyi vajda építészei. Szépművészet. 1944. V. 190. l.

MARTONHÁZA — OCHTINÁ (Gömör m.)

R. kat. templom. *Groh* közlése szerint az egész szentélyben a mészréteg alatt falképek lappanganak. Ezek közül feltárta az északi falon Krisztus ostorozását, a szentélyzáró falon a Kálváriát és a Keresztlevételt. Az egyes jeleneteket részben 1901-ben másolta le, ekkor kellett feltárnia a falképsorozat egyrészét is. *Gerecze* a következő jeleneteket sorolja fel : Angyali üdvözlet, Vizitáció, Krisztus születése, Királyok imádása, Jézus bemutatása a templomban, Bevonulás Jeruzsálembe, Utolsó vacsora, Olajfák hegye, A farizeusok tanácskozása, Péter kardot ránt, Júdás csókja, Krisztus Kaiafás előtt, Krisztus Pilátus előtt, Pilátus kézmosása, Ostorozás, Töviskoronázás, Keresztvitel, Kálvária, Levétel a keresztről, A fájdalmas anya két női szent között, Sírbatétel, Feltámadás, Krisztus a világ bírája és az apostolok, Két

szent püspök háromnegyedes alakja, Férfi szent mellképe, Mária koronázása, »Harcos alakok« és három álló helyzetben ábrázolt szent a diadalív alján, Álló női szent. A boltozat képei mészréteg alatt. *A MOB* 1907-es jelentése szerint a szentély déli fal boltozatának és diadalívének eddig ismeretlen jeleneteit ugyancsak Groh tárta fel és restaurálta. Háromnegyed életnagyságú alakok. Színei kékesszürke alapon zöld, halványbarna, lila. *Wagner* a festmények keletkezésének idejét az 1380 körüli évekre helyezi.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 265—290. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Groh I.:* A geczelfalvi és ochtinai templomok falképeiről. A. É. 1894. XIV. 172. l. — *Groh I.:* Középkori falképek Gömörmegyében. A. É. 1895. XV. 56, 233. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Mo. vm.* Gömör-Kishont vármegye. Bp. é. n. (1903?) 76. l. — *A MOB működése* az 1902 évben. Mo. Műeml. 1905. I. 166. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 253—254. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 498. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 330. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 26, 245, 253. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 102. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 32. l.

MÁRTONHELY — MARTJANCI (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. A *Magyar Képzőművész* híradása a szentély ívezetén Maiestas dominit, körülötte a négy evangelista jelvényét és angyalokat jelent. Említi a szentély jeleneteit. »Hallottuk, hogy a hosszhajó északi oldalán is voltak festmények, sőt a diadalívnek a padlásra szolgáló nyugati falán egy nagyszerű fő szentfényét találtam.« *Rómer* részletesen, alaprajzzal ismerteti a képeket. Az apszis boltcikkelyeiben angyalok, középen Agnus dei ; a zárófalon a felső mezőben Szt. Miklós és Aquila János önarcképe a következő felirattal : OMNES STI ORATE PME JOHANNE AQUILA PICTORE ; az alsó mezőben Szt. Erzsébet, Ilona, Borbála (?), Margit, női szentek és Vir dolorum. A szentélyboltozaton mandorlában Áldó Krisztus kétoldalán két-két angyallal, a boltcikkelyekben egy angyal és három evangelista-jelvény ; a két oldalfalon a felső négy ívmezőben egy-egy próféta ; a középső mezőben a tizenkét apostol, a hajó felőli részen koronás női szent, valamint Erazmus pélébános ; az alsó mezőben Szt. Mihály, Márton lóháton, Márton csodája, Márton halála. A déli szentélyfalon a felső apostolalakok és az alsó Márton csodája, valamint Márton halála-jelenet közötti keskeny falmezőn olvasható a festmények készültének idejét meghatározó felirat :

...IN RELIQUIE HIC CONTINENTUR ITEM ANNO MCCCLXXXXII EDIFICATA FUIT ISTA ECCLESIA VIDELICET TEMPORE PLEBANI ERASMI. PER MANUS JOHANNIS AQUILE DE RAKESPURGA ORIUNDI

A diadalív szentélyfelőli oldalán Szt. György, két sarkában Remete Szt. Pál és oroszlán. Feltételezi, hogy egykor a hajó is ki volt festve s falképmaradványait jelenleg mészréteg borítja. A *MOB* 1902-ben az ornamentális keretek és hátterek restaurálásával Groht bízta meg. Az alakok háromnegyed életnagyságúak. Színeik : kék, sárga, zöld, barna, lila, szürke.

Ernst ismerteti a Rómer publikációja óta a hajó északi falán előkerült töredékeket : Szt. püspök alakja (derékon felül), Alexandriai Szt. Katalin, Mettercia és Krisztus megkeresztelése. A diadalív homlokzatán Köpenyeges

Mária (felső részét a későbbi boltozás takarja el). A jelenetek hiányosak, erősen rongáltak.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 291—317. (1903). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6. l. — *r.:* Régi egyházi festészetünk érdekében déli Vasmegyében tett egyheti kirándulás. Magyar Képzőművész. 1864. I. 9. l. — *Henszlmann I.:* A görög nem egyesültek temploma Ráczkevén. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. 1865. III. 295. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. VI. köt. 178; 1867. V. IV. köt. 120—122. l. — *Henszlmann, E.:* Die neuesten archäologischen Entdeckungen in Ungarn. Ungarische Revue. 1868. 116. l. — *Römer F.:* Kivonat ... A. É. 1870. III. 99. l. — *Römer, F.:* Kirchliche Wandgemälde des XIII. und XIV. Jahrhunderts in der Eisenburger Gespanschaft, Mittheilungen. 1874. (Supplementband.) 209—213. l. — *Römer:* Falképek. 40—53. l. — *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. Szombathely, 1875. 121. l. — *Czobor B.:* Régészeti irodalom. A. É. 1876. X. 119. l. — *Schnaase, C.:* Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter. Düsseldorf, 1876. 655. l. — *I. ... i.:* Magyar ikonographia. Magyarországi Szent Erzsébet képei. Egyházművészeti Lap. 1881. II. 97. l. — *Henszlmann I.:* A MOB ... jegyzőkönyve. A. É. 1885. V. IV. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1885. V. XVII. l. — *Ipolyi A.:* Magyar ikonographia. Magyarországi Szent Erzsébet képei. Kisebb munkái. Bp. 1887. IV. 549—550. l. — *Pasteiner:* Dunántúl. 138—139. l. — *Mo. vm.* Vasvármegye. Bp. 1898. 65. l. — *Mihalik J.:* Magyarország vidéki műkincsei. Magy. Műk. III. 32. l. — *A MOB működése* az 1902. évben. Magy. Műeml. 1905. I. 162, 166. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 418—419. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 537—538. l. — *Szendrey J.:* A magyar viselet történeti fejlődése. Bp. 1905. 35—36. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 982. l. — *Myskovszky E.* 61—62. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 585. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 226, 268. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori képzőművészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 71, 75, 76. l. — *Lázár B.:* Kolozsvári Márton és György művészete. A. É. 1916. XXXVI. 74. l. — *Szabó L.* 11—14. l. — *Lázár, B.:* Die Kunst der Brüder Kolozsvári. Studien zur Kunstgeschichte. Wien, 1917, 13, 21. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 87—88. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 118. l. — *Balogh J.:* A magyarországi Szent György ábrázolások forrásai. A. É. 1929. XLIII. 140—142. l. — *Gerevich, T.:* L'arte antica ungherese. Roma, é. n. (1929) 9. l. Kny. az Ungheria c. kiadványból. — *Balogh, J.:* L'arte italiana in Ungheria. Le Vie d'Italia. 1930. 662. l. — *Benesch, O.:* Grenzprobleme der österreichischen Tafelmalarei. Wallraf—Richartz—Jahrbuch. 1930. N. F. I. 78. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 244. l. — *Ernst.* 45—57. l. — *Stele, F.:* Monumenta Artis Slovenicae. La peinture murale au moyen âge. Ljubljana, 1935. 3, 15—16, 39—40. l. — *Pavel Á.:* Könyvismertetés. M. M. 1935. XI. 350. l. — *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936, 24. l. — *Horváth, E.:* Transdanubien als kunsthistorische Provinz. Annuario. 1936. I. 122. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 74. l. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 137—138. l. — *Horváth H.:* A dunántúli művészeti táj. (1937) Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok. Bp. 1944. 181. l. — *Lázár B.:* Miklós mesternek, a kolozsvári testvérek apjának művei. M. M. 1938. XIV. 375—384. l. — *Horváth H.:* Budai művészsírkövek a XIV. században. (1939) Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok. Bp. 1944. 116. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541 l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 28. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 153. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 547, 548. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941.) 136. l. — *Dercsényi D.:* A középkori magyar falu temploma. Szépművészet. 1943. IV. 166—167, 169. l. — *Frodl, F.:* Die gotische Wandmalerei in Kärnten. Klagenfurt, 1944. 28. l. — *Balogh J.:* Mátyáskori, illetve késő középkori hagyományok továbbélése műveltségünkben. Ethnographia-Népélet. 1948. LIX. 26. l. — *Entz G.:* XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 131. l.

MARTONLELKE — MOŢIŞDORF (Nagyküküllő m.)

Kővári közlése szerint »Templomában egy festvény van. Mely, miként Mökesch a szebeni nagy templom ismertetője megírja: hasonlóan a XV. századból, ugyanazon festőtől, Rosenautól van, kitől a szebeni nagy templom festvénye«. *Horwath* említi, hogy a szentélyben falképek nyomai láthatók.

Irodalom: *Kővári L.:* Erdély régiségei. Pest, 1852. 243—244. l. — *Teutsch, F.:* Die Bilder und Altäre in den evang. sächsischen Kirchen. Korrespondenzblatt. 1896. XIX. 42. l. — *Horwath, W.:* Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen. Sibiu-Hermannstadt, 1940. 120. l.

MÁTRASZÖLLŐS (Nógrád m.)

R. k a t. t e m p l o m. A hajó déli, előcsarnok melletti falán Krisztus a pokol tornácán. Baloldalon Krisztus kezében a kereszttel, jobboldalon imádkozó alakok csoportja. Kb 140×180 cm. Színei: okker és vörösesbarna. Erősen sérült, töredékes.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Részletes* Magyar Útikalauz. 14. füz. 94. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 323. l.

MEDGYES — MEDIAŞ (Nagyküküllő m.)

E v. t e m p l o m. Falképeit *Werner* írja le. A főhajóban harminchárom, a déli mellékhajóban öt későgótikus stílusú festett címer. Ezek között Mátyás király, a Báthoryak, Nagyszeben és Medgyes város címere. A szentélyben Isten báránya, mellette Mária és a négy evangelista jelvénye. A középső boltozaton Pál apostol és az egyházatyák: Ágoston, Jeromos, Gergely, Ambrus képei. A festményeket a XV. század második felére keltezi.

Irodalom: *Werner, K.:* Die Mediascher Kirche. Hermannstadt, 1872. 15—16, 18—20. — *Teutsch, F.:* Die Bilder und Altäre in den evang. sächsischen Kirchen. Korrespondenzblatt. 1896. XIX. 42. l. — *Roth, V.:* Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korrespondenzblatt. 1903. XXVI. 50. l. — *Roth, V.:* Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin—Hermannstadt—Sibiu, 1934, 34. l.

MEZŐTELEGD — TILEAGD (Bihar m.)

E v. r e f. t e m p l o m. *Huszka* első közleménye szerint a keleti és déli fal képeit 1891-ben Czobor tárta fel. A keleti falon négy angyal Krisztus szenvedésének eszközeivel és hat ülő apostol; az apostolok alatti mezőben a pokol. A diadalíven Szt. Miklós. A déli falon a Miklós-legenda, továbbá Angyali üdvözlet, a Vizitáció (?) töredéke, Három zenélő angyal, a Vizitáció alatt a Mettercia töredéke (csak a fejek maradtak meg); a befalazott románkori ablak alatt szerzetes alakja, tőle nyugatra volt a Bemutatás a templomban, alatta Szt. László, István, Imre. Az al-secco képeket Huszka restaurálta és egészítette ki. A XIV. század második felére datálja őket. *Szeghalmy* újabb festmények előkerüléséről és a képek újabb pusztulásáról számol be. A templomot villám sujtotta s leégett. »A mostani tűzvész folytán lepattogzott mészkéreg alól, ugyancsak a déli oldalon, a nyugati karzat alatt ismét festmények tűntek elő, amelyek állítólag még régibb korból származnak.« A *MOB* 1909-i jelentése szerint intézkedett a festmények további pusztulásának megaka-

dályozásáról. *Balogh* a templom külső falán a Vir dolorum képéről emlékezik meg.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *A MOB ... ülésén ...* A. É. 1892. XII. 92. l. — *A MOB működése ...* A. É. 1892. XII. 286. l. — *Huszka J.:* A mezőtelegdi ev. ref. templom falképei. A. É. 1892. XII. 385—389. l. — *A MOB működése ...* A. É. 1893. XIII. 380. l. — *Gohl Ö.:* A nagyváradi püspökség egyházi emlékeinek statisztikája. A. É. 1897. XVII. 375. l. — *Huszka J.:* A bögözi falképek. A. É. 1898. XVIII. 392. l. — *A MOB működése* az 1902. évben. Mo. Műeml. 1905. I. 162. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 229. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 491. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 223. l. — *Szeghalmy B.:* Egy árpádkori műemlék. A mezőtelegdi ref. templom. Vas. Ujs. 1909. LVI. 835. l. — *Gyárfás T.:* Régi falfestmények Brassóban. Erdélyi Múzeum. 1910. XXVII. 75. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 272. l. — *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Cluj-Kolozsvár, 1934. 57. l. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 141. l. — *Lepold A.:* Szent István király ikonográfiája. Szent István emlékkönyv. Bp. 1938. III. 126. l. — *Balogh J.:* A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 555. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 134. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 33. l. Kny. a Magyar református templomok c.munkából. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 27, 44, 141. l. — *Entz G.—Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 33. l.

MIHÁLYFALVA — BOARTA (Nagyküküllő m.)

Ev. ref. templom. *Gerecze* Weber F. jelentése alapján közli, hogy a templomban a mészréteg alatt falképek rejtőznek.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 513. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 521. l.

MIKSAVÁR — MAČINEC (Zala m.)

R. kat. templom. *Gerecze* Gózon jelentése alapján a »romladozó csúcsíves templom«-ban régi, bemeszelt falképekről szól. Szentélyében mondatszalagon a gerinchordó angyalok között az 1477 évszám olvasható.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 541. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1034. l. — *Ernst.* 77. l.

MISKOLC (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

Avasi ref. templom. *Szendrei* leírja, hogy falképei 1895-ben kerültek napfényre, de töredékes állapotuk miatt tárgyuk nem volt megállapítható. Valószínüleg Szt Istvánra vonatkoztak, akinek a templom szentelve volt. *M. Kiss* közli, hogy az északi fal töredékes felirata szerint a templom kifestése 1489-re elkészült. XV. századi falképtöredékek kerültek elő az 1941-i restaurálásokor. A töredékek 1953-ban felismerhetetlenek.

Irodalom: *Szendrei J.:* Miskolcz város története. Miskolcz, 1904. II. 30. l. *M. Kiss. L.:* Az avasi templom régi felirata. Református egyházi értesítő. 1936. jan. 15. 12. l. — *ifj. Csemegi J.:* A miskolc—avasi templom középkori építéstörténete. M. M. 1937. XIII. 259. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 44, 46. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *A miskolci* avasi ref. templom. Technika. 1942. XXIII. 132. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 164. l.

MISZLA (Tolna m.)

R. kat. templom. *Brüsztle* szerint a diadalíven a próféták és a magyar szent királyok sértetlen képei.

Irodalom: *Brüsztle, J.:* Récensio universi cleri diocesis Qui nqueecclesiensis. Pécs, 1879. III. 727, 728. l.

MOHOS — ŇITRIANSKA PORUBA (Nyitra m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Könyöki* a szentélyboltozat közepén mandorlában Krisztust, mellette a négy evangelista jelvényét »ezek mellett pedig köriratban« Szt. Ágoston, Basilius, György és Ambrosius alakját ismerteti. *Gerecze* említi a szentély további jeleneteit: Apostolok alakjai, Angyali üdvözlet; a diadalíven Szt. Mihály és Köpenyeges Mária, a diadalív bélletén az okos és a balga szűzek. A hajó festményei mészréteg alatt. *Éber* a diadlív északi felén lévő Köpenyeges Máriával kapcsolatban a festményeket a XIV. század közepére keltezi. A *MOB* 1911-i jelentése szerint a képeket Groh restaurálta. Az alakok háromnegyed életnagyságúak. Színei: sárga, lila, zöld, halványbarna.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 318—328 (1904) és 568, 621 (Könyöki). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Könyöki J.:* Visszapillantás a Nyitra-, Turócz- és Liptó megyékben tett régészeti kirándulásra. A. Közl. 1871. VIII. 88—89. l. — *Römer:* Falképek. 133. l. — *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis. Neosolii, 1876. 386. l. — *A MOB működése* az 1902. évben. Mo. Műeml. 1905. I. 166. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 308—309. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 514—515. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 571. l. — *Éber L.:* Köpenyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 314—316. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 226, 232, 291. l. — *A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 258. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66. l.

MONOR (Pest m.)

»Igen valószínű, hogy e községben, mint régi káptalani birtokon, templom és plébánia volt. . . . az 1721. évi Canonica Visitatio azt írja, hogy templomát 1703-ban az akatholikusok kijavították, szentélye és sekrestyéje nincs ugyan, de boltozata ki van festve.«

Irodalom: *A váczi egyházmegye* történeti névtára. Vácz, 1915. 312. l.

MOSÓC — MOŠOVCE (Turóc m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Ipolyi* a sekrestye fölötti oratórium széles ablakainál régi festés nyomait, a templom külső déli falán pedig Szt. Kristóf nagyméretű alakjának maradványait említi.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis. Neosolii. 1876. 228. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 531. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 935. l.

MURASZENTMÁRTON — SVETI MARTIN NA MURI (Zala m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* Gózon jelentése alapján a mészréteg alatt falképeket említ.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 541. l.

MURASZOMBAT — MURSKA SOBOTA (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* Gózon jelentése alapján a mészréteg alatt falképek nyomait említi. A *MOB* 1908-i jelentésében számol be a festmények felfedezéséről. Színei : lila, kék, halványbarna, sárga, zöld. *Ernst* ismertetése szerint a középkori templomnak csak a szentélye maradt fenn beépítve az új templomba,ahol a falképtöredékek két rétegben találhatók. Az alsó rétegből valók az északkeleti és keleti ablakok ornamentális festményei, a délkeleti ablaktól jobbra női szent ; a déli falon egy király képének töredéke ; a diadalíven álló apród ; a boltozatnak a diadalívvel érintkező mezején háromarcú alak formájában a Szentháromság. Ez alsó réteg festményei a XIII. század végéről, a XIV. század elejéről. A felső rétegben az északi faltól a délkeletiig az alsó mezőben az apostolok, továbbá alakok töredékei ; a szentségház fölött női szent. A boltcikkelyekben az evangelisták jelvényei. A diadalív szentély felőli oldalán Áldó Krisztus mandorlában. A felső réteg képei 1392 után, a mártonhelyi jestményeket követőleg készültek, Aquila Jánoshoz közel álló mester művei. Lepold a déli fal királyalakjában Szt. Istvánt ismeri fel. *Kampis* a képeket Aquila Jánosnak tulajdonítja.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 330—345. Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Gerecze:* Falképjegyzék. 538. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 268, 280. l. — *Éber,* L.*:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72, 82. l. — *Clemen, P.:* Die romanische Monumental-Malerei in den Rheinlanden. Düsseldorf, 1916. 256. l. — *Stele, F.:* Umenitsko prekmurje. Dom in Svet. 1926. XXXIX. 246. l. — *Ernst.* 65—69. l. — *Stele, F.:* Monumenta artis Slovenicae. La peinture murale au moyen âge. Ljubljana, 1935. 3, 15—16, 23. l. — *Pavel, Á.:* Könyvismertetés. M. M. 1935. XI. 350, 351. l. — *Lepold A.:* Szent István király ikonográfiája. Szent István emlékkönyv. Bp. 1938. III. 127. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541. l.

NAGYAJTA — AITA MARE (Háromszék m.)

U n i t. t e m p l o m. *Huszka* közlése szerint a templomnak a hetvenes években való restaurálása sok, feltehetően XV. századbeli falképet pusztított el.

Irodalom : *Huszka J.:* A Szent László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 212. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 502. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 362. l.

NAGYBEREG — VELIKIJ BEREG (Bereg m.)

E v. r e f. t e m p l o m. *Lehoczky* közlése szerint a templom »egykor kívül-belül festett« volt.

Irodalom : *Lehoczky T.:* Beregvármegye műemlékei. A. Közl. 1878. XII. 93. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 491. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 190. l.

NAGYBOBRÓC — BOBROVEC (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* Szmrecsányi P. jelentése alapján közli, hogy a bejárati ajtó fölött Madonna képe látható e felirattal : HAEC DOMUS EST MURATA SANCTIFICATA HOC ANNO 1417.

Irodalom : *Gerecze:* Falképjegyzék. 509. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1165. l.

NAGYCSALOMJA — VEĽKÁ ČALOMIA (Hont m.)

Templomrom. A *MOB* 1904-i jelentése szerint a templomromban középkori falképek töredékei maradtak fenn, »ornamentális motívumokon kívül négy alak maradványai«.

Irodalom: *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 231. l.

NAGYDISZNÓD — CISNĂDIE (Szeben m.)

Ev. templom. *Roth* utal a falképtöredékekre. *Entz* szóbelileg közli, hogy az erősen rongált festmények a középső szentély északi falán a sekrestyeajtó fölött két sorban maradtak fenn. Az alsó mezőt 1911-ben, a felsőt 1943-ban tárták fel. Az alsó mezőben Kálvária, Levétel a keresztről, Sírbatétel, Feltámadás ; a felsőben Királyok imádása, A tizenkét éves Jézus a templomban. XIV. század első fele. További festmények a szentély más részein rongált állapotban mészréteg alatt.

Irodalom : *Halaváts Gy.:* A nagydisznódi ágost. ev. templom. A. É. 1914. XXXIV. 236. l. — *Roth, V.:* Die siebenbürgisch-sächsische Kunst in der magyarischen Forschung. Archiv. 1915. XXXIX. 613. l. — *Roth, V.:* Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin-Hermannstadt—Sibiu, 1934, 34. l.

NAGYENYED — AIUD (Alsó—Fejér m.)

Ev. templom. *Szathmáry* szerint az 1333-ban épített templom 1867-ben még állott, majd »lebontása oly sebességgel történt, hogy a lebontott falakkal az 500 éves falfestések is halomba omlottak«. Az egykori képek közül Szt. Máté alakját említi.

Irodalom : *Szathmáry K.:* A nagyenyedi egyházkerítés. A. Közl. 1868. VII. 43, 51. l. — *Römer, F.:* Könyvismertetés. Mittheilungen. 1868. XIII. XXXIII. l. — *Römer:* Falképek. 106—107. l. — *Schnaase, C.:* Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter. Düsseldorf, 1876. 655—656. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 212. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 488. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 105. l.

NAGYGÉC (Szabolcs—Szatmár m.)

Ref. templom. *Henszlmann* közlése szerint az egyik szentélyablak fölött festett virágcsokor látható.

Irodalom : *Henszlmann I.:* A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. A. Közl. 1864. IV. 138, 146. l. — *Römer:* Falképek. 107. l. — *Kiss K.:* A szatmári reform. egyházmegye története. Kecskemét, 1878. 636. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 524. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 772. l. — *Mo. vm.* Szatmár vármegye. Bp. é. n. (1908?) 124. l.

NAGYGERESD (Vas m.)

R. kat. templom. *Römer* Stornó közlése alapján a mészréteg alatt lappangó falképeket említ. *Csatkai* már többszörös mészrétegről szól.

Irodalom : *Römer:* Falképek. 107. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 521. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 742. l. — *Ernst.* 75. l. — *Csatkai E.:* Sopron környékének műemlékei. Sopron, 1937. III. 189. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 451. l.

NAGYHÖFLÁNY — GROSSHÖFLEIN (Sopron m.)

R. k a t. t e m p l o m. A mennyezet egyik mezőjében falkép nyomai (angyal).

Irodalom: *Csatkai, A.—Frey, D.:* Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. 203. l.

NAGYKÁSZON — PLĂEŞII DE SUS — DE JOS (Csík m.)

Endes a XV. századi templom szentségfülkéjében régi festés nyomairól emlékezik meg. »A jelek arra mutatnak, hogy a templomnak úgy külsején, mint belsején a vakolatréteg freskókat takar.« *Entz* szóbeli közlése szerint a templomot teljesen átépítették.

Irodalom: *Endes M.:* Csík, — Gyergyó, — Kászonszék földjének és népének története. Bp. 1938. 76. l.

NAGYLIBERCSE — L'UBOREČ (Nógrád m.)

E v. t e m p l o m. *Gerecze* ismerteti a részben általa feltárt festményeket. A szentély falain az alsó mezőben a tizenkét apostol; a felsőben a déli falon Angyali üdvözlet, az északi falon Királyok imádása, az északkeleti falon Krisztus születése, a délkeletin Mária koronázása. A hajóban az északi falon koronás női alak felsőrésze, a Menyország töredéke, egy nagyméretű alak ruharedőzete, a Kálvária töredéke; a déli falon ornamentális díszítmény mészréteg alatt. A diadalíven Pieta töredéke, a déli pillér belső oldalán donátor házaspár. »Fönntartásukra kevés a remény.« A képeket a XIV. század végére keltezi. Az apostolok hozzávetőleg másfél méter magasak, színeik: kék, vöröseslila, sárga, barna, zöld.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 346—350. (1901). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Gerecze P.:* Falképek Nagy-Libercsén. A. É. 1899. XIX. 305—310. l. — *A MOB működése* az 1902 évben. Mo. Műeml. 1905. I. 166. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 302. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 513. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 540. l. — *Mo. vm.* Nógrád vármegye. Bp. 1911. 18. l.

NAGYLÓNYA (Szabolcs—Szatmár m.)

R e f. t e m p l o m. *Rómer* közlése szerint falképeit felfedezésük után ismét bemeszelték. *Lehoczky* említi, hogy »ablaktalan falain régi festett falképek látszanak«.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 123. l. — *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája. Ungvár, 1881. III. 395. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1887. VII. 263. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1904. III. 2. füz. 143. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 491. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 190. l.

NAGYMÁCSÉD — VEĽKÝ MÁČAD (Pozsony m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az 1634-i visitatio Krisztus, Mária és szentek falképeit említi.

Irodalom: *Némethy, L.:* Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis strigoniensis. Strigonii, 1894. 184. l.

NAGYMÁNYOK (Tolna m.)

R. kát. templom. *Brüsztle* közlése szerint a szentély képeit a protestánsok bemeszelték.

Irodalom: *Brüsztle, J.:* Recensio universi cleri diocesis Quinqueecclesiensis. Pécs, 1879. III. 662. l. — *Merényi F.:* Domsics Mátyás egyházlátogatása Baranyában, 1729-ben. Pécs, 1939. 35. l.

NAGYMAROS (Pest m.)

R. kat. templom. *Genthon* erősen átfestett falképtöredékekről szól.

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 347. l.

NAGYMUZSALY — VELIKOJE MUŽJOVO (Bereg m.)

Ev. ref. templom. *Henszlmann* festésnyomokat említ, *Rómer* a diadalíven egy alak körvonalairól szól. A festés szerinte rohamosan pusztul.

Irodalom: *Henszlmann I.:* A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. A. Közl. 1864. IV. 136, 150. l. — *Rómer:* Falképek. 127. l. — *Lehoczky T.:* Beregvármegye monographiája. Ungvár, 1881. III. 626. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1887. VII. 265. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1904. III. 2. füz. 143. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 492. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 190. l. — *Csányi K.—Lux G.:* Nagymuzsaly középkori templomai. Technika. 1943. XXIV. 229. l.

NAGYOSZTRÓ — OSTROVUL MARE (Hunyad m.)

G. kel. templom. *Gerecze* közlése szerint a bejárat fölött Mária a kis Jézussal látható, *Ştefănescu* a festményt a XV. század végére keltezi.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék 504. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 402. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 258—259, 336, 369. l. — *Petranu, C.:* L'art Roumain de Transylvanie. Bucurest, 1938. 37. l. Kny. a La Transylvanie c. kiadványból.

NAGYÖLYVES — ULIEŞ (Maros—Torda m.)

Ref. templom. *Nemes* 1880-ból való közlése szerint a mészréteg alól Margitai G. falképeket bontott ki, »mellyek a mennyet, poklot, purgatóriumot stb. ábrázolják«. *Gerecze* említi, hogy a festmények mészréteg alatt *Balogh* az elpusztult Utolsó ítéletet Nemes-másolata alapján a XVI. század első negyedére keltezi.

Akvarellmásolata (MOB) lajstr. sz. 524. (Nemes 1889.) Akvarellmásolatáról készült fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Nemes Ö.:* A marosvásárhelyi várkastély. Magyarország és a Nagyvilág. 1880. XVII. 627. l. — *Henszlmann I.:* A MOB . . . jegyzőkönyve. A. É. 1884. III. II, III. 1. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés a MOB . . . A. É. 1884. III. IX. l. — *Nemes Ö.:* Nehány székelyföldi freskóról. Székely Hírlap. 1896. I. okt. 29. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 511, 531. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 490, 907. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 27. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 115, 294, 362, 380. l.

NAGYÖR — STRAŽKY (Szepes m.)

R. kat. templom. *Myskovszky* a hajó északi falán a mészréteg alatt két jelenetről emlékezik meg: Krisztus a világ bírája (mandorlában), alatta térdelő Mária.

Irodalom: *A M. Tud. Ak. Arch.* Bizottmányának munkálkodása ... A. Közl. 1868. VII. 225. l. — *Vajdovszky J.:* A zsegrai templom falfestményei. Új Magyar Sion. 1871. II. 624. l. — *Myskovszky V.:* Az 1875-ik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye. A Közl. 1876. X. 3. füz. 79—80. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 514. 527. l.

NAGYPALUGYA — PALUDZA (Liptó m.)

R. kat. templom. *Myskovszky* említést tesz arról, hogy a templomromban falképek töredékei vannak.

Irodalom: *Myskovszky V.:* Liptómegye középkori építészeti műemlékei. A. Közl. 1877. XI. 2. füz. 40. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 509. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 475. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 148. l.

NAGYRÁKOS (Vas m.)

R. kat. templom. *Gerecze* falképek nyomairól szól.

Irodalom: *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. Szombathely, 1875. 120. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 538. l.

NAGYSELMEC — STIAVNICA (Liptó m.)

R. kat. templom. *Könyöki* leírása szerint a szentélyben XIV. századi falfestmények. Az evangéliumi oldalon: Krisztus születése, Bevonulás Jeruzsálembe, Utolsó vacsora, Olajfák hegye, Kálvária és Krisztus koronázása, Krisztus Pilátus előtt, Két szent, felismerhetetlen jelenet, Mennybemenetel, A Szentlélek alászállása. A keleti oldalon: Menekülés Egyptomba, Jézus a templomban, Júdás csókja, Krisztust a katonák elviszik, Levétel a keresztről, Sírbatétel, Péter megtagadja Krisztust, Ostorozás, Feltámadás, Krisztus megjelenik Máriának. A diadalíven angyalok, Borbála és női szent koronával. A boltozat négy oldalán négy szent, zárókövén Krisztus feje, a nyugati boltsüvegben Mária koronázása, az északiban szentek és angyalok, a déli bemeszelve, a keletiben az Atyaisten Máriával és Józseffel. A zárkő mellett a négy evangelista jelvénye. A szentély külső keleti falán Kristóf.

Irodalom: *Könyöki J.:* Visszapillantás a Nyitra, Túrócz, és Liptó megyékben tett régészeti kirándulásra. A. Közl. 1871. VIII. 95—96. l.

NAGYSZEBEN — SIBIU (Szeben m.)

Ev. templom. *Kővári* említi először a szentély északi falára al-secco festett Kálváriát s közli az alatta olvasható feliratot: HOC OPUS FECIT MAGISTER JOHANNES DE ROZENAW ANO DNI MILESIMO QUADRINGENTESIMO XLV, *Schulz* szerint »csak felső részében szenvedett keveset kontár restauráció által«. *Reissenberger—Henszlmann* monográfiája a 948 × 506 cm-es képmezőt részletesen leírja. A festett oromzat mezőiben balra, Királyok imádása, középen Mennybemenetel, jobbra Krisztus keresztelése, továbbá a magyar, az osztrák és a cseh címer. A festett bal keretmező felső részén Vir dolorum, alul Szt. István király, a jobb keretmező felső részén Krisztus mint a világ

bírája, alul Szt. László. Az alsó keretmező közepén Krisztus félalakja börtönrács mögött kétoldalán két térdelő alak. A középső mezőt a Kálvária jelenete foglalja el. *Sigerus* az egyik felirat nyomán közli, hogy a képmezőt 1650-ben Georg Hermann restaurálta. *Roth* újabban a hatvanas évek restaurálásáról emlékezik meg.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Kővári L.:* Erdély régiségei. Pest, 1852. 248—249. l. — *Die evangelische Kirche* zu Hermannstadt in Siebenbürgen. Mittheilungen. 1856. I. 159. l. — *Mökesch, S.:* Die Pfarrkirche der Augsb. Conf. Verwandten zu Hermannstadt. Hermannstadt, 1859. 114. l. — *Storno Ferencz* jelentése erdélyi archaeológiai útjáról. A. É. 1870. II. 5. l. — *Schulz Ferencz* építész jelentése erdélyi útjáról. A. É. 1870. II. 202—203. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés a MOB . . . A. É. 1874. VIII. 22. l. — *Römer:* Falképek. 140—141. l. — *A MOB* készletében lévő rajzoknak és fényképeknek lajstroma. A. É. 1878. XII. 278. l. — *Henszlmann I.:* Lőcsének régiségei. Bp. 1878. 80. l. — *Henszlmann I.:* Úti jegyzetek a királyföldről. A. É. 1879. XIII. 380. l. — *. . .th.:* Der älteste Maler des Burzenlandes . . . Korrespondenzblatt. 1881. IV. 58. l. — *Reissenberger L.* — *Henszlmann I.:* A nagyszebeni és a székesfehérvári régi templom. Bp. 1883. 24—26. l. — *A nagyszebeni falfestmény* 1445-ből. Egyházművészeti Lap. 1885. VI. 213—219. l. — *x.:* Könyvismertetés. A. É. 1885. V. 243—247. l. — *a. b.:* Az erdélyi honismertető egyesület. A. É. 1889. IX. 275. l. — *Wenrich, W.:* Künstlernamen aus siebenbürgisch-sächsischer Vergangenheit. Archiv. 1889. XXII. 68—69. l. — *Meltzl O.:* Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. században. Századok. 1892. XXVI. 654. l. — *Teusch, F.:* Die Bilder und Altäre in den evang. sächsischen Kirchen. Korrespondenzblatt. 1896. XIX. 41. l. — *Pulszky F.:* Magyarország archaeológiája. Bp. 1897. II. 218—219. l. — *Pasteiner Gy.:* Építészeti emlékek a magyar királyság megalakulása óta. Az Osztr. Magy. Monarchia írásban és képben. Bp. 1901. XX. 82. l. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Műk. III. 65. l. — *Roth, V.:* Das Mühlbächer Altarwerk. Archiv. 1903. XXXII. 41—42. l. — *Roth, V.:* Aufgabe und Ziel der siebenbürgisch-sächsischen Kunstgeschichtsforschung. Archiv. 1903. XXXII. 647. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 369. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 523. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 784, 785. l. — *Roth, V.:* Geschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen. Strassburg, 1906. 47. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története. (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 589. l. — *Roth, V.:* Der spätgotische Flügelaltar in Mediasch. Archiv. 1907. XXXIV. 240. l. — *Sigerus, E.:* Rozenauers Kreuzigungsbild. Die Karpathen. 1907—08. I. 23—26. l. — *Bruckner, W.:* Hermannstadt in Siebenbürgen. Leipzig, é. n. (1910?) 36—39. l. — *Gyárfás T.:* Adatok az erdélyi képírás történetéhez. Művészet. 1911. X. 391. l. — *Roth V.:* Az almakeréki templom és műkincsei. Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múz. Érem és Régiségtárából. 1912. III. 139, 152, 163. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 74. l. — *Roth, V.:* Die siebenbürgisch-sächsische Kunst in der magyarischen Forschung. Archiv. 1915. XXXIX. 515—516, 529—530, 550. l. — *Roth, V.:* Siebenbürgische Altäre. Strassburg, 1916. 4, 19, 155. l. — *Szabó L.* 42—46. l. — *Buday Á.:* Erdély művészettörténeti jelentősége. Nagyenyedi Album. (szerk. Lukinich I.) Bp. 1926. 69. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 91. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 126. l. — *Jekelius, E.:* Das Burzenland. 4. Band. I. Teil. Die Dörfer des Burzenlandes. Kronstadt, 1929. 197—198. l. — *Péter A.:* Magyar művészet. Bp. 1929. 30. l. Kny. a Magyarország Vereckétől napjainkig c. kiadványból. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 96. l. — *Roth, V.:* Neue Forschungen zur siebenbürgischen Kunstgeschichte. A Műgyüjtő. 1931. V. 83—84. l. — *Roth, V.:* Zur Problematik der siebenbürgisch-deutschen Kunstgeschichte. Festschrift für Bischof. D. Dr. Teutsch. Hermannstadt, 1931. 246—247. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 371—372. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 244, 245. l. — *Hekler A.:* A magyar művészet története. Bp. é. n. (1934) 67. l. — *Roth, V.:* Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin Hermannstadt Sibiu, 1934. 34, 35, 126—128. l. — *Wiese, E.:* Könyvismertetés. Zeitschrift für Kunstgeschichte. 1935. IV. 153. l. — *Bielz, J.:* Porträtkatalog der siebenbürger Sachsen. Hermannstadt, 1936. 91—92. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 76. l. — *Csánky M.:* A szepesi és sárosi táblaképfestészet 1460-ig. Bp. 1938. 29. l. — *Horváth, E.:* Il Rinascimento in Ungheria. Annuario. 1938—39. III. 122. l. — *Balogh, J.:* A késő-gótikus és a renaissance-kor mű-

vészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 555. l. — *Gerevich T.:* A magyar művészet szelleme. Mi a magyar? (szerk. Szekfű Gy.). Bp. 1939. 479. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély Bp. 1940. 153—154. l. — *Gerevich, T.:* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 553. l. — *Horváth H.:* A mátyáskori magyar művészet. Mátyás király emlékkönyv. Bp. é. n. (1940.) II. 182. l. — *Biró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 66. l.

NAGYSZEKERES (Szabolcs—Szatmár m.)

Ref. templom. *Genthon* megjegyzése szerint »diadalíve freskógyanús«.

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 403. l.

NAGYSZOMBAT — TRANAVA (Pozsony m.)

Székesegyház. *Divald* első említése szerint a belső pillérek oldallapjain képek voltak. *Lázár* a Szt. György-jelenetről másolata alapján emlékezik meg. A XV. századra keltezi.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 351—359. Szt. György (351—352), Királyok imádása töredéke (353), Négy női szent töredéke (354), Apostol töredéke (355), Evangelista jelvények kerek medaillonokban (356—357), Szent töredéke (358), Angyal kerek medaillonban (359). Színei: halványbarna, okker, zöld. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története. (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 590. l. — *Lázár B.:* Kolozsvári Márton és György művészete. A. É. 1916. XXXVI. 73—74. l. — *Lázár, B.:* Die Kunst der Brüder Kolozsvári. Studien zur Kunstgeschichte. Wien, 1917, 12. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 94. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 130. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 28. l.

NAGYSZÖLLŐS — SEVLIUŠ (Ugocsa m.)

R. kat. templom. *Myskovszky* szerint a mészréteg alatt falképek lappanganak.

Irodalom: *Myskovszky V.:* Néhány felsővidéki műemlék. A. É. 1901. XXI. 392. l.

NAGYTEREMI — TIRIMIA MARE (Kisküküllő m.)

Ref. templom. A *MOB* 1904-es jelentése számol be a templom lebontásáról. Falképeit — feltehetően az Utolsó ítélet részletét — megelőzően lefényképezték.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 232. l.

NAGYTORONYA — VEĽKÁ TOROŇA — (Zemplén m.)

Ref. templom. *Gerevich T.* Sourek közlése alapján ismerteti a timpanonban lévő Mária félelakját, karján a kis Jézussal, kétoldalán egy-egy angyallal. A kép keletkezésének idejét az 1254 körüli évekre teszi.

Irodalom: *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 228—229. l. — *Sourek, K.:* Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 51. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű

református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 38. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából.

NAGYTÓTLAK — SELO (Vas m.)

T e m e t ő k á p o l n a. *Rómer* ismerteti bővebben az Aquila Jánosnak tulajdonított festményeket. A boltozaton mandorlában Krisztus, a Szentháromság és a négy evangelista jelvénye. A boltozat alatti sorban : Bevonulás Jeruzsálembe, Utolsó vacsora, Olajfák hegye, Júdás eladja Krisztust a főpapoknak, Krisztus elfogatása, Krisztus Pilátus előtt, Ostorozás, Töviskoronázás, Keresztvitel. A hajóban a bejárattól balra a Kálvária töredékét említi ; megemlékezik Szt. Ilona, Bertalan és István vértanú alakjáról. *Henszlmann* közlése szerint a boltozat képei teljesen, az oldalfalaké csak részben vannak feltárva. A passio-sorozatot a XV. századra keltezi, az oldalfalak képeit a boltozaton lévőknél régebbieknek mondja. *Ernst* is feltételezi, hogy egyes jelenetek még a mészréteg alatt rejtőznek. Leírása során közli, hogy az Ostorozás jelenetéből csupán az egyik pribék alakja maradt fenn. A mandorlában ábrázolt Krisztust és Szentháromságot, valamint a passio-sorozatot a XIV. század legvégére, vagy a XV. század elejére datálja. A Kálváriának csak töredékei maradtak meg ; Szt. Ilona, Bertalan és István alakja elpusztult. A régi bejárattól balra a Feltámadás töredékei, az oltár mögött Krisztus alakja s néhány dicsfénnyel övezett fej, a bejárattól jobbra a Királyok imádásának töredéke. Ez oldalfalakat borító festményeket Stele a XIV. század első felére, a továbbiakat a XV. század huszas éveire keltezi. A falképeket Aquila egy tanítványa művének tartja, akit nagytótlaki mesternek nevez el. *Horváth* visszatér a korábbi Aquila attribucióhoz. Az alakok háromnegyed életnagyságúak. A románkori jelenetek színei : lila, sárga, zöld, halványbarna, a XIV. századi jeleneteké : zöld, kék, szürke, lila, sárga, halványbarna.

Akvarelmásolatai (MOB) lajstr. sz. 443—457, 615. 617—618. Eredeti és akvarellmásolatairól készüt fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Ipolyi :* Szepesváraljai. 6. l. — *r.:* Régi egyházi festészetünk érdekében déli Vasmegyében tett egy heti kirándulás. Magyar Képzőművész. 1864. I. 44—45. l. — *Henszlmann I.:* A görög nem egyesültek temploma Ráczkevén. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. 1865. III. 295. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. II. köt. 202. l. — *Henszlmann, E.:* Die neuesten archäologischen Entdeckungen in Ungarn. Ungarische Revue. 1868. 116. l. — *Rómer F.:* Kivonat . . . A. É. 1869. II. 166. l. — *Gózon I.:* Vasmegye határszélén tett régészeti kirándulás. A. É. 1873. VII. 299—300. l. — *Rómer, F.:* Kirchliche Wandgemälde des XIII. und XIV. Jahrhunderts in der Eisenburger Gespanschaft. Mittheilungen. 1874. (Supplementband.) 208—209. l. — *Rómer.:* Falképek. 54—57. l. — *Czobor B.:* Könyvismertetés. A. É. 1876. X. 119. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 133. l. — *Schnaase, C.:* Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter. Düsseldorf, 1876. 655. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1885. V. XVII—XVIII. l. — *Ipolyi A.:* A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. Kisebb munkái. Bp. 1887. IV. 66. — *Pasteiner:* Dunántúl. 129. l. — *Mo. vm.* Vasvármegye. Bp. 1898. 105. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 539. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 996. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 233. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 71. l. — *Szabó L.* 14. l. — *Stele, F.:* Umenitsko prekmurje. Dom in Svet. 1926. XXXIX. 246—247. l. — *Benesch, O.:* Grenzprobleme der Österreichischen Tafelmalerei. Wallraf-Richartz-Jahrbuch. 1930. N. F. I. 98. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66. l. — *Ernst.* 58—64. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 244. l. — *Stele, F.:* Monumenta Artis Slovenicae. La peinture

murale au moyen âge. Ljubljana, 1935. 1, 27, 31. l. — *Pavel Á.:* Könyvismertetés. M. M. 1935. XI. 350. l. — *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. 24. l. — *Horváth, E.:* Transdanubien als kunsthistorische Provinz. Annuario. 1936. I. 122. l. — *Horváth H.:* A dunántúli művészeti táj. (1937) Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok. Bp. 1944. 181. l.

NAGYTURÁNY — TURANY (Turóc m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az 1695-i canonica visitatio szerint ». . .reliquum corpus Templi tabulatum et depictum, . . .«

Egyetemi Könyvtár. Hevenesi gyüjt. 57. köt. p. 30—31.

NAGYVÁRAD — ORADEA MARE (Bihar m.)

S z é k e s e g y h á z. *Bunyitay* megemlékezik a székesegyház egykori belső falképdíszéről, a fennmaradt és Szt. Ágostonnak attribuált töredéket a XIV. századból származtatja, olasz mester művének véli. A *Vas. Ujs.* beszámolója szerint Vaisz akadémiai előadásán Masolinonak tulajdonította. *Gerevich T.* Tommaso da Modena, *Lázár* Kolozsvári Miklós, *Dercsényi* Nicolò di Tommaso művének mondja. A további szakirodalom művésznév megjelölése nélkül olasz mester munkájának tartja. *Genthon* a 18×24,5 cm-es al-fresco töredéket az 1350-es évek tájára helyezi.

Irodalom: *Bunyitay V.:* A váradi ős székesegyház. A. Közl. 1880. XIII. 2. füz. 17. l. — *A magyar tud. akadémia. . .* Vas. Ujs. 1882. XXIX. 672. l. — *Bunyitay V.:* A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1883—1884. III. 36—37, 165—166. l. — *Czobor B.—Szalay I.:* Magyarország történeti emlékei az ezredéves kiállításon. Bp. 1896. I. 170. l. — *A nagyváradi* múzeumban. . . . A. É. 1898. XVIII. 280. l. — *Czobor B.:* Egyházi emlékek a történelmi kiállításon. Bp. 1898. 45. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 491. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 227. l. — *Gerevich T.:* A régi magyar művészet európai helyzete. Bp. 1924. 14. l. Kny. a Minerva c. folyóiratból. — *Gerevich, T.:* Von der älteren ungarischen Kunst. Ungarische Jahrbücher. 1925. V. 155. l. — *Horváth, E.:* Una veduta di Veszprém. Corvina. 1926. VI. 48. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 117. l. — *Gerevich T.:* Esztergomi műkincsek. Primás Album. Bp. 1928. 205. l. — *Décsei G.:* Könyvismertetés. M. M. 1929. V. 172. l. — *Gerevich, T.:* L'arte antica ungherese. Roma, é. n. (1929) 9. l. Kny. az Ungheria c. kiadványból. — *Balogh, J.:* L'arte italiana in Ungheria. — Le Vie d'Italia. 1930. 662. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 62. l. — *Rónay, M.:* Die Schätze des Christlichen Museums in Esztergom. A Műgyüjtő. 1931. V. 2. l. — *Kampis A.:* A középkori magyar faszobrászat történetének vázlata 1450-ig. Bp. 1932. 12—13. l. — *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. 25—26. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 75. l. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 141. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 260. l. — *Lázár B.:* Miklós mesternek, a Kolozsvári testvérek apjának művei. M. M. 1938. XIV. 382. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38. l. — *Széll S.:* Nagyvárad szent László városa. Bp. 1940. 14. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 132. l. — *Dercsényi D.:* A nagyváradi vár. Építészet. 1942. II. 120. l. — *Gerevich T.:* Magyar művészet Nagy Lajos korában. Szépművészet. 1942. III. 212. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 21, 38, 350, 373. l. — *Genthon I.:* Esztergom műemlékei. Bp. 1948. 13. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 307. l.

NECPÁL — NECPALY (Turóc m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Ipolyi* a hajó boltozatfölötti falképnyomairól emlékezik meg. *Divald* a szentélyben a zsegraihoz hasonló falképsorozatról szól. A *MOB* 1910-ben a padlástérben lévő képek lemásolását (László-legenda),

1911-ben a szentély festményeinek a mészréteg alól való kibontását, 1912-ben a képek restaurálását jelenti. *Hofman* e jeleneteket a XIV. századra keltezi.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 360—368. (Kern, P. 1910.) Álló női szentek (360), Pieta (361), Fegyveres alakok csoportja (362), Csatajelenet (363), Férfiszent feje (364), Ostorozás (365), Krisztus mandorlában szentekkel (366), Angyal mellképe (367), Próféták mellképei (368). Színezése: zöld, okker, lila. Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 230. l. — *Divald K.:* Csúcsíveskori szárnyasoltárok Bars és Túróc vármegyében. A Magy. Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1911. XLV. 550. l. — *Divald K.:* Túróc vármegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1912. VI. 12. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 288, 296. l. —*A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 247. l. — *Hofman, J.:* Staré uměni na Slovensku. Praha, 1930. 43. l.

NEDEC — NIEDZICA (Szepes m.)

Várkápolna. *Divald* a kápolna rombadőlt szentélyfalán XV. századi elmosódott képeket, Passio-sorozatot említ.

Irodalom: *Divald K.:* Szepes vármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. I. 72 l.; II. 18. l. — *Jendrassik.* 63. l.

NEMES — NEMEŞA (Nagyküküllő m.)

Ev. templom. *Roth* közelebbi ismertetés nélkül falképeket említ a templomban.

Irodalom: *Roth, V.:* Zur Problematik der Siebenbürgisch-deutschen Kunstgeschichte. Festschrift für Bischof D. Dr. Friedrich Teutsch. Hermannstadt, 1931. 246. l.

NEMESPÉCSELY (Veszprém m.)

Ev. ref. templom. *Ipolyi* a Liturgia divina jelenetét említi. *Rómer* közli a kép színes másolatát s az egyik mezőn látható lábak töredékéből a Mettercia jelenetére következtet. *Henszlmann* ismerteti Storno megállapítását, mely szerint az utólagos bekarcolások között egy 1407-ből való a legkorábbi; ennek alapján a jelenetet a XIV. századra keltezi s a »vasmegyeiekkel ugyanazon iskolába« helyezi. *Pasteiner* az 1861-ben lebontott templom festményét XIII. századinak véli. *Gerevich* 1244 tájára, a templom felszentelésének idejére keltezi a töredéket. Az álló helyzetben ábrázolt női szent alakjában Szt. Ilonát határozza meg.

Irodalom: *Rómer F.:* A középkori keresztelő medencék. A. Közl. 1863. III. 131. l. — *Ipolyi A.:* Magyar régészeti krónika. A. Közl. 1863. III. 170. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 18. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. II. köt. 189. l. — *Rómer F.:* Kivonat . . . A. É. 1869. I. 224. l. — *Rómer:* Falképek. 7—8. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 120. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország csúcs-íves stylű műemlékei. Bp. 1880. 46—47. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1885. V. XVIII. l. — *Pasteiner:* Dunántúl. 128. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 541. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1036. l. — *Békefi R.:* A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907. 155. l. — *Szabó L.* 29. l. — *Puskás.* 17. l. — *Ernst.* 15. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 225—226. l. — *Levárdy R.:* Az Árpád-kor Krisztus képe. Pannonhalmi Szemle. 1941. XVI. 128. l.

NÉMETLIPCSE — PARTIZÁNSKA ĽUPČA (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. A templom szentélyét 1865-ben gótikus falképekkel díszítik. Ez *Rómer* szerint az egykori festmények restaurálását, átfestését jelenti.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 119—120. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 510. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 476. l.

NÉTUS — NETUŞ (Nagyküküllő m.)

E v. t e m p l o m. *Teutsch* a kórusban XV. századból való falképeket említ.

Irodalom: *Teutsch, F.:* Die Bilder und Altäre in den evang. sächsischen Kirchen. Korrespondenzblatt. 1896. XIX. 41. l. — *Roth, V.:* Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korrespondenzblatt. 1903. XXVI. 49. l.

NÉZSA (Nógrád m.)

»Templomáról azt írja Fehérpataky plébános, hogy ősrégi temploma a mostani községnél magasabban fekvő Sztará Dedina nevű részen állott, faragott kövekből épült és tágas volt. Valószínűleg felszentelt templom volt, mert falaira keresztek és diadalívére az okos és balga szűzek példázata volt szépen kifestve.«

Irodalom: *A váczi egyházmegye* történeti névtára. Vácz, 1915. 159. l.

NOSZVAJ (Heves m.)

E g y k o r i r e f. t e m p l o m. Először *Szőnyi* emlékezik meg az 1928-ban lebontott templomban előkerült falképtöredékekről. *Szabó F.* ismerteti azokat: női fej vállára omló hajjal, koronás fő felső része, zászló, egy talán kardot fogó kéz és ruharészlet. A tempera festésű töredékeket a XIV. századra keltezi.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Szőnyi O.:* A noszvaji eset. História. 1928. I. 17. l. — *Szabó F.:* Borsod megye Árpád-kori templomai. Miskolc, 1936. 23—24. l.

NYÁRÁDSZENTANNA — SÂNTANNA NIRAJ (Maros—Torda m.)

E v. r e f. t e m p l o m. *Gerecze* a képek bővebb ismertetése nélkü veszi fel a templomot jegyzékébe.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 512. l.— *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 490. l.

NYÁRÁDSZENTLÁSZLÓ — SÂNVASII (Maros—Torda m.)

U n i t. t e m p l o m. Falképeit 1896-ban Kelemen fedezte föl. *Nemes* említi elsőízben. A szentély boltozatán Krisztus alakja, a déli falon az apostolok. *Balogh* közlése szerint e festményket később bemeszelték. A festett évszám jelzése szerint 1496 és 1497-re keltezi.

Irodalom: *Benkő K.:* Marosszék ismertetése. Kolozsvár, 1868—1869. 270. l. — *Nemes Ö.:* Nehány székelyföldi freskóról. Székely Hirlap, 1896. I. okt. 29. nov. 5. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 512. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 491. l. — *Kelemen L.:*

A gogánváraljai mennyezetfestmény készíttetője és kora. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1928. V. 14. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 115, 117, 161. 295, 356, 380. l. — *Entz G.:* Székely templomerődök. Szépművészet. 1944. V. 122. l.

NYIRACSÁD (Hajdu—Bihar m.)

Ev. Ref. templom. *Gerecze* a következő jeleneteket sorolja fel: Kálvária töredéke, két mondatszalagos szent képének töredéke, a szentély oldalfalain apostolok ábrázolásának (?) töredékei, Szt. Erzsébet (?) és Katalin (?) álló alakja, ismeretlen női szent (feje elpusztult), a diadalív hajó felőli oldalán női szent töredéke, Márk evangelista jelvénye. Ugyancsak *Gerecze* ad hírt a képek bemeszeléséről is. A *MOB*, 1911-es jelentése szerint szorgalmazza a festmények restaurálását. *Groh* a mintegy huszonöt éve restaurált templom szentélyének képeiről emlékezve meg, középen a Szentháromságot, körülötte a tizenkét apostolt említi (az apostolok fejei elpusztultak).

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 369—372, 694. (1902). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Gerecze:* Rajzjegyzék. 364—365. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 523—524. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 757. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 236, 296. l. — *Groh I.:* Középkori falképek az ófehértói gör. kat. templomban. Görögkatolikus Szemle. 1934. VI. nov. 25. (22. sz.) — *Genthon I.—Lux G.—Szentiványi Gy.:* Szabolcs megye művészeti emlékei. Bp. é. n. (1939) 41. l. Kny. a Szabolcs vármegye c. kiadványából. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 17. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 268. l.

NYITRAKOROS — KRUŠOVCE (Nyitra m.)

R. kat. templom. *Gerecze* Groh nyomán a diadalív hajó felőli oldalán Szt. Miklós alakját és az alamizsnát osztó Miklóst, a diadalív bélletén körmedaillonokban próféták mellképeit, a szentélyboltozat alján töredékeket említ. *Forster* a diadalív baloldalán lévő, Szt. Miklós alamizsnát osztó jelenetet, Miklós és a három leány jelenetére helyesbíti. Feltevése szerint az apszis mészrétege alatt további festmények lappanganak.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 220—221. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Forster Gy.:* Két harang Mátyás király idejéből. Mo. Műeml. 1905. I. 142. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 307. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 513. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 560. l. — *Forster Gy.:* Koros és a Berényiek. Bp. 1927. 9, 93, 204, 232, 264—265, 268. l.

NYOMÁT — MAIAD (Maros—Torda m.)

Unit. templom. *Orbán* szerint a vakolatréteg alól falképnyomok tűntek elő. *Gerecze* Nemes jelentése alapján emlékezik meg a festményekről.

Irodalom: *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1870. IV. 61. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 512. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 491. l.

ÓCSA (Pest m.)

Ref. templom. *Ipolyi* megjegyzése szerint a külső déli falon a nagyméretű Szt. Kristóf alakja a végső enyészet előtt állott. *Römer* feltételezi, hogy a templombelső mészrétege alatt festmények rejtőznek. A *MOB* 1902-es

jelentése számol be a falképek lemásolásáról. *Gróh* megemlékezik a László-legendáról, melyet az 1300 körüli évekre keltez. A jelenetek összefüggő ismertetése *Ébertől* való. A szentély zárófalán az ablakok alatt hármasával csoportosított apostolok, továbbá Szt. György és Miklós alakja egymással szemben. A hajó déli falán az Utolsó ítélet töredékei, az északi falon a László-legenda nyomai — e nyomokból csupán a kúnnal való viaskodás jelenetére lehet következtetni. *Gál* a képeket a XIII. század második felére, *Puskás* a XIII. század utolsó tizedeire, a templom végleges befejezése előtti időre helyezi s megjegyzi, hogy a László-legenda teljesen elpusztult. *Hekler* ismét 1300 tájára keltezi. A teljesen elfakult jeleneteket, alakokat 1952-ben Jancski Veronika restaurálta. A képek al-fresco és al-secco készültek. Az apostolok eredeti al-secco sötét háttere, a délkeleti fal három mezejét kivéve elpusztult. A háromnegyed életnagyságú alakokat a világos okker, bordó, zöld színek jellemzik. A déli pillér Szt. Györgyét, valamint a szentély északi és déli falán lévő töredékes két jelenetet más kéz festette mint az apszis apostol alakjait.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 391—394. (1903.) Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *R. E. S.* és *m-.* vitája a Tárcza rovatban. Sürgöny 1868. III. szept. 25. okt. 20. nov. 3. nov. 15. nov. 17. nov. 18. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 19. l. — *Römer:* Falképek. 127—128. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű műemlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 124. l. — *Földváry L.:* Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez. Bp. 1898. I. 11.—12. l. — *Hatszázéves* freskóképek. Műcsarnok. 1900. III. 335. l. — A *MOB működése* az 1902. évben. Mo. Műeml. 1905. I. 166. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 322. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 516. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 631. l. — *Groh I.:* Szent László és a cserhalmi ütközet középkori képírásunkban. Vas. Ujs. 1910. LVII. 546. l. — A *MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 226. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72. l. — *Éber L.:* Magyarország Árpád-kori művészete. A Műbarát. 1922. II. 127, 167—168. l. — *Gerevich T.:* A régi magyar művészet európai helyzete. Bp. 1924. 8. l. Kny. a Minerva c. folyóiratból. — *Gerevich, T.:* Von der älteren ungarischen Kunst. Ungarische Jahrbücher. 1925. V. 151. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926.) 85. l. — *Gál, L.:* L'architecture religieuse en Hongrie du XI. au XIII. siècles. Paris, 1929. 269. l. — *Gerevich, T.:* L'arte antica ungherese. Roma, é. n. (1929) 9. l. Kny. az Ungheria c. kiadványból. — *Péter A.:* Magyar művészet. Bp. 1929. 28. l. Kny. a Magyarország Vereckétől napjainkig c. kiadványból. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 43—44. l. — *Puskás.* 21—24. l. — *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 33, 191. l. — *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Cluj-Kolozsvár, 1934. 83. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 30. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 229. l. — *Csányi K.—Lux G.:* Építészhallgatóink középkori építészeti felvételei. Ócsa, Református templom. Technika. 1939. XX. 52, 53, 151. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 506—508. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 28. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 8, 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 348. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 148. l.

ÓFEHÉRTÓ (Szabolcs-Szatmár m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Groh* a templom újbóli kifestése alkalmával a diadalív bélletén előkerült Alexandriai Szt. Katalin XV. századi alakját említi. *Genthon — Lux — Szentiványi* közleménye Katalin alakját a XV. század első felére keltezi. *Nyiregyházi* szerint a diadalív északi oldalán, a hajó

északi falán és a szentélyében »a kísérletképpen levert vakolat . . .freskónyomokat mutat.«

Irodalom: *Groh I.:* Középkori falkép az ófehértói gör. kat. templomban. Görögkatolikus Szemle. 1934. VI. nov. 25. (22. sz.) — *Genthon I.* — *Lux G.*—*Szentiványi Gy.:* Szabolcs megye művészeti emlékei. Bp. é. n. (1939) 41. l. Kny. a Szabolcs vármegye c. kiadványból. — *Nyiregyházi M.:* Ófehértói r. kat. templom. Technika. 1946. XXVII. 43. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 407. l.

OKOLICSNÓ — OKOLIČNÔ (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Henszlmann* emlékezik meg a hajó boltozatán Mátyás király és Beatrix festett címerpajzsáról, a boltsüvegeken pedig Alcantariai Szt. Péter és Mária alakjáról. *Dümmerling* említi, hogy a templombelsőben Corvin János, a homlokzaton Magyarország címere látható. A boltozat négy süvegén XV. századi képek.

Irodalom: *Henszlmann I.:* Úti jegyzetek. A. É. 1884. IV. 183. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 510. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 477. l. — *Dümmerling Ö.:* A Ferencesrend középkori csúcsíves stylű építészetének emlékei Magyarországon. Technika. 1941. XXII. 388. l.

OTTOMÁNY — OTOMANI (Bihar m.)

R e f. t e m p l o m. *Némethy* közlése szerint az 1889-ben villámsujtotta templom újjáépítésekor kerültek elő falképei: a hajó északi falán szárnyas angyalfej, Szt. Ilona (?), női szent, négy szerzetes alakja, Mária a kis Jézussal és egy fej körvonalai; a déli falon női szent alakja. Az al-secco töredékeket a XIV. század második felére keltezi.

Irodalom: *Némethy Gy.:* Az ótományi falfestményekről. A. É. 1898. XVIII. 433—435. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 492. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 230. l.

ŐRALJABOLDOGFALVA — SÂNTĂ MĂRIA ORLEA (Hunyad m.)

G. k e l. t e m p l o m. Falképeit már *Storno* említi, majd 1870-ben *Fábri* közlése szerint a templom tetejét a vihar elpusztította s képei az idő viszontagságainak kitéve szabadon állottak. A szentély keleti falán lévő apostolokat *Rómer* tárta fel. *Groh* a festményeket három mesternek tulajdonítja. Az elsőtől Szt. Pál halála, a másodiktól a szentélyben az apostolok sora és az orgonakarzat alatt az Angyali üdvözlet, a harmadiktól, a XV. század végéről Krisztus életének jelenetei. *Divald* a képeket a XIV. századra keltezi. A festményeket részletesen *Ştefănescu* ismerteti. A szentély keleti falán hat apostol álló alakja, az ablak keretelése ornamentális, az északi és déli falon nagyméretű kereszt és a további apostolok részben még mészréteg alatt rejtőző alakjai; a diadalív alsó felén Keresztrefeszítés, Kálvária, Levétel a keresztről. A hajó keleti falán Angyali üdvözlet és Krisztus születése, a délkeleti sarokban Királyok imádása; az északi falon a középső mezőben Vir dolorum, Mennybemenetel, Krisztus színeváltozása, két vértanú feje, és a Szentlélek eljövetele, az alsó mezőben Joachim és Anna találkozása, Mária születése, Mária bemutatása a templomban. A felső mező képei elpusztultak. A déli falon Mária álma, egy püspök alakja, Utolsó ítélet. Az előcsarnok déli falán két térdelő alak és Isten áldó keze; a nyugati falon a kapu bal oldalán meghatározhatatlan jelenet, a jobboldalon az alapító, vagy donátor arcmása, az északi falon egy alvó szent. A külső kapu timpanonjában orna-

mentális töredékek. A jeleneteket a XIII. század vége és a XV. század közötti időre keltezi. *Genthon* a XIV. század végére, *Petranu* a XIV—XVI. század közé helyezi azokat.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 376—390. (1907), 573—575. (1873). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Storno Ferencz* jelentése erdélyi archaeológiai útjáról. A. É. 1870. II. 2—3. l. — *Rómer F.:* Kivonat a magy. tudományos Akadémia... A. É. 1870. III. 319. l. — *Fábri J.:* Archaeológiai levelek. A. É. 1870. III. 325—326. l. — *Henszlmann I.:* Kivonat a MOB... A. É. 1873. VII. 108, 111. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés a *MOB*... A. É. 1874. VIII. 2. l. — *Rómer:* Falképek. 43, 129—131. l. — *A MOB* készletében levő rajzoknak és fényképeknek lajstroma. A. É. 1878. XII. 274. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 270—271. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 504—505. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 404. l. — *Groh I.:* A középkori bizanczi falfestészet emlékei Magyarországon. Jelentés a Magy. Nemzeti Múzeum 1905 évi állapotáról. Bp. 1906. 236—327. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 224, 263. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 11. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 114. l. — *Petranu, C.:* Die Kunstdenkmäler der Siebenbürger Rumänen im Lichte der bisherigen Forschung. Cluj, 1927. 50. l. — *Möller I.:* Erdély nevezetesebb műemlékeiről. História. 1928. I. Magy. Műeml. 62. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 5, 209, 215, 219, 222, 223—239, 273, 333—335, 338, 339, 362—369, 371, 372, 376, 431. l. — *Groh I.:* A bizánci keresztény művészet első emlékei Erdélyben. Bp. 1933. 17. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1943. XXII. 247. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Petranu, C.:* L'art roumain de Transylvanie. Bucarest, 1938. 35—37. l. Kny. a La Transylvanie. c. kiadványból. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 9, 12, 15, 27, 42, 46, 67, I. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541. I. — *Biró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 67. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 61, 62. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 45. l. — *Entz G.:* XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 131. l.

ÖRDÖNGŐSFŰZES — FIZEŞUL GHERLII (Szolnok—Doboka m.)

R e f. t e m l o m. A vármegye monográfiája a templom északi falán a László-legendát tételezi fel a mészréteg alatt. *Entz* szóbeli közlése szerint 1947-ben a diadalív belső ívén két szent király alakja került elő. XV. század (?)

Irodalom: *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok—Doboka vármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 324. l. — *Entz G.:* XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 131. l.

ŐRIHODOS — HODOŠ (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gózon* közlése szerint az 1826-ban leégett, majd később lebontott templom falképeiből virágot ábrázoló töredék volt látható.

Irodalom: *Gózon I.:* Vasmegye határszélén tett régészeti kirándulás. A. É. 1873. VII. 305. l. — *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. Szombathely, 1875. 120. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 537. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 973. l.

ŐRISZENTPÉTER (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Rómer* Gózon jelentése alapján közli, hogy a templom belsejében a mészréteg alatt festmény rejtőzik, a külső keleti falon egy szent dicsfényes feje.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 143. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 538. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 986. l. — *Ernst.* 76. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 453. l.

PÁNCÉLCSEH — PANTICEU (Szolnok—Doboka m.)

A vármegye monográfiája a templom északi falán a László-legendát tételezi fel.

Irodalom: *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok—Doboka vármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 324. l.

PANNONHALMA (Győr—Sopron m.)

Altemplom. *Rómer* közlése szerint Stornó az altemplomban egy szent püspököt és »egy tűzokádó sárkányt« tárt fel a mészréteg alól. A szentélyben és mellékhajóban festésnyomok, a diadalíven románkori levéldísz. A kapu fölött Köpenyeges Mária. *Gyulai* szerint a déli falon Szt. Márton alakja, az északi és déli falon négy felszentelési kereszt, az alsók a XII. a felsők a XIII. századból. *Genthon* a kézmosó medence fülkéjében halakat és kagylót ábrázoló XII. századi kis freskóról szól.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 23, 131. l. — *Gyulai R.:* A benczés egyházi műművészetek. A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Bp. 1902. I. 504. l. és *Zoltványi I.—Gyulai R.:* Irodalmi és művészeti viszonyok. II. 1903. 229—230. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 499. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 350. l. — *Éber L.:* Köpönyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 307. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 238. l.

PÁPÓC (Vas m.)

Kolostor kápolna. *Rómer* Fuxhoffer alapján közli, hogy a prépostság egykori falain szentek képei voltak láthatók.

Irodalom: *Fuxhoffer, D.—Czinár, M.:* Monasterologia regni Hungariae. Pest, 1858. II. 217. l. — *Rómer:* Falképek. 131. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 538. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 987. l. — *Ernst.* 76. l. — *Bedy V.:* A pápóci prépostság és perjelség története. Győr, 1939. 70—71. l. — *Csányi K.—Lux G.:* A pápóci Szent Mihály kápolna. Technika. 1942. XIII. 122. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 453. l.

PÉCS (Baranya m.)

Székesegyház. *Eitelberger* a délkeleti torony alatti csarnokban falképeket említ. *Henszlmann* 1883-ban a Hegedüs C. által »legújabban felfedezett« festményekről emlékezik meg. A székesegyház egykori falképdíszének maradványaival részletesen *Szőnyi* foglalkozik. Az 1882-es restauráláskor a templom keleti és nyugati végén, a szentély és az orgonakarzat táján kerültek elő töredékek. A szentélyzáradék képei a XII. század végén, majd a XIII. század elején készültek, a hajót a XIV. században és a XVI. század első éveiben festették ki. Az egykori töredékek csupán Koppay J. a dómmúzeumban őrzött akvarellmásolatairól ismertek. A XII. századból való, egy festett ablakbéllet növényindákba font medaillonokkal; a XIII. századból festett levéldíszes ablakbéllet medaillonjaiban Krisztus és az apostolok mellképeivel; a középső apszis diadalívéről meander-szalag és vadkan; a déli mellékapszis homlokfaláról virágdíszítményes fríz és lebegő angyal; a déli mellékapszis ívbélletén virágdísz; az északi mellékapszis ívhomlokán és a középső apszis

fölött dekoratív töredékek ; az orgonakarzat fölötti vállív bélletén díszítőszalag. A XIV. század első harmadából való az északi mellékhajó sekrestyeajtaja fölött volt Miklós éneklőkanonok fogadalmi képe. Az orgonakarzat dekoratív festésű pillérei a XV. századból, az egyiken szakállas férfifej (a bencés Jakab festő önarcképe?), egy másikon szent lovag alakja. *Puskás* közlése szerint e másolatok mellett az eredeti festményekből csupán egy töredék, halat tartó kéz maradt fenn. *Gerevich T.* említi hogy a kőtárban őrzött töredéken szirén látható, az akvarellmásolatokról ismert ornamentális díszű részleteket pedig a XII. század közepére helyezi.

Irodalom : *Eitelberger, L.:* Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855. Jahrbuch. 1856. I. 127. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6. l. — *Henszlmann I.:* A MOB ... jegyzőkönyve. A. É. 1883. II. XXXVIII, XLVII. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés a MOB működéséről. A. É. 1883. II. XLIX. l. — *Henszlmann I.:* A MOB ... jegyzőkönyve. A. É. 1884. III. I. l. — *h.:* A nagyváradi püspökség egyházi emlékeinek statisztikája. A. É. 1897. XVII. 373. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 490. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 137. l. — *Szőnyi O.:* A pécsi székesegyház. M. M. 1929. V. 473—486. l. — *Puskás.* 14—15. l. — *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 33, 117. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243. l. — *Ernst.* 9—10. l. — *Gerevich T.:* Magyarországi művészet Szent István korában. Szent István emlékkönyv. Bp. 1938. III. 94. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 52, 219. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 502. l. — *Balogh J.:* A késő gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. 560. l. — *Berkovits I.:* A magyar miniaturafestészet kezdetei. Magyarságtudomány. 1942. 504. l.

PELSŐC — PLEŠIVEC (Gömör—Kishont m.)

Ref. templom. Egykor festményekkel volt díszítve. A szentélyben alakos és ornamentális díszítés nyomai felszentelési keresztekkel. A szentély külső déli falán Szt. István és László alakja.

Irodalom : *Csányi K.—Lux G.:* A pelsőci református templom. Technika. 1940. XXI. 45. l.

PENYIGE (Szabolcs—Szatmár m.)

Ref. templom. *Kiss K.* közlése szerint a déli fal lekapart vakolatrétege alatt »némi virágos festményeknek nyomai találtattak.«

Irodalom : *Kiss K.:* A szatmári reform. egyházmegye története. Kecskemét' 1878. 675. l.

PERESTÓ — PERTOČA (Vas m.)

R. kat. templom. *Gerecze* Gózon jelentése alapján közli, hogy a csúcsíves templomban a mészréteg alatt falképek rejtőznek.

Irodalom : *Gerecze:* Falképjegyzék. 538. l.

PETŐSZINNYE — SVINICA (Abauj—Torna m.)

Ref. templom. A *MOB* 1904-es jelentése a jelenetek lemásolása kapcsán ad hírt a templom falképeiről.

Akvarell másolatai (MOB) lajstr. sz. 668—674. Két szent ábrázolásának töredéke (668), Utolsó ítélet töredéke (669), Két meghatározhatatlan figura (670), Mária (671), Ornamentális töredék (672), Utolsó ítélet részlete? (673),

Két angyal (674). A mintegy féléletnagyságú alakok színei: kék, sárga, szürke, vöröseslila. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyűjteményében.

Irodalom: A *MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 231, 239. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 57. l. Kny. a Magyar református templomok. c. munkából.

PODOLIN — PODOLINEC (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. 1803-ban esik szó először a templom külsején lévő Szt. Kristóf és szerzetes alakjáról. A *MOB* 1910. évi jelentése közli, hogy a templom restaurálásakor falképek nyomai tűntek elő. 1912-ben már a szentély festményeinek teljes feltárásáról és kijavításáról számol be. A Tary L. által restaurált képeket *Jendrassik* ismerteti. A képek a szentélyben egymásfölötti három mezőben. A legfelső ívmezőben egy-egy evangelista jelvénye kerek medaillonban. Az északi fal felső mezőjében: Bevonulás Jeruzsálembe, Utolsó vacsora, Lábmosás; a középső mezőben Júdás csókja, Krisztus Pilátus előtt, Krisztust megfosztják ruháitól, Ostorozás, Krisztus koronás ülő alak előtt, Töviskoronázás, Keresztvitel; az alsó mezőben Királyok imádása. A főoltár és mellékoltár közötti falrészen Levétel a keresztről. Ez utóbbi és a Kálvária jelenete csak másolatból ismeretes. A déli falon csupán a legalsó mező jelenetei felismerhetőek, Feltámadás, Noli me tangere, Mária halála. A diadalív északi pillérén Hitetlen Tamás, a délin ismeretlen lovag és Szt. Dorottya; az ívbélleten próféták mellképei igen rossz állapotban. A mennyezet boltcikkelyeiben kerek medaillonban Ábrahám, Mária a kis Jézussal, Krisztus az Élet könyvével, az Atyaisten, a Szentlélek (szakállas) és az evangélisták jelképei, kisebb medaillonokban angyalok. A festmények feltehetően a XIV. század második feléből származnak.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 396—407. (1912.) Eredeti, és akvarellmásolatairól készült fényképei (MOB) gyűjteményébe.

Irodalom: *V. B.* Zeitschrift von und für Ungarn. 1803. IV. 216. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 286, 300. l. — *A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 247. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72, 80. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 64. l. — *Jendrassik.* 39—45. l.

PÓNIK — PONIKY (Zólyom m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Ipolyi* említi, hogy a sekrestyében a mészréteg alatt falképek vannak. *Wagner* a festmények bővebb ismertetése nélkül a XV. századra keltezi azokat.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 198. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1074. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 101.

POPRÁD — POPRAD (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. Falképeit *Myskovszky V.* restaurálásuk idején látta. A diadalíven Utolsó ítélet; a hajó északi falán, mint tévesen tételezi fel, »amennyire még látható« László-legenda. E jeleneteket a XIII. századra keltezi. A hajó közepén álló oszlopot virágornamentikával és angyal-

fejekkel díszítették. *Ipolyi* a képeket Lőcsei Miklósnak tulajdonítja. *Divald* a hajó északi falán a Királyok vonulását és a Királyok imádását ábrázoló jelenettel kapcsolatban megjegyzi, hogy a kontár restaurátor 1877-ben teljesen átfestette azokat. Mai formájában a két jelenet új. Születésük idejét a XV. századra teszi. Az Utolsó ítélet keletkezését illetően a kutatás eltérő véleményeket hangoztat. Előbb a XIV. század végén, a XV. század elején működött és Velemérrel kapcsolatban álló mesternek tulajdonítja. *Genthon* a XII. századra, vagy a XIII. század elejére, *Puskás* a XIII. század végére, *Grandpierre* 1350 tájára, *Jendrassik* az 1390-es évekre helyezi. *Dercsényi* stílusbelileg Zsegrához kapcsolva, azzal egyidejűnek vagy korábbinak mondja.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Myskovszky V.:* Az 1875-ik év nyarán tett régészeti utazásom eredménye. A. Közl. 1876. X. 3. füz. 76—77. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés ... A. É. 1876. X. 4. l. — *Ipolyi A.:* Besztercebánya egyházi műemlékei. Bp. 1878. 79. l. — *Vajdovszky J.:* A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez. A szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1888. IV. 193. l. — *Posewitz, T.:* Reisehandbuch durch Zipsen. Bp. 1898. 54. l. — *Dénes F.:* A művészet és művelődés lelhelyei Szepesmegyében. Lőcse, 1900. 40—41. l. Kny. A lőcsei kir. kath. Főgymnasium 1899—1900 évi értesítőjéből. — *Divald K.:* Művészeti emlékeink veszedelme. Művészet. 1903. II. 415. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 389. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 528. l. — *Divald K.:* Szepes vármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. I. 56.; II. 16—17. l. — *Éber L.:* Könyvismertetés. A. É. 1906. XXVI. 161. l. — *Gerecze:.* Műemlékjegyzék. 824. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története. (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 585. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori szárnyasoltárai. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1809. XLII. 120. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 87. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 118. l. — *Genthon I.:* A régi magyar festőművészet. Vác, 1932. 71—72. l. — *Puskás.* 27. l. — *Grandpierre E.:* A kolozsvári Szent Mihály templom. Bp. 1936. 32. l. — *Špirko, J.:* Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Spišská Kapitula, 1936. I. 89. l. — *Jendrassik.* 38—39, 63. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 540. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 130. l.

POZSONY — BRATISLAVA (Pozsony m.)

D ó m. Először *Ipolyi* említ »töredék nyomokat«, majd *Rómer* Könyöki nyomán közli, hogy a szentélyvakolat eltávolítása alkalmával lombozatos díszítmények, a zárókövek festett címerei, egy 1528-ban készült feszület, három egymásfölötti kútmedencében püspök-ábrázolások, lejjebb meghatározhatatlan alakok kerültek elő. *Henszlmann* közli, hogy a falképeket 1596-ban megújították. *Ortvay* a dóm homlokzatán Szt. Kristóf nagyméretű alakjáról szól, mely 1800—1812 között semmisült meg. *Jeszenák* közlése szerint a szentély képei három mezőben voltak: az elsőn a patriarkák, a másodikon a próféták, a harmadikon az apostolok alakjai.

Irodalom: *Ipolyi A.:* A dákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 99. l. — *Ellenbogen, J.* (Könyöki): Zur Erinnerung an die ... Consecration des neuerrichteten Hochaltars im ... Sanctuarium des Krönungsdomes in Pressburg. 1867. 12. l. — *Rómer:* Falképek. 133. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország csúcs-íves stylű műemlékei. Bp. 1880. 120. l. — *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1895. II. I. rész. 355. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 518. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 671. l. — *Jeszenák G.:* A Szent Mártonról ... nevezett pozsonyi ősi székesegyház története. Bratislava-Pozsony, 1937. 24. l. Kny. Kath. Lelkipásztor.

K l a r i s s z a t e m l o m. *Rómer* említése szerint egykor az udvarban és a kert felé néző falakon festmények voltak. A belső porta fölött Szt. Margit volt látható a sárkánnyal. Az utóbbi időben elenyésztek.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 133. l. — *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1895. II. I. rész. 355. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 518. l.

Ferences templom. *Rómer* közli, hogy a templomban a tető lebontása alkalmával falképek kerültek elő. A festmények a főfolyosók záró-falain, a torony alján, a nyugati kápolnában voltak. A lorettói kápolna feletti oromban Angyali üdvözlet.

Irodalom: *Rómer F.:* Elkésett régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz. Vas. Újs. 1862. IX. 198. l. — *Rómer:* Falképek. 133. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 518. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 674.

Szt. Lőrincz torony. *Ortvay* közli, hogy a kapualj egyik falát az 1495-i számadás szerint Szt. Lőrincz alakja díszítette.

Irodalom: *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1895. II. I. rész. 355—356. l.

Városháza. *Ortvay* közli, hogy a vakolatréteg alól, az előbukkanó nyomok és a régi számadáskönyvek tanúsága szerint, a városház homlokzata festményekkel volt díszítve. E képekre vonatkozó biztos adatunk 1533-ból van.

Irodalom: *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1895. II. I. rész. 355. l. — *Gerevich L.:* Gótikus házak Budán. Budapest Régiségei 1950. XV. 186. l.

POZSONYPÜSPÖKI — BISKUPICE PRI DUNAJI (Pozsony m.)

R. kat. templom. *Ipolyi* közlése szerint a mészréteg alól falképek nyomai tűntek elő.

Irodalom: *Ipolyi A.:* A Csallóköz műemlékei. A. Közl. 1859. I. 128. l. — *Ipolyi A.:* A deákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 99. l. — *Rómer:* Falképek. 134. l. — *Ortvay T.:* Pozsony város története. Pozsony, 1895. II. I. rész. 354. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 518. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 681. l.

POZSONYSZENTGYÖRGY — SVÄTÝ JUR (Pozsony m.)

R. kat. templom. Az északi mellékhajó zárófalán két jelenet. Két karját áldásra emelő püspök és fölötte Krisztus a kereszten. Az oldalfalon ornamentális töredék. A képeket Duchek E. 1920-ban restaurálta. A két jelenet az 1400 körüli évekből való.

Irodalom: *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 53. l.

PRÁZSMÁR — PREJMER (Brassó m.)

Ev. templom. *Huszka* említése szerint a mészréteg alatt falképek vannak.

Irodalom: *Huszka J.:* A Szt. László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 212. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 494. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 260. l.

PRIBÓC — PRIBOVCE (Turóc m.)

R. kat. templom. Az egyik mellékoltár fölött Mária a kis Jézussal ábrázolása.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis. Neosolii, 1876. 275. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 532. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 936. l.

PRISLOP (Hunyad m.)

Kolostor. A *MOB* 1911-ben jelenti, hogy intézkedett a kolostor falképeinek feltárásáról. *Ştefănescu* közlése szerint a szentély és a hajó festményei elpusztultak, ismerteti az előcsarnok töredék-jeleneteit. A felső mezőkben Krisztus születése, Trónoló Mária, Királyok imádása, A három király vonulása; az északi falon. A tizenkétéves Jézus a templomban; a déli falon Menekülés Egyiptomba és Krisztus az apostolokkal; a nyugati falon Áldó Krisztus, Mária és a donátorok. A jeleneteket néhány éve bontották ki a mészréteg alól. Feltehetően a XVI. századból valók, XVIII. századi átfestésekkel.

Irodalom: A *MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 286. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris. 1932. 220, 239—241, 335, 338, 431. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 247. l. — *Biró J.:* Erdély művészete Bp. é. n. (1941) 67. l.

RÁBAKETHELY (Vas m.)

Kápolna. *Ernst* a MOB 1901-es jelentése alapján a régi kápolna állítólagos falképeiről emlékezik meg.

Irodalom: *Ernst.* 77. l.

RÁBASZENTMÁRTON — SANKT MARTIN AN DER RAAB (Vas m.)

Ipolyi az árpádkori falképek között említi Révhelyszentmárton nevét.

Irodalom: *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 989. l.

RÁCKEVE (Pest m.)

G. kel. templom. *Lubenau* 1587-ben, útleírásában mondja a templomról: »...Welche voller Heiligen gemahlet, sonderlich S. Nicolaus nach Art der reusischen und grichischen Kirchen.« *Henszlmann* ismeri Lubenau feljegyzését. Mint közli, a falképek a XV. század végén még láthatók voltak, majd 1540 és 1765-ben restaurálták azokat. A *MOB* 1925-ben ad hírt a templom tervezett restaurálásáról.

Irodalom: *Lubenau, R.:* Beschreibung der Reisen ... (Herausgegeben von W. Salm.) Königsberg, 1914. I. 87. l. — *Haas, M.:* Correspondenzen. Mittheilungen. 1858. III. 223. l. — *Ludaics M.:* A történeti emlékű ráczkevei görög vallású szerb templom. Sürgöny. 1861. I. febr. 28, 29. — *Henszlmann I.:* A görög nem egyesültek temploma Ráczkevén. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. 1865. III. 291, 292, 295. l. — *Kereskényi Gy.:* Érd és Batta község történeti vázlata. Székesfejérvár, 1874. 35—36. l.— *Mo. vm.* Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye. Bp. 1910. I. 123. l. — *Ybl E.* Szavoyai Jenő herceg ráckevei kastélya. Az O. Magy. Szépművészeti Múzeum Évkönyvei. 1924. III. 51. l. — *A MOB.*... M. M. 1925. I. 164. l. — *Csányi K.—Lux G.:* Építészhallgatóink középkori építészeti felvételei. Ráckeve. Görög kel. szerb templom. Technika. 1939. XX. 201, 234. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 353. l.

RADVÁNY — RADVAŇ (Zólyom m.)

R. k a t. t e m p l o m. A *MOB* 1909-es jelentése az előtűnt falképek lemásolásáról emlékezik meg. *Ambrózy* a Szt. György ábrázolást említi. Akvarell másolatai (MOB) lajstr. sz. 498—500. (Hanula J. 1909.) Két álló szent képének töredéke, Szt. György?, Bertalan (498), Vir dolorum (499), Álló apostol (500). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 280. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 28. l.

REMETE — RÂMET (Alsófehér m.)

G. k e l. t e m p l o m. *Ştefănescu* közlése szerint falképei a XV. század második feléből valók. A szentélyboltozaton Mária a kis Jézussal; a falakon medaillonokban püspökök képei, hét álló püspökalak és Vir dolorum. A hajó boltozatán rongált medaillonok töredékei; a déli falon Krisztus elfogatása, Krisztus a főpapok előtt, Krisztus Pilátus előtt, Szt. Demetrius, Konstantin és Ilona; a nyugati falon Keresztvitel, Feltámadás, Négy szent vértanú töredéke; az északi és déli ablak között medaillonok szentekkel. Az előcsarnok boltozatán három medaillonban Imádkozó Mária, Krisztus és arkangyal a földgömbbel, a keleti boltíven Keresztelés és egy ismeretlen szent életéből jelenet, ugyane szent életének további jelenetei a keleti boltíven és a déli falon; a keleti falon Szt. Zosimas és Egyiptomi Mária; a nyugati falon hét szent alakja; az északi falon sárkánnyal küzdő két angyal. A templom külső északi falán Mária (?) alakja és a paradicsomi almafa Ádám, Évával.

Irodalom: *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 431—432. l.

RÉPCESZENTGYÖRGY (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Römer* közlése szerint a régi gótikus templom padlásán Hencz A. 1874-ben tűzvésztől megrongált falképeket fedezett fel. Két női szent feje és egy koronás nő alakja. A templom teljes átépítése következtében az egykori falképnyomok elpusztultak.

Irodalom: *Römer:* Falképek. 142. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 539. l. — *Gerecze-*Műemlékjegyzék. 992. l. — *Ernst.* 76. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 455. l.

RESTÉR — ROŠTÁR (Gömör m.)

E v. t e m p l o m. *Wagner* bővebb ismertetésük nélkül XIV. századi falképekről szól.

Irodalom: *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 102. l.

RÉVFŰLÖP (Veszprém m.)

T e m p l o m r o m. *Gercze* Récsey V. jelentése alapján említi, hogy a templomrom falán Szt. Kristóf nagyméretű alakja látható.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 541. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1038. l. — *Ernst.* 77. l.

RIBICE — RIBIŢA (Hunyad m.)

G. k e l. t e m p l o m. *Gerecze* Nemes Ö. jelentése alapján említi falképeit. *Ştefănescu* ismerteti azokat. A szentély déli falán Nagy Bazil és Miklós püspök a kis Jézussal, a keleti falon püspök az evangéliummal és egy szent diakónus, az északi falon egy arkangyal alakja. A hajó északi falán Szt. György töredéke, Szt. István és Imre, a déli falon a donátorok. A donátorok (két román házaspár) falmezején az 1417-es évszám.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 510. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 405. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 219, 252—254, 333, 334, 337, 362, 364, 365, 368, 370, 371. l. — *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Cluj-Kolozsvár, 1934, 55. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 247..l. — *Petranu, C.:* L'art Roumain de Transylvanie. Bucarest, 1938. 36. l. Kny. a La Transylvanie c. kiadványból. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 46. l. — *Biró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 67. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 48. l. — *Entz G.:* Az erdélyi műtörténetírás kérdéseihez. Kolozsvár, 1945. 9. l.

RIMABÁNYA — RIMAVSKÁ BAŇA (Gömör m.)

E v. t e m p l o m. *Groh* közlése szerint a diadalív déli falán Szt. György és egy női szent alakja; a szentély északi falán szárnyas angyalok fejei s egy bástya körvonalai. A képek nagyobb része mészréteg alatt. A templom külső falain is találhatók festésnyomok. *Wagner* a László-legendáról emlékezik meg, melyet a XIV. század végére datál. Újabban egy Feszület képéről és Máriáról szól, az 1375 körüli évekre helyezi azokat.

Irodalom: *Groh I.:* Középkori falképek Gömör megyében. A. É. 1895. XV. 237. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 499. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 332. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 101. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 53. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31. l.

RIMABRÉZÓ — RIMAVSKÉ BREZOVO (Gömör m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Groh* leírása szerint a szentélyben az alsó mező szegélyén szentek és apostolok mellképei láthatók. Az északi fal alsó mezejében Mária halála, a felső mezőben angyaloktól övezett mandorlában Szt. József a kis Jézussal; a keleti falon az alsó mezőben Szt. István, Imre és a Királyok imádása töredéke, a felsőben trombitáló szárnyas angyalok; a déli fal alsó mezejében Levétel a keresztről, a felsőben a Gyermek Jézus, Mária és Simeon. A boltozat keleti süvegében Áldó Krisztus és a négy evangélista jelképe; az északiban ülő püspökalak; a nyugatiban két író férfi alakja; a negyedik boltsüveg feltáratlan. A diadalív szentély felőli oldalán két apostol. A *Mo. vm.* kiadvány közli, hogy a képeket 1893-ban restaurálták. *Gerecze* említése szerint az északi boltsüvegben két egyházatya, a nyugatiban két evangélista van. *Sourek* kötetében Wagner a képeket a XIV. századra keltezi, feltártként közli a negyedik boltsüveget is; 1380 tájáról származtatja a festményeket.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 569—572. (1890). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Czobor B.:* A MOB működése . . . A. É. 1889. IX. 414. l. — *Groh I.:* Középkori falképek Gömör megyében. A. É. 1895. XV. 230—231. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 118. l. — *Hegyi J.:* Hazánk történelmi nevezetességű helyei és meglévő műemlékei. Gyöngyös, 1903. 38. l. — *Mo. vm.* Gömör—Kishont vármegye. Bp. é. n.

(1903?) 88. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 256. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 499—500. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 332. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 101. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 53. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 132, 134. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31—32. l.

RÓZSEHEGY — RUŽOMBEROK (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Henszlmann* a templomban a »díszítményes falfestészet maradványai«-ról emlékezik meg.

Irodalom: *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1886. VI. 115. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 510. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 477. l.

ROZSNYÓ — ROŽŇAVA (Gömör m.)

S z é k e s e g y h á z. *Gangel* közli, hogy a Jézus szíve kápolna déli falának alsó mezejében az 1930-as restaurálás alkalmával csekély falképtöredék került elő. Krisztus születését vagy a Királyok imádását ábrázolta. Kora nem állapítható meg, feltehetően a XVI. századból való.

Irodalom: *Gangel J.:* Rozsnyó műemlékei. Bp. 1942. 29—30. l. — *Gangel J.:* A rozsnyói székesegyház. Technika. 1943. XXIV. 528. l.

RUDABÁNYA (Borsod—Abauj—Zemplén m.)

R e f. t e m p l o m. Az 1928-ban előbukkant két jelenetet a MOB 1948-ban tárta fel. Mária a kis Jézussal két női szent között (Mettercia?) és Szt. Ilona. XV. század. A képeket Szentiványi Endre restaurálta.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *A rudabányai* ref. templom. Technika. 1942. XXIII. 221. l. — *Ötszáz éves freskókat* találtak két borsodmegyei templomban. Világ. 1948. szept. 4. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 169. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 153. l.

RŐTFALVA — RATTERSDORF (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. Szentélyében alig felismerhető álló alakok maradványairól ad hírt fényképfelvétele.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

RUSZT — RUST (Sopron m.)

S z t. E g y e d v. H a l á s z t e m l o m. *Rómer* közlése szerint a temetőkápolnában »kerek keretű képek« láthatók. *Ratz* közli, hogy a Mária kápolna falképeit 1938-ban tárták fel. A boltíveken dekoratív festés. Egyik falán fehér-vörös ruhájú püspök, alatta kisebb töredékek. A mai ablak kétoldalán egy-egy szent, a baloldaliból csupán néhány töredék maradt meg. A legjobb állapotban egy szakállas, barnahajú, fehér-vörösbe öltözött alak látható. Balján álló női alak, efölött felirat néhány betűje: R. S. HS. ART. . . . (?) Az ablakhoz kapcsolódó fülke kétoldalán szerzetes és apáca. A boltozaton két alak töredéke. A nyugati fal reneszánsz oltára mögött még egészükben fel nem tárt képek maradványai. Ratz a csehországi Neuhaus analógiája alapján a képeket 1338 tájára keltezi s Hertlin mester kezének tulajdonítja.

Irodalom : *Rómer:* Falképek. 134. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 521. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 744. l. — *Csatkai, A.—Frey, D.:* Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. XVI. 171. l. — *Ernst.* 75. l. — *Ratz, A.:* Die mörbischer Malerfamilie Hertlin im 14. Jahrhundert und die Fresken von Rust. Burgenländische Heimatblätter. 1948. X. 123—141. l.

RUTKA — VRÚTKY (Turóc m.)

R. k a t. t e m l o m. *Ipolyi* közli, hogy a XIV. századi templom szentélye egykor ki volt festve.

Irodalom : *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis. Neosolii. 1876. 253. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 531. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 933. l.

SAJÓKERESZTUR (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

R e f. t e m p l o m. *Rómer* falképek »létezését« említi, *Kandra* lappangó képekről szól.

Irodalom : *Rómer:* Falképek. 113. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1904. III. 2. füz. 142. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 493. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 247. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 170. l.

SÁMFALVA — HANNERSDORF (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Rómer* a vastag mészréteg alatt falképeket feltételez.

Irodalom : *Rómer:* Falképek. 134. l. — *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. Szombathely, 1875. 120. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 744, 990, 1186. l. — *Ernst.* 76. l.

SÁROSPATAK (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

V á r k á p o l n a. *Genthon* falképnyomokat említ. A lovagterem nyugati első ablaka mellett *Dercsényi—Gerő* közlése szerint a XVI. század elejéről való falképnyomok.

Irodalom : *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 172. l. — *Dercsényi D.—Gerő L.:* A sárospataki Rákóczi vár. Építés-Építészet. 1951. III. 310. l.

SÁROS—VÁR (Sáros m.)

V á r. „Az egyik bástyán középkori, díszítő módot sejtető piros sgrafittó-nyomok... láthatók."

Irodalom: *Tóth S.:* Sáros vármegye monográfiája. Bp. 1912. II. 258. l.

SEGESVÁR — SIGHIŞOARA (Nagyküküllő m.)

E v. h e g y i t e m p l o m. *Müller* emlékezik meg először falképeiről. *Éber* említést tesz a hajó keleti falán lévő Utolsó ítéletről. Az 1877-ben bemeszelt s a templom 1934 évi renoválásakor napvilágra került festményeket részletesen *Misselbacher* ismerteti. A legkorábbi jelenetek a XIV. század második feléből : a szentély alsó falrészén Madonna, női szent feje, töredékek, a zárófalon dekoratív maradványok, további részletek még a mészréteg alatt. Más mestertől való az északi kapu fölötti boltozaton Szt. Mihály arkangyal és Máté evangélista, utóbbi az 1483-as évszámmal datálva, továbbá a

diadalív fölött Veronika kendője a donátorpárral. A donátor címerének felső mezőjében egy kar ecsettel, alsó mezejében három kis címerpajzs, a donátor tehát maga a festő volt. E csoporthoz tartozik a szentély északi falán egy szent, előtte térdelő alakkal (donátor?) olvashatatlanná vált mondatszalagján az 1484-es évszám még meghatározható. A harmadik csoport képei a toronyboltozaton: jelenetek Assisi Szt. Ferenc életéből és a Passióból. Balról jobbra: Ostorozás, Töviskoronázás, Krisztus Pilátus előtt, Előkészület a keresztrefeszítésre. A templom további képei: az északi mellékhajó keleti falán Utolsó ítélet (7×5 m.), a hajó északi falán a Szt. György-legendából: Küzdelem a sárkánnyal, valamint a Küzdelem és hazatérés két jelenete; a déli falon Szt. Erazmus vértanúsága; a szentségház mellett angyal Krisztus szenvedésének szimbolumaival (kereszt, töviskorona, dárda, ecetes szivacs, ostor, létra, kakas) és Szt. Kristóf alakja; a hajó északi falán a karzat alatt két szent alakja. A szentély külső falán a Keresztrefeszítés töredékei. A hajó képei, a datáltak csoportjának kivételével a XV. század második feléből. Festőjük Bálint mester lehetett, a városnak 1490-ben polgármestere. *Ştefănescu* a Krisztus Pilátus előtti jelenet feliratát említve a falképek mesterének a Salzkammergutból Segesvárra jött Jacobus Kentlingert (1488) mondja *Entz* szóbeli közlése szerint Kentlinger a templomnak nem festője, hanem építésze volt.

Irodalom: *Müller, F.:* Die Schässburger Bergkirche, ein kunstgeschichtlicher Versuch. Archiv 1853. N. F. I. 337. l. — *Müller, F.:* Die Schässburger Bergkirche in Siebenbürgen. Mittheilungen. 1856. I. 171. l. — *Müller, F.:* Ein Fund in der evangelischen Pfarrkirche zu Schässburg. Mittheilugen. 1859. IV. 339. l. — *Römer:* Falképek. 134—135. l. — *F. v. S.:* Wandmalerei in der Schässburger Bergkirche. Korrespondenzblatt. 1900. XXIII. 4—5. l. — *Roth, V.:* Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korrespondenzblatt. 1903. XXVI. 49—50. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 514. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 524. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 26. l. — *Láczay—Fritz O.:* Erdély déli részének műemlékei. Historia. 1929. II. Magy. Műeml. 33. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 245. l. — *Misselbacher, J.:* Die Wandgemälde der Schässburger Bergkirche. Schässburg, 1934. Kny. a Jahresbericht der evang. Gemeinde A. B. in Schässburg. c sorozatból. — *Bielz, J.:* Porträtkatalog der Siebenbürger Sachsen. Hermannstadt, 1936. 92. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történet. Erdély c. kiadványból. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvaniei Paris, 1938. 26—27. l.

Domonkos kolostor. Előbb *Müller*, majd *Ipolyi* említi a cellafalakon fennmaradt festmények nyomait. A felirati betűtípusokat XVI. századinak tartja.

Irodalom: *Müller, F.:* Archäologische Skizzen aus Schässburg. Archiv. 1855. 418. l. — *Ipolyi A.:* Adalékok a magyar domonkosok történetéhez. Kisebb munkái. Bp. 1887. III. 461. l. — *Harsányi A.:* A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 301. l.

SELMECBÁNYA — BAŇSKÁ ŠT'AVNICA (Hont m.)

Óvári Mária templom. *Ipolyi* említi, hogy a templom külsején falképnyomok vannak. *Henszlmann* a lakóépületté átalakított templomhajó fölötti déli teremben reneszánsz festményekről emlékezik meg. E képek az átalakítás korából valók. *Lux K.* a köralakú kápolna falain sérült freskótöredékeket ismertet. Nagyobb részük ornamentális, de egy tisztán kivehető kéz figurális kompozícióra is utal. Festménydíszét a tatárjárás utáni helyre-

állításakor nyerte. Ugyancsak megemlékezik a déli oldalhajó első emeletén levő ú. n. lovagterem dekoratív, reneszánsz falképnyomairól. Hasonló nyomok állapíthatók meg a csigalépcső falain is.

Irodalom: *Ipolyi:* Szepesváraljai. 19. l. — *Henszlmann I.:* Jelentés a bányavárosokba tett régészeti kirándulásról. A. Közl. 1865. V. 150. l. — *Römer:* Falképek. 135. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 503. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 385. l. — *Lux K.:* A selmecbányai óvár. Mo. Műeml. 1915. IV. 26, 37. l.

SEPSIBESENYŐ — BEŞINEU (Háromszék m.)

Ev. ref. templom. *Orbán* közlése szerint a mészréteg alatt falképek nyomai vannak. Az Egyházművészeti lap *Römer* közleménye alapján (a Harmonia c. folyóiratban) az északi és déli fal képeit a XIV. század első felében működött két mesternek tulajdonítja. A déli fal alsó mezejében egy vértanú felfeszítése, két női és egy férfialak, a felső mező jelenetei még mészréteg alatt. A képeket *Huszka* 1881-ben tárta fel. Huszka leírása szerint az északi fal felső mezejében, a László-legenda, Felvonulás, Ütközet, a Kun menekülése, a Birkózás. A déli falra, valószínűleg az északi fal bemeszelése után a XVI. században kerülhetett ismét a László-legenda, a Kun üldözése, a Birkózás, a Kun lefejezése. E két sorozat mellett Szt. István (?) és néhány szent alakjáról szól. *Nemes* Szt. István és Máté alakját határozottan felismeri. *Ştefănescu* közli, hogy az 1910-ben még látható festmények elenyésztek. *Ambrózy* a képeket a XV. századra keltezi.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 514—515. (Huszka, 1883.) Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest. 1869. III. 182. l. — *A bessenyői* régi falképek. Egyházművészeti Lap. 1882. III. 187. l. — *Henszlmann I.:* A MOB . . . jegyzőkönyve. A. É. 1884. III. I. 1. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés a MOB . . . A. É. 1884. III. IX. 1. — *Henszlmann I.:* A *MOB* jegyzőkönyve . . . A. É. 1884. IV. V. 1. — *Huszka J.:* A Szent László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 213, 220. l. — *Huszka J.:* Magyar szentek a székelyföldön a XV. és XVI. századokban. A. É. 1886. VI. 130. l. — *Huszka J.:* Székely festőiskola a XV. században. A. É. 1887. VII. 331. l. — *Nemes Ö.:* Néhány székelyföldi freskóról. Székely Hirlap. 1896. I. okt. 29. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Mük. III. 68. l. — *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 324. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 259. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 501. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 357. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?). 9. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 35. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 34, 62. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából.

SEPSIKŐRÖSPATAK — VALEA CRISTULUI (Háromszék m.)

R. kat. templom. *Nemes* értesítése szerint a falképek az apostolokat, a Királyok imádását és a Margit-legenda alakjait ábrázolják. *Ştefănescu* az oltár mögötti szentélyfalon András, Jakab és Mátyás apostolról emlékezik meg. A gelencei festményekkel egyidőből származtatja őket. A festett vörös architektúra fülkéiben álló apostolok ruhái vöröses-lila, sárga és szürke színűek.

Akvarellmásolata (MOB) lajstr. sz. 518. (Huszka, 1900.) Eredeti és akvarellmásolatáról készült fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Nemes Ö.:* Néhány székelyföldi freskóról. Székely Hírlap. 1896. I. okt. 29. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 260. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 534. l. — *Gerecze:*

Műemlékjegyzék. 947. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 15, 25, 66—67. l. — *Balogh, J.:* Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. Bp. 1941. 4. l. Kny. az Ungarn c. folyóiratból.

SITER — ŞIŞTIRE (Bihar m.)

Ev. ref. templom. Képeit *Lugossy* tárta föl. Ismertetése szerint a kórusban Lázár és a gazdag ember lakomája, Lázár lelke Ábrahám kebelén, a Gazdag család a pokolban ; az apszisban több vértanú kínszenvedését és a Kálvária töredékét említi. A XIV. századra keltezi. A diadalíven Szt. Mihály küzdelmét a sárkánnyal még a XIII. századból származtatja. *Ipolyi* a festményeket a XIV—XV. századra helyezi. *Bunyitay* e jelenetek sorát az oldalfalakon látható Krisztus születése és Királyok imádása jelenettel egészíti ki.

Irodalom : *Lugossy J.* a Magyar Academiai Értesítő-ben. 1849. VIII. 43. l. — *Ipolyi A.:* A deákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 99. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6. l. — *Rómer:* Falképek. 135—138. l. — *Bunyitay V.:* A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884. III. 298. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 492. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 232. l. — *Mo. vm.* Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp. 1901. 143. l.

SOLYMOSVÁR — ŞOIMOŞ (Arad m.)

Vár rom. *Márki* írja a belső udvarról »Izabella királyné erkélye . . . két ablak belső falain még láthatók az egykori festés nyomai«.

Irodalom : *Márki S.:* Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. Arad, 1892. 453. l.

SOMOGYOM — ŞMIG (Kisküküllő m.)

Ev. templom. *Müller*, majd nyomán Gerecze szentek legendáit említi.

Irodalom : *Müller, F.:* Die evangelische Kirche in Birthälm. Archiv. 1857. N. F. II. 208. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 506. l.

SOMORJA — ŠAMORÝN (Komárom m.)

Ref. templom. A templomban egy álló alak töredéke ismeretes. Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

SOMSZEG — VIESKA NAD VÁHOM (Nyitra m.)

R. kat. templom. *Ipolyi* közlése szerint a szentély egykor festett volt.

Irodalom : *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 362. l.

SOPRON (Győr—Sopron m.)

Szt. Mihály templom. A *Mittheilungen* közleménye szerint a templom külső falain képek nyomai vannak, a jobb mellékhajó kapuja fölött Kálvária térdelő férfivel, nyilvánvalóan a donátorral. *Rómer* a torony déli oldalán a Kálváriának Jesse fájával kapcsolt képét írja le, melynek egyik szelvényén az 1481-es évszám volt látható. Véleménye szerint az évszám a festmény restaurálására vonatkozik. A Kálvária erősen sérült. A kép-

mezőt 1907-ben bevakolták. A délnyugati homlokzaton a Storno által feltárt nagyméretű Szt. Kristóf; a déli hajó egyik kapuja fölött a már említett Kálvária, a másik fölött Levétel a keresztről. Utóbbi alatt felirat a donátor nevét örökíti meg. A keleti és északi falon töredékek, ezek között egy feszület állapítható meg biztosan. A toronycsarnokban a jobb falon két sorban öt-öt kép; az ív alatti mezőben Krisztus felhők között, előtte térdelő férfivel, Storno szerint a festmények apokaliptikus jeleneteket ábrázolnak. Az orgonakarzat kilenc boltszelvénye közül hétben szentek képei, egyben Sopron címere, az utolsóban pedig a »templom atyjának, Wolfgang Raaber-nek neve és 1489 év, t. i. a festésnek éve foglaltatik.« A déli mellékhajó zárófalán az Élet fája. A régi szentségházban a festésnyomok három rétegben, a középsőben angyalok mondatszalagokkal, a harmadikban két angyal mellképe díszes függönyt tart. A sekrestye boltcikkelyeiben a négy főangyal, a négy evangelista jelvényei és két szent. A sekrestye fölötti kincstár boltcikkelyeiben a négy egyházatya, patriarkák és jósok, a zárókövön a »templom atyjának« Lienhart Trager-nek neve, címere és az 1483-as évszám. *Henszlmann* közlése szerint Szt. Kristóf alakja elpusztult.

A déli mellékhajó külső kaputimpanonjában a Levétel a keresztről és a Kálvária nyomai még láthatók. A többi kép elenyészett vagy teljesen átfestették.

Irodalom: *Die St. Michaelskirche* und die Jakobskapelle zu Ödenburg. Mittheilungen. 1856. I. 108. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 5, 6, 18, 19, l. — *Rómer F.:* Három nap hazánk északnyugati határán. A. É. 1869. I. 260. l. — *Rómer:* Falképek. 138—139. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország csúcs-íves stylű műemlékei. Bp. 1880, 31, 36, 38, 42. l. — *Henszlmann, E.:* Ausstellung der Landes-Denkmäler-Komission. Bp. 1885. 13. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 362—363. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 521—522. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 746. l. — *Mihályi E.:* A középkor műemlékei Sopronban. A Pannonhalmi Szent Benedek-rend soproni főgimnáziumának értesítője. Sopron. 1914. 16—22, 42—44. l. *Ratz, A.:* Die Mörbischer Malerfamilie Hertlin im 14. Jahrhundert und die Fresken von Rust. Burgenländische Heimatblätter. 1948. X. 129—130. l. *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 243. l. — *Csatkai E.:* Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953, 103, 298, 301, 304, 307. l.

Szt. János templom. *Rómer* közlése szerint »ezen templom mindenfelé festettnek mutatkoznék, ha t. i. a mészkérget alkalmilag el lehetne távolítani.« *Póda* közli, hogy a templom *Storno*-féle restaurálásakor a kórus északi falán a mészréteg alól falkép bukkant elő e felirattal: »Anno Domini 1519. die Zeit Michel Pulue (?) Kirchenmeister, Das Gwelb hat paud X.«

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 140. l. — *Póda E.:* A soproni kath. parochia és a soproni kath. hitközség története. Sopron, 1892. 124. l. — *Ernst.* 75. l.

Bencés v. kecske templom. *Rómer* szerint a templomban »láthatók minden oldalon a bemeszelt falfestmények«. A főkapu fölötti timpanonban Köpenyeges Mária, melyet *Storno* 1860—64-ben »fölfrissített«. *Henszlmann* e Köpenyeges Máriát a XV. század második felére, *Éber* ez 1867-ben (!) restaurált képet a XV. század végére helyezi. A templomhoz csatlakozó káptalanterem falképmaradványai a terem 1951-i helyreállítása során kerültek napvilágra. A három belső keleti íven festett virágornamentika. A keleti falon figurális töredékek. Az északi kápolna keleti és déli falán, az ablak jobb oldalán egy-egy női alak, az ablak baloldalán az alak elpusztult. Az ablak alatt függönymotívum nyomai, ugyancsak festett függönydísz a déli kápolna ablaka alatt. E töredékeket 1951-ben Bartha László restaurálta. A két női alak színei: zöld, kék, sárga, halványvörös. A dekoratív részletekben a

sárga és fekete uralkodik. Az alakok háromnegyed életnagyságúak, erősen megújítottak.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 23, 150. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország csúcsíves stylű műemlékei. Bp. 1880. 53—54. l. — *Pasteiner:* Dunántúl. 136. l. — *Gyulai R.:* Soproni templomunk. A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. (szerk. Erdélyi L.) Bp. 1903. II. 274. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 363. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 747. l. — *Éber L.:* Köpönyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 313—314. l. — *Mihályi E.:* A középkor műemlékei Sopronban. A pannonhalmi Szent Benedek-rend soproni főgimnáziumának értesítője. Sopron, 1914. 38. l. — *Dümmerling Ö.:* A Ferences-rend középkori csúcsíves stílű építészetének emlékei Magyarországon. Technika. 1943. XXIV. 53. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 243. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 153. l. — *Csányi K.:* A Magyar interieur. Magyar Építőművészet. 1953. II, 222. l. — *Csatkai E.:* Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953. 103. 208, 219. l.

Szt. György templom. A XIII. században épült s a barokk korban átalakított templomból egy másodlagosan, a bal első mellékkápolnába beépített kváderkő lapján az 1947. évi újjáépítés során angyalfej és egy szárny töredéke, Szt. György részlete került elő. Feltehetően a XIII. század második feléből. 1951-ben Bartha László restaurálta.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 152. l. — *Csatkai E.:* Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953. 188. l.

Szt. Jakab kápolna. *Rómer* közlése szerint a zárókő körül lomb- és gyümölcsornamentika, a déli oldal boltíve alatt Melchizedek áldozata volt (e jelenet helyén ablakot törtek), alatta a papiszék fülkéjében angyal mellképe. A szentély északi falán Liturgia divina ábrázolást említ *Henszlmann* s a papiszék fülkéjében levő angyalt Szt. Mihálynak mondja. A falak utólagos bekarcolásai közül a legrégibb 1407-ből való. Storno véleményét átvéve a képek készültének idejét a XIV. századra teszi. *Póda* megemlékezik még a déli apszisfülkében a felső mezőben Melchizedek áldozata (?) és az alsó mezőben Szt. Mihály alakjának (?) nyomairól. A két mezőt növényi ornamentika választja el. Ugyancsak növényi ornamentika a boltozaton. A diadalív homlokfalán gótikus kehely képe, előtte a 15, utána a 7-es számjeggyel. E számok feltehetően a restaurálásra vonatkoznak; ezek szerint a kápolna, vagy a képek első restaurálása az 1570-es évek során történt. *Ernst* szerint az 1885—86 évi Storno-féle feltárás és restaurálás következtében a képek középkori jellegüket teljesen elvesztették.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 139—140. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország csúcs-íves stylű műemlékei. Bp. 1880. 46—47. l. — *Póda E.:* A soproni kath. parochia és a soproni kath. hitközség története. Sopron, 1892. IX—X. l. — *Gerecze:* Rajzjegyék. 364. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 522. l. — *Ernst.* 75. l. — *Ratz, A.:* Die Mörbischer Malerfamilie Hertlin im 14. Jahrhundert und die Fresken von Rust. Burgenländische Heimatblätter. 1948. X. 129. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 244. l. — *Csatkai E.:* Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953. 316. l.

Sopronbánfalvi pálos templom. *Csatkai* közlése szerint a szentély faragott kőrészein a mészréteg alatt ornamentális gótikus festés lappang.

Irodalom: *Csatkai E.:* Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953. 365. l.

Sopronbánfalvi r. kat. templom. *Rómer* közlése szerint a hajóban *Storno* a Királyok imádása jelenetét tárta fel, a

további jelenetek még mészréteg alatt. Az egyik ábrázoláson »sok vértes vitéz fordul elő.« A festményeket a MOB 1948 nyarán tárta fel. A diadalív keleti falán oldalt egy álló szent (97×30) románkori alakja, az északiból csupán töredékek. A XII. század közepéről. Fekete-fehér. A hajó északi falán a Királyok imádása, a Tizenkétéves Jézus a templomban, ülő apostolok csoportja, sárga, zöld, vörös. A szentély zárókövén 1424-es évszám és Krisztus feje. A hajó déli falának ablakmélyedésében festett felirat. A diadalíven sárga, vörös, fekete dekoratív dísz. A szentély hat zárófalán hat felszentelési kereszt, (vörös, 35 cm) ugyancsak egy a hajó déli falán ; a párkány alatt női fej töredéke (vörös), a szentély külső délkeleti falán, másodlagosan elhelyezve Krisztus töredéke (sárga, zöld, halvány-vörös). Szentiványi Endre restaurálta.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Rómer:* Falképek. 151. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 521, 524. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 733, 750. l. — *Ernst.* 75. l. (L. Undrovác-Wondorf néven.) — *Csányi K.—Lux G.:* A sopronbánfalvi Mária Magdolna templom. Technika. 1942. XXIII. 433. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 253. l. *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 153. l. — *Csatkai E.:* Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953. 103, 356, 358—360, l.

Lakóház. Új u. 16. Földszinti homlokzatán drapéria töredéke (élénk sárga, pompéji vörös) az emeleti homlokzaton fekvő rombuszmotívum (sötét okker, barna, homokszín). A festés az 1952-es helyreállítás során került elő.

SOROKPOLÁNY (Vas m.)

R. kat. templom. A MOB 1949-ben tárta fel a torony külső déli falán a Köpenyeges Máriát és a hajó csatlakozó falmezején Szt. Mihály alakját. XV. század. A hajó külső déli falán több töredék, köztük Szt. Kristóf és Sebestyén alakja határozható meg. Szentiványi Gyula restaurálta.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 456. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 153. l.

STRIDÓVÁR — ŠTRIGOVE (Zala m.)

R. kat. templom. *Gerecze* Gózon jelentése alapján említi, hogy a mészréteg alatt falképek vannak.

Irodalom : *Gerecze :* Falképjegyzék. 541. l.

SÜVETE — ŠIVETICE (Gömör m.)

R. kat. templom. Az 1688-i canonica visitatio szerint a templom kívül, belül festve volt. A képek szenteket ábrázoltak. A *MOB* 1906-i jelentése a kerek templomban két sorozatot említ, az egyiket románkorinak, a másikat XV. századinak mondja. *Éber* szerint az északi fal alsó mezőjében a Passio-sorozat első jelenete az Utolsó vacsora, és utolsó jelenete a Kálvária, továbbá a sorozat közepe táján Krisztusnak oszlophoz kötözött alakja ismerhető fel ; az alsó mezőben Antiochiai Margit legendájának egymásbaolvadó jelenetei : Olibrius megpillantja Margitot, a fejedelem bevonul a városba, Margit kihallgatása, tömlöcbevetése, kínzása, vértanú-

sága. A sárga, szürke és lila színezésű képeket a XIII. század közepére, *Puskás* a század utolsó negyedére keltezi. *Gerevich T.* az eddigi ismertetéseket kiegészítve, egy mandorlában megjelenő áldó Krisztust is említ s a festményeket a XIII. század második feléből származtatja. *Sourek* kötetében Wagner a Margit-legendát az 1300 körüli évekre helyezi.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 416—420. (1907.) Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Egyetemi Könyvtár, Hevenesi gyüjt. LXI. köt. p. 35—36.

Irodalom: A *MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 248—249. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori képzőművészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 72. l. — *Éber L.:* Magyarország Árpád-kori művészete. A Műbarát. 1922. II. 165—167. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 85. l. — *Hofman, J.:* Staré umění na Slovensku. Praha, 1930. 43. l. — *Puskás:* 26—27. l. — *Szabó F.:* Borsod megye Árpád-kori templomai. Miskolc, 1936. 43. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 228. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag. 1939. 23, 53. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 19. l.

SVÁBFALVA — ŠVÁBOVCE (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Divald* a hajó északi falán egymás fölött három sorban elhelyezkedő képekről emlékezik meg. A felső mező festményei felismerhetetlenek; a középső mezőben a Kálvária, Levétel a keresztről, Föltámadás, Krisztus a pokol tornácán, Mennybemenetel töredékei; az alsó mezőben a László-legenda maradványai, a Lovasharc, a Párviadal, a Birkózás. A szentélyben alig felismerhetően egy apostol (Szt. Fülöp?) és Jakab életéből jelenetek. A képeket a XIV. századra keltezi. *Wagner* 1400 tájáról származtatja. *Špirko* közlése szerint 1935-ben Peter Kern restaurálta. *Schűrer—Wiese* a passió sorozat jeleneteit a XIV. század első harmadára helyezi, a szentély képeit és a vértanúk életéből vett jeleneteket (az egyiken Tamás nevét állapítja meg) a XIV. század végéről származtatja. *Sourek* Szt. Mihály és két lovasszent alakját közli.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Kemény L.:* Szepesvármegyei templomokról. A. É. 1904. XXIV. 341. l. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 14—15. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 827. l. — *Szabó L.* 24. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 100. l. — *Špirko, J.:* Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Spišská Kapitula, 1936. I. 124. l. — *Jendrassik.* 48—49. l. — *Schürer, O.—Wiese, E.:* Deutsche Kunst in der Zips. Brünn-Wien-Leipzig, 1938. 89, 217. l. — *Sourek, K.:* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 23, 53. l.

SZABADBÁRÁND — GROSSWARASDORF (Sopron m.)

Rómer értesítése szerint az 1861-ben lebontott templom padlásfalait festmények díszítették.

Irodalom: *Rómer F.:* Elkésett régészeti levelek Ipolyi Arnoldhoz. Vas. Újs. 1862. IX. 198. l. — *Rómer:* Falképek. 99. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 523. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 742. l.

SZAKOLY (Szabolcs—Szatmár m.)

Gerecze szerint lebontott templomában falképek voltak.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 524. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 760. l.

SZALONNA (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

Ev. ref. templom. *Myskovszky* az apszisban három apostol mellképéről szól, további falképeket sejt a mészréteg alatt. Az apostolokat a XIII. század elejére keltezi. A hajó és szentély többi jelenetét 1922-ben *Groh* tárta fel. *Gerevich T.* közli a festő Szepesi András nevét és a készülés, 1417 vagy 1427. évszámát. A festményeket részletesen *Szabó F.* ismertette. Az apszisban felszentelési kereszt (al-fresco) a XII. századból és ornamens töredéke a XIII. századból. A szentély déli falán a Margit-legenda maradványai, al-secco (105×330 cm.) a XIII. század közepéről. A diadalíven Isten báránya és hat próféta mellképe, al-secco, kerek medaillonban. A szentély déli faláról koronás fej és egy csillag a miskolci Múzeumba került. A hajó északi falán a mészréteg alatt lovas alakok, feltehetően László harca a kunokkal; a déli falon állítólag trónon ülő koronás alak volt, a keleti falon trónon ülő nő, mellette két alakkal. A Myskovszky által említett három apostol elenyészett. A hajó keleti falán festett feliratos tábla:

EST CONSTRUCTA PER ET ANDREAM DE SCE...
DOMINI MILLESIMO QUADRINGENTESIMO VIGESIMO SEXTO
PROXIMA POST... DOMINICA? DIE POST FESTUM...
ET... AD HOMINUM MEMORIAM

A feliratban szereplő Szepesi András és társa festhette 1426-ban a diadalív, szentély, hajó képeit és az apszis elenyészett apostolalakjait. A Margit-legenda töredékes jeleneteit *Gerevich* a XIII. század közepére, *Kampis* első felére helyezi. A képek újabb restaurálására és részben további feltárásokra 1951-ben került sor. Az apsidiol kétharmad részén XII. századi ornamentika, az apszis déli oldalán pedig a Margit-legenda folytatásaként több újabb alak és néhány jelenet került elő. A hajó északi falának falképeit leverték. Az újabb feltárást és restaurálást Bartha László végezte. A Margit-legenda alakjai egyharmad életnagyságúak; színeik világos alapon kékesszürke, vörösesbarna és sárga. A háromnegyed életnagyságú próféta-mellképek vörös, zöld és lila ruhákban.

Akvarrelmásolatai (MOB) lajstr. sz. 657—662. (1922.) Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Újonnan fölfedezett* magyar műemlékek. Műcsarnok. 1900. III. 334—335. l. — *Myskovszky V.:* Néhány felsővidéki műemlék. A. É. 1901. XXI. 393—394. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 494. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 248. l. — *XV. századbeli* freskókra bukkantak a borsodmegyei Szalonna templomának átalakítása közben. Új Nemzedék. 1922. IV. aug. 9. (179. sz.) — *Leszih A.:* A szalonnai templomban árpádkori falfestményeket fedeztek fel. Magyarság. 1922. IV. aug. 10. (180. sz.) — *Gerevich T.:* Kolozsvári Tamás az első magyar képtáblafestő. Bp. 1923. 15, 29. l. Kny. az O. Magy. Régészeti Társulat Évkönyvéből. — *Gerevich T.:* A régi magyar művészet európai helyzete. Bp. 1924. 18. l. Kny. a Minerva c. folyóiratból. — *Gerevich, T.:* Von der älteren ungarischen Kunst. Ungarische Jahrbücher. 1925. V. 158. l. — *Gerevich, T.:* L'arte antica ungherese. Roma, é. n. (1929) 14. l. Kny. az Ungheria c. kiadványból. — *Genthon I.:* A régi magyar festőművészet. Vác, 1932. 31. l. — *Puskás.* 15. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243. l. — *Szabó F.:* Borsod megye Árpád-kori templomai. Miskolc, 1936. 31—34. l. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 138. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 228. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 502—504. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 22, 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 176. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 148, 153. l.

SZÁSZBOGÁCS — BĂGACIU (Kisküküllő m.)

Ev. templom. *Gerecze* említi, hogy a mészréteg alatt és a nyugati kapu timpanonjában falképek nyomai vannak. *Hedrich* az 1899-es belső restaurálás alkalmával a hajó és szentély északi falán előtűnt töredékekről emlékezik meg. A szentély két jelenetének maradványaiból egy Krisztus fej volt felismerhető. Alatta a következő felirat: ISTUD OPUS PERFECIT JOHANNES PLEBANUS. *Horwath* a szentély 1899-ben feltárt falképmaradványairól szól.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 505. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 418. l. — *Hedrich, J.:* Der Name eines sächsischen Kirchenmalers. Korrespondenzblatt. 1901. XXIV. 118. l. — *Horwath, W.:* Siebenbürgische-Sächsische Kirchenburgen. Sibiu-Hermannstadt, 1940. 113. l.

SZÁSZHERMÁNY — HĂRMAN (Brassó m.)

Ev. templom. *Orbán* említi, hogy a timpanonban falképnyomok vannak. *Pasteiner* a torony alatti kápolnában, mely »most a helységbelieknek jéggel hűtött közös szalonna kamrául szolgál« megrongálódott de még felismerhető jelenetekről szól. *A Brassó történetére* vonatkozó forráskiadvány egyik adata szerint a mellékboltozat cikkelyeit 1486-ban festették ki. 1757-ben részben átfestették azokat. *Makoldy* a diadalív padlástérre eső részén Krisztus és a tizenkét apostol, az oldalfalakon virágdíszes ornamentika nyomairól emlékezik meg. *Jekelius* részben leírja az 1460—1470-re keltezett festményeket; részletes ismertetésüket *Ştefănescu* adja. A boltív közepén három alak (Atyaisten, Krisztus püspök?) köztük Szt. Pál, a háttérben vörös drapériát tartó három angyal; a keleti falon Kálvária; az északkeleti sorokban öt, a délkeletiben hat apostolalak, ugyanitt szent püspök alakja (Péter?). A déli fal közepén négyzetes mezőben Krisztus születése, ezt övező hegyére állított négyzetes mező sarkaiban a középső jelenettől balra koronás alak, jobbra sas, felül pelikán, alul oroszlán, ez alakokat újabb négyzetes mező keretezi, melynek négy sarkában egy-egy térdelő alak látható. A nyugati falon az Utolsó ítélet volt; a délnyugati falon a Paradicsom kapujában Szt. Péter; az északnyugati falon a Pokol. A bejárat fölötti ív medaillonjaiban az öt okos és az öt balga szűz képe, a falak és bolthajtás képezte sarokban ülő, író alakok. A bejárat fölötti timpanonban a tizenkét apostol volt látható, ezt feltehetően a Szentlélek eljövetele egészítette ki.

Irodalom: *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1873. VI. 49. l. — *Pasteiner Gy.:* Építészeti emlékek a magyar királyság megalakulása óta. Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Bp. 1901. XX. 71. l. — *Quellen* zur Geschichte der Stadt Brassó. Brassó, 1903. IV. 52, 59. l. — *Makoldy J.:* A barcasági román stílű vártemplomok. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1913. XLVII. 381—382. l. — *Jekelius, E.:* Das Burzenland. Die Dörfer des Burzenlandes. Kronstadt, 1929. 146, 196, 197—198. l. — *Roth, V.:* Zur Problematik der siebenbürgerisch-deutschen Kunstgeschichte. Festschrift für Bischof D. Dr. Friedrich Teutsch. Hermannstadt, 1931. 246. l. — *Roth, V.:* Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin-Hermannstadt-Sibiu, 1934. 34. l. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 141. l. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 20—26. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 28. l.

SZÁSZSEBES — ŞEBIŞUL—SĂSESC (Szeben m.)

Ev. templom. *Müller* közlése szerint a szentélyben passiósorozat töredékei vannak. *Storno* a templom melletti kápolna északi falán »nagyszerű falfestmény« nyomairól, *Roth* a déli kapu fölötti képekről szól.

Irodalom : *Müller, F.:* Über den älteren sächsischen Kirchenbau und insbesondere die evangelische Pfarrkirche von Mühlbach. Mittheilungen. 1856. I. 61. l. — *Storno Ferenc* jelentése erdélyi archaeológiai útjáról. A. É. 1870. II. 5. l. — *Rómer:* Falképek. 140. l. — *Roth, V.:* Die Freskomalereien im Chor der Kirche zu Malmkrog. Korrespondenzblatt. 1903. XXVI. 50. l. — *Gerecze :* Falképjegyzék. 524. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 790. l. — *Roth, V.:* Die siebenbürgisch-sächsische Kunst in der magyarischen Forschung. Archiv. 1915. XXXIX. 512. l.

SZATMÁRCSEKE (Szabolcs—Szatmár m.)

Ref. templom. *Kiss K.* értesítése szerint az 1877-ben lebontott templomot falképek díszítették. Festve volt a szentélyboltozat ; a templom északnyugati végén oszlopon egy férfi »vitézi öltönyben, kezében buzogánnyal« és egy női alak ; a szószék mellett feszület, fölötte angyal, alatta a sátán ; ettől keletre a sekrestyeajtó felett szentek képei ; a szentélyzáródásnál »egy feszület, életnagyságú Krisztus-képpel« s ugyancsak a szentélyben »egy papi alak . . . előtte egy asztal s azon egy könyvvel.« A képeket később bemeszelték.

Irodalom : *Kiss K. :* A szatmári reform. egyházmegye története. Kecskemét, 1878. 406. l.

SZÁZD — SAZDICE (Hont m.)

R. kat. templom. Falképeit *Gerecze* ismertette. A szentély oldalfalán álló apostolok, a diadalív bélletén két szent, a diadalív hajó felőli homlokfalán és a hajó északi falán töredékek. *Dercsényi* az újabban rosszul restaurált apostolokon Nicolò di Tommaso kezét véli felismerni. *Wagner* a festményeket a XIV. század harmadik negyedére keltezi.

Akvarellmásolata (MOB) lajstr. sz. 421. (Groh, 1900.) Eredeti és akvarellmásolatáról készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Gerecze:* Rajzjegyzék. 268. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 504. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 386. l. — *A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 258. l. — *Genthon I. :* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 244. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 132. l. — *Gerevich, T. :* L'arte ugherese nell' epoca di Luigi il Grande. Corvina. 1942. N. S. V. 620. l. — *Wagner, V.:* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31. l. — *Dercsényi D. :* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 153. l.

SZEGYESD — ŞEGHIŞTE (Bihar m.)

Templomrom. *Ştefănescu* közlése szerint a romtemplomban az ikonosztáztól balra eső keleti falon két apostol alakjának töredékei a XIV. század végéről, vagy a XV. század elejéről. E képeket a XVI. században, 1775-ben és 1839 után restaurálták.

Irodalom : *Ştefănescu, I. D. :* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 12, 15. l.

SZÉK — SÂG (Szolnok—Doboka m.)

Ev. ref. templom. *Gerecze* közlése szerint a hajóban a mészréteg alatt falképek vannak. »Egyrésze újabban feltárva s újból bemeszelve.« — írja. Az 1946-ban feltárt al-fresco festményeket *Entz* ismerteti. A mellékszentély nyugati boltszakasza belső négy sarkán az evangelista jelképek, a

zárókő helyén Krisztus feje ; az északi második ívmezőn Szt. Miklós lecsendesíti a vihart-jelenet töredékei ; a déli fal alsó mezőjében valószínűleg a Szt. Orsolya-legenda két jelenete ; a déli ívmezőkön az egyházatyák, Jeromos és Gergely alakja. A főszentély déli falán Angyali üdvözlet volt, töredékeiből megállapítható, hogy a többi képtől eltérően más korból és más kéztől származott ; a déli fal hármas oszlopkötege jobboldalán Mária és a kis Jézus feje. A diadalív főhajó felé eső falán az Utolsó ítélet. A déli mellékhajó bejárata fölött három szent alakja, a baloldaliból néhány töredék, a középső antiochiai Szt. Margit, a jobboldali Szt. Anna Máriával. A főhajó legkeletibb pillérének két oldalán egy-egy férfiszent, valószínűleg myrai Szt. Miklós és IX. Lajos francia király. Keletkezésük ideje 1360—1370 tájára tehető.

Irodalom : *Tagányi K.—Réthy L.—Kádár J.:* Szolnok—Doboka vármegye monographiája. Deés, 1901. IV. 324, VI. 393. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 530. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 1182. l. — *A széki* református templom. Technika. 1942. XXIII. 251, 252. l. — *Entz G.—Sebestyén J. :* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 20—36. l.

SZÉKELYDÁLYA — DAIA SECUIASCĂ (Udvarhely m.)

Ref. templom. *Orbán* a szentélyboltozat dekoratív növényi díszéről szól, ezt a XIV. század közepére keltezi. *Huszka* a Margit-legenda jelenetét tárta fel, melyet, hogy »csonka alakjaival ne botránkoztassa a híveket«, ismét bemeszeltek. A sokalakos jelenetben Margit utolsó útját, illetve megdicsőülését véli felfedezni. A XVI. század elejére datálja. *Nemes* apostolokat, a Királyok imádását és a Margit-legendát említi. *A MOB* 1912-i jelentése a további fenntartás érdekében elvégzendő munkáról szól. *Genthon* a lombornamentális szentélyképeket 1500 tájáról származtatja. *Ştefănescu* a keleti fal feliratát említve közli, hogy a festményeket 1794-ben restaurálták. *Balogh* a figurális, címeres, maszkos, profán motívumokkal gazdagított lombornamentális falképdíszt és az időközben elpusztult, az Üdvözültek (?) seregét ábrázoló töredéket (Huszkánál Margit-legenda) egyaránt a XVI. század első negyedére keltezi.

Eredeti és akvarellmásolatokról készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Orbán B. :* A székelyföld leírása. Pest, 1868. I. 178. l. — *Huszka J. :* Magyar szentek a Székelyföldön a XV. és a XVI. századokban. A. É. 1886. VI. 123, 128—129. l. — *Huszka J.:* Székely festőiskola a XV. században. A. É. 1887. VII. 331. l. — *Huszka J.:* A derzsi falképek. A. É. 1888. VIII. 50—51. l. — *Nemes Ö.:* Néhány székelyföldi freskóról. Székely Hírlap. 1896. I. okt. 29. — *Fittler K. :* Építészet. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor . . . (szerk. Matlekovits S.) Bp. 1898. V. 84. l. — *Szendrei J. :* Erdély műkincsei. Magy. Műk. III. 68. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 534. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 947. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 226. l. — *A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 254. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 28. l. — *Szőnyi O. :* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 228. l. — *Genthon I. :* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 245. l. — *Genthon I. :* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Szabó F. :* Borsod megye Árpád-kori templomai. Miskolc, 1936. 43. l. — *Sebestyén, J. :* Das Wappen von Kronstadt. Mittheilungen des Burzenländer Sächsischen Museums. Kronstadt, 1937. I. 17—18. l. — *Ştefănscu, I. D. :* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 36. l. — *Balogh J. :* A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 555. l. — *Balogh J. :* Erdély hazatérő műemlékei. Pásztortűz. 1940. XXVI. 509. l. — *Balogh, J. :* Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. Bp. 1941. 6. l. Kny. az Ungarn c. folyóiratból. — *Bíró J. :* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 65. l. — *Korompay Gy. :*

Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1941. 31—33, 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 115, 117—118, 172, 295, 301, 356, 362. l.

SZÉKELYDERZS — DÂRJIU (Udvarhely m.)

Unit. templom. *Huszka* első értesítése 1887-ben ismerteti az általa föltárt képeket. A hajó északi falán a László-legenda három jelenete, A kun üldözése, A kun lefejezése, László pihenése ; a déli falon négy püspök alakja, Szt. Mihály és Saul megtérésének jelenete. Ez utóbbin, a Sault kísérő egyik fegyveres alak kezében zászló, melyen a következő (kiegészített) felirat :

HOC OPUS FECIT DE PINGERE SEU PROEPARARE MAGISTER PAULUS FILUS STEPHANI DE UNG ANNO DOMINI MILLESIMO QUADRINGENTESIMO DECIMO NONO ; SCRIPTUM SCRIBEBAT ET PULCHRAM PUELLAM IN MENTE TENEBAT

A felirat szerint a képek megrendelője, Pál mester Ungi István fia 1419-ben. Ugyancsak *Huszka* szerint a szentély képei feltárhatatlanok, a felette levő mészréteggel együtt lehullanak. A szentélyben egyedül egy kereszt lábánál kuporgó női alak körvonalait sikerült föltárnia. *Roth* csupán töredékekről szól. Két töredék három női fejjel, a Szépművészeti Múzeumban. Akvarell- és rajzmásolatai (MOB) lajstr. sz. 525—529. (Huszka 1887.) Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Huszka J. :* Székely festőiskola a XV. században. A. É. 1887. VII. 331—332. l. — *Huszka J. :* A derzsi falképek. A. É. 1888. VIII. 50—53. l. — *Henszlmann. I. :* Jelentés ... A. É. 1888. VIII. 84—85. l. — *Karácson B. :* A fülei ev. ref. egyházközség története. Kisújszállás, 1889. 33. l. — *Czobor B. :* A MOB működése a mult évben. A. É. 1889. IX. 415. l. — *Czobor B. :* A MOB működése. A. É. 1890. X. 351. l. — *Nemes Ö. :* Nehány székelyföldi freskóról. Székely Hírlap. 1896. I. okt. 29. — *Szendrei J. :* Erdély műkincsei. Magy. Műk. III. 66 l. — *Gerecze :* Rajzjegyzék. 405—406. l. — *Gerecze :* Falképjegyzék. 533—534. l. — *Szendrei J. :* A magyar viselet történeti fejlődése. Bp. 1905. 40—41. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 943. l. — *Myskovszky E.* 64. l. — *Groh I.:* Szent László és a cserhalmi ütközet középkori képírásunkban. Vas. Újs. 1910. LVII. 546. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 28. l. — *Szabó L.* 25—26. l. — *Divald K. :* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926.) 87. l. — *Divald K. :* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 118. l. — *Péter A. :* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 96. l. — *Roth, V. :* Zur Problematik der siebenbürgisch-deutschen Kunstgeschichte. Festschrift für Bischof D. Dr. Friedrich Teutsch. Hermannstadt, 1931. 246—247. l. — *Groh I. :* A bizánci keresztény művészet első emlékei Erdélyben. Bp. 1933. 18. l. — *Balogh J. :* A renaissance építészet és szobrászat Erdélyben. M. M. 1934. X. 130. l. — *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Cluj-Kolozsvár, 1934. 38, 73—74. l. — *Genthon I. :* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 245, 248. l. — *Roth, V. :* Die deutsche Kunst in Siebenbürgen. Berlin-Hermannstadt-Sibiu, 1934. 34. l. — *Balogh, Y. :* Martin et Georges, sculpteurs de Kolozsvár. Nouvelle Revue de Hongrie. 1936. II. 256. l. — *Genthon I. :* Erdély művészete. Bp. 1936. 13—14. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Horváth H.:* Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 138. l. — *Ştefănescu, I. D. :* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 56—59. l. — *Kampis A. :* Régi magyar művészet. Magyar művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541. l. — *Balogh J. :* A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 555. l. — *Ambrózy Gy. :* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38, 39, 44, 56. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 153. l. — *Gerevich, T. :* L'arte ungherese della Transilvania. Corvina. 1940. N. S. III. 547. l. — *Kampis A. :* Erdélyi művészet. Tükör. 1940. VIII. 458. l. — *Balogh J. :* Ungarische Kunstdenkmäler im heimgekehrten Siebenbürgen. Bp. 1941. 6. l. Kny. az Ungarn c. folyóiratból. — *Bíró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 65. l. — *Gerevich, T.:* San Ladislao nella storia e nell'arte. Corvina.

1942. N. S. V. 193. l. — *Balogh J. :* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 24, 33, 47—48, 76, 96, 97, 98, 132, 157. l. — *Entz G. :* Székely templomerődök. Szépművészet. 1944. V. 122. l.

SZÉKELYKERESZTUR — CRISTUR (Udvarhely m.)

Ref. templom. A *MOB* 1905-ös jelentése szerint az 1458-ban épült templom tatarozása közben régi falfestményeket fedeztek fel. *Entz* a hajó északi falán teljesen átfestett női alakot ismer.

Irodalom : *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 240. l.

SZÉKELYVAJA — OAIA (Maros—Torda m.)

Ref. templom. *Orbán* említése szerint a mészréteg alatt falképek vannak. A képek felfedezéséről a Keleti Újság cikke számol be. Közlése szerint két angyal között Krisztus alakja. A XIV—XV. századból. *Entz* sövénykerítés előtt két alvó és egy imádkozó alak töredékét, feltehetően az Olajfák hegyéből, valamint egy meghatározhatatlan jelenet töredékeit ismeri.

Irodalom : *Benkő K. :* Marosszék ismertetése. Kolozsvár, 1868—1869. 166. l. — *Orbán B.:* A Székelyföld leírása. Pest, 1870. IV. 39. l. — *Öt-hatszázéves* értékes falfestményt fedeztek fel a mészréteg alatt a székelyvajai református templomban. Keleti Újság. 1937. XX. júl. 14. (157. sz.)

ZÉLESKÚT — SOLOŠNICA (Pozsony m.)

R. kat. templom. Az 1634-es vizitáció közli, hogy szentélyét képek díszítik. *Szendrey* megjegyzése szerint falképeit Könyöki ismertette.

Irodalom : *Szendrei J. :* Az O. Régészeti és Embertani Társulat . . . A. É. 1887. VII. 448. l. — *Némethy, L. :* Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis strigoniensis. Strigonii, 1894. 263. l. — *Gerecze :* Falképjegyzék. 518. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 685. l.

SZENTÁBRAHÁM — AVRAMEŞTI (Udvarhely m.)

Orbán közlése szerint Csekefalva, Andrásfalva és Gagy közös, falképekkel borított templomát a XIX. század elején lebontották.

Irodalom : *Orbán B. :* A székelyföld leírása. Pest, 1868. I. 120. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 950. l.

SZENTANDRÁS — ŠVÄTY ONDREJ NAD VÁHOM (Liptó m.)

Wagner bővebb ismertetés nélkül 1400 előtti falképeket említ a templomban.

Irodalom : *Wagner, V. :* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31. l.

SZENTDEMETER — DUMITRENI (Udvarhely m.)

R. kat. templom. Szentélyében két álló alakot ábrázoló kép a XV. század végéről.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

SZENTILONA — SVETAJELENA (Zala m.)

K a s t é l y. *Gerecze* Gózon közlése alapján említi, hogy a kastély folyosóján és kápolnájában a mészréteg alatt falképek vannak, a kápolna külső falán Szt. Kristóf (?) dicsfénnyel övezett fejéről szól.

Irodalom: *Gerecze :* Falképjegyzék. 542. l.

SZENTIVÁN — SVÄTY JÁN (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Rómer* falképek nyomát, *Gerecze* a külső északi falon egy álló apostol töredékét említi.

Irodalom: *Rómer :* Falképek. 142. l. — *Henszlmann I. :* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1886. VI. 115. l. — *Gerecze :* Falképjegyzék. 507. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 472. l.

SZENTIVÁNFA (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. A barokk korban teljesen átépített templom hajójának déli falán az 1937-i restaurálás a »Krisztus lecsendesíti a vihart« jelenetét tárta fel. Színei: vörös, sárga, kék. XIII. század vége vagy XIV. század eleje.

SZENTMÁRIA — SVÄTÁ MARA (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Divald* XIV. századi falképeket említ. A *MOB* 1906-i jelentése XV. és XVI. századi festményekről szól, majd 1909-i közlése szerint — a templom belsejének restaurálásával kapcsolatban — intézkedett az erősen rongált töredékek fenntartása érdekében.

Irodalom: *Divald K. :* Liptómegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907. I. 177. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 248, 277. l. — *Divald K. :* Felvidéki séták. Bp. 1925. 150. l.

SZENTMÁRIA — STRÁNKA A SVÄTÁ MARA (Túróc m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Ipolyi* a szentély külső déli falán Szt. Kristóf kétszeres életnagyságú alakját említi. *Visegrádi* közlése szerint már alig kivehető.

Akvarellmásolata (MOB) lajstr. sz. 458. Eredeti és akvarellmásolatáról készült fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 266. l. — *Lehoczky T.:* Túróczmegyei emlékekről. A. É. 1893. XIII. 345. l. — *Gerecze :* Falképjegyzék. 534. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 938. l. — *Visegrádi J.:* Turócz vármegye egyházi műemlékei. A. É. 1909. XXIX. 196. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 233. l.

SZENTMÁRTON — MARTINČEK (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* Groh jegyzéke alapján a diadalív hajó felőli falán két szent rongált alakját említi. A szentélyfalak képei mészréteg alatt.

Irodalom: *Gerecze :* Falképjegyzék. 507—508. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 473. l. — *Divald K. :* Liptómegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907. I. 177. l. — *Divald K. :* Felvidéki séták. Bp. 1925. 150. l.

SZENTMIHÁLY — SVÄTÝ MICHAL PRI VÁHU (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Myskovszky V.* közlése szerint a kapu fölötti timpanonban falkép nyomai vannak.

Irodalom: *Myskovszky V.:* Liptó megye középkori építészeti műemlékei. A. Közl. 1877. XI. 2. füz. 56. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 473. l.

SZENTPÉTER — SVÄTÝ PETER NAD VÁHOM (Liptó m.)

T e m p l o m r o m. *Myskovsky* a szentély belső falán egykori festés nyomairól emlékezik meg.

Irodalom: *Myskovszky V.:* Liptómegye középkori építészeti műemlékei. A. Közl. 1877. XI. 2. füz. 15. l.

SZENTSIMON (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

R. k a t. t e m p l o m. A hajó északi falán és részben a diadalíven Szt. György töredéke, Királyok imádása és Krisztus siratása. A hajó falán töredékes feliratban az 1423-as évszám. Az al-fresco képeket 1948 nyarán Szentiványi Endre tárta föl és restaurálta.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Ötszázéves freskókat* találtak két borsodmegyei templomban. Világ. 1948. szept. 4.— *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 177. l. — *Dercsényi D.:* Magyar műemlékvédelem a felszabadulás után. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 153. l.

SZEPESDARÓC — SPIŠSKÉ DRAVCE (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az 1928-ban felfedezett képeket *Kőszeghy* Elemér ismertette. A szentély nyugati falán Angyali üdvözlet és Kálvária, a kereszt mögötti ornamentális díszben Z. jel, Kőszeghy mesterjelnek tekinti; a szentély északi falán 135×408 cm-es mezőben jelenetek Szt. Antal életéből. Szt. Antal és Pál találkozása (ismét a Z. jellel), Antalt az ördög kínozza, Antalt a Gonosz asszony képében megkísérti, Antal megszabadulása a Gonosztól. A második boltmezőben a Passio egykori tíz jelenetéből a Kereszt felállítása és Krisztus a kereszten. E két jelenet az előbbieknél egy századdal későbbi. Az al-secco festésű képek színei fehér, okker, vörös, fekete. 1317 előtt készültek. *Nemény* e Kőszeghy által felfedezett és restaurált képeket 1288—1317 közé helyezi. *Puskás* a XIV. század végére datálja. Véleménye szerint a Z. jel nem a festő monogrammja, hanem véletlen dekoratív rajzelem. *Jendrassik* a Szt. Antal-legenda négy jelenetét az 1360—1370-es évek tájára teszi, majd a Passió-sorozat két megmaradt töredékét Kőszeghyvel egyetértve a XV. század elejére. *Schürer-Wiese* 1250 idejére, *Sourek* kötetében Wagner az 1312 körüli évekre, majd *Dercsényi* és *Gerevich T.* ismét 1366 tájára.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Kőszeghy, E.:* Die Denkmäler der Antoniter in Drautz. Kesmark, 1930. 3, 7, 12, 15, 16—31. l. Kny. a Mittheilungen der Denkmalschutzkomission der Zipser Histor. Gesellschaft kötetéből. — *Vikár V.:* Könyvismertetés. M. M. 1930. VI. 661—662. l. — *Nemény, W.:* Die ältesten Wandmalereien der Antoniter in der Zips. Forum (Bratislava.) 1932. II. 55. l. — *Puskás.* 28. l. — *Kőszeghy, E.:* Bildnismalerei in der Zips. Kežmarok, 1933. 6. l. — *Špirko, J.:* Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Spišská Kapitula, 1936. I. 98. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 227—228. l. — *Jendrassik.* 15—18, 22—25, 51. l. — *Schürer, O.—Wiese, E.:* Deutsche Kunst in der Zips. Brünn-Wien-Leipzig, 1938. 88, 216. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 540. l. — *Sourek, K.:* Die

Kunst in der Slovakei. Prag, 1939. 23, 53. l. — *Špirko, J.* : Starý klástor minoritov v Levoči. T. Sv. Martin, 1940. 23. l. — *Dercsényi D.* : Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 129—130. l. — *Berkovits I.* : A magyar miniatura-festészet kezdetei. Magyarságtudomány. 1942. 512. l. — *Gerevich T.* : Magyar művészet Nagy Lajos korában. Szépművészet. 1942. III. 212. l. — *Gerevich, T.* : L'arte ungherese nell'epoca di Luigi il Grande. Corvina 1942. N. S. V. 620. l. — *Wagner, V.* : Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 30. l.

SZEPESEDELÉNY — ODORIN (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* Myskovszky közlése alapján említi, hogy a mészréteg alatt falképek nyomai vannak.

Irodalom : *Gerecze* : Műemlékjegyzék. 822. l.

SZEPESHELY — SPIŠSKÁ KAPITULA (Szepes m.)

S z é k e s e g y h á z. A templom északi kapuja fölötti timpanon falképét *Merklas* tárta föl s ugyancsak ő említette először 1861-ben. Két évvel később ismét *Merklas*, 1864-ben pedig *Ipolyi* részletes, főleg történeti magyarázatát adja. A kép balfelén Mária a koronát nyujtja az előtte térdelő Róbert Károlynak, jobbfelén Tamás esztergomi érsek felajánlja a koronát Máriának. Felirata szerint a festmény 1317-ben készült. Róbert Károly mögött kardhordozója, Semsey Frank Tamás áll, fölötte a következő felirat : FLOS IUVENTUTIS C(A)M(ERA)RIUS CASTELLANUS FRAN . . . DE . . . ; a másik oldalon térdelő Tamás érsek fölött : THOMAS ARCHI(EPISCO) PUS ; az érsek mögött a megrendelő Henrik prépost e felirattal : HE(N)RICUS P(RE)P(O)SITUS FECIT ISTUD OP(US) INPIGNI ; ugyancsak Henrik prépost fölött fehér alapon :

AD TE PIA SUSPIRAMUS
SI NON DUCIS DEVIAMUS
ERGO DOCE QUID AGAMUS
VIRGO MEI ET MEIS MISEREARIS
ANNO DOMINI MCCC DECIMO SEPTIMO.

Az al-secco kép színei, kék, vörös, zöld, és sárga. *Lehner*, majd *Myskovszky* a déli timpanonban Szt. Márton lovas alakját említi. Myskovsky újabb restaurálásról is szól. *Hradszky* szerint mérete 198×458 cm. *Divald* közli, hogy a festményt Storno restaurálta, aki részben a feliratokat is kiegészítette.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Merklas, W.:* Die Zipser Kathedralkirche bei Kirchdrauf in Ungarn. Mittheilungen. 1861. VI. 210. l. — *Merklas, W.* : Ein Wandgemälde der Zipser Domkirche. Mittheilungen. 1863. VIII. 226—231. l. — *Ipolyi* : Szepesváraljai. — *Lehner, F. A.:* Deutsche Städtebilder aus Oberungarn. Oesterreichische Revue. 1864. II. II. köt. 250—251. l. — *Henszlmann, E.* : Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. VI. köt. 162—163. l. — *Rómer F.* : Adalék a magyar régészeti irodalomhoz. A. Közl. 1866. VI. 115. l. — *Balogh, A. F.* : Beatissima virgo Maria . . . 1873. I. 275. l. — *Myskovszky V.* : A szepesváraljai középkori műemlékek rövid ismertetése. A. É. 1874. VIII. 212—214. l. — *Rómer:* Falképek. 143—144. l. — *Schnaase, C.* : Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter. Düsseldorf, 1876. 654. l. — *Hradszky J.* : Szepeshely. A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve. 1884. XI. 7. l. — *Horváth V.:* Szent Márton püspökről czímzett szepesi székesegyház. Lőcse, 1885. 53—56. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. E. 1886. VI. 117. l. — *Ipolyi* A. : A magyar

műtörténeti emlékek tanulmánya. Kisebb munkái. 1887. IV. 65, 66. l. — *Vajdovszky J.:* A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez. A Szepes megyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1888. IV. 184, 193. l. — *Dolencz J. :* A szepesi püspöki székesegyház multja és stílusa. Vas. Újs. 1891. XXXVIII. 739. l. — *Pulszky F.:* Magyarország archaeológiája. Bp. 1897. II. 219—222. l. — *Posewitz, T. :* Reisehandbuch durch Zipsen. Bp. 1898. 269. 271. l. — *Pasteiner :* Felsőmagyarország. 114—115. l. — *Pirhalla M. :* A szepesi prépostság vázlatos története. Lőcse, 1899. 43. l. — *Dénes F. :* A művészet és művelődés lelhelyei Szepes megyében. Lőcse, 1900. 27—28. l. Kny. A lőcsei kir. kath. Főgymnasium 1899—1900. évi értesítőjéből. — *Mihalik J. :* Magyarország vidéki műkincsei. Magy. Műk. III. 31—32. l. — *Gerecze :* Falképjegyzék. 528. l. — *Divald K. :* Szepes vármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 20—22. l. — *Éber L.:* Könyvismertetés. A. É. 1906. XXVI. 161—162. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 829. l. — *Myskovszky E.* 62. l. — *Divald K. :* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története (szerk. Beőthy Zs.) Bp. 1907. II. 585—588. l. — *Éber L. :* Pöstyéni dombormű a Nemzeti Múzeumban. A. É. 1909. XXIX. 292. l. — *Ernst L.:* A magyar történeti festészet. Bp. 1910. 12. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 232. l. — *Divald K. :* A héthársi Szent Márton templom. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1913. XLVII. 591. l. — *Szabó L.* 34—35. l. — *Divald K. :* Felsőmagyarország gótikus szárnyasoltárairól. Az O. Magy. Szépművészeti Múzeum Évkönyve. 1924. III. 24. l. — *Gerevich T. :* A régi magyar művészet európai helyzete. Bp. 1924. 10. l. Kny. a Minerva c. folyóiratból. — *Divald K. :* Felvidéki séták. Bp. 1925. 43. l. — *Gerevich, T. :* Von der älteren ungarischen Kunst. Ungarische Jahrbücher. 1925. V. 152. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 88—89. l. — *Divald K. :* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 119—122. l. — *Lechner J. :* A Szepesség és Sáros vármegye műemlékei. Historia. 1929. II. Magy. Műeml. 4. l. — *Péter A. :* Magyar művészet. Bp. 1929. 30. l. Kny. a Magyarország Vereckétől napjainkig c. kiadványból. — *Hofman, J. :* Staré uměni na Slovensku. Praha, 1930. 43. l. — *Péter A. :* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 56—58. l. —— *Wagner, V. :* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 97—98. l. — *Vikár V. :* Könyvismertetés. M. M. 1930. VI. 662. l. — *Kampis A. :* A középkori magyar faszobrászat történetének vázlata 1450-ig. Bp. 1932. 12. l. — *Kőszeghy, E.:* Bildnismalerei in der Zips. Katalog der Zipser Porträtausstellung. Kézmarok, 1933. 6, 17. l. — *Szőnyi O. :* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933.) 228. l. — *Genthon I. :* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243—244. l. — *Hekler A. :* A magyar művészet története. Bp. é. n. (1934) 59. l. — *Nagy Z. :* Könyvismertetés. M. M. 1935. XI. 190. l. — *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. 25. l. — *Špirko, J. :* Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Spišská Kapitula, 1936. I. 21. l. — *Hekler, A. :* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 74. l. — *Jendrassik,* 19—22. l. — *Schürer, O.—Wiese, E. :* Deutsche Kunst in der Zips. Brünn-Wien-Leipzig, 1938. 88. l. — *Kampis A. :* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 540. l. — *Sourek, K.* Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 23, 53. l. — *Špirko, J.* Výtvarné pamiatky Spišskej Kapituly. T. Sv. Martin, 1943. 35—37. l. — *Wagner, V.* Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 30—31. l.

SZEPESOLASZI — SPIŠSKE VLACHY (Szepes m.)

R. kat. templom. *Vajdovszky* közlése szerint a templom restaurálásakor fedezték fel falképeit. A templom eredetileg egyhajós volt, később építették hozzá a két mellékhajót. A főhajó külső déli oldalán, az Élet fájából alakított Kálvária. Színezése a XIII. századra vall. *Divald* a »lappangó töredéket« a XV. század első felére keltezi. *Jendrassik* közli, hogy a kép már nem látható

Irodalom: *Vajdovszky J.:* A szepes-olaszii ker. Sz. Jánosról címzett r. kath. plébánia-templom. A. É. 1874. VIII. 62—63. l. — *Vajdovszky J.:* Egy újabban feltalált falfestmény a szepes-olaszi r. kath. plébánia-tepmlomban. A É. 1875. IX. 233—235. l. — *Vajdovszky J.:* A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez. A Szepes megyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1888. IV. 182. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 833. l. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 6. l. — *Jendrassik.* 63. l.

SZEPESSZOMBAT — SPIŠSKÁ SOBOTA (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. A régi fényképfelvétel szerint a szentélyben, a szentségház fölötti falmezőn festett mérműves dísz alakokkal, tetején Krisztus a kereszten.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

SZEPESVÁRALJA — SPIŠSKÉ PODHRADIE (Szepes m.)

V á r. *Myskovszky* a dísz- és lovagteremben egykori festmények nyomait látja.

Irodalom: *Myskovszky V.:* A szepesváraljai középkori műemlékek rövid ismertetése. A. É. 1874. VIII. 205. l.

SZERNYE — SERNEJE (Bereg m.)

E v. r e f. t e m p l o m. *Gerecze* Lehoczky jelentése alapján említi, hogy a mészréteg alatt lappangó falképek vannak.

Irodalom: *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 192. l.

SZIGETSZENTMIKLÓS (Pest m.)

T e m p l o m r o m. *Gerecze* Galgóczinak Rómerhez intézett értesítése alapján közli, hogy az újfalusi szigeten egy kőtemplom romjai láthatók, »melynek boltragasztékai s falképmaradványai Bél Mátyás idejében még megvoltak.«

Irodalom: *Hunfalvy J.:* Budapest és környéke. Pest, 1859. 190. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 636. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 237. l.

SZIGLIGET (Veszprém m.)

A v a s i t o r o n y r o m. *Genthon* szerint »a torony aljának falfestményei, (Krisztusfej, mondatszalagok) nem vehetők ki.«

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 497. l.

SZILÁGYSÁMSON — ŞAMŞUD (Szilágy m.)

E v. t e m p l o m. *Petri* szerint a templom belsejének falképeit a XIX. század elején bemeszelték.

Irodalom: *Petri M.:* Szilágy vármegye monographiája. Bp. 1902. IV. 325. l.

SZLATVIN — SLATVIN (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Vajdovszky* szerint egykor az egész templom ki lehetett festve. Képei mészréteg alatt. A szóhagyomány »véres ütközetet« emleget. *Rómer* feltételezi, hogy a hagyomány a László-legenda jeleneteire utal. Szlatvini tartózkodásakor a szentély képei közül a mészréteg alól Szt. Pál alakját és Boitalan fejét (mindkettő mondatszalaggal) látta; kifejtve a diadalíven koronás, nimbuszos király és díszítmények. *Jendrassik* közlése szerint ez említett töredékek közül már semmi nem látható.

Irodalom: *Vajdovszky J.:* A zsegrai templom falfestményei. Új Magyar Sion. 1871. II. 624. l. — *A Magyar Sion . . .* A. É. 1872. VI. 23. l. — *Römer:* Falképek. 70—71. l. — *Vajdovszky J.:* A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1888. IV. 193. l. — *Dénes F.:* A művészet és művelődés lelhelyei Szepes megyében. Lőcse, 1900. 29. l. Kny. A lőcsei kir. kath. Főgymnasium 1899—1900. évi értesítőjéből. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 528. l. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 17. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 837. l. — *Szabó L.* 24. l. — *Špirko, J.:* Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Spišská Kapitula, 1936. I. 118. l. — *Jendrassik.* 64. l.

SZMRECSÁNY — SMREČANY (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Römer* Szt. Kristóf alakjáról, és a torony északi részén, a sisak alatt látható, festett gótikus vörös párkánydíszről szól. *Myskovszky* közlése szerint a templom belső falain »alakzatos foltok«, a szentély külső keleti falán Szt. Kristóf nagyméretű alakja vörös keretben, a déli kapu timpanonjában pedig két angyal által tartott mandorlában Ülő Krisztus elmosódott körvonalai láthatók. *Gerecze* a templom északi belső falán Köpenyeges Máriát, az orgonakarzat felé eső részen két mezőben öt alakot, a diadalív belső felén egy nőalakot és a déli kapu timpanonjában három angyaltól övezett Máriát a kis Jézussal említ. *Divald* a képeket a XIV. századból származtatja. *Éber* a Köpenyeges Máriát a XV. század első felére keltezi. Az alakok háromnegyed életnagyságúak. Színeik: szürkéskék, sárga, lila.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 431—433. (1903.) Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Römer:* Falképek. 143. l. — *Myskovszky V.:* Liptómegye középkori építészeti műemlékei. A. Közl. 1877. XI. 2. füz. 37. l. — *Myskovszky V.:* A szmrecsányi templom és mennyezetének festményei. A. É. 1893. XIII. 146, 151. l. — *A MOB működése* az 1902. évben. Mo. Műeml. 1905. I. 168. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 292. l. — *Gerecze* Falképjegyzék. 510. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 478. l. — *Divald K.:* Liptómegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907. I. 177. l. — *Éber L.:* Köpönyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 310. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 226. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Roth, V.:* Siebenbürgische Altäre. Strassburg, 1916. 147. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 150. l.

SZOCÓC — SOCOVCE (Túróc m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Lehoczky* az egykori apátsági templomban a mészréteg alatt falképeket, a szentély külső falán nagyméretű alakot említ.

Irodalom: *Lehoczky T.:* Túrócmegyei emlékekről. A. É. 1893. XIII. 345. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 531. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 935. l.

SZOMBATHELY. (Vas m.)

F e r e n c e s k o l o s t o r. *Genthon* említi, hogy folyosóján két XVI. századi falképtöredék van. A képeket 1951-ben bemeszelték.

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 458. l.

SZŐLLŐSVÉGARDÓ (Ugocsa m.)

E g y k o r i r. k a t. t e m p l o m. Falképeit először *Lehoczky* említi. A *Magyar Képzőművész* híradása szerint a romtemplomot egészében képek

borítják. *Henszlmann* külön szatmári iskolát konstruálva emlékezik meg a maradványokról. A hajó falain mindenütt festmények nyomai. A hajó délkeleti sarkában három püspök alakja; a délkeleti oldalon Mettercia (a fejek hiányzanak); az apszis északkeleti oldalán négy alak (egy közülük sárkánnyal talán Szt. Julianna); a hajó déli oldalán három püspök képe; a hossz-szentély déli falán külön keretben Szt. Erzsébet betegeket ápol. *Henszlmann* a templom épülésének idejét a XV. századra teszi. *Römer* Haas véleményét közvetítve a XIII. századra keltezi.

Irodalom: *Lehoczky T.:* A feketeardói régi templom. Vas. Ujs. 1863. X. 88. l. — *r.:* Régi egyházi festészetünk érdekében déli Vas megyébe tett egyheti kirándulás. Magyar Képzőművész. 1864. I. 9. l. — *A fekete-ardói* árpádkori műemlékekről. Magyar Képzőművész. 1864. I. 22. l. — *Henszlmann I.:* A szathmári püspöki megyének középkori építészeti régiségei. A. Közl. 1864. IV. 133, 136, 138, 155. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. VI. köt. 180. l. — *Henszlmann, E.:* Eine archäologische Reise in der Szathmárer Diöcese Ungarns. Oesterreichische Wochenschrift. 1865. VI. 203. l. — *Römer:* Falképek. 85—87. l. — *Ipolyi A.:* Magyar ikonographia. Magyarországi Szent Erzsébet képei. Egyházművészeti Lap. 1881. 98. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1887. VII. 266. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 536, 545, l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 957. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 349. l. — *Entz G.:* XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 131, 132. l.

SZŐREG (Csongrád m.)

Templomrom. *Tömörkény* mállott falképvakolat maradványairól szól.

Irodalom: *Tömörkény I.:* A szőreghi templomromok. A. É. 1904. XXIV. 330—331. l.

SZTIGYSZENTGYÖRGY — STREI SÂNGIORGIU (Hunyad m.)

G. kel. templom. A templom képeit először *Henszlmann* említi. *Gerecze* az Angyali üdvözletről, valamint Laczkó zsupán donátor és felesége fogadalmi képéről szól; a templomot 1409-ben festették ki. A jeleneteket 1743-ban A. Georgie fogarasi festő átfestette. Részletesen *Ştefănescu* ismertette A donátorok képmezője a hajó nyugati falán 1409-es évszámmal; a restaurálásra vonatkozó felirat és az 1743-as évszám az északnyugati oszlopon. A szentélyboltozaton Szentháromság; a keleti falon Mária a Kis Jézussal és Áldó Krisztus az evangéliummal; az északi falon Kálvária; a déli falon két püspök képe. A hajó északkeleti és déli sarkában szent vértanú. További festmények a diadalív déli ívhajlásán. *Genthon* szerint az 1409-es évszám a képek megújításakor került a falra; a teljes átfestés miatt a festmények kora meghatározhatatlan.

Az Angyali üdvözlet rajzmásolata (MOB) 565 (Szinte, 1886.), 442 (1907.) Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Henszlmann I.:* A MOB . . . jegyzőkönyve. A. É. 1884. IV. V. l. — *r. s.:* A dévai m. kir. állami főreáliskola. A. É. 1886. VI. 377. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 271. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 505—506. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 407. l. — *Groh I.:* A középkori bizánczi falfestészet emlékei Magyarországon. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról. Bp. 1906. 236. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 11. l. — *Petranu, C.:* Die Kunstdenkmäler der siebenbürger Roumänen im Lichte der Bisherigen Forschung. Cluj, 1927. 52. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932 229, 248—252, 372, 333, 334, 336, 339, 366, 371, 372. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia

művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 247. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Petranu, C.:* L'art Roumain de Transylvanie. Bucarest, 1938. 36. l. Kny. a La Transylvanie c. kiadványból. — *Bíró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 67. l.

SZUCSÁNY — SUČANY (Turóc m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Könyöki* a főkapu timpanonjában lévő Vir dolorumról, a szentély külső nyugati falán pedig Szt. Kristóf alakjáról szól. *Rómer* ezt kiegészítve a szentély keleti falán »a szárnyas oltárok modorában« komponált hármas mezőt említ, középen a Kálvária, jobboldalán fent Szt. Apollónia, lent püspök, baloldalán fent Borbála, lent szent (?) alakja. Szt. Kristóf a szentély déli falán.

Irodalom: *Könyöki J.:* Visszapillantás a Nyitra, Túrócz és Liptó megyékben tett régészeti kirándulásra. A. Közl. 1871. VIII. 90. l. — *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 252. l. — *Rómer:* Falképek. 144—145. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 119. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 533. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék, 937. l.

TALIÁNDÖRÖGD (Veszprém.)

T e m p l o m r o m. *Rómer* Storno jelentése alapján a boltgerincek festéséből következteti, hogy egykor a falakat képek borították. *Genthon* a szentélyben lévő XIII. századi bizánci jellegű fejekről szól. 1952-ben a szentély keleti falán lévő ablak rézsüjén, embermagasságban, mindössze egy dicsfény maradványa látható.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 105. l. — *Ernst.* 76. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 498. l.

TAMÁSI (Nógrád m.)

E v. t e m p l o m. *Mocsáry* közlése szerint a szentélyboltozat bontása közben falképek tűntek elő. »Egy háromkoronás fő papi öltözetben«, püspökök, egy »ifjú Hertzegi korona alatt« és hat női alak. A templom a reformáció előtt Szt. Imrének lehetett szentelve.

Irodalom: *Mocsáry A.:* Nemes Nógrád vármegyének ... esmertetése. Pest, 1826. I. 137. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 545. l.

TÁPÉ (Csongrád m.)

R. k a t. t e m p l o m. A szentélyben a tizenkét apostol álló alakja a XIV. századból. 1896-ban bemeszelték. 1939-ben Szentiványi Gyula tárta fel és restaurálta.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Modern vandalismus.* A. É. 1870. IV. 306. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 495—496. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 278. l. — *A tápéi* plébánia templom kibővítése és helyreállítása. Technika. 1941. XXII. 324—325. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 191. l.

TÁRKÁNYKA — TĂRCĂIŢA (Bihar m.)

T e m p l o m r o m. *Bunyitay* az egykori templom belső falain (csupán a szentély alapfalai maradtak meg) Máriát a kis Jézussal és a tizenkét apostol képét említi.

Irodalom: *Bunyitay V.:* A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884. III. 476. l. — *Gohl Ö.:* A nagyváradi püspökség egyházi emlékeinek statisztikája. A. É. 1897. XVII. 375. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 233. l.

TARNASZENTMÁRIA (Heves m.)

R. k a t. t e m p l o m. Bartha László 1952-ben végzett helyszíni vizsgálata feltárásra váró románkori falképeket állapított meg.

TEKE — TEACA (Kolozs m.)

E v. t e m p l o m. A *MOB* 1909-i jelentése közli, hogy az előtűnt középkori falképmaradványok megvizsgálását elrendelte.

Irodalom: A *MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 279. l.

TELKI (Pest m.)

R. k a t. k á p o l n a. A bakonybéli apátság naplója 1782-ben a kápolna belsejében festmények nyomairól szól.

Irodalom: *Sörös P.:* A bakonybéli apátság története. Bp. 1904. 424. l.

TERNYE — TERŇA (Sáros m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az 1692-i canonica visitatio szerint »Sanctuarium Ecclae depictum A^0 1372« (Egyetemi Könyvtár Hevenesi gyújt. 54. köt. p. 100—101, 113). Ugyanezt mondja *Ipolyi* egy XVIII. századi canonica visitatio nyomán.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 219. l.

TISZABEZDÉD (Szabolcs—Szatmár m.)

R e f. t e m p l o m. *Ipolyi* bővebb meghatározásuk nélkül falképekről emlékezik meg.

Irodalom: *Ipolyi:* Szepesváraljai. 18. l. — *Rómer:* Falképek. 101. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1904. III. 2. füz. 143. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 523. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 753. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 411. l.

TISZAKÜRT (Szolnok m.)

E v. r e f. t e m p l o m. *Gerecze* bővebb ismertetés nélkül felfedezett falképeket említ.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 505. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 416. l.

TISZOLC — TISOVEC (Gömör m.)

E v. t e m p l o m. Előbb *Bartholomaeides*, majd *Hunfalvy* a »huszitákra emlékeztető« falképeket említ.

Irodalom: *Bartholomaeides, L.:* Comitatus Gömöriensis Notitia. Leutschoviae, 1805—1808. 713. l. — *Hunfalvy J.:* Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867. 67. l.

TORDA — TURDA (Torda—Aranyos m.)

Ótordai ref. templom. *Rómer* említi, hogy a templom **külső** északi falán falképek nyomai, egykori festmények festett keretei vannak. *Entz* közli, hogy a képeket 1649-ben fedték be. A külső északi falon karcolt-festett körvonalas ornamentika maradványai láthatók. Színezésük: okker, barna, palakék.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 145. l, I. *Gerecze:* Falképjegyzék. 532. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 910. l. — *Entz G.—Sebestyén J.:* A széki református templom. Kolozsvár, 1947. 39. l.

Újtordai r. kat. templom. *Orbán* a templom-padlás hosszfalán a boltfészkekben falképek nyomairól emlékezik meg.

Irodalom: *Orbán B.:* Torda város és környéke. Bp. 1889. 372. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 910. l. — *Dümmerling Ö.:* A Ferencesrend középkori csúcsíves stílű építészetének emlékei Magyarországon. Technika. 1941. XXII. 393. l.

TÓTPRONA — SLOVENSKÉ PRAVNO (Túróc m.)

R. kat. templom. *Ipolyi* a templom külső keleti falán lévő falképnyomokról szól.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis. Neosolii, 1876. 271—273. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 533. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 937. l.

TRENCSÉN — TRENČIN (Trencsén m.)

Vár. *Könyöki*, falképmaradványait XV. századinak mondja. *Károlyi* szerint a romokban lévő kápolna ablakfalain falképnyomok. Egyik falán Ker. Szt. János elmosódott alakja. Az ablakfalakon lévő festésnyomok a Szapolyai István által végeztetett renoválás idejéből.

Irodalom: *Könyöki J.:* Trencsén vára. A. É. 1887. VII. 301. l. — *Könyöki J.:* A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1906. 47. l. — *Károlyi J.:* A trencséni vár. Trencsén, 1910. 156. l.

TURIRTOVÁNY — PORÚBKA PRI ŽILINE (Trencsén m.)

R. kat. templom. Előbb *Henszlmann*, majd *Gerecze* a román templom mészréteg alatt lévő festményeiről és Szt. Kristóf alakjáról emlékezik meg.

Irodalom: *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1885. V. XXXVI. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 532. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 922. l.

TÚRÓCSZENTMÁRTON — TURČIANSKY SVÄTÝ MARTIN (Túróc m.)

R. kat. templom. *Rómer* említi, hogy a szentély északi falán az »égi Jeruzsálem« jelenete és három alak van. A mészréteg alatt hat apostol alakját sejti. *Ipolyi* a szentély két oldalán a tizenkét apostolról számol be. Az apostolsor két végén a donátor és felesége térdelő alakja (mondatszalagjaik olvashatatlanok). E két alakban Donch lovagot és feleségét tételezi fel. A képek keletkezésének idejét 1315 tájára teszi. Az 1871-i tűzvész alkalmával kerültek elő s 1873-ban távolították el róluk a mészréteget. *Hofman* a képek alapos restaurálásáról emlékezik meg.

Irodalom: *Könyöki J.:* Visszapillantás a Nyitra, Túrócz, és Liptó megyékben tett régészeti kirándulásra. A. Közl. 1871. VIII. 89. l. — *Rómer:* Falképek. 143. l. — *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 240—241, 242. l. — *Ipolyi A.:* A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Bp. 1878. 24—25. 30. l. — *Ballagi A.:* Könyvismertetés. A. É. 1878. XII. 147. l. — *Czobor B.:* Könyvismertetés. Századok. 1878. XII. 436. l. — *Pasteiner:* Felsőmagyarország. 119. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 534. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 938. l. — *Myskovszky E.* 63. l. — *Visegrádi J.:* Túróc megye egyházi műemlékei. A. É. 1911. XXXI. 98. l. — *Hofman, J.:* Staré uměni na Slovensku. Praha, 1930. 43. l.

TÚRÓCSZENTPÉTER — SVÄTÝ PETER (Túróc m.)

Ipolyi a templom külső falán Szt. Kristóf alakjának maradványait említi.

Irodalom: *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis Neosoliensis. Neosolii 1876. 249—250. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 532. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 936. l.

ÚJBÁNYA — NOVÁ BAŇA (Bars m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Henszlmann* dekoratív festés nyomairól szól. *Ipolyi* XV. századi kép nyomait említi.

Irodalom: *Henszlmann I.:* Jelentés a bányavárosokba 1865-ben tett régészeti kirándulásról. A. Közl. 1868. VII. 9. l. — *Ipolyi, A.:* Schematismus historicus dioecesis neosoliensis. Neosolii, 1876. 331. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 489. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1076. l.

ÚJKÖRTVÉLYES — ZAHLING (Vas m.)

Rómer említi, hogy a templom külső délnyugati falán Szt. Kristóf alakja látható.

Irodalom: *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. Szombathely, 1875. 120. l. — *Rómer F.:* Román és átmenetkorú építmények hazánk területén. A. Közl. 1876. X. 2. füz. 8. l. — *Mo. vm.* Vas vármegye. Bp. 1898. 56. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 537. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 977. l. — *Ernst.* 76. l.

ÚJVÁSÁR — RATKOVSKÝ RYBNIK (Gömör m.)

E v. t e m p l o m. A *Magyarország Vármegyéi* monográfia XV. századi falképekről szól. A *MOB* 1910. évi jelentése szerint a festményeket Groh tárta fel. Két évvel később a templomot lebontották.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 459—462. (1912.). Feltámadás (459), Keresztlevétel (460), Kálvária és férfiszent (461), Sírbatétel és térdelő angyal (462). A mintegy egyméteres alakok lila háttér előtt okker, zöld és vörös színekkel festettek. Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Mo. vm.* Gömör—Kishont vármegye. Bp. é. n. (1903?) 103. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 336. l. — A *MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 254, 255. l.

ÚRVÖLGY — ŠPANÁ DOLINA (Zólyom m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az 1692-i canonica visitatio közlése szerint »Choros circumcirca pictos variis figuris«.

Egyetemi Könyvtár. Hevenesi gyüjt. 54. köt. p. 72—73.

VADÁSZ — VĂDAS (Arad m.)

Ref. templom. *Bunyitai* szerint egykori falképeiből csupán a nyugati bejárat fölötti Kálvária maradt meg. *Márki* közli, hogy a képet az egyház 1843-i jegyzőkönyve még említi. *Száraz* a Kálváriát a XV. századra keltezi. A *MOB* 1912-i jelentése szerint elhatározta a falkép restaurálását.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Bunyitay V.:* A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1884. III. 478. l. — *Márki S.:* Középkori freskók megyénkben. Aradi Közlöny. 1886. I. febr. 7. (38. sz.) — *Márki S.:* Arad vármegye és Arad szabad királyi város története. Arad, 1892. 440. 456. l. — *Száraz A.:* Könyvismertetés. A. É. 1892. XII. 260. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 213. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 488. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 120. l. — *A MOB működése* az 1912—1913 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 255. l. *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából.

VÁDNA (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

Ref. templom. Falképeit *Ipolyi* említi először. *Rómer* tudósítása szerint a festmények a templom 1862-ben vagy 1863-ban történt restaurálásakor kerültek elő. A képeket a falakról eltávolították vagy bevakolták.

Irodalom: *Ipolyi:* Szepesváraljai. 18. l. — *Rómer F.:* A magy. tud. Akadémia archaeologiai bizottsága... jegyzőkönyvéből. A. É. 1872. VI. 47. l. — *Rómer:* Falképek. 146. l. — *Kandra K.:* Adatok az egri egyházmegye történetéhez. Eger, 1904. III. 2. füz. 142. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 494. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 250. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 182. l.

VÁGÚJHELY — NOVÉ MESTO NAD VÁHOM (Nyitra m.)

R. kat. templom. *Rupp* említi a gótikus templomban lévő falképeket. A szentélyben a lorettói litánia(?), a hajó oszlopain próféták, apostolok, a négy evangélista, a hajó két oldalán Krisztus életéből vett jelenetek. *Ethey* szerint a falképeket a reformáció idején a protestánsok bemeszelték. A templom 1892-es restaurálásakor román falkép maradványai kerültek elő.

Irodalom: *Rupp J.:* Magyarország helyrajzi története. Pest, 1870. I. 208—209. l. — *Ethey Gy.:* Vágújhely története és a szomszédos várak. Nyitra, 1926. 51. l.

VAGYÓC — VAD'OVCE (Nyitra m.)

R. kat. templom. Az 1695-i canonica visitatio szerint »In Sanctuario et Sacristia et sub fornice, in reliquo corpore tabulata, et depicta, . . .«

Egyetemi Könyvtár. Hevenesi gyüjt. 57. köt. p. 120—121.

VAJDAHUNYAD — HUNEDOARA (Hunyad m.)

Vár. *Arányi* 1867-ben kezdte meg a loggia falképeinek feltárását. Dekoratív növényi és figurális díszt említ. *Schulz* 1870-ben újabb felfedezésről, Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet arcképéről emlékezik meg.

Rómer felsorolja a loggia tizennégy festett címerét, az udvari-szerelmi jelenetekben pedig Tristán és Isolda legendáját véli fölfedezni. A *MOB* 1902-ben határozza el a falképek restaurálását. *Möller* a vár többi részén is ornamentális festésnyomokról emlékezik meg, a loggia három ablaka fölötti egy-egy jelenetet Hunyadi János származásának legendájára vonatkoztatja.

Fraknói tévesnek tartja Möller föltevését. *Balogh* szerint a képek 1460—1482 között készültek.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 463—467, 695—696. Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Arányi L.:* Vajda-Hunyad vára. Pozsony, 1867. 24—25, 84. l. — *i.:* Könyvismertetés. Magyar Sion. 1867. V. 233. l. — *Römer F.:* Kivonat . . . A. É. 1869. I. 224. l. — *Storno Ferencz* jelentése erdélyi archaeologiai útjáról. A. É. 1869. II. 2. l. — *Schulz F.:* Archaeológiai levelek. A. É. 1869. II. 65—66. l. — *Lukács B.:* Vajda-Hunyad vára. Magyarország képekben. (szerk. Nagy M.) Pest, 1870. 107—110. l. — *Schulz Ferenc* Vajdahunyadon . . . A. É. 1870. III. 266. l. — *A vajda-hunyadi . . .* A. É. 1870. III. 307—308. l. — *R. Fl.:* Vajda-hunyadi falfestmények. A. É. 1871. V. 21—22. l. — *Vajda-hunyad* városnak restaurátiója . . . Pesti Napló. 1871. XXII. máj. 2. (101. sz.) — *Römer:* Falképek. 146—149. l. — *Szendrei J.:* Erdély műkincsei. Magy. Műk. III. 71—72. l. — *A MOB működése* az 1902. évben. Mo. Műeml. 1905. I. 164. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 275—278. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 506. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 409. l. — *Könyöki J.:* A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1906. 47. l. — *Csoma J.:* A magyar heraldika korszakai. Bp. 1913. 42. l. — *Möller I.:* A vajda-hunyadi vár építési korai. Mo. Műeml. 1913. III. 88—96, 97—98. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 232. l. — *-e. -r.:* A vajda-hunyadi vár építési korszakai. A. É. 1914. XXXIV. 245. l. — *Fraknói V.:* Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskók. Turul. 1914. 53—55. l. — *Forster Gy.:* Hunyadi János származása és a vajda-hunyadi freskók. Mo. Műeml. 1915. IV. 149—152. l. — *Möller, E.:* Les monuments de l'architecture hongroise. Paris—Bp. 1920. 23—30. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926.) 94. l. — *Möller I.:* Erdély nevezetesebb műemlékeiről. Historia. 1928. I. Magy. Műeml. 85—89. l. — *Csabai I.:* Az erdélyi reneszánsz művészet. Bp. 1934. 17. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 245. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 14. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Balogh J.:* A késő-gótikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 555. l. — *Gerevich T.:* Erdélyi magyar művészet. Erdély. Bp. 1940. 148, 153. l. — *Horváth H.:* A mátyáskori magyar művészet. Mátyás király emlékkönyv. Bp. é. n. (1940) II. 180. l. — *Bíró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 64. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 115, 117, 193, 295, 354, 381. l. — *Gerevich L.:* Budavár egyetlen gótikus városunk. »Budapest« 1947. III. 5. l. — *Gerevich L.:* Gótikus házak Budán. Budapest Régiségei. 1950. XV. 184. l.

VÁMOSOROSZI (Szabolcs—Szatmár m.)

Ref. templom. *Kiss* szerint »A hajó belső északi falán, a lehulladozó meszelés alatt most már olvashatatlanná lett góth írás látszik, vörössel festve, hasonszínű cifrázatok között.« Ugyanezt említi *Gerecze* Nagy D. jelentése alapján.

Irodalom: *Kiss K.:* A szatmári reform. egyházmegye története. Kecskemét, 1878. 675. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 776. l.

VÁRKONY — VARKOŇ (Pozsony m.)

R. kat. templom. *Ipolyi* közlése szerint a déli kapu mellett Szt. Kristóf alakja van. A kapu másik oldalán töredékek (Szentháromság?). A templomot egykor feltehetően kívül-belül falképek borították.

Irodalom: *Ipolyi—Stummer, A.:* Beschreibung der Baudenkmale der Insel Schütt (Csalló köz)in Ungarn. Mittheilungen. 1858. III. 246, 247. l. — *Ipolyi A.:* A Csalló köz műemlékei. A. Közl. 1859. I. 156—157. l. — *Ipolyi A.:* A deákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 99. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 19. l. — *Römer:* Falképek. 149. l. — *Ortvay T.:* Pozsony város története. II. I. rész. 355. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 518. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 686. l.

VASVÁR (Vas m.)

Domonkos templom. *Fehér M.* Ferrari S. nyomán (De rebus Hungaricae provinciae Ordinis Praedicatorum. 518. l.) írja: »A török idők előtt freskók ábrázolták a megfeszített Istenembert, a Fájdalmas Anyát, és Szt. János evangelistát. Ezt a képet 1636 augusztusában Ferrari még látta.«

Irodalom: *Fehér M.:* A hétszázados vasvári szent Domonkos rendi kolostor története. Bp. 1942. 89. l.

VELEM (Vas m.)

Templomrom. A Vasmegyei Régészeti Egylet jelentése emlékezik meg a romladozó templom falképmaradványairól.

Irodalom: *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. 1875. 119. l. — *Mo. vm.* Vasvármegye. Bp. 1898. 113. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 998. l. — *Ernst.* 76. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 461. l.

VELEMÉR (Vas m.)

R. kat. templom. A képekkel *Rómer* foglalkozik részletesen. A torony melletti külső jobb homlokfalon Szt. Kristóf alakjának töredékei. A szentély zárófalán az ablak fölött Veronika kendője, az ablakot felirat keretezi; az északkeleti oldalon alul Gábriel arkangyal, felül Márk evangelista oroszlánja; az északi falon zöldruhájú, barnás-lila köpenyű női szent templommal, fölötte hárompajzsos címer, és Aquila János halványlila háttéren, rózsaszín imazsámolyon, zöldujjú kabátban és lila harisnya-nadrágban festett önarcképének maradványai; az ívmezőben jobbra zöldruhás alak töredékei, valószínűleg a Máté evangelistát jelképező lila szárnyú zöldruhás angyalé; a délkeleti falon Mária, fölötte János szimbólumaként a kék háttér előtt rózsaszín tájkörnyezetben halványbarna tollú sas; a déli fal kerek ablaka fölött a Lukács evangelistát jelképező tinó, alatta Szt. Apollónia egykori alakjára csupán megmaradt felirata utal. A diadalíven az Utolsó ítélet, a homlokfal közepén négy angyaltól tartott mandorlában Krisztus, tőle jobbra az üdvözültek, balra az elkárhozottak csoportja. Az üdvözültek alatt a diadalív lábán a Kálvária, Márián vörös ruha és lila köpeny, az elkárhozottak alatt a Mettercia, jobb hátterén e felirattal:

S A(NN)A
SANCTA
MARIA
CU FILIO
SUO DILE...
M CCC LX(X)
VIJ

A hajó északi falán a jelenetek egykor két sorban következtek. A felső mezőben a tizenkét apostolból csak a lábak töredékei maradtak meg, az alsó mezőben a Királyok vonulása, ill. imádása, — ruházatukon a halványzöld, lila és fehér színek ismétlődnek — Szt. László és Szt. Miklós alakja. László zöld ruhában, vörös palástban, Miklós világosbarna palástban. A Miklós melletti festett torony középső alakjában a festő önarcképe. A déli falon fennmaradt ruhatöredékek valószínűleg Szt. István, Imre, Erzsébet és Margitra utalnak.

A bejárattól jobbra lévő falon Szt. Márton, mellette György, alattuk Köpenyeges-Mária. A jelenetek leírása mellett Römer értesít a tető nélküli, pusztuló templom befedéséről. A *MOB* 1904-ben jelenti a templom restaurálását, a falképek megóvását. *Ernst* számol be a festmények 1933. évi állapotáról. Szt. Kristóf alakja már alig sejthető, a torony alatti kis helyiségben az Ecce homo elpusztult. Ugyancsak elpusztultak a Királyok vonulása jelenet egyes genre-szerű részletei. A szentély templommal ábrázolt női szentjében Erzsébetet véli meghatározni. Tévesnek tartja *Römer* véleményét, aki a Szt. Miklós melletti festett torony középső ablakában a festő önarcképét határozta meg. A diadalív Utolsó ítéletének felső része lemállott, a mandorla zöld és fehér sávokból áll, Krisztus köpenye barnával árnyékolt, a mandorlát két fehérruhás angyal tartja. Szt. Mihály lila ruhában a Feltámadás erősen sérült, ezen lila, vörös, barna, kék, rózsaszín és fehér színek tűnnek elő. A Mettercián Anna vörös ruhában és zöldbélésű, sárgásbarna köpenyben, Márián egykori zöld ruharészletek, Krisztus pedig vörös ruhát visel mögötte a feliratból csupán a Sancta Maria maradt meg. A képek korát Römer tévesen tette 1377-re, egy későbbi bekarcolás szerint 1378-ban kellett készülniük. Szt. György-egészében elpusztult, Márton alakjából és a Köpenyeges Máriából csak töredékek maradtak meg. A diadalív bélletén később átfestett indadísz. A szentély déli falának jelenetei jórészt lemállottak. Általában a festmények hiányos részeit durván betapasztották. A képeket 1937-ben a MOB megbízásából Kákay Szabó György restaurálta.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 468—476, 612. Eredeti és akvarellmásolatáiról készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *m.:* Amalazuntha. Sürgöny. 1863. III. okt. 20. — *Römer F.:* A veleméri templom. Vas. Ujs. 1863. X. 319—320, 330. l. — *Römer F.:* A turnicsei falfestmények. Vas. Ujs. 1863. X. 338. l. — *Römer F.:* A veleméri pusztatemplom. Vas. Ujs. 1863. X. 389. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 14, 18, 19. l. — *Henszlmann I.:* A görög nem egyesültek temploma Ráczkevén. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek. 1865. III. 295. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. VI. köt. 168, 179—180; 1867. V. 122—126. l. — *Henszlmann, E.:* Die neuesten archäologischen Entdeckungen in Ungarn. Ungarische Revue. 1868. 114. l. — *Römer, F.:* Kirchliche Wandgemälde des XIII. und. XIV. Jahrhunderts in der Eisenburger Gespanschaft. Mittheillungen. 1874. (Supplementband.) 203—208. l. — *Römer:* Falképek. 15—23. l. — *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. Szombathely, 1875. 120. l. — *Czobor B.:* Könyvismertetés. A. É. 1876. X. 119. l. — *Schnaase, C.:* Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter. Düsseldorf, 1876. 655. l. — *Römer F.:* A turnicsei falfestmények. Adatok Zemplén megye történetéhez. 1877. IV. 80, 83. l. — *Henszlmann, E.:* Ausstellung der Landes-Denkmäler-Komission. Bp. 1885. 8. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1885. V. XVII. l. — *Boncz Ö.:* A kun és a magyar viselet az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt. A. É. 1887. VII. 205. l. — *Ipolyi A.:* A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. Kisebb munkái. Bp. 1887. IV. 66. l. — *Huszka J.:* A mezőtelegdi ev. ref. templom falképei. A. É. 1892. XII. 388. l. — *Pasteiner:* Dunántúl. 138—139. l. — *Nagy G.:* Hadtörténelmi emlékek az ezredéves kiállításon. A. É. 1897. XVII. 54. l. — *Pulszky F.:* Magyarország archaeológiája. Bp. 1897. II. 215, 217. l. — *Mo. vm.* Vasvármegye. Bp. 1898. 114. l. — *Gerecze:* Rajzjegyzék. 425. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 540. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 998. l. — *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 17. l. — *Myskovszky E.* 61. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori művészete. A művészetek története. (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 585. l. — *Varju E.:* Az Árpádok ábrázolása. Árpád és az Árpádok. (szerk. Csánki D.) Bp. 1907. 332. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori szárnyasoltárai. A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye. 1908. XLII. 120. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 231, 233. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Éber L.:* Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml.

1915. IV. 71, 82. l. — *Szabó L.:* 14—19. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 87. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 118. l. — *Benesch, O.:* Grenzprobleme der österreichischen Tafelmalerei. Wallraf-Richartz-Jahrbuch. 1930. N. F. I. 78. l. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 244. l. — *Ernst.* 18—29. l. — *Stele, F.:* Monumenta Artis Slovenicae. La peinture murale au moyen âge. Ljubljana, 1935. 3, 15—16, 31. l. — *Pavel Á.:* Könyvismertetés. M. M. 1935. XI. 350. l. — *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma, 1936. 24. l. — *Horváth, E.:* Transdanubien als kunsthistorische Provinz. Annuario. 1936. I. 122. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 74. l. — *Horváth H.:* A dunántúli művészeti táj. (1937) Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok. Bp. 1944. 181. l. — *Horváth H.:* Budai művészsírkövek a 14. században. (1939) Árpádházi Szent Margit síremléke és egyéb tanulmányok. Bp. 1944. 116. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 541. l. — *Dercsényi D.:* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 135. l. — *Gerevich T.:* Magyar művészet Nagy Lajos korában. Szépművészet. 1942. III. 212. l. — *Gerevich, T.:* San Ladislao nella storia e nell'arte. Corvina. 1942. N. S. V. 194. l. — *Gerevich, T..:* L'arte ungherese nell'epoca di Luigi il Grande. Corvina. 1942. N. S. V. 629. l. — *Gerevich T.:* Magyar művészet Nagy Lajos korában. Szépművészet. 1942. III. 212. l. — *Bogyay T.:* Adatok a középkori magyar oltárdíszítő művészet történetéhez. Bp. é. n. 21. l. Kny. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1942—43. — *Dercsényi D.:* A középkori magyar falu temploma. Szépművészet. 1943. IV. 169. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 462. l. — *Entz G.:* XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 131. l.

VESZPRÉM (Veszprém m.)

Gizella kápolna. Már *Eitelberger* részletesen foglalkozik a falképekkel. A vállívek között kettesével helyezkednek el az apostolok képei. A bejárattól balra, az északi falon két apostolkép maradt fenn a legjobb állapotban. A többiek, valamint a keleti falon Mária és János alakja (feltehetően egykori Kálváriából) töredékes. Utóbbiakat a XVIII. században átfestették. Keletkezésük idejét a XII—XIII. századra teszi. *Henszlmann* a XIII. századra keltezi az apostolokat s a két épen fennmaradt alakban Jánost és Pétert ismeri fel. *Pasteiner* szerint a restaurálás, illetőleg átfestés 1772-ben történt. *Ádám* megemlékezik az Ipolyitól a Gizella kápolnával tévesen azonosított egykori Szt. György kápolnáról, amely 1358-ban ugyancsak falképekkel volt díszítve. Ezt 1476-ban restaurálták. A szentlélek-kápolnáról írva egy 1504-es okmány alapján falképnyomokról szól. *Péter* az apostolokat 1310 tájára helyezi, *Puskás* a XIII. század végére, *Ernst* a XIV. század második felére. *Hekler* ismét az 1300—1310-es évek tájára, *Gerevich* a XIII. század második felére. A festményeket a MOB megbízásából 1937-ben Dex Ferenc restaurálta és kibontotta az átfestés alól a második és harmadik ívmező két-két apostol alakját is. A nagyjából félméter magas alakok testrészei világos okker színűek. Az első mező két apostolán fehér és rózsaszín, a második mező első alakján sötét-rózsaszín és fekete-vörös, második alakján sárga és zöldesbarna, a harmadik mező első apostol-ábrázolásán vörös és kékesfekete, a másikon fekete és zöldesbarna ruha. A háttérből, a fekete aláfestés maradt meg csupán, az egykorú domború, arany aureolából a vörös aláfestés.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 665—667. Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Eitelberger, R.:* Bericht über einen archäologischen Ausflug nach Ungarn in den Jahren 1854 und 1855. Jahrbuch. 1856. I. 114—115. l. — *Die alten* Wandgemälde in der Gizellacapelle zu Veszprim. Mittheilungen. 1856. I. 184—185. l. — *Hunfalvy J.:* Magyarország és Erdély eredeti képekben. Darmstadt, 1860. II. 333. l. — *Ipolyi A.:* A dákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 96, 98. l. — *Ipolyi*

A.: Magyar régészeti repertórium. A. Közl. 1861. II. 202—203. l. — *J. E. B.:* A Gizella-kápolna Veszprémben. Vas. Ujs. 1863. X. 434. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 5—6. l. — *Henszlmann I.:* Évi jelentés ... A. É. 1874. VIII. 2. l. — *Rómer:* Falképek. 43, 149—150. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű műemlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 32, 144. l. — *Schnaase, C.:* Geschichte der bildenden Künste im Mittelalter. Düsseldorf, 1876. 654. l. — *Henszlmann I.:* Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1883. II. XXXIX. l. — *Pasteiner:* Dunánt úl 137. l. — *Mihalik J.:* Magyarország vidéki műkincsei. Magy. Műk. III. 31. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 540. l. — *Divald K.:* Szepesmegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 10. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1017. l. — *Myskovszky E.* 62. l. — *Békefi R.:* A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Bp. 1907. 55—56. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története. (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 582. l. — *Ádám I.:* A veszprémi székesegyház. Veszprém, 1912. I. 60; II. 58, 60, 63, 65. l. — *Gerevich T.:* A régi magyar művészet európai helyzete. Bp. 1924. 6. l. Kny. a Minerva c. folyóiratból. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 84. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 114. l. — *Dornyay B.:* Veszprém és környékének részletes kalauza. Bp. 1927. 13. l. — *Gerevich, T.:* L'arte antica ungherese. Roma, é. n. (1929) 9. l. Kny. az Ungheria c. kiadványból. — *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 56. l. — *Puskás.* 18—20. l. — *Szőnyi O.:* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 33. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 243. l. — *Hekler A.:* A magyar művészet története. Bp. é. n. (1934) 23. l. — *Ernst.* 14. l. — *Budinis, C.:* Gli artisti italiani in Ungheria. Roma. 1936. 25. l. — *Hekler, A.:* Ungarische Kunstgeschichte. Berlin, 1937. 29—30. l. — *Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 223—225. l. — *Gerevich T.:* A magyar művészet szelleme. Mi a magyar? (szerk. Szekfű Gy.) Bp. 1939. 443. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 504—506. l. — *Bíró B.:* Hatszázéves freskó Kiszomborban. Katolikus Szemle. 1940. LIV. 10. l. — *Jankovich I.:* A veszprémi Gizella-kápolna. Technika. 1940. XXI. 133—134. l. — *Dercsényi D.:* A Balaton környékének műemlékei. Szépművészet. 1941. II. 175. l. — *Gerevich T.:* Műemlékeink védelme. Szépművészet. 1943. IV. 3. l. — *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 502. l.

VIDOMBÁK — GHIMBAR (Brassó m.)

Jekelius közlése szerint a templom szentélyében és a diadalíven az 1902 évi újrafestéskor kerültek elő a régi falképek. A szentélyben az Atyaisten, alatta szentek; a jobboldalon Péter és Pál apostolok. A templom a XV. század elején már készen állott.

Irodalom: *Jekelius, E.:* Das Burzenland. Die Dörfer des Burzenlandes. Kronstad. 1929. 196—197. l.

VIMPÁC — WIMPASSING (Sopron m.)

R. kat. templom. *Ratz* a diadalíven XIII. századi falképekről emlékezik meg.

Irodalom: *Csatkai, A.— Frey, D.:* Die Denkmale des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust. Wien, 1932. XVI. l. — *Ratz, A.:* Die Mörbischer Malerfamilie Hertlin im 14. Jahrhundert und die Fresken von Rust. Burgenländische Heimatblätter. 1948. X. 136. l.

VISEGRÁD (Pest m.)

Egykori bazilita kolostor. *Dercsényi Czobor* alapján két árpádkori festésű kváderkövet említ. Az egyiken alak felsőrésze, egy másikon mondatszalag. A kövek elvesztek.

Irodalom: *Dercsényi D.:* Visegrád műemlékei. Bp. 1951. 14. l.

VISK — VIŠKOVO (Mármaros m.)

Ref. templom. *Rómer* közlése szerint a mészréteg alatt falképek vannak. *Wagner* ismerteti a templom 1867-i kifestése kapcsán készült jegyzőkönyvet, mely szerint az északi falon a paradicsomi almafa volt. A XV. század második felére keltezi.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 150. l. — *Jelentések* az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat üléseiről. A. É. 1880. XIV. XLIV—XLVI. l. — *Wagner J.:* A viski csúcsíves stylű templom. Egyházművészeti Lap. 1880. I. 299—300. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 512. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 504. l.

VISKÓC — VIŠKOVCE (Sáros m.)

Gerecze Unghváry E. jelentése alapján a régi templomban falképeket említ.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 544. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1063. l.

VISZNEK (Heves m.)

R. kat. templom. *Genthon* XVI. századi falképeket említ.

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 293. l.

VITFALVA — VITOVICE (Szepes m.)

R. kat. templom. *Divald* közlése szerint a hajó északi falának népies jellegű László-legenda jeleneteit Hanula J. 1905-ben tárta fel. Az első jelenet, a Lovascsata erősen rongált, jobb karban vannak a következők, a Birkózás, a Kun legyőzése, és László pihenése. XIV. század. *Jendrassik* az 1400 körüli évekre, *Ambrózy* ismét a XIV. századra helyezi. Az egy métert meghaladó alakok színei világos alapon sárga, kék, zöld és lila.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 477—478. (1903). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Divald K.:* Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 16. l. — *Éber L.:* Könyvismertetés. A. É. 1906. XXVI. 161. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 838. l. — *Divald K.:* Magyarország középkori képzőművészete. A művészetek története. (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 583—585. l. — *Varju E.:* Az Árpádok ábrázolása. Árpád és az Árpádok. (szerk. Csánki D.) Bp. 1907. 331. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 241. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Szabó L.* 24. l. — *Divald K.:* Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926) 85. l. — *Divald K.:* Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 115, 117. l. — *Hofman, J.:* Staré uměni na Slovensku. Praha, 1930. 43. l. — *Tarczai Gy.* (Divald): Az Árpádház szentjei. Bp. 1930. 74, 161. l. — *Wagner, V.:* Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 100. l. — *Stele, F.:* Monumenta Artis Slovanicae. La peinture murale au moyen âge. Ljubljana, 1935. 20. l. — *Pavel Á.:* Könyvismertetés. M. M. 1935. XI. 351. l. — *Jendrassik.* 45—47. l. — *Ambrózy Gy.:* A magyar csatakép. Bp. 1940. 38. l. — *László Gy.:* A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 86, 88. l.

VIZAKNA — OCNA SIBIULUI (Alsó-Fehér m.)

Ref. templom. A *Pásztortűz* cikke, részben *Merhán* ismertetése alapján emlékezik meg a falképek sorsáról. A festményeket 1934-ben Debreczeni L. fedezte fel, de teljesen nem tárta fel őket. Röviddel később, a templom javítása során a képeket leverték, alig sikerült néhány csonka részletet

megmenteni. A hajó északi falának második ívében töredék, valószínűleg a Keresztrefeszítés részlete, a jobb alsó sarokban ez a felirat: MARTINUS MAKRAY RACIONISTA WYZAKNENSIS 1522 FIERI FECIT P. WINCECIU. P. *Balogh* Debreczeni nyomán közli a diadalív feletti mezőn volt, levert felirat szövegét is: FIERI FECIT GREGORIUS LRATS RANISTA WYZAKNENS. A kép megrendelője tehát Makray Márton és Gergely vizaknai számtartó.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Merhán M.:* Felbecsülhetetlen értékű műkincseket pusztított el a gondatlanság egy árpádkori ref. templomban. Keleti Újság. 1936. XIX. jún. 7.— *d. j.:* Elpusztított műkincsek. Pásztortűz. 1936. XXII. 253—254. l. — *Balogh J.:* Magyar mecénások Transzilvániában. Hitel. Cluj-Kolozsvár, 1937. 126. l. — *Balogh J.:* A késő-gotikus és a renaissance-kor művészete. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. II. 521, 581. l. — *Korompay Gy.:* Középkori eredetű református templomok és temlpomerődök. Bp. 1942. 61. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *Pálinkás L.:* A renaissance Magyarországon. Bp. 1942. 15. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 67, 116, 184, 192, 214, 296—297, 361, 381. l.

VIZESRÉT — MOKRA LÚKA (Gömör m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gerecze* Groh közlése alapján dekoratív falképek nyomait említi.

Irodalom: *Gerecze:* Falképjegyzék. 500. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 337. l.

VIZLENDVA — SVETI JURIJ (Vas m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Gózon* említése szerint a padlástéren, az újabb boltozat fölött falképek nyomai vannak. *Gerecze* szerint az Utolsó vacsora jelenete és egy várkastély töredéke ismerhető fel.

Irodalom: *Gózon I.:* Vasmegye határszélén tett régészeti kirándulás. A. É. 1873. VII. 303. l. — *L. V.:* Lelhelyeink. A Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése. Szombathely, 1875. 120. l. — *Mo. vm.* Vasvármegye. Bp. 1898. 115. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 540. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 999. l. — *Stele, F.:* Monumenta Artis Slovenicae. La peinture murale au moyen âge. Ljubljana, 1935. 15—16. l. — *Pavel Á.:* Könyvismertetés. M. M. 1935. XI. 351. l.

VIZSOLY (Borsod—Abaúj—Zemplén m.)

R e f. t e m p l o m. Falképei 1940-ben kerültek napvilágra, 1941—1942-ben Szentiványi Gyula restaurálta. A szentélyben románkori, a hajó északi falán gotikus festmények.

A további falképeket 1952-ben Bartha László tárta fel és restaurálta. Az apszis boltozatán a déli oldalon szárnyas oroszlán, vagy sárkány és hatszárnyú szeráf a paradicsom kapujában(?) továbbá két glóriás álló alak. Színezése sárga, zöld. A mennyezet közepén világos okker Krisztus fej töredéke, a boltozat északi felén három világos okker-vöröses alak. (Mária, József, Jézus?). Az alakok féléletnagyságúak.

Az apszis boltozatát félköríves zárófalától sárga-kék négyzetes ornamentális fríz választja el. A zárófal északi részén a Krisztus születése jelenetének töredékei, három angyal, az ágyban fekvő Mária és a bölcső maradványai. A zárófal déli részén a Királyok imádása és külön csoportban a három király álló alakja. A Királyok imádása jeleneten két király fejét négyszögletes korona díszíti. Az alakok féléletnagyságúak, színeik kék, vörös és okker.

XI. század. Az apszis diadalívének bélletén négy féléletnagyságú próféta mellképének töredéke négykarélyos tüskés keretben, váltogatva vörös alapon kék ruhában, vagy kék alapon vörös ruhában. A diadalív négyes tagozású lábát és az ezzel egybefutó ívét fekete, vörös, okker és kék ornamentika díszíti. E diadalív homlokfalán fehér alapon világos okker és zöld színekkel festett Krisztus látható mandorlában, kétoldalán egy-egy angyallal. XIII. század. Ezalatt a déli oldalon Krisztus mennybemenetelét csodáló, mellképben ábrázolt alakok csoportja. A diadalív déli lábán apostol töredéke. Utóbbi kettő a szentély déli falán látható jelenet mesterétől.

A szentély mennyezetén, déli és északi falán töredékes alakok, fent térdet hajtó angyal a diadalív mandorlás Krisztusának mesterétől. A szentély déli falán töredékek : torony és Ker. Szt. János Heródes előtt. Színei kék, okker és vörös. Fölötte vörös, vízszintes mezőben két zöldalapú körben egy-egy fehér galamb, majd kék, vörös és okker ismétlődő rombuszidomú dekoratív szalag. A szentély déli falán az ablak jobboldalán életnagyságon felüli Fájdalmas Krisztus félalakja mellette a térdelő donátor, mögötte várának fala, neje és gyermeke, belül az istállóból kitekintő lova. Az életnagyságnál kisebb alakok színei : kék alapon vörös és sárga. XIV. század vége, XV. század eleje. A szentély diadalíve homlokfalának felső részén hosszanti mezőben világos alapon az Angyali üdvözlet, Vizitáció, Királyok imádása, Bemutatás a templomban. Tónusa vörös. E diadalív északi falán Szt. Kristóf kétszeres életnagyságú félalakja, a diadalív déli falán az ablakmélyedés két oldalán egy-egy álló férfialak, az ablak rézsűjén vörös indadísz. Az alsó mezőben Szt. György küzdelme a sárkánnyal (töredék). Színei vörös, lila, fehér. Az alakok életnagyságúak.

A hajó északi falának bal kétharmadában, a felső mezőben a László-legenda vagy a Menekülés Egyiptomba alig kivehető töredékei. Alatta feltehetően még egy festékréteg. Az alsó mezőben a Kánai mennyegző Krisztusa mellette egy elpusztult, egykor valószínűleg térdelő alak, mellette a Köpenyeges Mária, alatta felszentelési kereszt, mellette fekete alapon festett Kálvária. A falmező jobb harmadában a felső mezőben az életnagyságnál jóval nagyobb Szt. Kristóf-kép töredéke, az alsó mezőben két álló női szent között a Kereszt megtalálásának jelenete. A képek okker- és vörösszínűek. A restaurálások során több helyen erősen átfestették.

A templom nyugati, bejárati külső falán, a kiugró toronytesttől balra vörös színnyomok.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Korompay Gy. :* Középkori eredetű református templomok és templomerődök. Bp. 1942. 16. l. Kny. a Magyar református templomok c. munkából. — *A vizsoly-*ref. templom. Technika. 1942. XXIII. 379. l.

ZALAVÁR (Veszprém m.)

T e m p l o m r o m. Falképmaradványairól először *Ipolyi* emlékezik meg. *Rómer* Kollár J. véleménye nyomán a pécsi festményekkel egyidőre helyezi.

Irodalom : *Ipolyi :* Szepesváraljai. 5. l. — *Rómer :* Falképek. 140. l. — *Gerecze :* Falképjegyzék. 542. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 1044. l.

ZÁMOLY (Fejér m.)

P u s z t a - t e m p l o m. *Römer* szerint a templom déli falán régi festés nyomai láthatók.

Römer hagyaték. XVII. cs. F. irat, 63. l.

Irodalom: *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 208. l.

ZARÁND — ZARAND (Arad m.)

R o m. *Márki* Zaránd határában közelebbi leírás nélkül a XIX. század első harmadában még látható »több régi épület alapját s festett falromot« említ.

Irodalom: *Márki S.:* Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Arad, 1892. 456. l.

ZAYUGRÓC — UHROVEC (Trencsén m.)

V á r. *Könyöki* a falakon »festett díszítmény nyomokról« szól.

Irodalom: *Könyöki J.:* A középkori várak különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1906. 46. l.

ZBORÓ — ZBOROV (Sáros m.)

R. k a t. t e m p l o m. Az oltár mögötti falon *Myskovszky V.* falképek nyomát tárta fel, köztük koronás női fej.

Irodalom: *Az O. Régészeti* ... Társ ... jegyzőkönyve. A. É. 1882. II. XVII. l.

ZEYKFALVA — STREIU (Hunyad m.)

G. k e l. t e m p l o m. Mint *Römer* említi, a templom belül teljesen ki volt festve. Külső keleti falán nagyméretű Szt. Kristóf, déli falán bővebben nem ismertetett képek, az ablakok bélletein dekoratív dísz. *Groh* közlése szerint, 1905 nyarán a diadalív pillérén a mészréteg alatt a festő önarcképére bukkant. A nyugati fal passiosorozata majdnem teljesen megsemmisült. Véleménye szerint a képek festője egyaránt vállalkozott latin és keleti-ortodox szertartású templomok dekorálására. A festményeket a XIV. századra keltezi. Az egyes jeleneteket *Ştefănescu* részletesen leírja. A hajó képeiből csak a déli sarokban maradtak fenn töredékek, a festmények részben még mészréteg alatt lappanganak. A szentélyboltozaton, a keleti ablak fölött próféta alakja; a keleti falon az ablak alatt Vir dolorum, kétoldalán két-két apostol; a déli és az északi falon négy-négy apostol; a keleti falon a középső mezőben Cyrill püspök; az északi falon egy templomtető; az északkeleti falon Szt. János; a déli falon áldó püspökkép, templom modellje, Szt. Miklós és a festő önarcképe. A diadalíven hat medaillon, prófétákkal.

A hajóban a következő töredékek: a keleti falon Szt. Katalin; a délkeleti sarokban Krisztus születése; a déli falon egy templom szentélye és Áldó Miklós; a bejárattól jobbra a felső mezőben a Három király utazása, az alsó mezőben Krisztus-püspök kétoldalán egy-egy angyallal és a »Vierge Glycophilousa«; a délnyugati sarokban két arc töredéke. A nyugati kapu külső timpanonjában Vir dolorum. A festő önarcképénél (donátor?) ószláv felirat olvasható: (AMB)ROSIE(?) MEŠTER ... E PISACH CŬRKVI. A felirat szerint az al-fresco képek Ambrus mestertől valók. A XIII. század

első harmadából. *Genthon* szerint az 1430 körüli évekből, *Bíró* szerint a XV—XVI. századból valók. A fél életnagyságnál nagyobb alakok színezése kék alapon lila, sárga és kék.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 487—495. (1907). Akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 151. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 506. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 412. l. — *Groh I.:* A középkori bizánczi falfestészet emlékei Magyarországon. Jelentés a Magy. Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról. Bp. 1906. 233—234. l. — *Groh I.:* Népies nyomok középkori művészetünkben. Magyar Iparművészet. 1913. XVI. 357. l. — *Műemlékek* Magyarország keleti vármegyéiben. Bp. é. n. (1915—16?) 12. l. — *Ştefănescu, I. D.:* La peinture religieuse en Valachie et en Transylvanie. Paris, 1932. 211—223, 227, 228, 272, 333, 334, 336, 338, 339, 362—363, 364—369, 371, 376, 432. l. — *Groh I.:* A bizánci keresztény művészet első emlékei Erdélyben. Bp. 1933. 17. l. — *Genthon I.:* Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 247. l. — *Genthon I.:* Erdély művészete. Bp. 1936. 15. l. Kny. a Történeti Erdély c. kiadványból. — *Ştefănescu, I. D.:* L'art byzantin et l'art lombard en Transylvanie. Paris, 1938. 9, 12, 25, 46, 67. l. — *Bíró J.:* Erdély művészete. Bp. é. n. (1941) 67. l. — *Balogh J.:* Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943. 45. l.

ZÓLYOM — ZVOLEN (Zólyom m.)

Vár. *Kubinyi* a felső vár egyik feltárt helységében látható márványfestés nyomait említi. *Rómer* a kapufolyosó boltozatán elhalványult szent alakjáról, az egykori királyi teremben pedig elhalványult dekoratív festésnyomokról szól. *Henszlmann* 1865-ben falképekre utaló »hajdan befestett« »vakolatmaradékokat« látott. A kapuboltozat világoszöld alapon, lazán festett levéldísszel ékített. Ebben a mezőben, világoskék kerek keretben egy szent mellképének töredéke.

Akvarellmásolata (MOB) lajstr. sz. 497. Akvarellmásolatáról készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *ifj. Kubinyi F.:* Zólyom megye műemlékei. A. Közl. 1864. IV. 37' 38. l. — *Rómer:* Falképek. 152. l. — *Henszlmann I.:* Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű műemlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 150. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 544. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 1077—1078. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 280. l.

ZSÁMBÉK (Pest m.)

Templomrom. *Weiss* futólag említi a falakon látható falképnyomokat. *Sztupiczky* a hajó három falképekkel díszített oltárfülkéjéről szól. Az egyikben vörös barát »ki az előtte térdelő bűnbánót megáldja«. *Rómer* vizsgálatai során a déli mellékhajó apszisán erősen rongált Köpenyeges Máriát, a boltozaton mandorlát, valószínűleg az egykori Maiestas domini helyét látta. *Éber* a rendkívül töredékes és alsó részében teljesen elpusztult Köpenyeges Márián kívül nagyméretű Krisztust(?), előtte térdelő fehérruhás szerzetessel említ. Mindkét töredéket a XIV. század első negyedére helyezi. Egy fej töredéke a Szépművészeti Múzeumban, ezt *Gerevich T.* a XIII. század első felére keltezi.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 501—502. (1907). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Weiss, K.:* Die Kirchenruine von Zsámbék in Ungarn. Mittheilungen. 1857. II. 107. l. — *Ipolyi A.:* A deákmonostori XIII. századi román basilika. Pest, 1860. 99. l. — *Ipolyi:* Szepesváraljai. 6, 19. l. — *Henszlmann, E.:* Die mittelalterliche Baukunst in Ungarn. Oesterreichische Revue. 1865. III. II. köt. 199. l. — *Sztupiczky B.:* A zsámbéki prépostság emléke. Magyar Sion. 1869. VII. 684. l. — *Rómer:* Falképek.

152—153. l. — *Gerecze :* Falképjegyzék. 516. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 645. l. — *Éber L. :* Köpönyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 307—310. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 249. l. — *Szőnyi O. :* Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 181. l. — *Gerevich T. :* Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 225. l. — *Genthon I. :* Magyarország műemlékei. Bp. 1951. 370. l.

ZSEGNYE — ŽEGNA (Sáros m.)

E v. t e m p l o m. *Éber* rongált állapotban látható Köpenyeges Mária ábrázolást említ, melyet a XIV. század utolsó negyedére keltez.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 503—513. (1910). Alakok töredékei (503—507, 509—513.), Köpenyeges Mária (508). Az alakok hozzávetőleg háromnegyed életnagyságúak, színezésük világos tónusú, színeik kékesszürke alapon : zöld, halványlila, sárga, szürke. Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Éber L. :* Köpönyeges Máriaképek. A. É. 1912. XXXII. 312. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 280. l.

ZSELIZ — ŽELIEZOVCE (Bars m.)

R. k a t. t e m p l o m. Előbb *Ipolyi* említi (Szilis), majd az Egyházművészeti Lap a Magyar Állam közleménye alapján ismerteti (1884. jún. 18. 20., 24.), a templom belső renoválása során előkerült falképeket. A szentély jobb oldalán Veronika kendője s egy még meghatározatlan jelenet ismeretlen halottal, az Atyaistennel, Krisztussal, Máriával. A jelenet alján felirat : HOC OPUS FECIT ET PING C MOHE. Utóbbi két szó bizonytalanul olvasható. Ugyancsak a szentély jobb oldalán Köpenyeges Mária és háromalakos Kálvária. A szentély bal oldalán Szt. Borbála és Apollónia. A hajó jobb oldalán Szt. Márton és Lőrinc, köztük ismeretlen szent és püspök ; az északi oldalon kisebb töredékek. *Divald* a képeket XIV. századiaknak tartja. *Lepold* meghatározása szerint a szentély jobb oldalán az eddig ismeretlen halott körül csoportosuló jelenet Becsei, vagy Vesszős György halála utáni különítéletét ábrázolja. A festmény 1388 után készült. Feliratát így közli : HOC OPUS FECIT DEPINGERE PER MATHEUM. Veronika kendőjét, Krisztus alakját két angyal között, Borbálát és Apollóniát sok valószínűséggel olasz mester művének tartja. A többi képet, egy Köpenyeges Mária töredékét is, bizantinizáló kéztől származtatja.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 530—533. (Wennes J. 1890.). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *Ipolyi :* Szepesváraljai. 19. l. — *A zselizi* középkori falfestmények. Egyházművészeti Lap. 1884. V. 212—214. l. — *Henszlmann I. :* A MOB . . . jegyzőkönyve. A. É. 1884. IV. VI. 1. — *Henszlmann I. :* A MOB működése . . . A. É. 1886. VI. 186. l. — *Czobor B. :* A MOB működése. A. É. 1890. X. 351. l. — *Némethy, L. :* Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis strigoniensis. Strigonii, 1894. 323. l. — *Mo. vm.* Bars vármegye. Bp. 1903. 84. l. — *Gerecze :* Rajzjegyzék. 222. l. — *Gerecze :* Falképjegyzék. 489—490. l. — *Gerecze :* Műemlékjegyzék. 164. l. — *Divald K. :* Fevidéki séták. Bp. 1925. 188. l. — *Lepold A. :* Becsei György megítéltetése. A zselizi telmplom falfestményének magyarázata. Szépművészet. 1941. II. 64—66. l. — *Dercsényi D. :* Nagy Lajos kora. Bp. é. n. 1941. 72—73. l.

ZSIGRA — ŽEGRA (Szepes m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Henszlmann* első jelentésében a bemeszelt képek közül László kun csatáját említi, a XIII—XIV. századra keltezi. *Vajdovszky* közli, a hajó északi falán vonuló jelenet alatt, a restaurálásra vonatkozó feliratot : A. D. 1638. RENOVATUM EST. Megjegyzi, hogy a szentély képei

elkerülték az átfestést. *Henszlmann* 1873-ban falképeknek az előző évben való feltárásáról értesít. *Rómer* a jeleneteket részletesen leírja. A szentély északi falán Utolsó vacsora, Júdás csókja, Péter árulása; a boltcikkelyben Mária megkoronázása; a keleti falon Krisztus Heródes előtt, Corpus Domini, Ostorozás; a déli falon Feszület, Levétel a keresztről. Ez utóbbi két fal boltcikkelyeiben a jelenetek nem határozhatók meg. A diadalíven Utolsó ítélet, északi bélletén Dávid király és Szt. István, déli bélletén Szt. László. A hajó északi falán az alsó mezőben Angyali üdvözlet, Pásztorok imádása, Krisztus körülmetélése, Királyok imádása; a felső mezőben a László-legenda jelenetei: A felvonuló magyar csapat, A kun üldözése, A birkózás, A kun lefejezése, Szt. László pihenése; a két boltcikkelyben Mária halála, vagy mennybemenetele és Mária megkoronázása. *Henszlmann* összefoglaló művében a szentély képeit a XIV. századra, a hajóbelieket a XV. századra keltezi. *Vajdovszky* 1877-ben ismerteti a szentély négy boltívén feltárt Szentlélek és Szentháromság ábrázolásokat. *Henszlmann* Úti jegyzeteiben a déli timpanon elhalványult Kálvária alakjairól szól. *Myskovszky E.* 1904-ben közli, hogy a boltozaton átszivárgó nedvesség a festményeket megrongálta. *Divald* a szentély déli boltívén a donátort és feleségét véli felismerni. Ezt a jelenetet a XV., a szentély többi képét a XIII. századra datálja, a hajó északi két boltívének jelenetét pedig a XV—XVI. század fordulójára teszi. Megemlíti, hogy Szt. István alakjának alsó része elpusztult, említi a diadalív bélletén Szt. István és László között tíz próféta mellképét kerek medaillonban. Közlése szerint az Utolsó ítéletet a XVII. században ugyancsak átfestették. A további datálás során *Péter* a Krisztus élete sorozat jeleneteit a XIV. század közepére, a László-legendát, valamint Szt. László és István alakját a század utolsó tizedeire helyezi. *Wagner* a képeket 1273 tájáról, közvetlen a templom befejezte utáni időből származtatja, *Puskás* az 1317 utáni évekre helyezi őket. *Gerevich T.* egyrészt az 1270-t követő, másrészt folytatólag a XV. századig terjedő évekre helyezi. *Jendrassik* az egyes csoportokkal részletesen foglalkozva, a szentély passiósorozatát, boltozatának képeit és a diadalív bélletének díszét ugyanazon kéz munkájának tartja az 1275 körüli évekből. A szentélyben Mária koronázását 1360, a hajó északi falán a László-legendát, a Krisztus élete sorozatot s a diadalív Utolsó ítéletét, 1380, a szentély keleti és déli falának képeit pedig 1410 tájára datálja. Megjegyzi, hogy a hajóban Mária mennybemenetele és koronázása korát rossz állapotuk miatt nehezen lehet meghatározni, de minden bizonnyal a legújabb keletűek. *Wagner* Sourek művében az Utolsó vacsorát (196 × 248,5 cm) a XIV. század második felére, az Angyali üdvözletet (172,5 × 166 cm) a XIV. század végére, a Szentháromság-jelenetet pedig általában a XIV. századra keltezi. A képeket 1940 előtt Peter Kern restaurálta.

Akvarellmásolatai (MOB) lajstr. sz. 576—582. (Tary, 1913.). Eredeti és akvarellmásolatairól készült fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Myskovszky V.:* Archaeologiai levelek. A. É. 1870. III. 212. l. — *Henszlmann I.:* Jelentés . . . A. É. 1870. IV. 146, 150. l. — *Rómer F.:* Új falfestmények. A. É. 1871. V. 60. l. — *Vajdovszky J.:* Archaeologiai levelek. A. É. 1871. V. 237. l. — *Vajdovszky J.:* A zsegrai templom falfestményei. Új Magyar Sion. 1871. II. 617—625. l. — *Rómer F.:* Kivonat . . . A. É. 1871. V. 203. l. — *Rómer F.:* Az archaeologiai bizottság munkálkodása 1871—72-ben. A. É. 1872. VI. 275. l. — *Henszlmann I.:* Kivonat . . A. É. 1873. VII. 108, 111. l. — *Henszlmann I.:* Jelentés a Szepesség . . . A. É. 1873. VII. 141—142. l. — *Rómer:* Falképek. 34—37, 62—69. l. — *Vajdovszky J.:* A szepesolaszi ker. sz. Jánosról címzett r. kath. plébánia-templom. A. É. 1874. VIII. 63. l. — *Ortvay T.:* Könyvismertetés. A. É. 1875. IX. 89. l. — *Myskovszky V.:* Régészeti kirán-

dulás Tornára és Krasznahorkára. A. É. 1875. IX. 142. l. — *Henszlmann I.* : Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Bp. 1876. 32, 138—139. l. — *Vajdovszky J.* : A zsegrai templom szentély boltozatán legújabban fölfedezett falképek megismertetése. A. É. 1877. XI. 178—182. l. — *Henszlmann I.* : Úti jegyzetek. A. É. 1878. XII. 302. l. — *Henszlmann I.* : Évi jelentés a MOB . . . A. É. 1879. XIII. 6. l. — *Hradszky J.* : Vándorlások a Szepességen. A Magyarországi Kárpátegyesület Évkönyve. 1883. X. 10. l. — *Henszlmann, E.* : Ausstellung der Landes-Denkmäler-Komission. Bp. 1885. 9. l. — *Huszka J.* : A Szent László-legenda székelyföldi falképekben. A. É. 1885. V. 215. l. — *Henszlmann I.* : Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. A. É. 1886. VI. 117. l. — *Boncz Ö.* : A kun és a magyar viselet az utolsó Árpádok és az Anjouk alatt. A. É. 1887. VII. 193, 199. l. — *Ipolyi A.* : A magyar műtörténeti emlékek tanulmánya. Kisebb munkái. Bp. 1887. IV. 63—64. l. — *Vajdovszky J.* : A szepesvármegyei középkori egyházi műemlékek jellemzéséhez. A Szepesmegyei Történelmi Társulat Évkönyve. 1888. IV. 193. l. — *Posewitz, T.* : Reisehandbuch durch Zipsen. Bp. 1898. 278—279. l. — *Pasteiner* : Felsőmagyarország. 115—116. l. — *Dénes F.* : A művészet és művelődés lelhelyei Szepesmegyében. Lőcse, 1900. 29. l. Kny. A. lőcsei kir. kath. Főgymnasium 1899—1900 évi értesítőjéből. — *Varju E.* : Könyvismertetés. A. É. 1900. XX. 421. l. — *Mihalik J.* : Magyarország vidéki műkincsei. Magy. Műk. III. 32. l. — *Myskovszky E.* : Műemlékeink pusztulása. Művészet. 1904. III. 179. l. — *Gerecze* : Rajzjegyzék. 392. l. — *Gerecze* : Falképjegyzék. 528—530. l. — *Gerecze* : Műemlékjegyzék. 839—840. l. — *Divald K.* : Szepesvármegye művészeti emlékei. Bp. 1906. II. 6—14, 16. l. — *Éber L.* : Könyvismertetés. A. É. 1906. XXVI. 160. l. — *Divald K.* : Magyarország középkori művészete. A művészetek története. (szerk. Beöthy Zs.) Bp. 1907. II. 582—583. l. — *Varju E.* : Az Árpádok ábrázolása. Árpád és az Árpádok. (szerk. Csánki D.) Bp. 1907. 328, 331. l. — *Groh I.* : Szent László és a cserhalmi ütközet középkori képírásunkban. Vas. Újs. 1910. 546. l. — A *MOB működése* az 1912—13 években. Mo. Műeml. 1915. IV. 267. l. — *Éber L.* : Tanulmányok Magyarország középkori falfestményeiről. Mo. Műeml. 1915. IV. 71—72. l. — *SzabóL.* 24. l. — *Divald K.* : Magyar művészettörténet. Bp. é. n. (1926). 84—86. l. — *Divald K.* : Magyarország művészeti emlékei. Bp. 1927. 114, 115, 119. l. — *Divald K.* : A Szépművészeti Múzeum kisszebeni szárnyasoltára. M. M. 1928. IV. 683. l. — *Péter A.* : Magyar művészet. Bp. 1929. 27. l. Kny. a Magyarország Vereckétől napjainkig c. kiadványból: — *Hofman, J.* : Staré uměni na Slovensku. Praha, 1930. 43. l. — *Péter A.* : A magyar művészet története. Bp. 1930. I. 66. l. — *Tarczai Gy.* (Divald) : Az árpádház szentjei. Bp. 1930. 161. l. *Wagner, V.* : Dejiny výtvarného umenia na Slovensku. Trnava, 1930. 24—25. 100. l. — *Puskás.* 28—32. l. — *Szőnyi O.* : Régi magyar templomok. Bp. é. n. (1933) 228. l. — *Genthon I.* : Az ortodoxia művészete Erdélyben. Magyar Szemle. 1934. XXII. 244 .l. — *Stele, F.* : Monumenta Artis Slovenicae. La peinture murale au moyen âge. Ljubljana, 1935. 15—16, 20. l. — *Pavel, Á.* : Könyvismertetés. M. M. 1935. XI. 350. 351. l. — *Špirko, J.* : Umelecko-historické pamiatky na Spiši. Spišská Kapitula, 1936. I. 77. l. — *Gerevich T.* : Magyarország románkori emlékei. Bp. 1938. 226—227. l. — *Jendrassik.* 10—14, 25—28, 49—50, 59. l. — *Lepold A.* : Szent István királyi ikonográfiája. Szent István emlékkönyv. Bp. 1938. III. 123. l. — *Schürer, O.—Wiese, E.* : Deutsche Kunst in der Zips. Brünn—Wien—Leipzig, 1938. 88, 89, 216—217. l. — *Kampis A.* : Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. 540. l. — *Sourek, K.* : Die Kunst in der Slowakei. Prag, 1939. 53. l. — *Ambrózy Gy.* : A magyar csatakép. Bp. 1940. 38. l. — *Špirko, J.* : Novoodhalené freská v Žehre. Historica Slovaca. 1940/41. I—II. 248—249. l. — *Dercsényi D.* : Nagy Lajos kora. Bp. é. n. (1941) 130, 133—134. l. — *Gerevich T.* : Magyar művészet Nagy Lajos korában. Szépművészet. 1942. III. 212. l. — *Gerevich, T.* : San Ladislao nella storia e nell'arte. Corvina. 1942. N. S. V. 193. l. — *Gerevich, T.* : L'arte ungherese nell'epoca di Luigi il Grande. Corvina. 1942. N. S. V. 620. l. — *Dercsényi D.* : A középkori magyar falu temploma. Szépművészet. 1943. IV. 169. l. — *László Gy.* : A honfoglaló magyarok művészete Erdélyben. Kolozsvár, 1943. 86. l. — *Wagner, V.* : Vývin výtvarného umenia na Slovensku. Bratislava, 1948. 31. l. — *Entz G.* : XV—XVII. századi bekarcolások falfestményeken. Művészettörténeti Értesítő. 1952. 131, 132. l.

ZSIP — ŽIPOVEC (Gömör m.)

Ref. templom. A *MOB* 1905-ben jelenti, hogy a felfedezett falképek teljes föltárását elrendelte.

Fényképe a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom : *A MOB működése* az 1903—1911. években. Mo. Műeml. 1913. III. 240. l.

ESZTERGOM-tól

három mérföldnyire meg nem nevezett helységben *Tollius* útleírása a templomromban Krisztus és az apostolok alakjait említi.

Irodalom: *Hennini, H. CH.:* Jacobi Tollii epistolae itinerariae ... Amsterdam, 1700. 196—197. l.

KÖVESPATAK (Erdélyben)

R. k a t. t e m p l o m. A *MOB* irattára emlékeztetése szerint (63/1892) *Huszka* két rajzot és három fényképet küld az időközben elpusztult falképekről.

KUTTI feltehetően azonos a LUDROVA, MINDSZENT, SZENTKÚT név alatt szereplő templomokkal. (Liptó m.)

R. k a t. t e m p l o m. *Könyöki* ismertette először a szentély tempera-falképeit. A négy boltsüvegen a négy evangélista jelvénye és négy szent alakja; a nyugati boltsüvegen Mária koronázása, az északin szentek és három meg nem határozott alak, a déli bemeszelve, a keletin az Atyaisten Mária és József között mandorlában. A szentély evangéliumi oldalán Krisztus születése, Bevonulás Jeruzsálembe, Utolsó vacsora, Olajfák hegye, Kálvária és Töviskoronázás, Krisztus Pilátus előtt, Két szent püspök, egy meghatározhatatlan jelenet, Mennybemenetel, A Szentlélek eljövetele; a keleti oldalon Menekülés Egyiptomba, A tizenkét éves Jézus a templomban, Júdás csókja, Krisztust a katonák elvezetik, Levétel a keresztről, Sírbatétel, Szent Péter megtagadja Krisztust, Ostorozás, Feltámadás, Krisztus megjelenik Mária előtt. A diadalív keleti részén szárnyas angyalok, jobbra Szent Borbála, balra Dorottya(?), a diadalív bélletén az öt okos és az öt balga szűz. A festmények a XIV. századból. A szentély külső keleti falán nagyméretű Szt. Kristóf bemeszelve. *Rómer* leírása Könyökiétől részben eltér. Az északi falon említi a Könyökitől nem ismertetett Angyali üdvözletet és Vizitációt, a keleti falon a Menekülés Egyiptomba jelenetét a Királyok imádása jelenetére helyesbíti. A déli falon sorolja fel: a Töviskoronázás, Krisztus Pilátus előtt, Krisztus csúfolása, Mennybemenetel, és a Szentlélek eljövetele képét. Nem említi a Krisztust a katonák elvezetik, Szent Péter megtagadja Krisztust jelenetet és a két püspök alakját.

Fényképei a (MOB) gyüjteményében.

Irodalom: *Könyöki J.:* Visszapillantás a Nyitra, Turóc és Liptó megyékben tett régészeti kirándulásra. A. Közl. 1871. VIII. 95—96. l. — *Vajdovszky J.:* A zsegrai templom falfestményei. Új Magyar Sion. 1871. II. 624. l. — *Rómer:* Falképek. 125—126. l. — *Myskovszky V.:* Liptómegye középkori építészeti műemlékei. A. Közl. 1877. XI. 2. füz. 45—46. l. — *Myskovszky E.:* Műemlékeink pusztulása. Művészet. 1904. III. 179. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 507, 508, 509. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 475, 478. l. — *Divald K.:* Liptómegyei kutatások. Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1907. I. 177. l. — *A MOB működése* az 1903—1911 években. Mo. Műeml. 1913. III. 248, 270. l. — *Divald K.:* Felvidéki séták. Bp. 1925. 150. l. — *Kampis A.:* Régi magyar művészet. Magyar Művelődéstörténet. Bp. 1939. I. képe. 529. l.

PUTKAHELMEC VAGY HUPKA-HELMEC (Ung m.)

Rómer Haas püspök levele nyomán a »gót templomocska« romjainak falán falképeket említ.

Irodalom: *Rómer:* Falképek. 109. l. — *Gerecze:* Falképjegyzék. 536. l. — *Gerecze:* Műemlékjegyzék. 960. l.

Ábel festő (Buda) 44
Albert firenzei festő (Esztergom) 78, 123, 134
Ambrus festő (Zeykfalva) 238
»Anyajegyes Máté« (Pozsony) 68
Aquila János 48, 54, 56—59, 60, 64, 180, 187, 231

Bálint festő (Segesvár) 205
Barnabás festő (Esztergom) 134
Bartolommeo, Fra 82

Cavallini 23
Cranach 82

Dézsi Egyed 69
Duccio 25
Dürer 82

Emerici János 80, 114
Eperjesi Jakab 79, 115
E. S. mester 81, 82
Estienne le Hongre 40

Friedrich von Villach 56
F. S. P. mester 81

Gáspár kassai festő 49
Ghirlandaio, Domenico 82
Giotto 25, 54
Giunta Pisano 25

Henrik (?) festő (Buda) 43, 44
Henrik festő (Zweinitz) 57
Hertlin mester (Ruszt) 203

Jakab bencés festő (Pécs) 44, 77, 196
János festő (Buda) 44
János festő (Pozsony, 1451) 69
János festő (Pozsony, 1486, 1487, 1496, 1498) 69
Jobst festő (Pozsony) 69
Johannes pictor (Egerváry László festője) 77
Johannes von Laibach 56

Kentlinger, Jacobus 70, 205
Kerbel János 69
Kolozsvári György 54
Kolozsvári Márton 54
Kolozsvári Miklós 42, 43, 54, 56, 188
Kolozsvári Tamás 66
Krausz János 80, 114
Kribal János 69

Landtregen, Petrus 43
Lippi, Filippino 78, 134
Lorenzetti, Ambrogio 32
Lőcsei Miklós 197
Lőrinc festő (Budaszentlőric) 77
Lukács festő (Pozsony) 69

Martino depintore (Esztergom) 134
Márton festő (Esztergom) 78
Masolino 42, 188
Máté festő (Zseliz) 47, 48
Matthias pictor (Segesvár) 70

Nicolò di Tommaso 40—41, 44, 134, 188, 214

Pacher, Michael 67
Pisanello 33
Pozsonyi Gáspár 68
Pozsonyi Lajos 68—69

Rozsnyai János 43, 177

Simone Martini 55
Stancel Teofil 79, 115

Szentkirályi Ferenc 77
Szepesi András 64, 212

Taeginger Miklós 69
Theodorik mester 59
Thomas von Villach 46
Tommaso da Modena 41, 188
Torriti 23

Vencel mester (Riffian) 59
Vér Dénes 69
Vince festő (Erdély) 82

Zablya Péter 129

Azokat az emlékeket, amelyek csupán az ABC-rendes Katalógusban szerepelnek, e Mutató nem említi.

Abaújvár 21, 108, XII
Abrud l. Abrudbánya
Achternach 39
Aita Mare l. Nagyajta
Aita Mijlocie l. Középajta
Aiud l. Nagyenyed
Alba Julia l. Gyulafehérvár
Almakerék 25, 26, 54, 55, 56, 109—110, LXXXI—LXXXIV
Aosta 13
Armăşeni l. Csíkménaság
Árvaváralja 79, 111, 116
Aţel l. Ecel
Avignon 33, 76
Avrameşti l. Szentábrahám

Baasen l. Bázna
Băgaciu l. Szászbogács
Baláca 14
Bamberg 13, 39
Bánovce l. Bán
Baňská Bystrica l. Besztercebánya
Baňslá St'avnica l. Selmecbánya
Bántornya 57, 58, 59, 60, 112—113, LXXXIX—XCIII
Barcarozsnyó 50, 114
Barcaszentpéter 54, 114
Bardejov l. Bártfa
Bârsău l. Berekszó
Bártfa 79, 80, 114—115
Bartfeld l. Bártfa
Batiz 49, 115
Beckó 79, 116
Beckov l. Beckó
Bécs 43, 76
Béň l. Bény
Beňa l. Bene
Bene 48, 49, 116
Beregovo l. Beregszász
Beregsurány 49, 117
Beregszász 49, 117
Berzé La Ville 13
Besenyő l. Sepsibesenyő
Beşineu l. Sepsibesenyő
Besztercebánya 48, 118—119
Bibarcfalva 55, 119
Biborteni l. Bibarcfalva
Biertan l. Berethalom
Birthälm l. Berethalom
Biskupice pri Dunaji l. Pozsonypüspöki
Bistriţa l. Beszterce
Bistritz l. Beszterce
Boarta l. Mihályfalva
Bobrovec l. Nagybobróc
Bodrogolaszi 22
Bogács l. Szászbogács
Bogeschdorf l. Szászbogács
Boldogkőváralja 79, 119
Bolzano 34, 59
Bonţida l. Bonchida
Borgo D'Ale 16
Botiz l. Batiz
Bögöz 36—37, 53, 54, 120, XLII, LXXVI—LXXIX
Brassó 25, 71, 120—121, XXIV
Bratislava l. Pozsony
Brezany l. Berzseny
Briga Novarese 13, 16
Brixen 34, 59
Bruck a. d. Mur 59
Budapest 10, 14, 43—44, 51, 63, 68, 76, 77, 79, 122—124,
— Belvárosi templom 42, 44, 51, 64—65, 66, CX—CXIV
— Táncsics M. u. 24, 44, 45, 51, 57, LIX

Čabradský Vrbovok l. Csábrágvarbók
Cach l. Csék
Čachtice l. Csejte
Časlovce l. Császlóc
Časta l. Cseszte
Castel Romano 34
Čečejovce l. Csécs
Čel'ovce l. Cselfalva
Čerin l. Cserény
Cetatea de Baltă l. Küküllővár
Chalières 16

Charast' l. Haraszt
Chepet l. Köpec
Chiced l. Kecsed
Chileni l. Kilyén
Chyžné pri Revúci l. Hizsnyó
Christian l. Keresztényfalva
Cinciş l. Csolnakos
Cioboteni l. Csobotflava
Cisnădie l. Nagydisznód
Cisnădioara l. Kisdisznód
Cirkovjani l. Drávaegyház
Civate 18—19
Cluj l. Kolozsvár
Coredo 77
Corney 39
Cornyj Arduv l. Feketeardó
Cressac 13
Cricău l. Boroskrakó
Criştior l. Kristyor
Cristur l. Székelykeresztur
Curciu l. Küküllőkőrös
Cuşmed l. Küsmöd

Csaroda 47, 125, LXIX—LXXI
Csécs 40, 48, 125—126, LI—LII
Cserény 48, 127, LXXII
Csetnek 50, 127—128
Csikdelne 69, 128, CXXI
Csiksomlyó l. Csobotfalva
Csikszentmihály 55, 129
Csobotfalva 128, 129

Daia Secuiscă l. Székelydálya
Dálya l. Székelydálya
Dârjiu l. Székelyderzs
Dârlos l. Darlac
Daróc l. Szepesdaróc v. Homoróddaróc
Deáki 26, 69, 130
Deakovce l. Deáki
Děda l. Beregdéda
Degenau 16
Dej l. Dés
Dejte 21, 27, 45, 130—131, XI
Dehtice l. Dejte
Delne l. Csikdelne
Delniţa l. Csikdelne
Demsus 72, 131
Derzs l. Székelyderzs
Dirn l. Szepesedelény
Dolný Hričov l. Alsóricsó
Domanšovci l. Domonkosfa
Donnersmark l. Csütörtökhely
Dovalló 69, 132—133
Dovalovo l. Dovalló
Dörgicse l. Felsődörgicse
Drauseni l. Homoróddaróc
Drautz l. Szepesdaróc
Dumitreni l. Szentdemeter
Durles l. Darlac

Eltz 71
Erdőfüle 55, 133
Erdőszentgyörgy 37, 134, XLVI
Esztergom 20, 40—41, 42, 44, 54, 57, 78—79, 80—81, 82, 134—135, X, LIII—LVIII, CXXIII—CXXV
Etrefalva 51, 135—136

Feketeardó 48, 136
Feketegyarmat 69, 137
Feldebrő 18—19, 20, 137—138, VI—IX
Felsőkorompa 69, 138
Filea l. Erdőfüle
Firenze 33, 54
Fizeşul Gherlii l. Ördöngösfüzes
Friesach 16, 25

Gecelfalva 50, 140
Gecelovce l. Gecelfalva
Gelence 27, 36—37, 38, 53, 54, 140—141, 206, XLIII—XLV
Georgenber l. Szepesszombat
Gerény 49, 141—142, LXXIII—LXXV
Gerlamoos 46
Ghelinţa l. Gelence
Ghimbar l. Vidombák
Gronja Lendava l. Felsőlendva
Gömörrákos 50, 142
Grosshöflein l. Nagyhőflány
Grosswarasdorf l. Szabadbáránd
Gurasada l. Guraszáda
Guraszáda 83, 143
Gurk 16

Győr 23, 143
Gyulafehérvár 42, 82, 144

Hălchiu l. Höltövény
Hamruden l. Homoród
Hannersdorf l. Sámfalva
Hărman l. Szászhermány
Hárskút 50, 145
Heidelberg 76
Heldsdorf l. Höltövény
Heltau l. Nagydisznód
Hermannstadt l. Nagyszeben
Hermány l. Szászhermány
Hidegség 15—17, 24, 40, 146, I, XX—XXII
Hizsnyó 50, 147
Hocheppan 13, 33
Hodiş l. Jákóhódos
Hodoš l. Őrihódos
Homoród 27, 37—38, 147, XLVII
Homoróddaróc 38, 148, XLVIII
Homoródszentmárton 55, 148
Honigberg l. Szászhermány
Horiany l. Gerény
Horná Krupá l. Felsőkorompa
Horná Mičiná l. Felsőmicsinye
Hronské Vozokany l. Garamvezekény
Hronský Svätý Beňadik l. Garamszentbenedek
Hunedoara l. Vajdahunyad
Hupkahelmec 243
Hust l. Huszt

Iermata Neagră l. Feketegyarmat
Innsbruck 32
Istvánfalva 69, 149
Ivrea 13, 14, 39

Ják 23—24, 25, 40, 149—150, XVI—XIX
Jakabfalva l. Magyarjakabfalva
Jakl'ovce l. Jekelfalu
Jakuboviany l. Magyarjakabfalva
Jonesti l. Homoródjánosfalva

Kameňani l. Kövi
Karaszkó 50, 152
Karlsburg l. Gyulafehérvár
Karlstein 35, 39
Karpfen l. Korpona
Kaschau l. Kassa
Kassa 48, 48, 50, 68, 153
— Székesegyház 66, 67, 152—153, CXVI—CXVII
Käsmark l. Késmárk
Kežmarok l. Késmárk
Kidaškert' l. Hidaskürt
Kiéte 50, 155
Kijatice l. Kiéte
Kilyén 55, 156
Kirchdrauf l. Szepesváralja
Kirtsch l. Küküllőkőrös
Kiszombor 45, 156—157, LX—LXI
Klausenburg l. Kolozsvár
Kleinlomnitz l. Kislomnic
Kolozsvár 54, 56, 70, 157, CXXII
Konstanz 34
Kopačevo l. Kopács
Korompa l. Felsőkorompa
Koros l. Nyitrakoros
Košice l. Kassa
Köcsény l. Felsőköcsény
Köln 32, 43, 68, 76, 80
Körmöcbánya 48
Kőröspatak l. Sepsikőröspatak
Körtvélyes l. Újkörtvélyes
Kőszeg 60, 159, CIII
Kövespatak 243
Kövi 50, 160
Krainburg 67
Krakkó 76
Krakó l. Boroskrakó
Kraskovo l. Karaszkó
Kremnica l. Körmöcbánya
Kremnitz l. Körmöcbánya
Kristyor 71, 160
Križová Ves l. Keresztfalu
Kronstadt l. Brassó
Krupina l. Korpona
Krušovce l. Nyitrakoros
Kubachy l. Hernádfalu
Kučin l. Felsőköcsény
Kutti 243
Kuzmice u Trebišova l. Kozma
Kürt 69

Lančár l. Lancsár
Lehnic 80, 81—82, 161—162, CXXVIII—CXXIX
Léka 25, 162, XXIII
Leles l. Lelesz
Le Liget 15
Leordeni l. Lőrincfalva
Le Puy 13
Leşnic l. Lesnyek
Lesnyek 83, 163
Leutschau l. Lőcse
Levoča l. Lőcse
Lichtenberg 32
Lichtenstein 33, 51
Lipiany l. Héthárs
Lipovnik l. Hárskut
Liptószentandrás l. Szentandrás
Liptószentiván l. Szentiván
Liptószentmária l. Szentmária
Liptovská Tepla l. Liptótepla
Liptovský Svätý Mikuláš l. Liptószentmiklós
Livina l. Lévna
Lockenhaus l. Léka
Lomnička l. Kislomnic
London 33
Lőcse 45—46, 47, 80—81, 82, 164—167, LXII—LXIV, CXXVI—CXXVII
L'ubietová l. Libetbánya
L'uboreč l. Nagylibercse
Lúčky pri Kremnici l. Jánosrét
Ludrova 243
Lutița l. Agyagfalva
Lyon 20

Mačinec l. Miksavár
Máčov l. Bélamácsó
Macșa l. Maksa
Magyarfenes 42, 54, 167
Maiad l. Nyomát
Mainz 17
Maksa 55, 170
Mălămcrav l. Almakerék
Malé Kršteňany l. Kiskeresnye
Malmkrog l. Almakerék
Mănăsturul Ung. l. Magyargyerőmonostor
Maria Pfarr 17, 49—50, 55, 56
Mariatal l. Máriavölgy
Máriavölgy 69, 171
Maria Wörth 12
Markušovce l. Márkusfalva
Mármarossziget 48, 49, 172
Márokpapi 49, 172
Marosszentanna 55, 173, LXXX
Marosszentkirály 27, 174
Marosvásárhely 82, 174
Martinček l. Szentmárton
Martinus l. Homoródszentmárton
Martjanci l. Mártonhely
Martonháza 50, 174—175
Mártonhely 57, 58, 59, 60, 175—176, XCIV—XCVII
Mátraszöllős 51, 177

Medgyes 43, 177
Mediaş l. Medgyes
Mediasch l. Medgyes
Ménaság l. Csikménaság
Merano 34
Metz 17
Mezőtelegd 54, 177—178
Michelsberg l. Kisdisznód
Michelsdorf l. Mihályfalva
Mihăileni l. Csikszentmihály
Mindszent 243
Mohos 51, 179
Moissac 47
Mokra Lúka l. Vizesrét
Montecassino 18
Mošovce l. Mosóc
Mortersdorf l. Martontelke
Moţişdorf l. Martontelke
Mugeni l. Bögöz
Muraszombat 59, 60, 180, CII
Murau 50, 81
Murska Sobota l. Muraszombat
Muzsna 82
Mühlbach l. Szászsebes
Mühlhausen 59

Nagybereg 49, 180
Nagycsalomja 48, 181
Nagydisznód 82, 181
Nagygéc 48, 181
Nagylibercse 51, 182
Nagyölyves 82, 183
Nagysink 82
Nagyszeben 40, 43, 56, 78, 184—186
Nagyszombat 22, 186
Nagytoldi puszta l. Andocs
Nagytorony 26, 186—187
Nagytótlak 26, 59—60, 187—188, XXXV, XCVIII—CI
Nagyvárad 41—42, 44, 53, 54, 57, 188
Naturn 13
Necpaly l. Necpál
Nedelic l. Drávavásárhely
Nehre l. Nagyőr
Nekije l. Ipolynyék
Nemecká L'upča l. Németlipcse
Nemeşa l. Nemes
Nepi 21
Neudorf l. Barcaújfalu
Neusohl l. Besztercebánya
Neustift 59
Nicolesti l. Káposztásszentmiklós
Niedzica l. Nedec
Nitrianska Poruba l. Mohos
Nižný Šebeš l. Alsósebes
Nová Baňa l. Újbánya
Novara 13
Nové Mesto nad Váhom l. Vágújhely

Nyárádszentlászló 82, 190—191
Nyitra 10
Nyitrakoros 51, 191

Oaia l. Székelyvaja
Ochtiná l. Martonháza
Ocna Dejului l. Désakna
Ocna Sibiului l. Vizakna
Ócsa 26, 37, 40, 139, 191—192, XXVII—XXX
Odorin l. Szepesedelény
Ófehértó 63, 192, CIV
Okoličnô l. Okolicsnó
Olmütz 75
Oradea Mare l. Nagyvárad
Oraşul Stalin l. Brassó
Ostrovul Mare l. Nagyosztró
Otomani l. Ottomány
Óraljaboldogfalva 28, 71, 193—194

Padova 54
Paludza l. Nagypalugya
Pannonhalma 10, 74, 195
Panticeu l. Páncélcseh
Paris 76
Partizanska L'upča l. Németlipcse
Pécs 14, 20, 23, 44, 195—196
Pertoča l. Perestó
Petersberg l. Barcaszentpéter
Petőszinye 68, 196—197
Piobesi 16
Pisa 25
Plăeşii de Sus- de Jos l. Nagykászon
Plešivec l. Pelsőc
Podolinec l. Podolin
Podzamok l. Árvaváralja
Poiana de Arieş l. Aranyospolyán
Pónik 48, 197
Poniky l. Pónik
Poppi 32
Poprád 26, 197—198
Poruba l. Mohos
Porúbka pri Žiline l. Turirtovány
Pozsony 22—23, 31, 48, 50, 68—69, 79, 80, 198—199
Pozsonypüspöki 69, 199
Pozsonyszentgyörgy 48, 69, 199
Prága 54
Prejmer l. Prázsmár
Prešov l. Eperjes
Pressburg l. Pozsony
Pribovce l. Pribóc
Priszlop 83
Pudlein l. Podolin
Putkahelmec 243
Püspöki l. Pozsonypüspöki

Racul l. Csikrákos
Radvaň l. Radvány
Rákos l. Csikrákos és Nagyrákos
Rákoš l. Gömörrákos
Râmet l. Remete
Râşnov l. Barcarozsnyó
Ratkovský Rybnik l. Újvásár
Rattersdorf l. Rőtfalva
Rău de Mori l. Malomvíz

Regensburg 18
Reghin l. Magyarrégen
Reichenau 13
Remete 72, 201
Remetea l. Magyarremete
Révhelyszentmárton l. Rábaszentmárton
Ribice 71, 202
Ribiţa l. Ribice
Riffian 34, 59
Rimabánya 50, 202
Rimabrézó 42, 50, 202
Rimavská Baňa l. Rimabánya
Roma 18, 21, 24, 40
Rosenau l. Barcarozsnyót is
Roštár l. Restér
Roteni l. Harasztkerék
Rožňava l. Rozsnyó
Rozsnyó l. Barcarozsnyó
Rudabánya 42, 64, 65, 66, 203, CIX
Runkelstein 34
Rust l. Ruszt
Ružomberok l. Rózsahegy

Sabbionara 33
Sabinov l. Kisszeben
Sâg l. Szék
Saint Aignan sur Cher 15
Saint Gilles 12
Saint Savin 13, 16
Salzburg 16, 20—21, 39
Šamorýn l. Somorja
Şamşud l. Szilágysámson
San Benigno 13
Sâncraiu de Mureş l. Marosszentkirály
Sângeorgiu Pădureni l. Erdőszentgyörgy
San Gimignano 32
Sankt Georgen l. Lajtaszentgyörgy
Sankt Martin an der Raab l. Rábaszentmárton
Sânpetru l. Barcaszentpéter
Sântă Măria Orlea l. Óraljaboldogfalva
Sântana de Mureş l. Marosszentanna
Sântanna Niraj l. Nyárádszentanna
Sânt'imbru l. Marosszentimre
Sânvasii l. Nyárádszentlászló
Şard l. Magyarsárd
Satu Nou l. Barcaújfalu
Sazdice l. Százd
Schässburg l. Segesvár
Schemnitz l. Selmecbánya
Schenna 58
Schigra l. Zsigra
Schmiegen l. Somogyom
Schwabsdorf l. Svábfalva
Sebes l. Szászsebes
Şebişul şăsesc l. Szászsebes
Segesvár 70, 77, 204—205
Şeghişte l. Szegyesd
Selmecbánya 80, 205—206
Selo l. Nagytótlak
Sepsibesnyő 55, 206
Serneje l. Szernye
Sevliuš l. Nagyszöllős
Sibiu l. Nagyszeben
Siebenlinden l. Héthárs
Siena 32
Sighet l. Máramarossziget
Sighişoara l. Segesvár
Şiştire l. Siter
Šivetice l. Süvete
Slatvin l. Szlatvin
Sliač l. Háromszlécs
Slovenské Pravno l. Tótpróna
Smig l. Somogyom
Smrečany l. Szmrecsány
Socovce l. Szocóc
Şoimoş l. Solymosvár
Šološnica l. Széleskút
Solymosvár 79, 207
Somogyvár 12
Somorja 69, 207
Sopron 14—15, 17, 24—25, 42, 66, 207—210, II
Sorokpolány 66, 67, 210, CXVIII—CXIX
Španá Dolina l. Urvölgy
Spišská Kapitula l. Szepeshely
Spišská Sobota l. Szepesszombat
Spišské Dravce l. Szepesdaróc
Spišské Podhradie l. Szepesváralja
Spišské Vlachy l. Szepesolaszi
Stará Halič l. Gácsfalu
Štefanová l. Istvánkirályfalva
St. Gallen 13, 17
St. Gandolf 55
Štiavnica l. Nagyselmec
Štiavnička l. Kisselmec
Štitnik l. Csetnek
Stránka a Svätá Mara l. Szentmária
Strážky l. Nagyőr
Strei Sângiorgiu l. Sztrigyszentgyörgy
Streiu l. Zeykfalva
Štrigove l. Stridóvár
Stuttgart 59
Štvrtok nad Hornadom l. Csütörtökhely
Suat l. Magyarszovát
Sučany l. Szucsány
Susa 13
Suşeni l. Marosfelfalu
Süvete 26, 210—211, XXXII—XXXIV
Svábfalva 39—40, 211, L
Švábovce l. Svábfalva
Svätá Mara l. Szentmária
Svätý Ján l. Szentiván
Svätý Jur l. Pozsonyszentgyörgy
Svätý Michal pri Váhu l. Szentmihály
Svätý Ondrej nad Váhom l. Szentandrás
Svätý Peter l. Turócszentpéter
Svetajelena l. Szentilona
Sveti Jurij l. Vízlendva
Sveti Martin na Muri l. Muraszentmárton
Svinica l. Petőszinye

Szalonna 27, 64, 65, 66, 212, XXXVIII, CV
Szatmár 48
Szávaszentdemeter 10

Százd 42, 44, 48, 214
Szék 54, 214—215
Székelydálya 82—83, 215 CXXXI—CXXXII
Székelyderzs 55, 62—64, 129, 214—215
Székesfehérvár 14
Szentkút 243
Szentmihály l. Csikszentmihály
Szentpéter l. Barcaszentpéter és Turócszentpéter
Szentsimon 42, 64, 65, 66, 219, CVI—CVIII
Szepesdaróc 25, 36, 38, 47, 219—220, XXV—XXVI, LXV
Szepeshely 38—39, 40, 220—221, XLIX
Szernye 49, 222
Szovát l. Magyarszovát
Szöllősvégardó 48, 223—224

Tápé 42, 225
Tărcăiţa l. Tárkányka
Târgu Murăs l. Marosvásárhely
Tartlau l. Prázsmár
Tatărlâna l. Felsőtatárlaka
Taterloch l. Felsőtatárlaka
Teaca l. Teke
Termeno 20
Terňa l. Ternye
Tileagd l. Mezőtelegd
Tirimia Mare l. Nagyteremi
Tišina l. Csendlak
Tiszolc 50, 226
Tivoli 24
Tótlak l. Nagytótlak
Trenčin l. Trencsén
Trento 34
Trier 16, 17
Trnava l. Nagyszombat
Turany l. Nagyturány
Turciansky Svätý Martin l. Turócszentmárton
Turda l. Torda
Turičký l. Etrefalva
Turnišče l. Bántornya
Turócszentilona 69
Turócszentmária l. Szentmária

Uhrovec l. Zayugróc
Újbánya 48, 228
Újfalu l. Barcaújfalu
Újvásár 50, 228
Ulieş l. Nagyölyves
Undrovác l. Sopron-Sopronbánfalva

Vădas l. Vadász
Vad'ovce l. Vagyóc
Vaja l. Székelyvaja
Vajdahunyad 35, 51, 70—71, 82, 229—230
Vălcăul Ung. l. Magyarvalkó
Val di Non 20
Valea Cristului l. Sepsikőröspatak
Varkoň l. Várkony
Várkony 69, 230
Velemér 57, 58, 59, 60, 231—233, LXXXV—LXXXVIII
Velence 14
Velikij Bereg l. Nagybereg
Velikoje Mužjovo l. Nagymuzsaly
Vel'ká Čalomia l. Nagycsalomja
Vel'ká Toroňa l. Nagytoronya
Vel'ký Chmel'ov l. Komlóskeresztes
Vel'ký Máčad l. Nagymácséd
Veszprém 23, 24, 40, 233—234, XIII—XV
Vézelay 47
Vich 20
Vieska nad Váhom l. Somszeg
Visk 49, 235
Viškovce l. Viskóc
Viškovo l. Visk
Vişta l. Magyarvista
Vitfalva 40, 45, 53, 235
Vitovice l. Vitfalva
Vízakna 82, 235—236, CXXX
Vizesrét 50, 236
Vizsoly 15, 17—18, 25—26, 48, 64, 65—66, 236—237, III—V, XXXIX—XLI, CXV
Vlaha l. Magyarfenes
Vörösklastrom l. Lehnic
Vrútky l. Ruttka

Wallendorf l. Szepesolaszi
Weidenbach l. Vidombák
Wimpassing l. Vimpác
Wondorf l. Sopron-Sopronbánfalva

Zack l. Csék
Zahling l. Újkörtvélyes
Zalavár 10, 237
Zeben l. Kisszeben
Žegna l. Zsegnye
Žegra l. Zsigra
Želiezovce l. Zseliz
Zeykfalva 28, 71, 238—239
Žipovec l. Zsip
Zipser Kapitel l. Szepeshely
Zólyom 79, 239
Zweinitz 57

Zsámbék 26, 40, 239—240, XXXI
Zseliz 47, 48, 240, LXVI—LXVIII
Zsigra 27, 40, 45, 54, 198, 240—242, XXXVI—XXXVII
Zsip 50, 242

I. *Hidegség*, apszis. XI. sz. közepe.
II. Püspök. *Sopron*. (Sopronbánfalva) XI. sz. vége.
III. *Vizsoly*, apszis. XI. sz.
IV. A Paradicsom kapuja? *Vizsoly*. XI. sz.
V. Két szent. *Vizsoly*. XI. sz.
VI. Szent feje. *Feldebrő*. 1100 körül.
VII. Krisztus. *Feldebrő*. 1100 körül.
VIII. Angyal. *Feldebrő*. 1100. körül.
IX. Kain. *Feldebrő*. XII. sz. első fele.
X. Oroszlános korong. *Esztergom*, várkápolna. XII. sz.
XI. Krisztus születése és keresztelése. Passió. *Dejte — Dehtice*. XII. sz.
XII. Szent feje. *Abaújvár*. XII. sz.
XIII. *Veszprém*, Gizella-kápolna. XIII. sz. közepe.
XIV. Két apostol. *Veszprém*, Gizella-kápolna. XIII. sz. közepe.
XV. Két apostol. *Veszprém*, Gizella-kápolna. XIII. sz. közepe.
XVI. Szt. György. *Ják*. XIII. sz. közepe.
XVII. *Ják*. A déli torony alatti boltozat. XIII. sz. közepe.
XVIII. *Ják*. A déli torony alatti előtér. XIII. sz. közepe.
XIX. Álló szentek. *Ják*. XIII. sz. közepe.
XX. Olajfák hegye. *Hidegség*. XIII. sz. második fele.
XXI. Olajfák hegye. *Hidegség*. XIII. sz. második fele.
XXII. Katonák (Részlet). *Hidegség*. XIII. sz. közepe.
XXIII. Szt. Miklós. *Léka — Lockenhaus*. XIII. sz. második fele.
XXIV. Szentek. *Brassó — Oraşul Stalin*. Bertalan-templom. XIII. sz. vége.
XXV. Angyali üdvözlet. *Szepesdaróc — Špišské Dravce*. 1290 körül.
XXVI. Angyali üdvözlet (Részlet). *Szepesdaróc — Špišské Dravce*. 1290 körül.
XXVII. *Ócsa*, szentély. XIII. sz. vége.
XXVIII. Utolsó ítélet. *Ócsa*. XIII. sz. vége.
XXIX. Apostolok. *Ócsa*. XIII. sz. vége.
XXX. Apostolok. *Ócsa*. XIII. sz. vége.
XXXI. Krisztusfej. *Zsámbék*. XIII. sz. közepe.
XXXII. *Süvete — Šivetice*. Szentély. 1300 körül.
XXXIII. Margit-legenda. *Süvete — Šivetice*. 1300. körül.
XXXIV. Kálvária. *Süvete — Šivetice*. 1300 körül.
XXXV. Királyok imádása. *Nagytótlak — Selo*. 1300 körül.
XXXVI. Utolsó vacsora. *Zsegra — Žegra*. 1270—1280 körül.
XXXVII. Szt. László. *Zsegra — Žegra*. 1270—1280 körül.
XXXVIII. Margit-legenda. *Szalonna*. XII—XIII. sz.
XXXIX. Trónoló Krisztus. *Vizsoly*. XIII. sz. közepe.
XL. Két szent. *Vizsoly*. XIII. sz. vége.

XLI. Szt. György. *Vizsoly*. XIII. sz. vége.

XLII. A László-legenda töredéke. *Bögöz — Mugeni*. 1300 körül.

XLIII. A László-legenda és a passió jelenetei. *Gelence — Ghelința*. 1320—1330 körül.

XLIV. A László-legenda. *Gelence — Ghelința*. 1320—1330 körül.

XLV. Kálvária. *Gelence — Ghelința*. 1320—1330 körül.

XLVI. Püspök. *Erdőszentgyörgy — Sângeorgiu-Pădureni*. XIV. sz. első fele.

XLVII. Trónoló Krisztus és Vir dolorum. *Homoród — Homorod*. XIV. sz.

XLVIII. Katalin, v. Margit legenda. *Homoróddaróc — Drauseni*. XIV. sz. első fele.

XLIX. Róbert Károly koronázása. *Szepeshely — Spišská Kapitula*. 1317.

L. Passió. *Svábfalva — Švábovce*. 1320—1330 körül.

LI. *Csécs — Čečejovce*, szentély. XIV. sz. első fele.

LII. *Csécs — Čečejovce*, a szentély keleti fala. XIV. sz. első fele.

LIII. Szibilla. *Esztergom*, várkápolna. 1340 körül.

LIV. Próféta. *Esztergom*, várkápolna. 1340 körül.

LV. Szibilla. *Esztergom*, várkápolna. 1340 körül.

LVI. Próféta. *Esztergom*, várkápolna. 1340 körül.

LVII. Szibilla. *Esztergom*, várkápolna. 1340 körül.

LVIII. Töredékek. *Esztergom*, várkápolna. 1340 körül.

LIX. Táncolók. *Budapest* (Táncsics M.-u. 24.) XIV. sz. vége.

LX. Három női szent. *Kiszombor*. XIV. sz. második fele.

LXI. Próféta? *Kiszombor*. XIV. sz. második fele.

LXII. Az irgalmasság cselekedetei és a hét főbűn. *Lőcse — Levoča*. 1380 körül.

LXIII. Margit-legenda. Lőcse — *Levoča*. 1400 körül.

LXIV. Margit-legenda. *Lőcse — Levoča*. 1400 körül.

LXV. Antal-legenda. *Szepesdaróc — Spišské Dravce*. 1380—1390 körül.

LXVI. Veronika kendője és Vir dolorum. *Zseliz — Želiezovce*. 1390 körül.

LXVII. Szt. Borbála és Apollónia. *Zseliz — Želiezovce*. 1390 körül.

LXVIII. Becsei György külön ítélete. *Zseliz — Želiezovce*. 1390 körül.

LXIX. Apostolok. *Csaroda*. XIV. sz. vége.

LXX. Egyházatyák. *Csaroda*. XIV. sz. vége.

LXXI. Egyházatyák. *Csaroda*. XIV. sz. vége.

LXXII. Utolsó ítélet. *Cserény — Čerin*. 1380 körül.

LXXIII. *Gerény — Horiany*, apszis. XIV. sz. vége.

LXXIV. *Gerény — Horiany*, a diadalív északi fala. XIV. sz. vége.

LXXV. Köpenyeges Mária részlete. *Gerény — Horiany*. XIV. sz. vége.

LXXVI. Utolsó ítélet. *Bögöz — Mugeni*. XIV. sz. vége.

LXXVII. Feltámadás. *Bögöz — Mugeni*. XIV. sz. vége.

LXXVIII. Trónoló Krisztus. *Bögöz — Mugeni*. XIV. sz. vége.

LXXIX. Az Utolsó ítélet részlete. *Bögöz — Mugeni* XIV. sz. vége.

LXXX. Apostolok. *Marosszentanna — Sântana de Mureș*. XIV. sz. második fele.

LXXXI. Szt. György. *Almakerék — Mălămcrav*. XIV. sz. vége.

LXXXII. Utolsó vacsora. *Almakerék — Mălămcrav*. XIV. sz. vége.

LXXXIII. Angyali üdvözlet. *Almakerék — Mălămcrav*. XIV. sz. vége.

LXXXIV. Királyok imádása. *Almakerék — Mălămcrav*. XIV. sz. vége.

LXXXV. Aquila János: Önarckép. *Velemér*. 1378.

LXXXVI. Aquila János: Királyok imádása. *Velemér*. 1378.

LXXXVII. Aquila János: Kálvária. *Velemér*. 1378.

LXXXVIII. Aquila János: Szt. László és Miklós. *Velemér*. 1378.

LXXXIX. Aquila János : László-legenda. Utolsó ítélet, Krisztus élete. *Bántornya — Turnišče.* 1383.

XC. Aquila János : László-legenda. *Bántornya — Turnišče.* 1383.

XCI. Aquila János : László-legenda. *Bántornya — Turnišče.* 1383.

XCII. Aquila János : Mettercia. *Bántornya — Turnišče.* 1383.

XCIII. Aquila János : Mária koronázása. *Bántornya — Turnišče.* 1383.

XCIV. Aquila János : Szt. Márton és a koldus. *Mártonhely — Martjanci.* 1392.

XCV. Aquila János : Szt. Márton csodája. *Mártonhely — Martjanci.* 1392.

XCVI. Aquila János : Szt. Márton halála. *Mártonhely — Martjanci.* 1392.

XCVII. Aquila János : Vir dolorum. *Mártonhely — Martjanci.* 1392.

XCVIII. Szentháromság. *Nagytótlak — Selo.* 1390—1400. körül.

XCIX. Olajfák hegye. *Nagytótlak — Selo.* 1390—1400 körül.

C. Júdás csókja. *Nagytótlak — Selo.* 1390—1400 körül.

CI. Bevonulás Jeruzsálembe és Utolsó vacsora. *Nagytótlak — Selo.* 1390—1400 körül.

CII. Szentek. *Muraszombat — Murska Sobota.* 1380—1390 körül.

CIII. Köpenyeges Mária, Királyok imádása. Szt. Kristóf. *Kőszeg.* 1400 körül.

CIV. Szt. Katalin. *Ófehértó.* XV. sz.

CV. Apostolok. *Szalonna.* XV. sz. eleje.

CVI. Kálvária. *Szentsimon.* 1423.

CVII. Királyok imádása. *Szentsimon.* 1423.

CVIII. Szt. György. *Szentsimon.* 1423.

CIX. Mária és Szt. Ilona. *Rudabánya.* 1420 körül.

CX. Kálvária. *Budapest,* Vármúzeum. 1420 körül.

CXI. Kálvária részlete. *Budapest,* Vármúzeum. 1420 körül.

CXII. Kálvária részlete. *Budapest,* Vármúzeum. 1420 körül.

CXIII. Veronika kendője. *Budapest,* Belvárosi templom. 1420 körül.

CXIV. Angyal. *Budapest,* Belvárosi templom. 1420 körül.

CXV. Vir dolorum. *Vizsoly.* XV. sz. eleje.

CXVI. Feltámadás. *Kassa — Košice.* 1420—1430 körül.

CXVII. Trónoló Krisztus. *Kassa — Košice.* 1430—1440 körül.

CXVIII. Köpenyeges Mária. *Sorokpolány.* XV. sz. közepe.

CXIX. Szt. Mihály. *Sorokpolány.* XV. sz. közepe.

CXX. Keresztlevétel. *Kassa — Košice.* XV. sz. második fele.

CXXI. Kálvária. *Csíkdelne — Delnita.* XV. sz. második fele.

CXXII. Kálvária és passió. *Kolozsvár — Cluj.* XV. sz. második fele.

CXXIII. Erények. *Esztergom,* vár. 1500 körül.

CXXIV. Fortitudo. *Esztergom,* vár. 1500 körül.

CXXV. Mars (rekonstrukció). *Esztergom,* vár. 1500 körül.

CXXVI. Utolsó ítélet részlete. *Lőcse — Levoča.* 1510—1520 körül.

CXXVII. Utolsó ítélet részlete. *Lőcse — Levoča.* 1510—1520 körül.

CXXVIII. Kálvária. *Lehnic — Lechnica.* 1520.

CXXIX. Olajfák hegye. *Lehnic — Lechnica.* 1520.

CXXX. Vince mester : Kálvária részletei. *Vízakna — Ocna Sibiului.* 1522.

CXXXI. Festett mennyezet. *Székelydálya — Daia secuiască.* XVI. sz. eleje.

CXXXII. Festett mennyezet. *Székelydálya — Daia secuiască.* XVI. sz. eleje.

TARTALOM

Bevezető 3

TÖRTÉNET

A román kor 9

A gótika 29

A XIV. század 35

A XV. század 60

A reneszánsz 73

Orosz kivonat 87

Francia kivonat 96

EMLÉKEK

Rövidítések 107

Katalógus 108

A művésznevek mutatója 244

A helynevek mutatója 245

Képek jegyzéke 251

Képtáblák ..... I—CXXXII

KÉPEK

Hidegség, apszis. XI. sz. közepe

Püspök, Sopron (Sopronbánfalva), XI. sz. vége

Vizsoly, apszis. XI. sz.

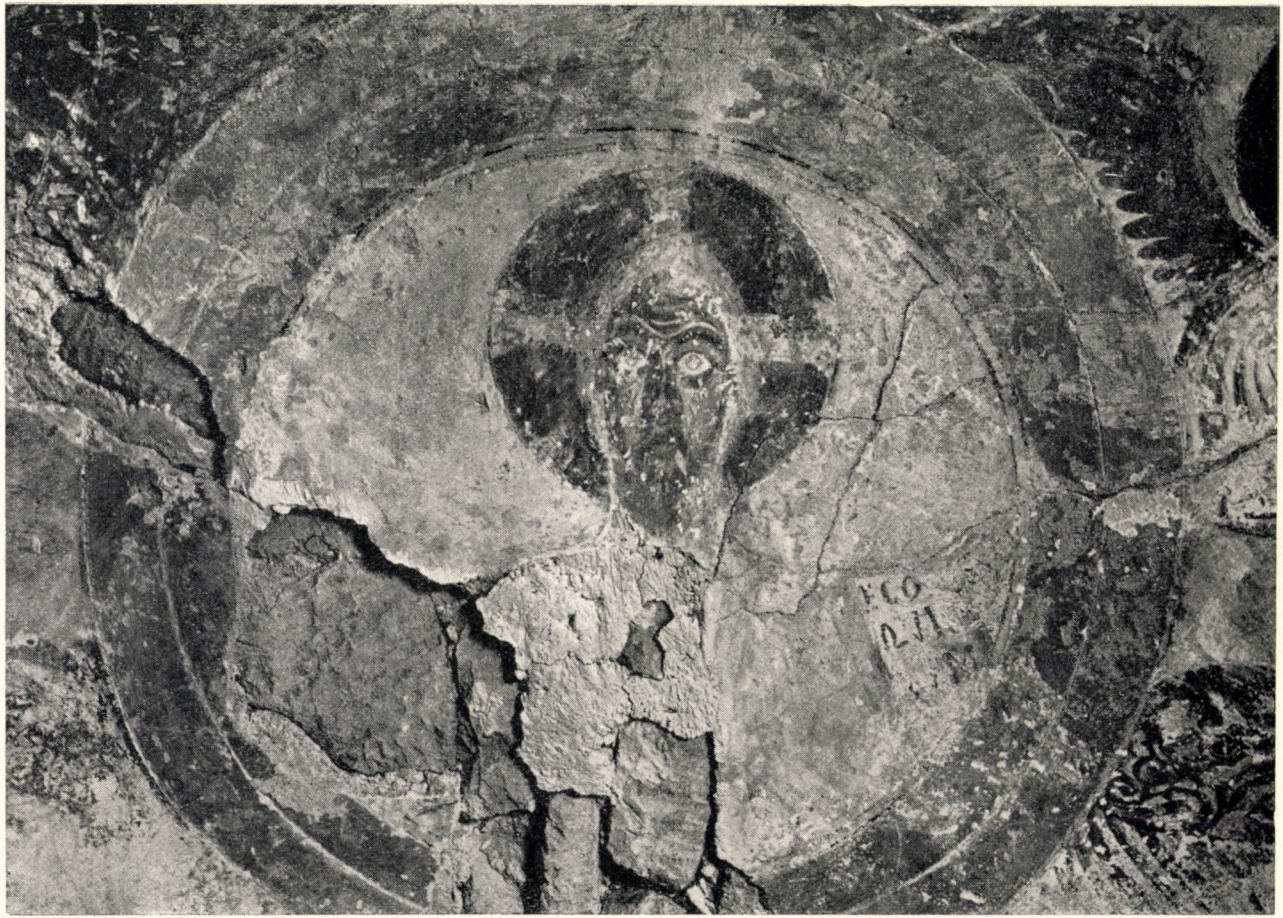
A Paradicsom kapuja. Vizsoly, XI. sz.

Két szent. Vizsoly, XI. sz.

Férfiszent. Feldebrő, 1100 körül

Krisztus. Feldebrő, 1100 körül

Angyal. Feldebrő, 1100 körül

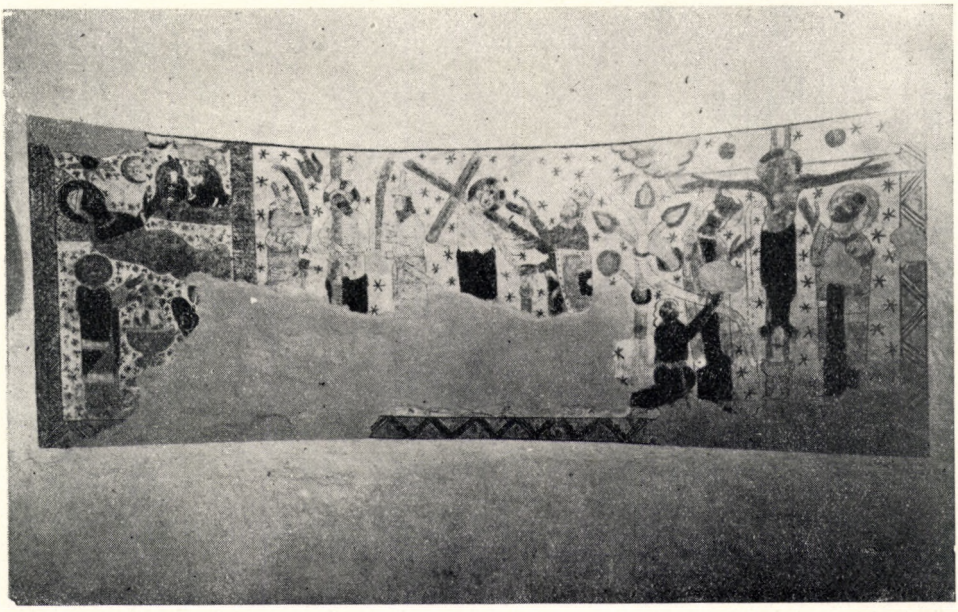

Kain. Feldebrő, 1100—1150

Oroszlános korong. Esztergom-várkápolna, XII. sz.

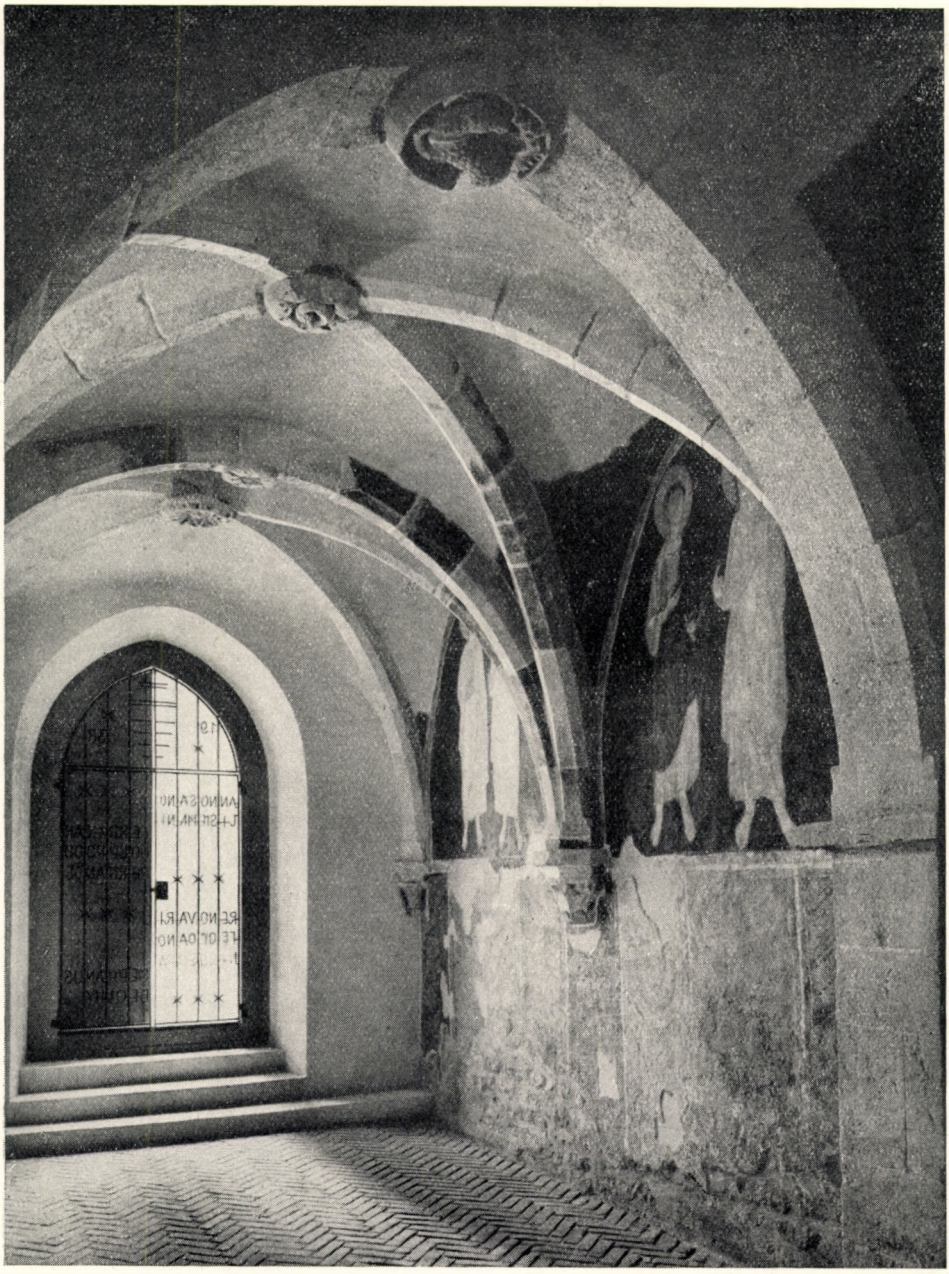

Krisztus születése, keresztelése, passió. Dejte-Dehtice, XII. sz.

Férfiszent. Abaujvár, XII. sz.

Veszprém, Gizella kápolna. XIII. sz. közepe

Két apostol. Veszprém, Gizella kápolna. XIII. sz. közepe

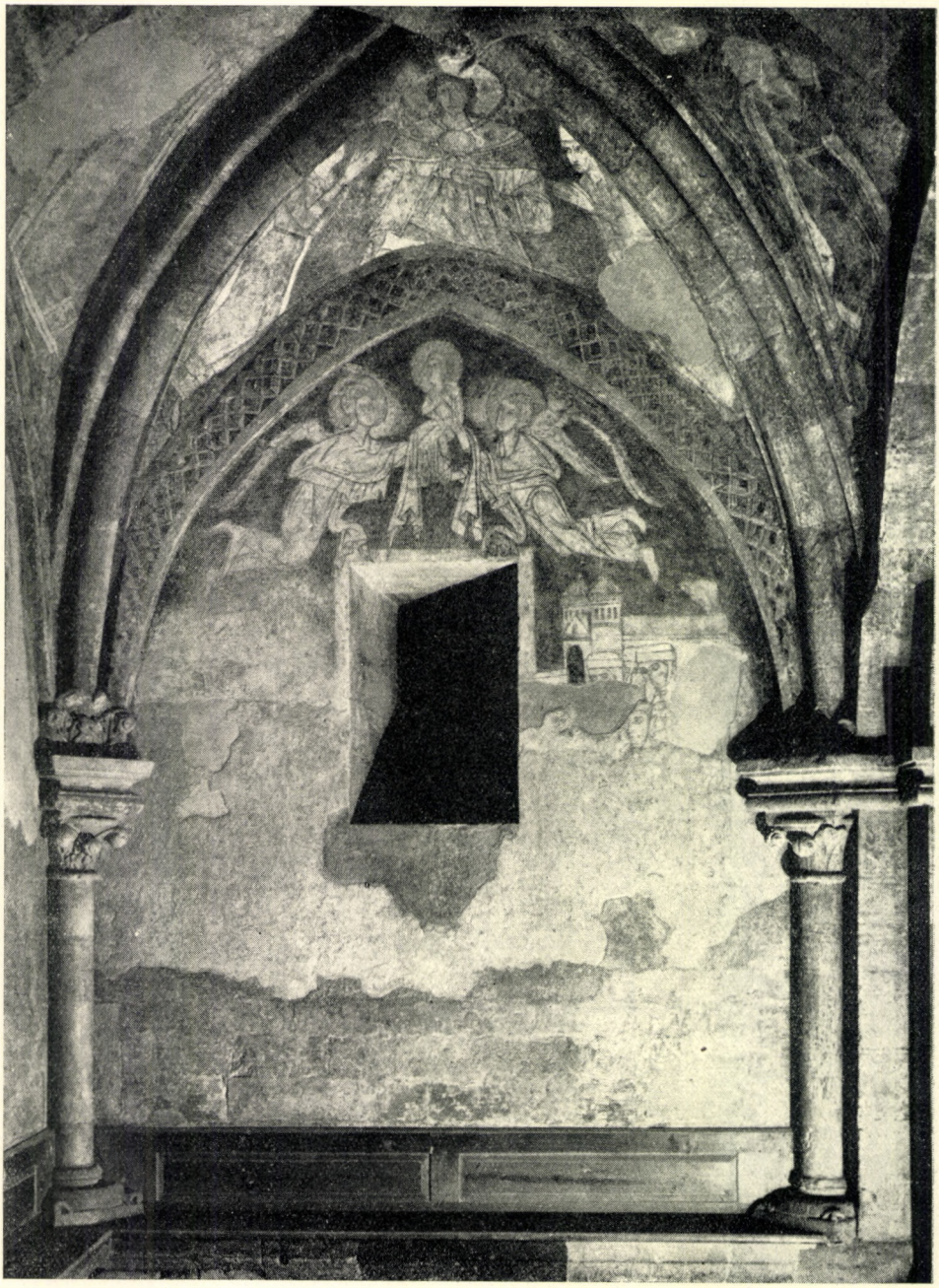
Részlet a két veszprémi apostolból

Szt. György. Ják, XIII. sz. közepe

Ják, a déli torony alatti boltozat. XIII. sz. közepe

Ják, a déli torony alatti előtér. XIII. sz. közepe

Álló szentek. Ják, XIII. sz. közepe

Olajfák hegye. Hidegség, 1250 —1300

Részlet a hidegségi Olajfák hegyé-ből

Katonák (részlet). Hidegség, XIII. sz. közepe

Szt. Miklós. Léka — Lockenhaus, 1250—1300

A brassói (Oraşul Stalin) Szt. Bertalan templom diadalíve. XIII. sz. vége

Angyali üdvözlet. Szepesdaróc — Spišské Dravce, 1290 körül

Részlet a szepesdaróci Angyali üdvözlet-ből

Ócsa, szentély

Utolsó ítélet. Ócsa, XIII. sz. vége

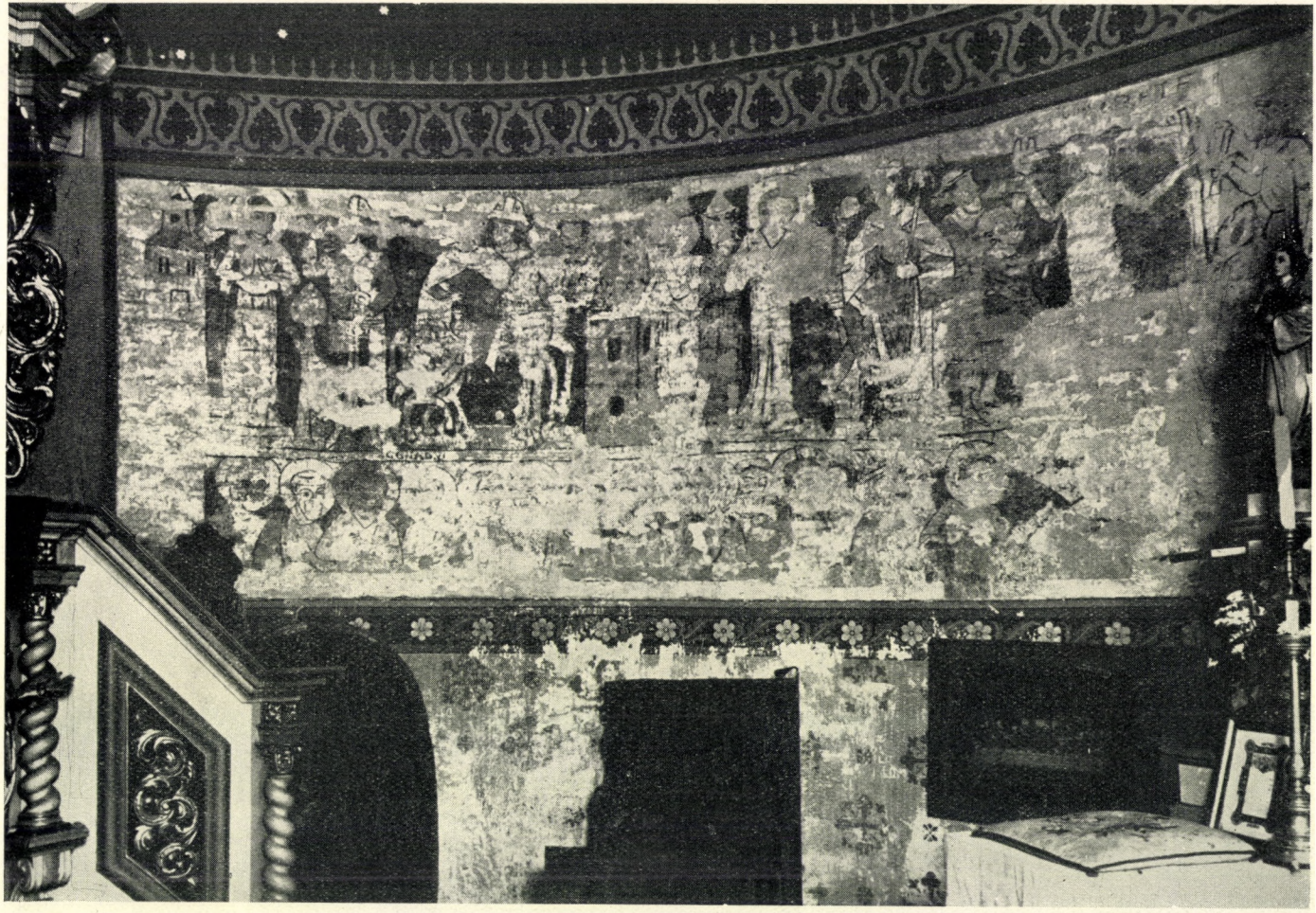
Apostolok. Ócsa, XIII. sz. vége

Apostol. Ócsa, XIII. sz. vége

Krisztusfej. Zsámbék, XIII. sz. közepe

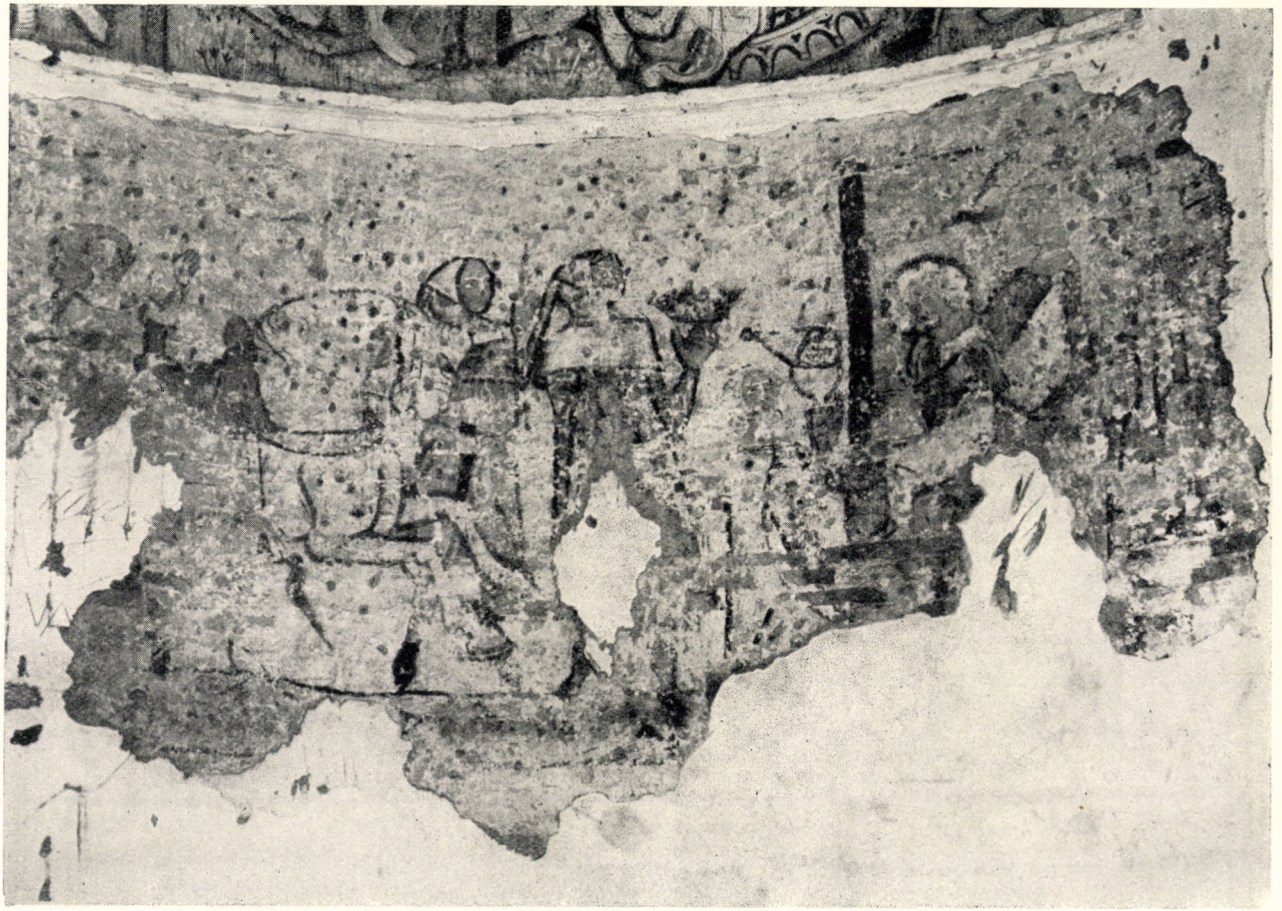
Süvete — Šivetice, szentély. 1300 körül

Margit-legenda. Süvete — Šivetice, 1300 körül

Kálvária. Süvete — Šivetice, 1300 körül

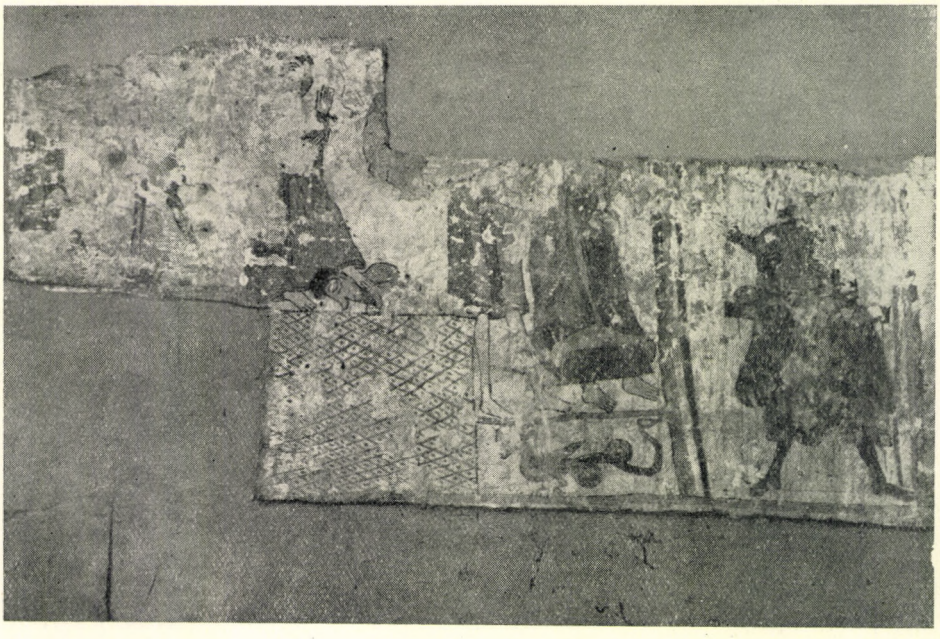
Királyok imádása. Nagytótlak — Selo, 1300 körül

Utolsó vacsora. Zsigra — Žegra, 1270—1280 körül

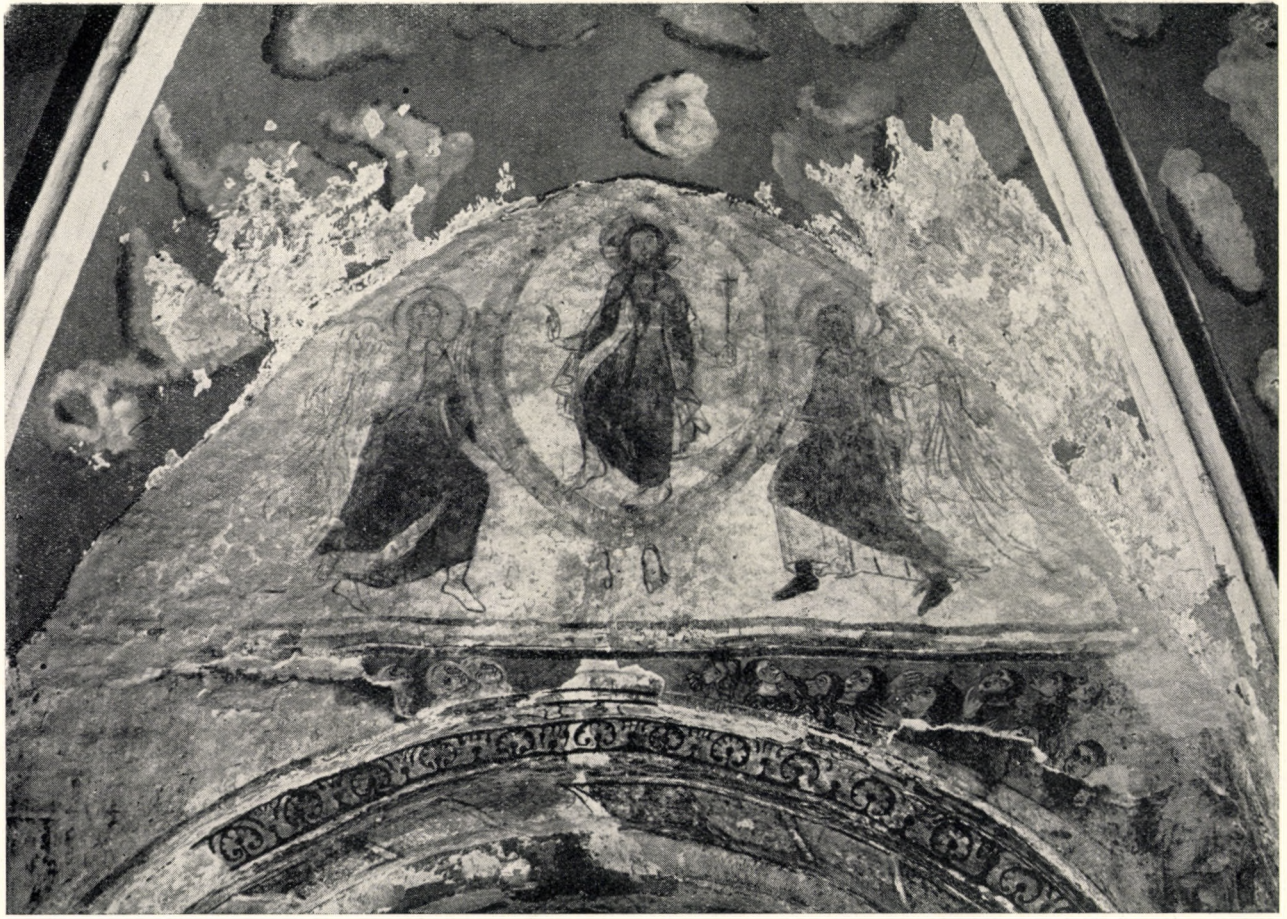

Szt. László. Zsigra — Žegra, 1270—1280 körül

Margit-legenda. Szalonna, XII—XIII. sz.

Trónoló Krisztus. Vizsoly, XIII. sz. közepe

Két szent és Szt. György. Vizsoly, XIII. sz. vége

Szt. György. Vizsoly, XIII. sz. vége

A László-legenda töredéke. Bögöz — Mugeni, 1300 körül

László-legenda. és passió Gelence — Ghelința, 1320—1330 körül

László-legenda. Gelence — Ghelința, 1320—1330 körül

Kálvária. Gelence — Ghelinţa, 1320—1330 körül

Püspök. Erdőszentgyörgy — Sângeorgiu Pădureni, 1300—1350

Vir dolorum és Trónoló Krisztus. Homoród, XIV. sz.

Katalin v. Margit-legenda. Homoróddaróc — Drauşeni, 1300—1350

Róbert Károly koronázása. Szepeshely — Spišská Kapitula, 1317

XLIX

Passió. Svábfalva — Švábovce. 1320—1330 körül

Csécs — Čečejovce, szentély. 1300—1350

Csécs — Čečejovce, a szentély keleti fala. 1300—1350

Szibilla. Esztergom, 1340 körül

Próféta. Esztergom, 1340 körül

Szibilla. Esztergom, 1340 körül

Próféta. Esztergom, 1340 körül

Szibilla. Esztergom, 1340 körül

A Feltámadás töredékei. Esztergom, 1340 körül

Táncolók. Budapest, Táncsics M.-u. 24. XIV. sz. vége

Három női szent. Kiszombor, 1350—1400

Próféta? Kiszombor, 1350—1400

Az irgalmasság cselekedetei és a hét főbűn. Lőcse — Levoča, 1380 körül

Margit-legenda. Lőcse — Levoča, 1400 körül

Margit-legenda. Lőcse — Levoča, 1400 körül

Antal-legenda. Szepesdaróc — Spišské Dravce, 1380—1390 körül

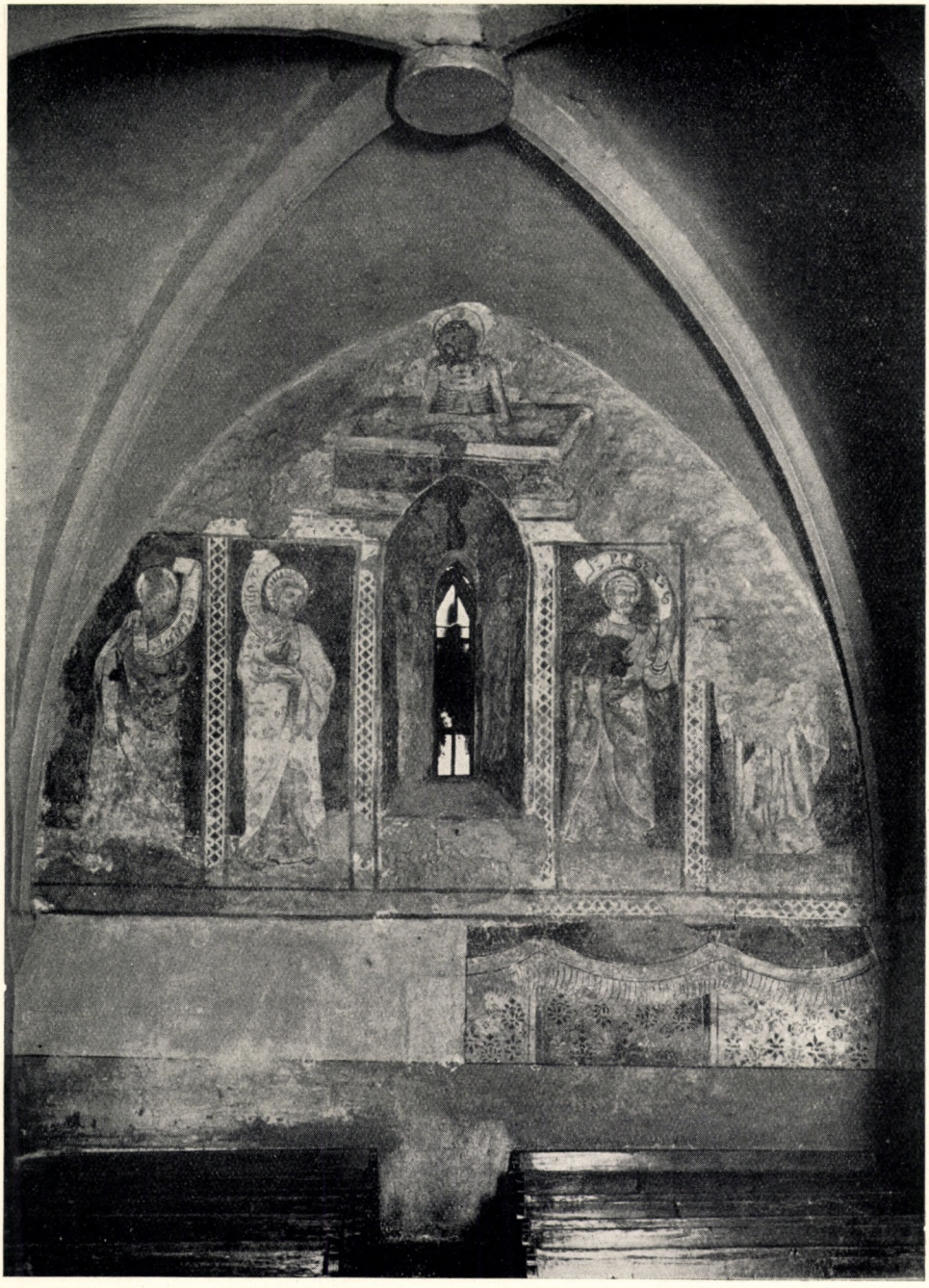
Veronika kendője és Vir dolorum. Zseliz — Želiezovce, 1390 körül

Szt. Borbála és Apollónia. Zseliz — Želiezovce, 1390 körül

Becsei György külön ítélete. Zseliz — Zeliezovce, 1390 körül

Apostolok. Csaroda, XIV. sz. vége

Egyházatya? Csaroda, XIV. sz. vége

Egyházatyák. Csaroda, XIV. sz. vége

Utolsó ítélet. Cserény — Čerin, 1380 körül

Gerény — Horiany, apszis. XIV. sz. vége

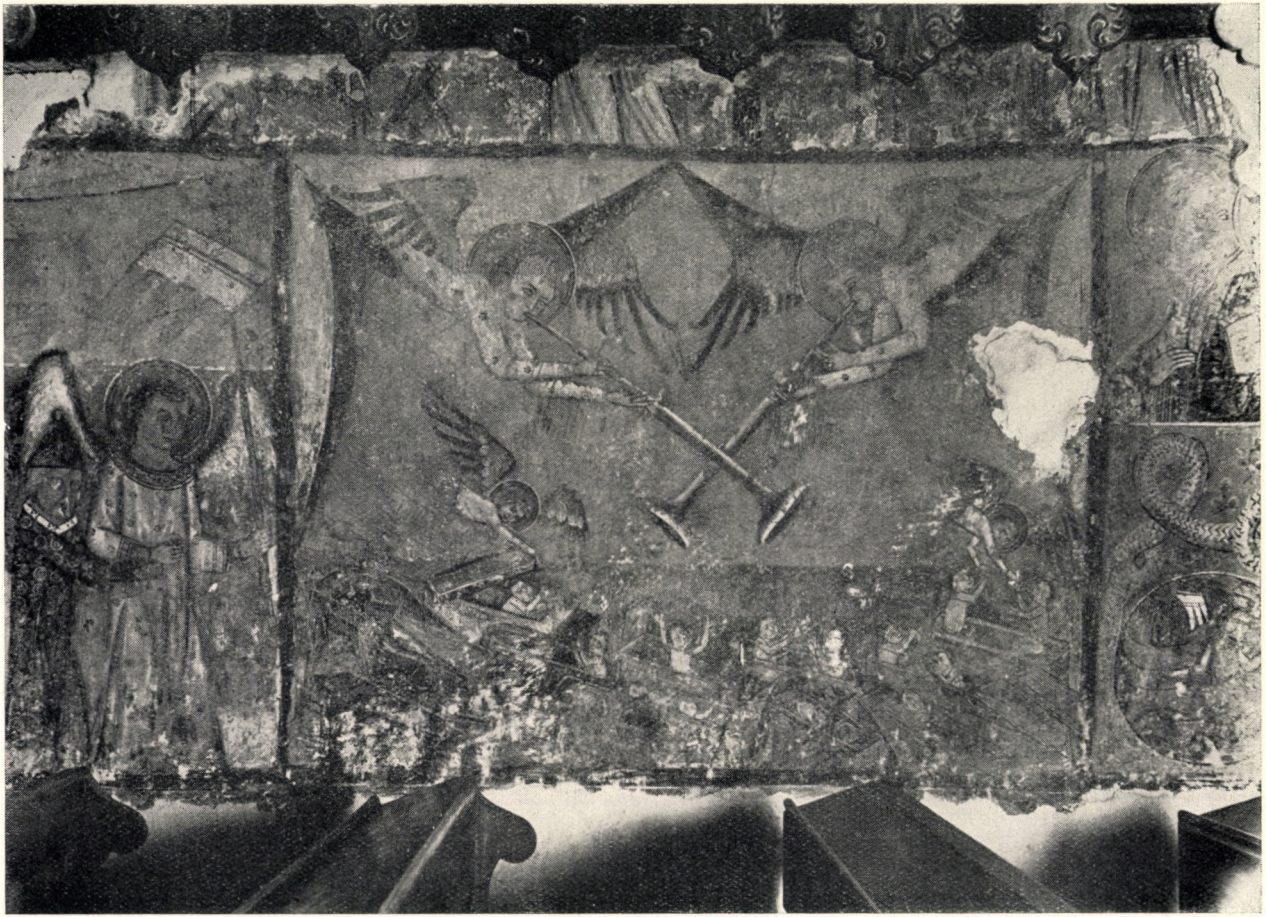
Angyali üdvözlet és Köpenyeges Mária. Gerény — Horiany, XIV. sz. vége

Köpenyeges Mária részlete. Gerény — Horiany

Utolsó ítélet. Bögöz — Mugeni, XIV. sz. vége

Feltámadás. Bögöz — Mugeni, XIV. sz. vége

Trónoló Krisztus. Bögöz — Mugeni, XIV. sz. vége

Az Utolsó ítélet részlete. Bögöz — Mugeni, XIV. sz. vége

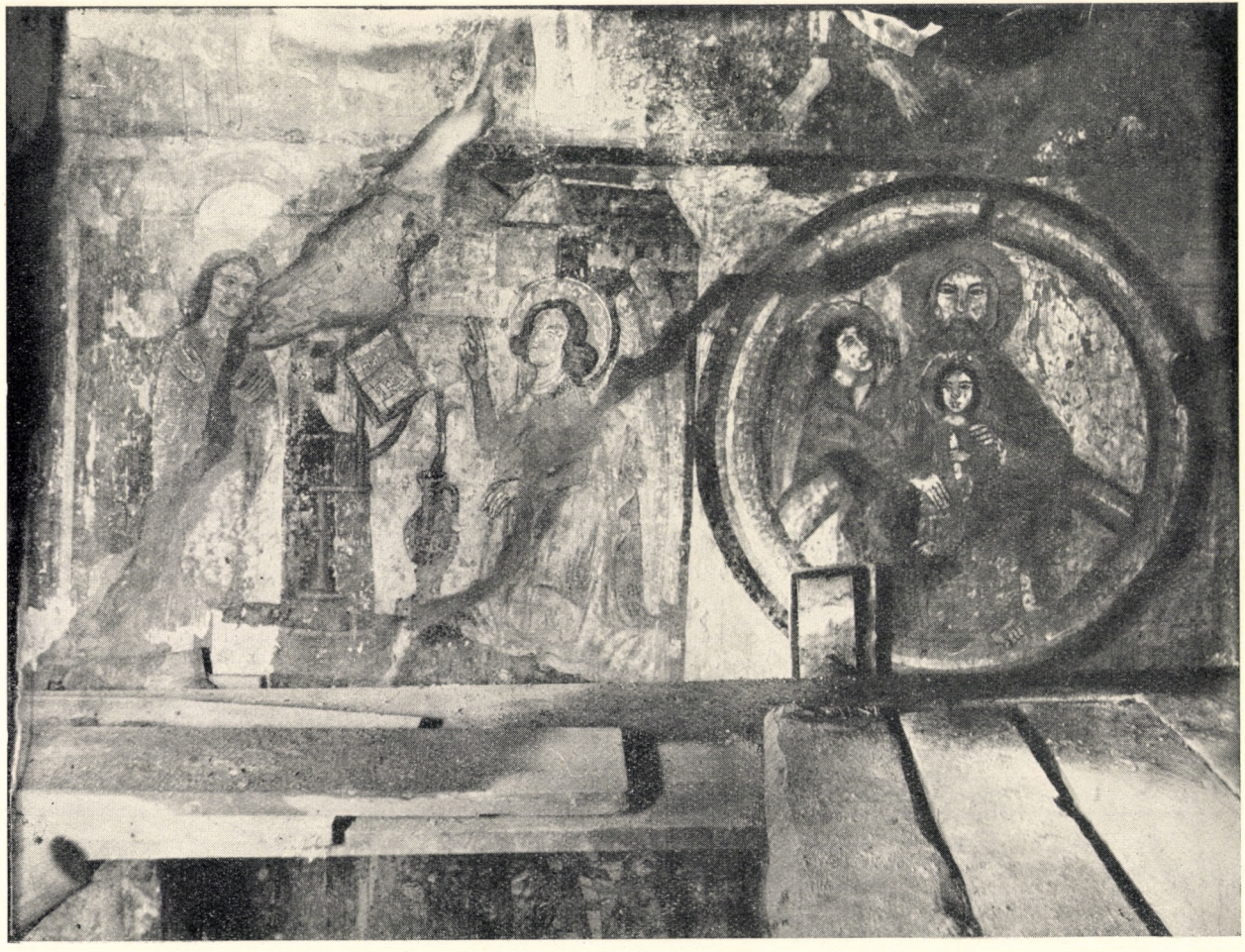
Apostolok. Marosszentanna — Sântana de Mureș, 1350—1400

Szt. György. Almakerék — Mălămcrav, XIV. sz. vége

Utolsó vacsora. Almakerék — Mălămcrav, XIV. sz. vége

Angyali üdvözlet, Almakerék — Mălămcrav, XIV. sz. vége

Királyok imádása. Almakerék — Mălămcrav, XIV. sz. vége

Aquila János: Önarckép. Velemér, 1378

Aquila János: Királyok imádása. Velemér, 1378

Aquila János: Kálvária. Velemér, 1378

Aquila János: Szt. László és Miklós. Velemér, 1378

Aquila János: László-legenda, Utolsó ítélet. Bántornya — Turnisce, 1383

Aquila János: László-legenda. Bántornya — Turnisce, 1383

Aquila János: László-legenda. Bántornya — Turnisce, 1383

Aquila János: Mettercia. Bántornya — Turnisce, 1383

Aquila János: Mária koronázása. Bántornya — Turnisce, 1383

Aquila János: Szt. Márton. Mártonhely — Martjanci, 1392

Aquila János: Szt. Márton csodája. Mártonhely — Martjanci, 1392

Aquila János: Szt. Márton halála. Mártonhely — Martjanci, 1392

Aquila János: Vir dolorum. Mártonhely — Martjanci, 1392

Szentháromság. Nagytótlak — Selo, 1390—1400 körül

Olajfák hegye. Nagytótlak — Selo, 1390—1400 körül

Judás csókja. Nagytótlak — Selo, 1390—1400 körül

Bevonulás Jeruzsálembe és Utolsó vacsora, Nagytótlak — Selo, 1390—1400 körül

Szentek. Muraszombat — Murska Sobota, 1380—1390 körül

Szt. Kristóf, Királyok imádása, Köpenyeges Mária. Kőszeg, 1400 körül

Szt. Katalin. Ófehértó, XV. sz.

Szalonna, a diadalív béllete. XV. sz. eleje

Kálvária. Szentsimon, 1423

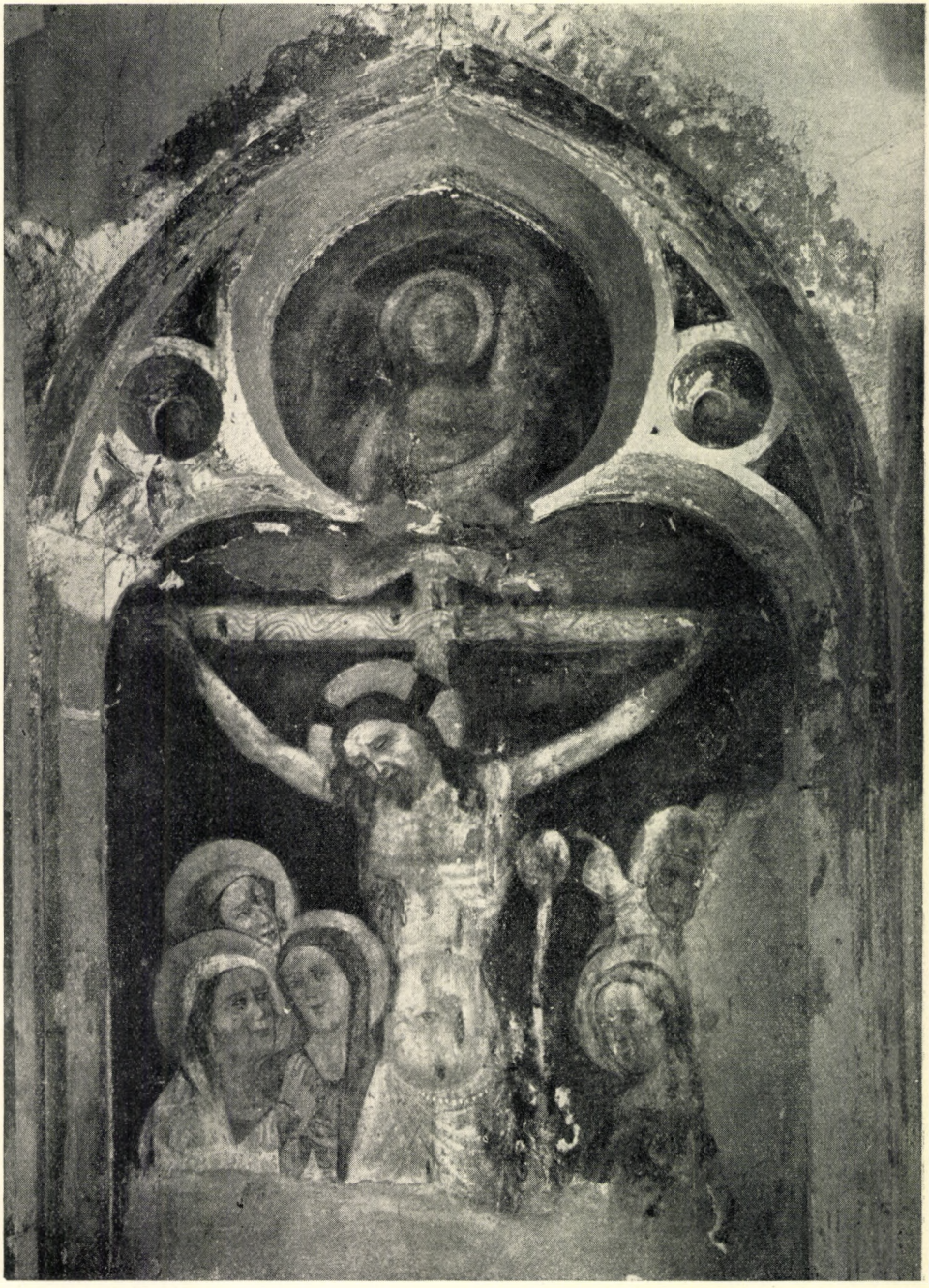
Királyok imádása. Szentsimon, 1423

Szt. György. Szentsimon, 1423

Madonna szentekkel és Szt. Ilona. Rudabánya, 1420 körül

Kálvária. Budapest, belvárosi templom (Vármúzeum), 1420 körül

Kálvária részlete. Budapest

Kálvária részlete. Budapest

Veronika kendője. Budapest, belvárosi templom, 1420 körül

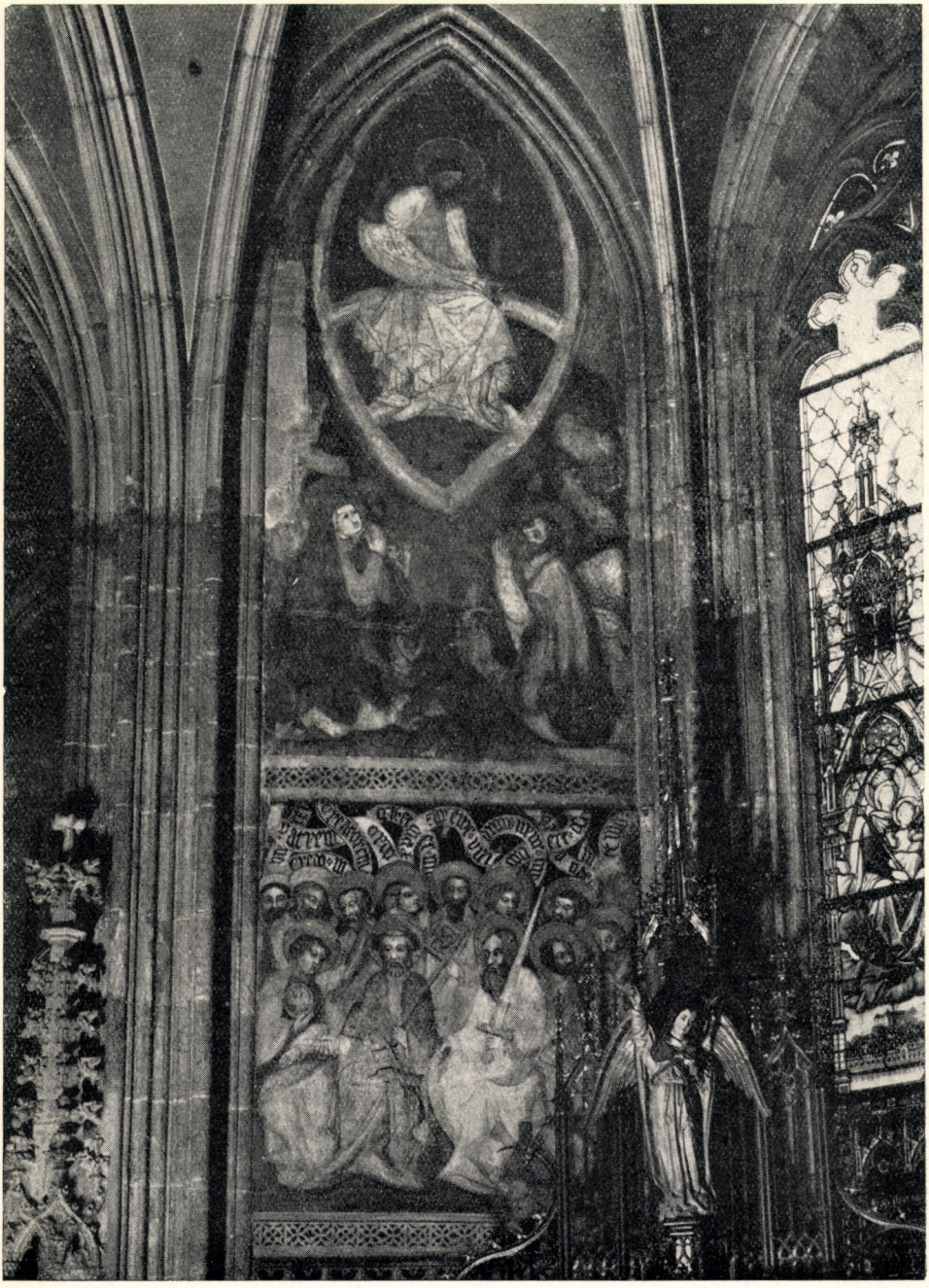
Angyal. Budapest, belvárosi templom, 1420 körül

Vir dolorum. Vizsoly, XV. sz. eleje

Feltámadás. Kassa — Košice, 1420—1430 körül

Trónoló Krisztus és az apostolok. Kassa — Košice, 1430—1440 körül

Köpenyeges Mária. Sorokpolány, XV. sz. közepe

Szt. Mihály. Sorokpolány, XV. sz. közepe

Keresztlevétel. Kassa — Košice, 1450 után

Kálvária. Csikdelne — Delniţa, XV. sz. második fele

Kálvária és passio. Kolozsvár — Cluj, 1450—1500

Erények. Esztergom. 1500 körül

Fortitudo. Esztergom, 1500 körül

Mars (rekonstrukció). Esztergom, 1500 körül

Utolsó ítélet részlete. Lőcse — Levoča, 1510—1520

Utolsó ítélet részlete. Lőcse — Levoča, 1510—1520

Kálvária. Lehnic — Lehnica, 1520

Olajfák hegye. Lehnic — Lehnica, 1520

Vince mester ; Kálvária részletei. Vizakna — Ocna Sibiului, 1522

Festett mennyezet. Székelydálya — Daia secuiască, XVI. sz. eleje.

Festett mennyezet. Székelydálya — Daia secuiască, XVI. sz. eleje.

A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁG FALKÉPEI

Szikra

Ára: 110,— Ft